

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ АДЛИЯ
ВАЗИРЛИГИ
ТОШКЕНТ ДАВЛАТ ЮРИДИК ИНСТИТУТИ**

М.Ҳ. РУСТАМБАЕВ

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ЖИНОЯТ ҲУҚУҚИ
КУРСИ**

III ТОМ

МАХСУС ҚИСМ

**ШАХСТА ҚАРШИ ЖИНОЯТЛАР.
ТИНЧЛИК ВА ХАВФСИЗЛИККА ҚАРШИ
ЖИНОЯТЛАР**

Олий таълим муассасалари
учун дарслик

«ILM ZIYO» нашриёт уйи
Тошкент — 2011

УДК 343 (575.1)(075)
67.408(5Ў)
P92

Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги томонидан юридик таълим муассасалари учун дарслик сифатида тавсия этилган.

Мазкур дарслик Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодексига 2011 йил 1 январгача киритилган қўшимча ва ўзгартишлар инobatга олинган ҳолда тайёрланган. Унда амалдаги жиноят қонуни, тергов ва суд амалиёти, Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленуми қарорлари асосида жиноят ҳуқуқи Умумий ва Махсус қисми масалалари ёритилган.

Дарслик беш томдан иборат. Биринчи икки томи ЖК Умумий қисмига бағишланган. Биринчи томида жиноят қонуни ва жиноят тушунчаси ёритилган. Иккинчисида жазо тайинлаш, жазодан ва жавобгарликдан озод қилиш, жиноят-ҳуқуқий таъсирнинг бошқа чоралари ёритилган. Учинчи, тўртинчи ва бешинчи томлар ЖК Махсус қисми нормаларида назарда тутилган жиноятлар учун жавобгарлик масалаларига бағишланган. Муаллиф томонидан барча жиноятлар таркибининг белгилари таҳлил қилинган, уларни квалификация қилиш масалалари, ўхшаш жиноятлар таркибларини фарқлаш муаммолари кўриб чиқилган.

Дарслик юридик олий ўқув муассасалари бакалавр ва магистрлари, Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси тингловчилари, аспирантлар, ўқитувчиларга мўлжалланган, шунингдек, ҳуқуқни муҳофаза қилувчи орган ходимлари ва жиноят ҳуқуқи муаммолари билан қизиқувчи шахслар томонидан фойдаланилиши мумкин.

ISBN 978-9943-380-09-7

© Рустамбаев М.Х, 2011 й.
© « ILM ZIYO » нашриёт уйи, 2011 й.

М У Н Д А Р И Ж А

I боб. Ўзбекистон Республикаси жиноят ҳуқуқи Махсус қисми тушунчаси, вазифаси, предмети ва тизими

- 1-§. Жиноят ҳуқуқи Махсус қисми тушунчаси, вазифаси, предмети ва тизими 7
- 2-§. Жиноятларни квалификация қилишнинг илмий асослари 10

II боб. Ҳаётга қарши жиноятлар

- 1-§. Ҳаётга қарши жиноятларнинг умумий тавсифи 21
- 2-§. Ҳаётга қарши жиноятлар. Одам ўлдириш жиноятларининг тушунчаси, таҳлили ва турлари 23
- 3-§. Қасддан одам ўлдириш (ЖК 97-моддаси) 32
- 4-§. Кучли руҳий ҳаяжонланиш ҳолатида қасддан одам ўлдириш (ЖК 98-моддаси) 60
- 5-§. Онанинг ўз чақалогини қасддан ўлдириши (ЖК 99-моддаси) 65
- 6-§. Зарурий мудофаа чегарасидан четга чиқиб, қасддан одам ўлдириш (ЖК 100-моддаси) 66
- 7-§. Ижтимоий хавfli қилмиш содир этган шахсни ушлашнинг зарур чоралари чегарасидан четга чиқиб, қасддан одам ўлдириш (ЖК 101-моддаси) 71
- 8-§. Эҳтиётсизлик орқасида одам ўлдириш (ЖК 102-моддаси) 72
- 9-§. Ўзини ўзи ўлдириш даражасига етказиш (ЖК 103-моддаси) 73

III боб. Соғлиққа қарши жиноятлар

- 1-§. Баданга шикаст етказиш тушунчаси, таҳлили ва турлари 81
- 2-§. Қасддан баданга оғир шикаст етказиш (ЖК 104-моддаси) ... 90
- 3-§. Қасддан баданга ўртача оғир шикаст етказиш (ЖК 105-моддаси) 105
- 4-§. Енгиллаштирувчи ҳолатларда баданга шикаст етказганлик учун жавобгарлик 106
- 5-§. Қасддан баданга енгил шикаст етказиш (ЖК 109-моддаси) ... 107
- 6-§. Қийнаш (ЖК 110-моддаси) 109

7-§. Эҳтиётсизлик орқасида баданга ўртача оғир ёки оғир шикаст етказиш (ЖК 111-моддаси)	111
---	-----

IV боб. Ҳаёт ёки соғлиқ учун хавфли жиноятлар

1-§. Ўлдириш ёки зўрлик ишлатиш билан қўрқитиш (ЖК 112-моддаси)	115
2-§. Таносил ёки ОИВ касаллиги /ОИТС ни тарқатиш (ЖК 113-моддаси)	112
3-§. Жиноий равишда ҳомила тушириш (аборт) (ЖК 114-моддаси)	123
4-§. Аёлни ўз ҳомиласини сунъий равишда туширишга мажбурлаш (ЖК 115-моддаси)	125
5-§. Касб юзасидан ўз вазифасини лозим даражада бажармаслик (ЖК 116-моддаси)	126
6-§. Хавф остида қолдириш (ЖК 117-моддаси)	129

V боб. Жинсий эркинликка қарши жиноятлар

1-§. Номусга тегиш (ЖК 118-моддаси)	133
2-§. Жинсий эҳтиёжни зўрлик ишлатиб гайритабиий усулда қондириш (ЖК 119-моддаси)	146
3-§. Бесоқолбозлик (ЖК 120-моддаси)	147
4-§. Аёлни жинсий алоқа қилишга мажбур этиш (ЖК 121-моддаси)	147

VI боб. Оилага, ёшларга ва ахлоққа қарши жиноятлар

1-§. Вояга етмаган ёки меҳнатга лаёқатсиз шахсларни моддий таъминлашдан бўйин товлаш (ЖК 122-моддаси) ...	152
2-§. Ота-онани моддий таъминлашдан бўйин товлаш (ЖК 123-моддаси)	154
3-§. Болани алмаштириб қўйиш (ЖК 124-моддаси)	155
4-§. Фарзандликка олиш сирини ошкор қилиш (ЖК 125-моддаси)	157
5-§. Кўп хотинли бўлиш (ЖК 126-моддаси)	158
6-§. Вояга етмаган шахсни гайририжтимоий хатти-ҳаракатларга жалб қилиш (ЖК 127-моддаси)	159
7-§. Ўн олти ёшга тўлмаган шахс билан жинсий алоқа қилиш (ЖК 128-моддаси)	164
8-§. Ўн олти ёшга тўлмаган шахсга нисбатан уятсиз-бузуқ ҳаракатлар қилиш (ЖК 129-моддаси)	166
9-§. Порнографик нарсаларни тайёрлаш ва тарқатиш (ЖК 130-моддаси)	169
10-§. Фоҳишахона сақлаш ёки қўшмачилик қилиш (ЖК 131-моддаси)	171

11-§. Тарих ёки маданият ёдгорликларини нобуд қилиш, бузиш ёки уларга шикаст етказиш (ЖК 132-моддаси)	173
12-§. Инсон аъзолари ёки тўқималарини ажратиб олиш (ЖК 133-моддаси)	176
13-§. Қабрни таҳқирлаш (ЖК 134-моддаси)	177

**VII боб. Шахснинг озодлиги, шаъни ва қадр-қимматига
қарши жиноятлар**

1-§. Одам савдоси (ЖК 135-моддаси)	181
2-§. Аёлни эрга тегишга мажбур қилиш ёки унинг эрга тегишига тўсқинлик қилиш (ЖК 136-моддаси)	193
3-§. Одам ўғрилаш (ЖК 137-моддаси)	195
4-§. Зўрлик ишлатиб ғайриқонуний равишда озодликдан махрум қилиш (ЖК 138-моддаси)	198
5-§. Тухмат (ЖК 139-моддаси)	200
6-§. Ҳақорат қилиш (ЖК 140-моддаси)	204

**VIII боб. Фуқароларнинг конституциявий ҳуқуқ ва
эркинликларига қарши жиноятлар**

1-§. Фуқароларнинг тенг ҳуқуқлилигини бузиш (ЖК 141-моддаси)	208
2-§. Фуқароларнинг турар жойи дахлсизлигини бузиш (ЖК 142-моддаси)	210
3-§. Хат-ёзишмалар, телефонда сўзлашув, телеграф хабарлари ёки бошқа хабарларнинг сир сақланиши тартибини бузиш (ЖК 143-моддаси)	212
4-§. Фуқароларнинг мурожаатлари тўғрисидаги қонун ҳужжатларини бузиш (ЖК 144-моддаси)	214
5-§. Виждон эркинлигини бузиш (ЖК 145-моддаси)	217
6-§. Сайлов ёки референдум ташкил қилиш, уларни ўтказиш тўғрисидаги қонун ҳужжатларини бузиш (ЖК 146-моддаси)	220
7-§. Сайлов ҳуқуқининг ёки ишончли вакил ваколатларининг амалга оширилишига тўсқинлик қилиш (ЖК 147-моддаси)	222
8-§. Меҳнат қилиш ҳуқуқини бузиш (ЖК 148-моддаси)	224
9-§. Муаллифлик ёки ихтирочилик ҳуқуқларини бузиш (ЖК 149-моддаси)	226

**IX боб. Тинчлик ва инсониятнинг хавфсизлигига
қарши жиноятлар**

1-§. Урушни тарғиб қилиш (ЖК 150-моддаси)	232
2-§. Агрессия (ЖК 151-моддаси)	234
3-§. Урушнинг қонун ва удувларини бузиш (ЖК 152-моддаси)	237

4-§. Геноцид (ЖК 153-моддаси)	242
5-§. Ёлланиш (ЖК 154-моддаси)	245
6-§. Чет давлатларнинг ҳарбий хизматига, хавфсизлик, полиция, ҳарбий адлия органлари ёки шунга ўхшаш органларига хизматга кириш, ёлланиш (ЖК 154 ¹ -моддаси)	249
7-§. Терроризм (ЖК 155-моддаси)	254
8-§. Миллий, ирқий, этник ёки диний адоват қўзғатиш (ЖК 156-моддаси)	261

Х боб. Ўзбекистон Республикасига қарши жиноятлар

1-§. Давлатга хоинлик қилиш (ЖК 157-моддаси)	270
2-§. Ўзбекистон Республикаси Президентига тажовуз қилиш (ЖК 158-моддаси)	276
3-§. Ўзбекистон Республикасининг конституциявий тузумига тажовуз қилиш (ЖК 159-моддаси)	278
4-§. Жосулик (ЖК 160-моддаси)	284
5-§. Қўпуровчилик (ЖК 161-моддаси)	287
6-§. Давлат сирларини ошқор қилиш (ЖК 162-моддаси)	289
7-§. Давлат сири ёки ҳарбий сир ҳисобланган ҳужжатларни йўқотиш (ЖК 163-моддаси)	291

Алфавит-предметли кўрсаткич	296
--	------------

I БОБ. ЖИНОЯТ ҲУҚУҚИ МАХСУС ҚИСМИ ТУШУНЧАСИ, ВАЗИФАСИ, ПРЕДМЕТИ ВА ТИЗИМИ

1-§. Жиноят ҳуқуқи Махсус қисми тушунчаси, вазифаси, предмети ва тизими

Ўзбекистон Республикасининг амалдаги жиноят қонунида жиноий жавобгарликка тортиш ҳамда содир этилган ижтимоий хавфли қилмиш учун қонун нормалари доирасида жазо тайинлаш назарда тутилган. У ўзига хос хусусиятларини ифодаловчи, ҳуқуқ тизимининг мустақил тармоғи эканлигини белгиловчи ва ҳуқуқнинг бошқа турларидан ажратиб турувчи ўзига хос тамойилларга эгадир. Бу тамойиллар жиноятчиликка қарши курашда давлат сиёсатини, фуқароларнинг конституциявий ҳуқуқ ва эркинликларини амалга оширишга хизмат қилади.

NOTA BENE !

Жиноят ҳуқуқининг **Махсус қисми** ижтимоий хавфли қилмишнинг аниқ таърифи, шу қилмиш учун бериладиган жазо тури ва миқдорини ўз ичига олган Ўзбекистон Республикаси қонуни нормалари тизимидан иборатдир.

Жиноят ҳуқуқининг Умумий қисмига жавобгарликнинг принциплари, асослари ва чегаралари, жиноят содир этишда айбдор деб топилган шахсларга нисбатан қўлланиладиган жазо турлари ва жазо белгилаш тартиби белгиланган. Ундан фарқли равишда, жиноят ҳуқуқининг Махсус қисмида ижтимоий хавфли, ҳуқуққа хилоф қилмишларнинг тугалланган рўйхати берилган бўлиб, уларнинг ҳар бирининг белгилари кўрсатилган ва суд томонидан айбдор шахсга нисбатан қўлланиладиган муайян жиноий жазо чораси назарда тутилган.

Фан сифатида жиноят ҳуқуқининг Умумий ва Махсус қисмлари қонун билан қўриқланадиган объектларига эга, яъни давлат томонидан муҳофаза қилинадиган ижтимоий муносабатларни қўриқлайди. Жиноят ҳуқуқи Умумий ва Махсус қисмларининг ўзаро боғлиқлиги шундаки, шахс айбли деб ҳисобланаётган ижтимоий хавфли қилмиш ҳуқуқни муҳофаза қилиш органлари томонидан ҳар икки қисмнинг нормалари қўлланилгандагина, аниқ мазмунга эга бўлади.

NOTA BENE !

Жиноят ҳуқуқи Махсус қисмининг **асосий вазифаси** қонун нормаларини юридик таҳлил қилиш орқали ўрганиб, жиноятчиликка қарши курашда улардан янада самарали фойдаланишдан иборатдир.

Ушбу қисм нормаларисиз бундай курашни амалга ошириб бўлмас эди, чунки уларсиз ижтимоий хавфли қилмишни конкретлаштириш ва содир этилган жиноят таркибини белгилаш имкони йўққа чиқар эди. Махсус қисмда ҳар бир жиноятнинг тури ва белгилари, шунингдек, содир этилган қилмиш учун жазо чоралари аниқ кўрсатилган.

Жиноят ҳуқуқи Махсус қисмининг асосий вазифаси шахсни, унинг ҳуқуқ ва эркинликларини, жамият ва давлат манфаатларини, мулкни, табиий муҳитни, тинчликни, инсоният хавфсизлигини жиноий тажовузлардан кўриқлаш, шунингдек, жиноятларнинг олдини олиш, фуқароларни Республика Конституцияси ва қонунларига риоя қилиш руҳида тарбиялашдан иборатдир (ЖК 2-моддаси).

Жиноят ҳуқуқининг Махсус қисми – бу аниқ бир жиноят таркиби ҳақидаги фан. Айрим жиноят таркибларини таҳлил қилиш, уларни квалификациялаш қонуниятлари ва хусусиятларини ҳамда бу жиноят таркибларини белгилашда давлат диққат марказида бўлган уларнинг ижтимоий хавфлилиги даражасини аниқлаш имконини беради. Ҳар бир жиноятни бир-бирига таққослаш йўли билан, жиноятларнинг бир-биридан фарқи англади, жиноятни қонунга мувофиқ тўғри квалификация қилиш учун зарур бўлган тавсиялар ишлаб чиқилади ва жиноятга оид қонун ҳужжатларини такомиллаштириш бўйича таклифлар берилади.

Махсус қисм нормаларини қўллашда ҳуқуқнинг асосий манбаи ҳисобланмиш Ўзбекистон Республикаси Конституциясига амал қилиш лозим.

Жиноят ҳуқуқи Махсус қисми нормаларини тўғри қўллашда Ўзбекистон Республикаси судлари учун мажбурий бўлган Махсус қисмининг тегишли нормалари шарҳланган Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг қарорлари муҳим аҳамиятга эгадир. Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг қарорлари суд амалиётини умумлаштиради, жиноятларни квалификация қилишда судлар томонидан йўл кўйилган хатоларни аниқлайди ва амалда турлича изоҳланиб келинаётган қонуннинг моҳияти ва амалда татбиқ этилиши юзасидан тушунтиришлар беради. Олий суд Пленуми томонидан қонун ҳужжатларини қўллаш юзасидан берилган тушунтиришлар қонунни легал шарҳлаш ҳисобланади.

NOTA BENE !

Жиноят ҳуқуқи **Махсус қисмининг предмети** жиноят қонунининг конкрет нормаларидир. Бу нормаларда жиноят сифатида қонунда мустаҳкамланган ижтимоий хавфли қилмишнинг белгилари кўрсатилган.

Жиноят ҳуқуқининг Махсус қисми суд тергов органлари, жиноятнинг статистик кўрсаткичларини аниқлаш ва Ўзбекистон Республика-

сида ва алоҳида вилоятларда содир бўлаётган барча жиноятлар статистикасини ўз ичига олади.

Ўзбекистон Республикаси жиноят қонуни Конституция ва халқаро ҳуқуқ нормаларига асосланган Республика Жиноят кодексидан иборатдир. Шу сабабдан жиноят ҳуқуқи Махсус қисми Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодекси тизимига тўла мос келади. Махсус қисм нормалари илмий асосланган тизимга биноан жойлаштирилган. Бу тизим нормаларнинг ўзини тўғри тушунишга, уларнинг ўрганилишини енгиллаштириш ва уларни амалда қўллашда вужудга келадиган чалкашликларни бартараф этишга хизмат қилади.

Масалан, безорилик кўп содир этиладиган жиноятлардан бири бўлганлиги сабабли у ЖК Махсус қисми биринчи ўн моддалари қаторида жойлаштирилиши лозимдек туюлади. Аммо жиноят қонуни тизимида безорилик тушунчаси «Жамоат тартибига қарши жиноятлар» деб номланувчи XX бобга жойлаштирилган, чунки бу жиноятнинг объектив белгилари дўппослаш, баданга шикаст етказиш, ўзганинг мулкига зарар етказиш, ҳокимият вакилига қаршилик кўрсатиш, ўқотар қуролни қўллаш ва ҳ.к.ларни қамраб олади.

Шундай қилиб, қонунда уни тавсифловчи, яъни бошқа моддаларда мустақил жиноят таркибини ташкил этувчи хусусияти ва ўрганилган белгиларига асосан безорилик жинояти Кодекста тўғри жойлаштирилган. Юқорида айтилганлар жиноят ҳуқуқи Махсус қисмининг бошқа бобларида ҳам ўрганилади.

Жиноят ҳуқуқи Махсус қисми курсининг тизими деганда, ЖКнинг бўлими, боби ва алоҳида моддаларининг илмий асосланган ҳолда жойлаштирилиши ва уларнинг ўрганилиши тушунилади. Тизим моддаларнинг нафақат бўлим ва бобга мантиқий бўлинишини, балки ҳар бир бобнинг ичида жойлашган моддаларнинг рақамланиши ва айримларини махсус рақамлар билан белгиланишини ўз ичига олади.

ЖК Махсус қисми тизимланишининг асоси сифатида жиноятнинг махсус объекти олинган. Шунингдек, ЖКнинг ҳар бир боби жиноятнинг турли объектига қараб бўлинган. Шунга асосан, ЖК Махсус қисмининг I бўлимида шахсга қарши жиноятлар жойлашган, шу бўлим эса жиноятнинг махсус объектига кўра 7 та бобдан иборат: I боб. Ҳаётга қарши жиноятлар; II боб. Соғлиққа қарши жиноятлар; III боб. Ҳаёт ёки соғлиқ учун хавfli жиноятлар; IV боб. Жинсий эркинликка қарши жиноятлар; V боб. Оилага, ёшларга ва ахлоққа қарши жиноятлар; VI боб. Шахснинг озодлиги, шаъни ва қадр-қимматига қарши жиноятлар; VII боб. Фуқароларнинг конституциявий ҳуқуқ ва эркинликларига қарши жиноятлар.

Ўзбекистон Республикасининг амалдаги Жиноят кодекси Махсус қисми 1959 йилги ЖКдагига нисбатан анча такомиллаштирилган. Шу билан бирга унинг тизимига «Атамаларнинг ҳуқуқий маъноси» деб аталувчи VIII бўлимнинг киритилганлиги мантиқан тўғри эмас.

Шубҳасиз, қонун чиқарувчи томонидан атамаларга изоҳ берилганлиги жиноят ҳуқуқи нормаларининг қўлланилишини осонлаштириш учун олға ташланган қадамдир. Аммо VIII бўлимда берилган атамалар ҳуқуқий нормалар эмас, шу сабабдан улар жиноят ҳуқуқининг қисми бўла олмайди. Ундан ташқари, бу бўлимда берилган терминлар нафақат жиноят қонунининг Махсус қисмига, балки Умумий қисмига ҳам тааллуқлидир. Фикримизча, айтилган атамалар илова тариқасида берилса, тўғри бўлар эди.

ЖК Махсус қисми 8 бўлим, 24 бобдан иборат бўлиб, бундай тизимни ишлаб чиқишда турли омиллар эътиборга олинган.

Биринчи ўринга Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси ва Инсон ҳуқуқларининг умумжаҳон декларациясига мувофиқ шахсга қарши жиноятлар қўйилди.

ЖКнинг ҳар бир бўлими ва ҳар бир бобида ижтимоий хавфлилиги юқори бўлган жиноятлар биринчи, кейин хавфлилиги камроқ, ундан кейин эса ижтимоий хавфи унчалик катта бўлмаган жиноятлар жойлаштирилган. Баъзан бу қоидадан истиснолар ҳам бор, масалан, ЖКнинг 150-моддаси (Урушни тарғиб қилиш) «Тинчлик ва хавфсизликка қарши жиноятлар» бўлимида тинчлик ва инсоният хавфсизлигига қарши қаратилган хавфли жиноятлардан олдин келади.

Шуни алоҳида таъкидлаб ўтиш керакки, жиноят ҳуқуқи Махсус қисми нормалари бевосита объектига қараб жойлаштирилган. Ўзбекистон Республикаси давлати жиноят ҳуқуқи Махсус қисми нормаларида ўзининг сиёсий, иқтисодий ва ижтимоий манфаатларини акс эттириши билан қандай қилмишлар уларга зид эканлиги ва демак, жиноий жазони қўллаш таҳдиди билан ман қилинганлигини кўрсатади.

2-§. Жиноятларни квалификация қилишнинг илмий асослари

Ўзбекистон Республикаси ЖКда назарда тутилган жиноят таркибида жиноятнинг барча белгилари мавжуд бўлган ижтимоий хавфли қилмиш учун жавобгарлик белгиланган.

Жиноий жавобгарликка тортиш ва жазо тайинлаш учун шахс ЖК Махсус қисмининг айнан қайси нормасини бузганлигини аниқлаш лозим. Бунда содир этилган қилмишнинг жиноят таркиби ЖК Махсус қисмида назарда тутилган ёки тутилмаганлигини аниқлаш лозим. Бу жараён жиноятни квалификация қилиш жараёни деб аталади.

NOTA BENE !

Квалификациялашнинг мақсади ижтимоий хавфли қилмишни содир этган шахсни жиноий жавобгарликка тортиш учун ҳуқуқий асос мавжудлигини аниқлашдир.

Содир этилган жиноятни тўғри квалификация қилишни таъминлаш – ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органларнинг асосий вазифаларидан биридир.

Жиноятни квалификация қилишда қонунийлик, фуқаролар ҳуқуқ ва эркинликларининг ҳимоя қилиниши кафолати, одил судловни амалга ошириш масалаларининг устувор принциплари зарурий шарт бўлиб ҳисобланади.

Жиноятни квалификация қилишда содир этилган қилмиш юридик таҳлил қилинади: тажовузнинг объекти аниқланади, унинг конкрет белгилари тавсифланади, объектив ва субъектив томонлари, субъектини характерлайдиган белгилари аниқланади. Бундай таҳлил содир этилган қилмишда қандай жиноятнинг таркиби мавжудлиги ва ушбу қилмишни содир этган шахсни ЖКнинг қайси моддаси билан жавобгарликка тортиш мумкинлиги ҳақида бир фикрга келишга ёрдам беради.

Жиноятларни квалификация қилиш тушунчаси кенг ва тор маънода ишлатилади.

Тор маънода квалификация қилиш жиноят-ҳуқуқий нормаларга мувофиқ келувчи ижтимоий хавфли қилмишнинг ҳуқуқий баҳосидир.

NOTA BENE !

Кенг маънода квалификация муайян мантиқий жараён бўлиб, Жиноят кодекси Махсус қисмида назарда тутилган ижтимоий хавфли қилмишни содир этган шахснинг қилмишида жиноят таркиби мавжудлигини аниқлаш бўйича муайян шахсларнинг фаолиятидир.

Жиноятни квалификация қилиш динамик жараён бўлиб, жиноий иш бўйича иш юритишнинг турли хил босқичларида муайян хусусиятларга эга.

Жиноятларни квалификация қилиш субъектлари (махсус ваколатга эга бўлган давлат органлари вакиллари) жиноятларни квалификация қилишда «билмасликдан билишга», «умумийдан хусусийга» қараб борадилар. Жиноят ишида фактик маълумотларнинг пайдо бўлиши билан жиноятнинг тавсифи ҳам, унда баҳо бериш ҳам ўзгариши мумкин. Жиноят ишини кўзгатиш босқичида квалификация дастлабки тавсифга эга бўлади. Дастлабки терговни тугатиш суд муҳокамаси босқичида максимал тўлиқ ва якуний тавсифга эга. Квалификация қилиш жараёни бир қанча босқичлардан иборат бўлади. Квалификациялашнинг биринчи босқичида ҳуқуқбузарликнинг тури аниқланади. Бунда хатти-ҳаракатнинг ижтимоий хавфлилиқ даражаси, қилмишнинг жиноят ёки жиноят эмаслиги ва жиноят қонунига мувофиқ жазога сазовор ёки сазовор эмаслиги аниқланади. Квалификация-

лашнинг якуний босқичида эса жиноят турининг индивидуал белгилари аниқланади ва бу белгилар ёрдамида объекти бир хил бўлган жиноятлардан қилмиш алоҳида ажратиб олинади.

Жиноятларни квалификация қилиш икки турга: расмий ва норасмий турларга бўлинади.

Расмий квалификация бу аниқ бир жиноий иш бўйича махсус ваколатга эга бўлган (суриштирувчи, терговчи, прокурор, судья) шахс томонидан амалга ошириладиган жиноят-ҳуқуқий квалификациядир.

Норасмий квалификация бу жиноят ҳуқуқига фуқаролар (илмий ходимлар, журналистлар ва ҳ.к.) томонидан бериладиган ҳуқуқий баҳо бўлиб, бу фақатгина уларнинг қарашларида ифодаланади. Норасмий квалификация ҳуқуқий оқибат келтириб чиқармайди.

Квалификация қилиш жараёнида қуйидаги икки элемент мавжуд: бир томондан, бу муайян турдаги жиноят намунасини акс эттирувчи жиноят қонуни нормалари — қонунчилик (абстракт) модели бўлса, иккинчи томондан, қонунга мувофиқ баҳо берилиши лозим бўлган аниқ бир ҳаётий ҳодисалар (ижтимоий ҳавфли қилмиш) дир.

Жиноят қонуни жиноятни квалификация қилишнинг ҳуқуқий асоси бўлиб хизмат қилади, чунки жиноятни квалификация қилиш жараёнида жиноятни қандай квалификация қилиш илмий тушунча ёки суд амалиётида шакланган тушунчалар билан эмас, балки фақатгина муайян жиноятнинг қонуний модели билан мос тушмоғи шарт. Жиноят қонунини белгилаб қўйилган жиноятларнинг рўйхати қатъий бўлиб, ушбу рўйхат кенгайтирилган ҳолда шакллантирилиши мумкин эмас. Қилмишни ижтимоий ҳавфли деб топиш ва жиноят сифатида квалификация қилиш фақат жиноят кодексида белгиланган ҳоллардагина бўлиши мумкин. Жиноят қонунига ўзгартириш ва қўшимчалар киритиш, жиноятлар белгиларини тўлдириш ёки ўзгартириш фақат қонун чиқарувчи орган томонидан амалга оширилади.

Муайян жиноий қилмиш учун жиноят қонунининг қайси моддаси, шу модданинг қайси банд ва қисми қўлланилиши кераклиги тўғрисидаги хулоса квалификациянинг якуни бўлиб ҳисобланади. Жиноятни квалификация қилиш жараёнида Жиноят кодексининг Умумий қисми қоидалари ҳисобга олиниши лозим.

Айрим ҳолларда қилмишни тўғри квалификация қилиш Махсус қисмининг моддаси, қисми ва бандларигагина асосланмасдан, балки Умумий қисм қоидаларига мурожаат қилишни ҳам тақозо этади. Масалан, жиноят тайёргарлик ёки суиқасд босқичида тугалланган бўлса, уни квалификация қилишда ЖК 25-моддасига ҳавола қилиш лозим бўлади.

ЖК нормалари билан квалификация қилинадиган ижтимоий ҳавфли қилмишнинг қонуний модели жиноятнинг таркиби ҳисобланади.

Жиноят таркиби — бу шахсни жиноий жавобгарликка тортиш учун зарур ва етарли бўлган объектив ва субъектив белгилар тизими-

дир. Жиноятнинг бошқа ҳолатлари (ЖК 55- ва 56-моддаларида кўрсатилган оғирлаштирувчи ва енгиллаштирувчи ҳолатлар) жазони индивидуаллаштириш учун зарур бўлиб, қилмишни квалификация қилишда аҳамиятга эга эмас.

Жиноят таркиби, жиноят турининг қонуний модели бўлиши билан биргаликда, жиноятнинг барча энг муҳим, аҳамиятли ва зарурий белгиларини ўз ичига олади. Ушбу маънода жиноят таркиби жиноий жавобгарликка тортишнинг ягона ҳуқуқий асоси бўлиб хизмат қилади, айна пайтда жиноят қонунида назарда тутилган жиноятни содир этган шахсни жиноий жавобгарликка тортиш учун фактик асос бўлиб хизмат қилади.

Жиноят таркиби белгилари жиноят қонунида ижобий (белгилар борлигини кўрсатиш) ёки салбий (белгилар йўқлигини кўрсатиш) тарзида намоён бўлиши мумкин. Мустаҳкамлик даражасига кўра ушбу белгилар доимий ва ўзгарувчан бўлиши мумкин. Шунингдек, қонунда баҳоловчи белгилар ҳам ишлатилади, уларнинг мавжудлигини жиноятни квалификация қиладиган шахс аниқлайди.

Қилмишни жиноий-ҳуқуқий квалификация қилиш учун жиноят таркиби элементларига кўра:

- объект;
- объект томон;
- субъект;
- субъект томонни тавсифловчи белгиларга ажратилади.

Жиноятни тўғри ва аниқ квалификация қилишнинг иккита шартли мавжуд: биринчидан, содир этилган жиноятнинг барча фактик белгиларини аниқлаш лозим; иккинчидан, ҳуқуқий норманинг барча таркибий белгиларини, шунингдек, жиноят қонуни тизимини билиш зарур. Жиноятларнинг айрим белгилари ЖК Махсус қисмида тўғридан-тўғри кўрсатилмаган бўлиши мумкин. Бунинг сабаби қонун чиқарувчи томонидан бошқа ҳуқуқ соҳалари ёки ЖК Умумий қисмидаги нормаларни қайтармаслик лозим деб топилганлиги бўлиши мумкин. Ундан ташқари, айрим белгилар умумэтироф этилган ёки ҳаммага маълум бўлган ҳолатларга боғлиқ, шунинг учун жиноят қонунида уларни такрорлаш мақсадга мувофиқ эмас.

Жиноятни квалификация қилишни амалга оширувчи шахс томонидан: биринчидан, аста-секинлик билан, босқичма-босқич жиноятнинг фактик ҳолатлари аниқланиши, иккинчидан, унинг жиноят-ҳуқуқий нормаларининг таҳлил қилиниши амалга оширилади. Жиноятни квалификация қилиш жараёнида жиноят-ҳуқуқий нормалар билан жиноятнинг фактик белгилари солиштирилади.

Қилмишни квалификация қилиш учун жиноят қонуни нормасини аниқлаш бир неча босқичда амалга оширилади.

Биринчи босқичда квалификация қилиш субъектлари томонидан фактик маълумотларни тартибга солиб, улар ичидан юридик аҳамиятга

эга бўлганлари ажратилади. Бу содир этилган ижтимоий хавфли қилмишнинг фактик маълумотлари жиноят қонунида мустақкамлаб қўйилганлигини аниқлаш лозимлигини билдиради.

Иккинчи босқичда йиғилган фактик материалларга жиноят қонуни нормасидан қайси бири мос келиши аниқланади.

Учинчи босқичда жиноят ишининг фактик ҳолатларига мос келадиган ўхшаш таркибли жиноятлар гуруҳи аниқланади. Булар қаторига объектив ва субъектив белгиларга кўра мос келувчи, алоҳида ҳолатларга кўра фарқланадиган жиноятларнинг таркиби киради.

Тўртинчи босқичда танлаб олинган жиноят таркиби гуруҳидан содир этилган жиноятлар мос келадиган ва унинг барча томонларини тавсифлайдиган бир ёки бир неча жиноят қонуни танлаб олинади.

Жиноятни квалификация қилиш жараёнида бир қилмишни баҳолаш учун бир қанча жиноят-ҳуқуқий нормаларини қўллаш зарур бўлганида муаммолар туғилади. Бундай ҳолатлар бир қанча жиноятлар содир қилинганда вужудга келиши мумкин, уларни квалификация қилиш ЖКнинг Умумий қисми нормаларида ўз аксини топган. Тўғри, квалификация қилиш учун қайси турдаги бир қанча жиноятлар содир этилганлигини аниқлаш катта аҳамиятга эга. Масалан, такрорий, жиноятлар жами ёки рецидив жиноят содир этилганлигини фарқлаш лозим.

Бир қанча жиноятлар содир этишдан жиноят қонуни нормаларининг рақобатлилигини фарқлаш лозим, бунда бир жиноят ўзининг аломатлари билан ЖК Махсус қисми бир қанча нормаларида назарда тутилган қилмишга мос келади. Лекин рақобатли бир қанча жиноятлар содир этишдан фарқли содир этилган қилмишга ҳар томонлама мос тушадиган битта қонунни танлаш зарур.

Жиноят ҳуқуқи назариясида умумий ва махсус нормаларнинг рақобати иккита махсус қонунларнинг ва модда билан модданинг қисми ўртасидаги рақобат ажратиб кўрсатилади. Қонунлар рақобати жараёнида тўғри квалификация қилиш рақобатда бўлган нормаларни аниқ тавсифлашдан иборат. Бунда нормаларнинг бир-бири билан муносабатига боғлиқ норма бир ҳолатда умумий, бошқа ҳолатда эса махсус бўлиши мумкин. Рақобатнинг ҳар бир турига тегишли қоидалар мос туриши керак, улар ҳар бир муайян ҳолат учун квалификация тўғрилигининг кафолати бўлиб хизмат қилади.

**«Ўзбекистон Республикаси жиноят ҳуқуқи Махсус қисми
тушунчаси, вазифаси, предмети ва тизими» мавзуси бўйича
якуний саволлар**

1. Ўзбекистон Республикаси жиноят ҳуқуқи Махсус қисми нимани ифодалайди? Жиноят ҳуқуқи Умумий ва Махсус қисми ўртасидаги фарқ нимада?

2. Жинойат ҳуқуқи Махсус қисми курси предметини нима ташкил этади.

3. Жинойат ҳуқуқи Махсус қисми курси тизими деганда нима тушунилади? У қандай принцип асосида ташкил топган?

4. Жинойатни квалификация қилиш деганда нима тушунилади? Унинг қандай турлари мавжуд?

5. Жинойатни квалификация қилишнинг қандай босқичлари мавжуд?

Жинойат ҳуқуқи Махсус қисми барча курслари учун қўшимча адабиётлар

Асосий адабиётлар

Каримов И.А. Ўзбекистон — келажаги буюк давлат. Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашининг 1992 йил 8 ва 10 декабрь XI сессиясидаги нутқи // Ўзбекистон: миллий истиқлол, иқтисод, сиёсат, мафкура. 1-том. — Т.: «Ўзбекистон», 1996. — 36—86-б.

Каримов И.А. Ўзбекистон — бозор муносабатларига ўтишнинг ўзига хос йўли // Ўзбекистон: миллий истиқлол, иқтисод, сиёсат, мафкура. 1-том. — Т.: «Ўзбекистон», 1996. — 274—360-б.

Каримов И.А. Ҳозирги босқичда демократик ислохотларни чуқурлаштиришнинг муҳим вазифалари. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси 1996 йил 29 августдаги биринчи чақириқ VI сессиясидаги чиқиши // Янгича фикрлаш ва ишлаш — давр талаби. 5-том. — Т.: «Ўзбекистон», 1997. — 104—132-б.

Каримов И.А. Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари // Хавфсизлик ва барқарор тараққиёт йўлида. 6-том — Т.: «Ўзбекистон», 1998. — 25—97-б.

Каримов И.А. Жамиятимиз мафкураси халқни—халқ, миллатни—миллат қилишга хизмат этсин. «Тафаккур» журнали бош муҳаррирининг саволларига жавоблар // Биз келажагимизни ўз қўлимиз билан қураимиз. 7-том — Т.: «Ўзбекистон», 1999. — 84— 103-б.

Каримов И.А. Ўзбекистон XXI асрга интиломқда. Биринчи чақириқ Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси 1999 йил 14 апрелдаги ўн тўртинчи сессиясидаги маъруза // Биз келажагимизни ўз қўлимиз билан қураимиз. 7-том — Т.: «Ўзбекистон», 1999. — 370—405-б.

Каримов И.А. Миллий истиқлол мафкураси — халқ эътиқоди ва буюк келажакка ишонишдир. «FIDOKOR» газетаси мухбири саволларига жавоблар // Озод ва обод ватан, эркин ва фаровон ҳаёт — пировард мақсадимиз. 8-том — Т.: «Ўзбекистон», 2000. — 489—509-б.

Каримов И.А. Адолат – қонун устуворлигида. Иккинчи чақиріқ Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг 2001 йил 29 август VI сессиясидаги маъруза // Хавфсизлик ва тинчлик учун курашмоқ керак. 10-том – Т.: «Ўзбекистон», 2002. – 26–53-б.

Каримов И.А. Бизнинг бош мақсадимиз – жамиятни демократлаштириш ва янгилаш, мамлакатни модернизация ва ислох этишдир. 2005 йил 28 январдаги Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси ва Сенатининг қўшма мажлисидаги маъруза. – Т.: «Ўзбекистон», 2005. – 64-б.

Каримов И.А. Ўзбекистоннинг 16 йиллик мустақил тараққиёт йўли. 2007 йил 30 августдаги Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси, Вазирлар Мақамаси ва Президент Девонининг Ўзбекистон мустақиллигининг 16 йиллигига бағишланган қўшма мажлисидаги маъруза. – Т.: «Ўзбекистон», 2007. – 3–57-б.

Каримов И.А. Мамлакатимизни модернизация қилиш ва кучли фуқаролик жамияти барпо этиш – устувор мақсадимиздир. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси ва Сенатининг қўшма мажлисидаги маъруза, 2010 йил 27 январь // Асосий вазифамиз – Ватанимиз тараққиёти ва халқимиз фаровонлигини янада юксалтиришдир. –Т.: «Ўзбекистон», 2010.

Каримов И.А. Асосий вазифамиз – Ватанимиз тараққиёти ва халқимиз фаровонлигини янада юксалтиришдир. 2009 йилнинг асосий яқунлари ва 2010 йилда Ўзбекистонни ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришнинг энг муҳим устувор йўналишларига бағишланган Вазирлар Мақамасининг мажлисидаги маъруза, 2010 йил 29 январь. – Т.: «Ўзбекистон», 2010.

Норматив ҳужжатлар

Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси: Ўн иккинчи чақиріқ Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашининг ўн биринчи сессиясида 1992 йил 8 декабрда қабул қилинган. – Т.: «Ўзбекистон», 2009.

Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 1995 йил 27 октябрдаги «Гиёҳвандлик воситалари ёки психотроп моддалар билан қонунга хилоф равишда муомала қилишга оид жиноят ишлари бўйича суд амалиёти ҳақида»ги 21-сонли қарори. (Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2002 йил 14 июндаги 10-сонли ва 2006 йил 3 февралдаги 5-сонли қарорлари билан киритилган ўзгартириш ва қўшимчалар билан) // Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг қарорлари тўплами, 1991–2006. 1-жилд. – Т.: «O‘qituvchi», 2007. – 281–288-б. (Кейинги жойларда –Тўплам, 1-жилд.)

Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 1996 йил 27 февралдаги «Контрабанда ва божхона қонунларини бузиш тўғрисида ишлар бўйича суд амалиёти ҳақида»ги 2-сонли қарори. (Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2002 йил 14 июндаги 10-сонли қарори билан киритилган ўзгартириш ва қўшимчалар билан) // Тўплам, 1-жилд. – 289–291-б.

Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 1996 йил 27 февралдаги «Қонунга хилоф равишда қуролга эгалик қилиш тўғрисида ишлар бўйича суд амалиёти ҳақида»ги 3-сонли қарори. (Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2002 йил 14 июндаги 10-сонли қарори билан киритилган ўзгартириш ва қўшимчалар билан) // Тўплам, 1-жилд. – 292–297-б.

Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 1996 йил 15 мартдаги «Савдо соҳасида жиноятлар ва бошқа ҳуқуқбузарликлар тўғрисида ишлар бўйича суд амалиёти ҳақида»ги 9-сонли қарори. (Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2002 йил 14 июндаги 10-сонли қарори билан киритилган ўзгартириш ва қўшимчалар билан) // Тўплам, 1-жилд. – 298–302-б.

Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 1996 йил 20 декабрдаги «Атроф муҳитни муҳофаза қилиш ва табиатдан фойдаланиш соҳасида жиноятлар ва бошқа ҳуқуқбузарликлар тўғрисида ишлар бўйича суд амалиёти ҳақида»ги 36-сонли қарори. (Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2002 йил 14 июндаги 10-сонли қарори билан киритилган ўзгартириш ва қўшимчалар билан) // Тўплам, 1-жилд. – 66–71-б.

Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 1996 йил 20 декабрдаги «Транспорт воситасини олиб қочиш ишлари бўйича суд амалиёти ҳақида»ги 37-сонли қарори. (Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2002 йил 14 июндаги 10-сонли қарори билан киритилган ўзгартириш ва қўшимчалар билан) // Тўплам, 1-жилд. – 72–73-б.

Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 1996 йил 20 декабрдаги «Республика судлари томонидан оммавий тартибсизликлар учун жавобгарлик тўғрисида қонунларни қўллаш амалиёти билан боғлиқ айрим масалалар тўғрисида»ги 38-сонли қарори. (Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2002 йил 14 июндаги 10-сонли ва 2006 йил 3 февралдаги 5-сонли қарори билан киритилган ўзгартириш ва қўшимчалар билан) // Тўплам, 1-жилд. – 74–75-б.

Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 1998 йил 17 апрелдаги «Иқтисодиёт соҳасидаги жиноий ишлар бўйича суд амалиётида юзага келган айрим масалалар тўғрисида»ги 11-сонли қарори. (Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2002 йил

14 июндаги 10-сонли, 2002 йил 25 октябрдаги 28-сонли ва 2006 йил 3 февралдаги 5-сонли қарорлари билан киритилган ўзгартириш ва қўшимчалар билан) // Тўплам, 1-жилд. — 114–124-б.

Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 1998 йил 11 сентябрдаги «Ўзини ўзи ўлдириш даражасига етказиш жиноят ишлари бўйича суд амалиёти тўғрисида»ги 20-сонли қарори // Тўплам, 1-жилд. — 167–168-б.

Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 1998 йил 28 декабрдаги «Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси томонидан 1997 йил 26 декабрда тасдиқланган Божхона кодексининг қабул қилиниши муносабати билан суд амалиётида вужудга келган айрим масалалар тўғрисида»ги 30-сонли қарори. (Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2002 йил 14 июндаги 10-сонли, 2002 йил 25 октябрдаги 28-сонли қарорлари билан киритилган ўзгартириш ва қўшимчалар билан) // Тўплам, 1-жилд. — 207–210-б.

Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 1999 йил 30 апрелдаги «Ўзгалар мулкини ўғрилик, талончилик ва босқинчилик билан талон-тарож қилиш жиноят ишлари бўйича суд амалиёти тўғрисида»ги 6-сонли қарори. (Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2002 йил 14 июндаги 10-сонли қарори билан киритилган ўзгартириш ва қўшимчалар билан) // Тўплам, 1-жилд. — 220–224-б.

Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 1999 йил 24 сентябрдаги «Порахўрлик ишлари бўйича суд амалиёти тўғрисида»ги 19-сонли қарори. (Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2002 йил 14 июндаги 10-сонли қарори билан киритилган ўзгартириш ва қўшимчалар билан) // Тўплам, 1-жилд. — 236–241-б.

Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2000 йил 28 апрелдаги «Валюта қимматликларини қонунга хилоф равишда олиш ёки ўтказишга доир ишлар юзасидан суд амалиёти тўғрисида»ги 8-сонли қарори. (Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2002 йил 14 июндаги 10-сонли ва 2006 йил 3 февралдаги 5-сонли қарорлари билан киритилган ўзгартириш ва қўшимчалар билан) // Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг қарорлари тўплами 1991–2006. 2-жилд.—Т.: «O'qituvchi», 2007. — 18–22-б.

Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2000 йил 15 сентябрдаги «Ҳарбий хизматни ўташ тартибига қарши жиноятларга оид ишларни кўриш бўйича суд амалиёти тўғрисида»ги 23-сонли қарори. (Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2003 йил 19 декабрдаги 20-сонли ва 2006 йил 3 февралдаги 5-сонли қарорлари билан киритилган ўзгартириш ва қўшимчалар билан) // Тўплам, 2-жилд. — 37–54-б.

Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2000 йил 22 декабрдаги «Транспорт ҳаракати ёки ундан фойдаланиш хавфсизлигига қарши жиноятларга оид ишлар юзасидан суд амалиёти тўғрисида»ги 32-сонли қарори. // Тўплам, 2-жилд. — 55–63-б.

Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2002 йил 14 июндаги «Безориликка оид ишлар бўйича суд амалиёти ҳақида»ги 9-сонли қарори. // Тўплам, 2-жилд. — 110–114-б.

Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2002 йил 25 октябрдаги «Тадбиркорлик фаолияти билан боғлиқ жиноят ва маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисида ишлар бўйича суд амалиётининг айрим масалалари ҳақида»ги 26-сонли қарори. (Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2006 йил 3 февралдаги 5-сонли қарори билан киритилган ўзгартириш ва қўшимчалар билан) // Тўплам, 2-жилд. — 120–125-б.

Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2003 йил 6 июндаги «Солиқ ва бошқа мажбурий тўловларни тўлашдан бўйин товлаганлик учун жавобгарлик тўғрисида қонунларнинг судлар томонидан қўлланилиши ҳақида»ги 6-сонли қарори // Тўплам, 2-жилд. — 130–136-б.

Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2004 йил 21 майдаги «Жазоларни либераллаштириш тўғрисидаги қонунни иқтисодиёт соҳасидаги жиноятларга нисбатан қўллашнинг айрим масалалари ҳақида»ги 4-сонли қарори // Тўплам, 2-жилд. — 169–174-б.

Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2004 йил 24 сентябрдаги «Қасддан одам ўлдиришга оид ишлар бўйича суд амалиёти тўғрисида»ги 13-сонли қарори // Тўплам, 2-жилд. — 192–201-б.

Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2007 йил 27 июндаги «Баданга қасддан шикаст етказишга оид ишлар бўйича суд амалиёти тўғрисида»ги 6-сонли қарори // Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленуми қарори. — Т.: Ўзбекистон Республикаси Олий суди, 2007. — 17–27-б.

Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2010 йил 29 октябрдаги 13-сонли «Номусга тегиш ва жинсий эҳтиёжни ғайритабиий усулда қондиришга доир ишлар бўйича суд амалиёти тўғрисида»ги қарори. — Т.: Ўзбекистон Республикаси Олий судининг бирлашган таҳририяти, 2010. — 22-б.

Норматив ҳужжатларга шарҳлар, дарсликлар, ўқув қўлланмалар, махсус адабиётлар

Кабулов Р., Якубов А.С. и др. Уголовное право. Особенная часть: Альбом схем. Учебно-методическое пособие. — Т.: Академия МВД Республики Узбекистан, 2002. — 258 Б.

Кодиров М. Уголовное право. Особенная часть. Учебник. — Т.: Академия МВД, 2000. — 513 Б.

Комментарий к Уголовному кодексу Российской Федерации. В 2-х томах / Под ред. О.Ф. Шишова. — М.: 1998. Том 1. — 277 Б.

Комментарий к Уголовному кодексу Российской Федерации / Отв. ред. В.М.Лебедев. –5-е изд., доп. и испр. –М.: Юрайт-Издат, 2005. – 921 Б.

Комментарий к Уголовному кодексу Российской Федерации: (постатейный) / В.К. Дуюнов, Л.Л. Кругликов и др.; отв. ред. Л.Л. Кругликов. – М.: «Волтерс Клувер», 2005. – 1104 Б.

Комментарий к Уголовному кодексу Российской Федерации с постатейными материалами и судебной практикой / Под общ. ред. С.И. Никулина, 2-е издание. – М.: «Менеджер», 2002. – 1176 Б.

Курс уголовного права. Особенная часть. Том 3. Учебник для вузов. Под ред. д.ю.н., проф. Г.Н. Борзенкова и к.ю.н., проф. В.С. Коммисарова. – М.: ИКД «Зерцало-М», 2002. – 468 Б.

Курс уголовного права. Особенная часть. Том 4. Учебник для вузов. Под ред. д.ю.н., проф. Г.Н. Борзенкова и к.ю.н., проф. В.С. Коммисарова. – М.: ИКД «Зерцало-М», 2002. – 672 Б.

Курс уголовного права. Особенная часть. Том 5. Учебник для вузов. Под ред. д.ю.н., проф. Г.Н. Борзенкова и к.ю.н., проф. В.С. Коммисарова. – М.: ИКД «Зерцало-М», 2002. – 512 Б.

Наулов А.В. Комментарий к Уголовному кодексу Российской Федерации. – М.: «Юристъ», 1996. – 824 Б.

Рустамбаев М.Х., Абдухаликов М.А. Сборник казусов по особенной части уголовного права. Учебно-методическое пособие. – Т.: «Адолат», 1998. – 198 Б.

Рустамбаев М.Х. Комментарий к Уголовному кодексу Республики Узбекистан. Особенная часть. – Т.: ИПТД «Ўқитувчи», 2004. – 1024 Б.

Рустамбаев М.Х. Уголовное право. Особенная часть. В схемах. Учебно-методическое пособие. – Т.: ТГЮИ, 2004. – 313 Б.

Рустамбаев М.Х., Тохиров Ф. Уголовное право. (Особенная часть – Схемы). Учебно-методическое пособие. – Т.: ТГЮИ, 2004.

Рустамбаев М.Х. Уголовное право Республики Узбекистан. Особенная часть. Учебник для вузов. – Т.: «Мир экономики и права», 2002. – 528 Б.

Тарарухин С.А. Квалификация преступлений в судебной и следственной практике. – Киев: 1995. – 208 Б.

Уголовное право России. Часть Особенная: Учебник для вузов / Отв. ред. проф. Л.Л. Кругликов 2-е изд., перераб. и доп. – М.: «Волтерс Клувер», 2004. – 880 Б.

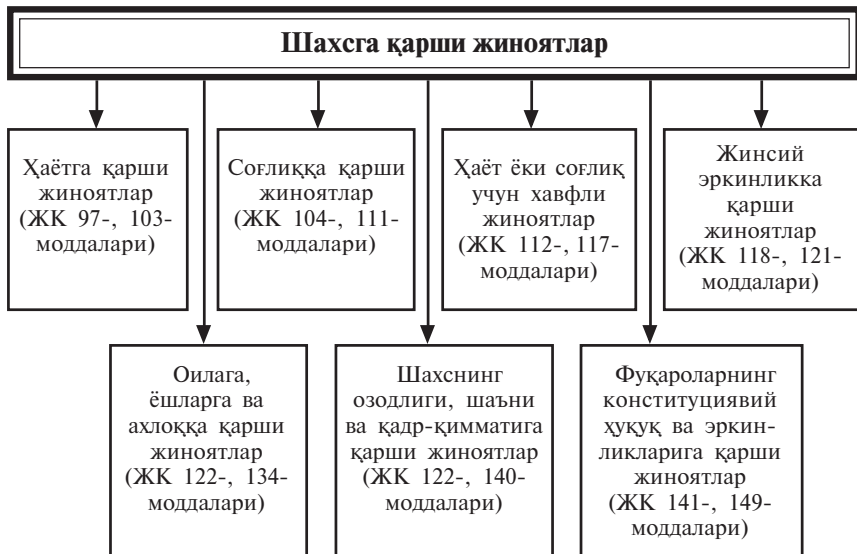
Уголовный кодекс Республики Узбекистан: научно-практический комментарий / А.С. Якубов, М.Х. Рустамбаев и др.; отв. ред. А.С. Якубов. – Т.: «Адолат», 1996. – 388 Б.

Уголовный кодекс Украины. Научно-практический комментарий / Отв. ред. С.С. Яценко, 3-е издание, исправленное и дополненное. – Киев: А.С.К., 2004. – 1096 Б.

Якубов А.С., Кабулов Р. и др. Уголовное право. Общая часть. Учебник. – Т.: Академия МВД Республики Узбекистан, 2005. – 527 Б.

II БОБ. ҲАЁТГА ҚАРШИ ЖИНОЯТЛАР

1 - с х е м а

1-§. Ҳаётга қарши жиноятларнинг умумий тавсифи

Давлатнинг энг муҳим вазифаларидан бири инсон ҳақида ғам-хўрлик қилишдир. Бинобарин Ўзбекистон Республикаси Конституциясида инсон омили, унинг шахсий ҳуқуқ ва эркинликлари мустаҳкамланган. Конституция нормаларида ҳар қандай ҳолатдан қатъи назар, шахснинг қонуний ҳуқуқ ва манфаатлари кафолатланган ва ҳимоя қилинган. Чунончи, Конституциямизнинг 18-моддасида «Ўзбекистон Республикасида барча фуқаролар бир хил ҳуқуқ ва эркинликларга эга бўлиб, жинси, ирқи, миллати, тили, дини, ижтимоий келиб чиқиши, эътиқоди, шахси ва ижтимоий мавқеидан қатъи назар, қонун олдида тенгдирлар» деб қайд этилган бўлса, унинг 19-моддасида «Фуқароларнинг Конституция ва қонунларда мустаҳкамлаб қўйилган ҳуқуқ ва эркинликлари дахлсиздир, улардан суд қарорисиз маҳрум этишга ёки чеклаб қўйишга ҳеч ким ҳақли эмас», дейилади¹.

Конституциянинг «Шахсий ҳуқуқ ва эркинликлар», «Сиёсий ҳуқуқлар», «Иқтисодий ва ижтимоий ҳуқуқлар» деб номланган бўлимларида шахснинг ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоя қилишнинг

¹ Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси: Ён иккинчи чақириқ Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашининг ўн биринчи сессиясида 1992 йил 8 декабрда қабул қилинган. – Т.: «Ўзбекистон», 2009. – 6–7-б.

ҳуқуқий базаси ўз аксини топган. «Давлат, — деб таъкидланади Конституциянинг 43-моддасида, — фуқароларнинг Конституция ва қонунларда мустақамланган ҳуқуқлари ва эркинликларини таъминлайди». «Ҳар бир шахсга ўз ҳуқуқ ва эркинликларини суд орқали ҳимоя қилиш ҳуқуқи кафолатланади»¹.

Ўзбекистон инсон ҳуқуқлари ва эркинликларини ўзида мустақамлаган 60 дан ортиқ халқаро ҳужжатларга қўшилган. Бу ҳужжатлар Ўзбекистон қонунчилигининг шаклланиши, жумладан, жиноят ҳамда инсон ҳуқуқ ва эркинликлари борасидаги қонунларнинг яратилиши учун ҳам асос бўлиб хизмат қилди.

«Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларацияси»²нинг 3, 4, 5-моддасида, «Фуқаролик ва сиёсий ҳуқуқлар тўғрисидаги халқаро пакт»нинг 6, 7, 9, 10, 11-моддаларида³ инсоннинг яшаш ҳуқуқи, қадр-қиммати, озодлиги ва хавфсизлиги, шаъни ва обрўйини ҳимоя қилиш каби ҳуқуқлари мустақамланган. Бу халқаро ҳуқуқий меъёрлар Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг ҳам асосини ташкил қилади.

Шуни таъкидлаш керакки, шахснинг ҳуқуқ ва эркинликлари турли ҳуқуқ соҳаларининг нормалари билан ҳимоя қилинади, лекин жиноят қонунида фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликлари бузилганлиги учун жиноий жавобгарлик белгиланган бўлиб, ҳуқуқнинг бу соҳаси ана шу жавобгарликни қўллаш орқали фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоя қилади.

Жиноят кодексининг «Шахсга қарши жиноятлар» бўлимида ҳаётга; соғлиққа қарши; ҳаёт ёки соғлиқ учун хавфли; жинсий эркинликка; оилага, ёшларга ва ахлоққа; шахснинг озодлиги, шаъни, қадр-қиммати; фуқароларнинг конституциявий ҳуқуқ ва эркинликларига қарши қаратилган жиноятлар учун жавобгарлик белгиланган бўлиб, бу жиноятлар жамият учун жиддий хавф туғдиради. Дарҳақиқат, инсоннинг ҳаёти ва соғлиғи бебаҳо неъмат ҳисобланади ва унинг бу неъматлардан маҳрум этилиши ёки уларга шикаст етказилиши шахс учун фожиа ҳисобланади. Инсон яшар экан, ҳаётдан, унинг неъматларидан баҳраманд бўлиб яшашга интилади, ҳаётдан маҳрум қилинган шахснинг ўрнини ҳеч нарса билан тўлдириб бўлмайди. Инсоннинг соғлиғига зарар етказилиши унга жисмоний, ахлоқий, руҳий азоблар бериб, унинг ҳаётий фаолиятини чеклаб қўяди.

¹ Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси... — 6–7-б.

² Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларацияси (1948 йил 10 декабрда БМТ Бош Ассамблеясининг 217 А (III) Резолюциясида қабул қилинган ва эълон қилинган; Ўзбекистон Республикаси мазкур декларацияга 1991 йил 30 сентябрдаги Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг № 366-ХII қарори асосида қўшилган).

³ 1966 йил 16 декабрдаги Фуқаролик ва сиёсий ҳуқуқлар тўғрисидаги халқаро пакт (БМТ Бош Ассамблеяси 2200 А (XXI) Резолюциясида қабул қилинган ва имзолашга, ратификация қилишга ва қўшилишга очик, 1976 йил 23 мартда кучга кирган, Ўзбекистон Республикаси Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг № 127-1 қарорига мувофиқ қўшилган, Ўзбекистон Республикаси учун 1995 йил 28 декабрда кучга кирган).

Жиноятчи томонидан инсоннинг бошқа ҳуқуқ ва эркинликлари бузилишининг шахс учун ижтимоий хавфи ҳаётдан маҳрум этишдан кам бўлмаган хавфни туғдиради.

Шахсга қарши жиноятларнинг хавфлилик даражаси юқори эканлиги сабабли, Жиноят кодексининг Махсус қисми биринчи бўлими «Шахсга қарши жиноятлар» деб номланади.

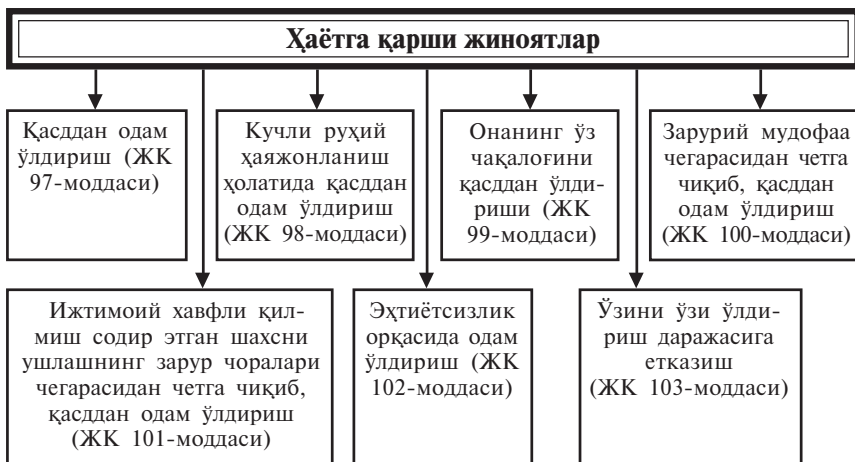
Шахсга фақат юқорида айтилган жиноятлар содир этилганида эмас, балки бошқа объектларга тажовуз қилинганида, масалан, босқинчилик, талончилик ва бошқа жиноятлар содир этилган ҳолларда ҳам зарар етади. Шахсга қарши жиноятлар таҳлил қилинганида бу қилмишни содир этган айбдорнинг ҳаракатлари айнан шахсга зарар etkaziшга қаратилганлигига эътибор берилади.

Жиноят кодекси Махсус қисмининг биринчи бўлимида шахсга қарши жиноятларнинг бир неча тури учун жавобгарлик назарда тутилган бўлиб, улар бевосита объекти бўйича қуйидаги гуруҳларга ажратилган:

- 1) ҳаётга қарши жиноятлар;
- 2) соғлиққа қарши жиноятлар;
- 3) ҳаёт ёки соғлиқ учун хавfli жиноятлар;
- 4) жинсий эркинликка қарши жиноятлар;
- 5) оилага, ёшларга ва ахлоққа қарши жиноятлар;
- 6) шахснинг озодлиги, шаъни ва қадр-қимматига қарши жиноятлар;
- 7) фуқароларнинг конституциявий ҳуқуқ ва эркинликларига қарши жиноятлар.

2-§. Ҳаётга қарши жиноятлар. Одам ўлдириш жиноятларининг тушунчаси, таҳлили ва турлари

2 - с х е м а

Қасддан одам ўлдириш жинояти ҳақидаги ишлар бўйича жиноят қонунининг тўғри қўлланилишини таъминлаш жуда муҳим, чунки ушбу жиноятни айбни оғирлаштирувчи ҳолатларда содир этганлик учун қонунда фавқулодда жазо чораси — умрбод озодликдан маҳрум қилиш назарда тутилган.

NOTA BENE!

Ҳаётга қарши жиноятларни шартли равишда **уч** туркумга бўлиш мумкин:

- 1) қасддан одам ўлдириш;
- 2) эҳтиётсизликдан одам ўлдириш;
- 3) ўзини ўзи ўлдириш даражасига етказиш.

Одам ўлдириш — ҳуқуққа хилоф равишда, қасддан бошқа кишини ҳаётдан маҳрум қилишдир.

Одам ўлдиришнинг объекти — бошқа одамнинг ҳаёти хавфсизлигини таъминлаш бўйича ижтимоий муносабатлардир¹. Ҳаётдан ихтиёрий кетиш (суиқасд) ёхуд ўз ҳаётига суиқасд қилиш одам ўлдириш жиноятининг таркибини ташкил этмайди. Айрим сабабларга кўра инсон ўзининг ҳаётига чек қўйишга қарор қилганида унинг хоҳиш-иродасига боғлиқ бўлмаган ҳолатларга кўра ўлим рўй бермаслиги мумкин (ўзини осган вақтда арқоннинг узилиб кетиши, захарнинг таъсир қилмаслиги, бегона шахснинг қутқариб қолиши ва ҳ.к.). Ўлим юз бермаганига қарамай ўз жонига қасд қилганлик жамоатчилик томонидан қораланади. Чунки бундай ҳодиса инсон ахлоқига ётдир ва у шахснинг ожизлиги, иродаси бўшлигидан далолат беради, лекин жиноят ҳисобланмайди.

Одам ўлдиришнинг объекти нафақат одамнинг ҳаётий биологик жараёни, балки одам учун энг қимматли бўлган неъмат билан бемалол фойдаланиши, ҳаёти билан ифодаланадиган ижтимоий муносабат ҳам бўлади.

Одам ўлдиришнинг бевосита объекти бошқа кишининг ҳаёти ҳисобланади. Ёшидан, соғлиғи ёки яшаш тарзидан қатъи назар ҳар қандай кишининг ҳаёти жиноят қонуни билан қўриқланади. Шу сабабли чақалоқ, кекса, соғлом ёки умидсиз, оғир касал одамни ҳаётдан маҳрум қилишга қаратилган ҳар қандай ҳаракат одам ўлдириш деб ҳисобланади.

¹ Бу илмий нуқтаи назардан қасддан одам ўлдириш объектининг нисбатан аниқ ва тўғри таърифи. Бироқ кўп ҳолларда юридик адабиётларда таърифнинг қисқа кўринишларини учратиш мумкин «қасддан одам ўлдиришнинг объекти — бошқа шахснинг ҳаёти». Таъкидлаш керакки, бундай қисқартириш таърифнинг мазмунини ўзгартирмайди ва ЖК да кўрсатилган кўплаб жиноятларнинг объектини тарифлашда қўлланилади.

Кейинги вақтларда юридик адабиётларда эвтаназия, яъни шахсни ўзининг розилиги билан ҳаётдан маҳрум этганлик учун жавобгарлик масаласи бўйича мунозаралар авж олмоқда.

Бугунги кунда 40 дан ошиқ дунё мамлакатларида пассив эвтаназия қонун билан рухсат берилган¹. Масалан, Австралияда 10 йилдан бери ўлим ёқасида турган беморнинг хоҳиши билан сунъий ҳаётни сақлаб туриш аппаратини тўхтатишга йўл қўйилмоқда. Ўзига хос йўлни Швейцария танлаган. Эвтаназия учун жиноий жавобгарликни қонунда сақлаб қолingan ҳолда, умидсиз қолган беморга ушбу давлат ҳокимияти махсус врачлар иштирокида махсус дори бериб беморнинг ўлими юз беришида иштирок этишига имкон берилган. Франция ҳам эвтаназияни қонунлаштириш ҳаракатларини бошлаган². Актив эвтаназия биринчи бўлиб Голландияда қонунлаштирилган. 2001 йилнинг 10 апрелида шу мамлакатнинг юқори палатаси томонидан нажотсиз қолган беморга бу дунёни тарк этишда ёрдам берган врачни жиноий жавобгарликдан озод қилиш тўғрисида қонун қабул қилинган ва 2002 йил 1 апрелидан бери эвтаназия шу мамлакатнинг ЖК дан мутлақ чиқарилган³. Голландиядан сўнг 2002 йил декабрь ойида Бельгия ҳам бунга қўшилди. Шу йилда Англияда прецедент яратилди. «Актив эвтаназияни Орегон штатида (АҚШ) қонунлаштирилди. Унга кўра эвтаназия фақат касалликнинг охири босқичидагина қўлланилиши мумкин. Аммо чет эл олимларнинг изланишларига кўра бу қонун ҳали амалда қўлланилмаган, чунки ҳаётдан кўз юммоқчи бўлган шахс психологик кўрикдан ўтиши шарт. Лекин Америка психологик ассоциацияси бундай кўрикда иштирок этишдан бош тортган»⁴.

Эвтаназияни маъқулловчи ва уни қораловчилар бўлишига қарамадан, уни қонунлаштиришга эҳтиёт бўлиш керак, чунки инсонга ҳаёт худо томонидан ато этилади, уни қайтиб олишга фақатгина унинг ўзи ҳақлидир, деган фикрлар ҳам мавжуд. Бундан ташқари, доришунослик ютуқларидан фойдаланиб, аста-секин инсон ҳаётига чек қўядиган воситалар яратилишидан ҳам умид қилинмоқда. Аммо инсон табиати, унинг аъзолари фаолияти ҳали шифокорлар томонидан

¹ *Ивченко О.* Ответственность за эвтаназию по уголовному законодательству зарубежных стран (сравнительно-правовой анализ)// *Ж. Уголовное право.* 2001. №3. — 19-б.

² «Труд» газетаси. 2003 йил 30 сентябрь.

³ Албатта, голландиялик қонун чиқарувчи фақат муайян шартларга риоя қилган ҳолда эвтаназияга йўл қўяди, жумладан: а) бемор енгиллаш мумкин бўлмаган чидаб бўлмайдиган изтироб кечиради; б) бемор фақат ўзининг хоҳиш-иродасига асосан шифокорларга уни ўлдириш ҳақидаги илтимос билан мурожаат қилиши шарт; в) шифокор эвтаназия ҳаракатини амалга оширишдан олдин яна битта мустақил мутахассис билан маслаҳатлашиши шарт; г) эвтаназияни қўллаш ҳар бир ҳолати тўғрисида шифокор нотабиий ўлиш сифатида махсус органларни хабардор қилиши шарт.

⁴ *Ивченко О.* Кўрсатилган асар. — 21-б.

тўлиқ ўрганилмаганлигини эътироф этиш лозим. Баъзан тузалишига ҳеч қандай умид бўлмаган касал соғаяди ва тўла ҳаётини фаолиятини яна давом эттиради.

Сунъий ҳомила тушириш (аборт) билан боғлиқ жиноятни тўғри квалификация қилиш учун инсон ҳаётининг бошланишини чуқур ўрганиш муҳим аҳамият касб этади. Ҳақиқатдан ҳам, бу саволга жавоб топиш мураккаб вазифадир.

Шу боис қайси вақтдан бошлаб ҳомила ёки янги туғилган бола ушбу жиноятнинг объекти бўлади? Туғилган вақтиданми ёки она қорнида ҳомила пайдо бўлган вақтиданми деган савол туғилади. Сўз унинг шахс сифатида тан олиниши ва жиноят қонунида жавобгарлик белгиланган жиноятнинг объекти бўлиши мумкинлиги ҳақида бормоқда.

Юридик адабиётларда бу борада қарама-қарши қарашлар мавжуд. Айрим муаллифлар инсон ҳаётининг бошланиш пайти деб гўдакнинг нафас ола бошлаши ёки боланинг она қорнидан тўлиқ ажралиб чиқиш вақтини ҳисоблайдилар¹. Бошқалар эса ҳомиланинг етарли даражада ривожланиб, она қорнида ҳомила тарзида ҳаёт учун барча зарурий сифатларга эга бўлганлигини тасдиқловчи жисмоний тўлғоқнинг бошланиши билан белгилайдилар². Бизнингча, бу қарашлар унчалик тўғри эмас, чунки жисмоний тўлғоқнинг бошланиши, туғиш жараёнининг бошланишидир. Бу вақтда ҳомилага зарар етказишни ҳомиладор аёлнинг соғлиғига зарар етказиш деб қарамоқ керак ва бу қилмиш Жиноят кодексигадаги шахснинг соғлиғига қарши жиноятлар учун жавобгарликни кўзда тутувчи бобининг тегишли моддаси билан квалификация қилиниши керак.

Ҳаётнинг бошланиши чақалоқ танасининг бирор қисми она қорнидан ташқарида пайдо бўлиши билан боғлиқ деб ҳисоблаган муаллифларнинг фикри анча тўғридир³.

Айнан шу вақтдан бошлаб бола атрофдагилар томонидан ҳомила эмас, балки инсон, шахс сифатида қабул қилинади. Шу муносабат

¹ Қаранг: Комментарий к Уголовному кодексу Российской Федерации: расширенный уголовно-правовой анализ с материалами судебно-следственной практики / Под общ. ред. А.П. Новикова. — 5-е изд. перераб. и доп. — М.: «Экзамен», 2006. — 217-б.

² Қаранг: Кругликов Л.Л. Жизнь человека как объект уголовно-правовой охраны (понятие и некоторые вопросы квалификации) // Уголовно-правовая охрана личности и ее оптимизация: Научно-практ. конф., посв. памяти проф. А.Н. Красикова / Под. ред. Б.Т. Разгильдиева. — Саратов: Изд-во ГОУ ВПО «Сарат. Гос. Академия права», 2003. — 45 Б. Уголовный кодекс Украины. Научно-практический комментарий / Отв. Ред. С.С. Яценко, 3-е издание, исправленное и дополненное. — Киев: А.С.К., 2004. — 261 Б. Комментарий к Уголовному кодексу Российской Федерации / Отв. ред. В.М. Лебедев. — 5-е изд., доп и испр. — М.: Юрайт-Издат, 2005. — 286-Б.

³ Блиндер Б.А., Закутский С.Г. Уголовное право Узбекской ССР. Особенная часть. — Т.: «Ўқитувчи», 1985. 8-б.

билан, чақалоқ танасининг бирор қисми тўлғоқ жараёнида она қорнидан ташқарида пайдо бўлган вақтни ҳаётнинг бошланиши деб ҳисоблаш маъқулдир.

Бу муаммо бўйича фикрларнинг хилма-хиллиги, уларнинг баҳсли эканлиги, жисмоний ва тиббий мезонларга асосланган ҳолда ҳаёт бошланишининг объектив белгиларини аниқлашга қаратилгандир. Лекин бундай белгиларни аниқлаш мумкин эмас. Ҳаёт тўхтовсиз жараёндир. Ҳомиланинг пайдо бўлиши ва секин-аста ривожланиб, чақалоқ туғилиши билан унинг кўриниши, шакли ўзгаради, холос. Шунинг учун суд-тиббийёт экспертизасининг хулосаси ҳаётнинг бошланиши ҳақидаги масалани ҳал қила олмайди. Буни аниқлашда субъектнинг қасдини аниқлаш зарур, яъни қасди ҳомилага эмас, балки шахсга зиён етказишидадир.

Суд-тиббийёт экспертизаси фақатгина тажовуз вақтида ҳомила тирик бўлган ёки бўлмаганлигини аниқлаши зарур.

Она танасидан чақалоқнинг бирор аъзоси кўринган вақтидан врач, акушернинг эҳтиётсизлиги натижасида унинг ҳаётига шикаст етказилса, у Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодексининг 102-моддасига биноан эҳтиётсизлик орқасида одам ўлдирганлик учун жиноий жавобгарликка тортилади.

Ҳомиладор аёлнинг розилиги билан ҳомила тўла шакланмай туриб, унинг сунъий равишда туширилиши одам ўлдириш деб ҳисобланмаслиги керак. Бундай қилмиш Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодексининг 114-моддасига асосан ҳомиладорлик муддатидан қатъи назар, жиноий равишда ҳомилани тушириш деб квалификация қилиниши лозим.

Жиноят ҳуқуқи назариясида ҳам, тиббийётда ҳам миянинг тузалмас ҳалокати, яъни жисмоний ўлимнинг юзага келиши билан ифодаланувчи **биологик ўлим** тан олинади.

Клиник ўлимнинг юзага келиши (юракнинг тўхташи) бу ҳали, инсоннинг ўлимини англамайди, чунки тиббийёт ходимлари замонавий шароитларда юракнинг ишлаш фаолиятини қайта тиклаш имкониятига эга.

Ўлган одамни тирик деб, унинг ҳаётига тажовуз қилиш ўлдиришга суиқасд деб квалификация қилиниши керак.

Шундай қилиб, одам ўлдиришнинг **объекти** деб, **бошқа кишининг ҳаёти**, яъни танасининг бирор қисми тўлғоқ жараёнида она қорнидан ташқарида пайдо бўлган вақтидан то биологик ўлимнинг келиб чиқишигача бўлган жараёндир.

Объектив томондан одам ўлдириш қонунга хилоф равишда бошқа шахсни ҳаётдан маҳрум қилишда ифодаланади. Агар бошқа шахсни ҳаётдан маҳрум қилиш қонунга хилоф бўлмаса, у одам ўлдириш деб ҳисобланиши мумкин эмас (масалан, зарурий мудофаа ҳолатида, ижтимоий хавфли қилмиш содир этган шахсни ушлаш вақтида (ЖК 39-моддаси) бошқа шахсни ҳаётдан маҳрум қилиш ва ҳ.к.).

Ўлдириш фаол ҳаракат билан, шунингдек, ҳаракатсизлик билан ҳам содир этилиши мумкин. Кўпинча одам ўлдириш фаол ҳаракат орқали содир этилади, яъни бунда айбдор жабрланувчига ўз хусусиятига кўра шахсни ўлдириши мумкин бўлган муайян тан жароҳатини етказишдек (ҳар қандай қурол-ашёдан фойдаланиш, бўғиш, куйдириш, заҳарлаш, электр токи билан таъсир кўрсатиш, ўта иссиқ ёки ўта совуқ ҳавода очич ерда қолдириш) жисмоний таъсир кўрсатади. Бу жиноят айрим ҳолларда жабрланувчига руҳий таъсир қилиш (суд-тергов амалиётида ўлимнинг кўрқувдан, кўрқитиш туфайли рўй берганлик ҳолатлари ҳам маълум) йўли билан ҳам содир қилиниши мумкин.

Одам ўлдириш ҳаракатсизлик натижасида ҳам содир этилиши мумкин. Бундай ҳолда шахс ўз вазифасини ёки бажариш имкони бўлган ҳаракатни амалга оширмайди. Лекин унда ўлим юз бермаслиги (масалан, врач томонидан зарур дори-дармонларни беморга бермаслик, онанинг туғилган чақалоққа қарамаслиги ва ҳоказо) ҳам мумкин.

Одамнинг жонига қасд қилган айбдор шахснинг адашиши, яъни назарда тутилганидан бошқа кишининг ҳаётига ҳуқуққа хилоф равишда қасд қилса, яъни жабрланувчининг шахсига нисбатан адашса, бу ҳол жиноятнинг квалификациясига таъсир қилмайди ва айбдорнинг қилмиши одам ўлдириш деб квалификация қилиниши лозим.

Одам ўлдириш моддий таркибли жиноят бўлиб, уни тугалланган деб топиш учун жабрланувчининг ўлими сифатидаги оқибат рўй берган бўлиши лозим. Бундай оқибатнинг рўй бермаганлиги одам ўлдиришни тугалланмаган, одам ўлдиришга тайёргарлик ёки унга суиқасд деб, Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодекси 25-моддасининг тегишли қисми орқали айбдорни жавобгарликка тортиш учун асос бўлади. Айбдор ўзи содир этган қилмиши натижасида қандай оқибат рўй беришини билиб ҳаракат қилса-ю, аммо унинг ихтиёрига боғлиқ бўлмаган сабабларга кўра жабрланувчи тирик қолса, унинг ҳаракати одам ўлдиришга суиқасд деб топилади. Бундай суиқасд назария ва амалиётда яроқсиз қурол билан тажовуз деб, икки турга ажратилади: яроқсиз қурол билан суиқасд ва яроқсиз объектга суиқасд. Иккинчи турга мисол қилиб, мурдани тирик одамга адаштириб уни ўлдириш мақсадида ўқ отишни келтириш мумкин. Бу ҳолатда айбдор шахснинг тирик эканлигига нисбатан адашмоқда. Бу қилмиш ўта хавfli ижтимоий қилмиш бўлиб, жиноий жавобгарликка тортилиши зарурлигини англатади.

Одам ўлдиришга суиқасд ҳақидаги ишларни кўриб чиқишда жиноий ҳаракат натижасида ўлим юз бермаганлиги сабабларини аниқлаш зарур. Негаки жиноий ҳаракат содир этувчи жиноятни вақтинча ёки мажбуран эмас, балки ўз хоҳиши билан тўхтатиши мумкин. Бунда унинг ўз хоҳиши билан жиноят тўхтатилган бўлиши зарур. Шунга қарамай, жиноят ҳуқуқи назарияси ва амалиёти шуни

инобатга оладики, одамни қасддан ўлдиришга суиқасддан сўнг бундай ҳаракатни қайта давом эттиришдан бош тортиш қилмишнинг квалификациясига таъсир қилмайди.

Шахсни одам ўлдирганлик учун жавобгарликка тортишда жиноятнинг тугалланганлиги, жиноий қилмиш билан ўлим ўртасида сабабий боғланишнинг мавжудлигини аниқлаш зарурдир. Жабрланувчининг ўлими айбдор томонидан содир этилган қилмиш билан боғлиқ бўлиши шарт, яъни ўлим содир этилган қилмишнинг натижаси бўлиши керак.

Қилмиш ва ўлим ўртасида сабабий боғланишнинг йўқлиги шахсни одам ўлдирганлик учун жавобгарликка тортишни истисно қилади, мазкур қилмиш жабрланувчининг соғлиғига турли даражадаги шикаст етказганлик учун жавобгарлик белгиланган моддалардан бири билан квалификация қилинади.

Жабрланувчини унинг илтимосига кўра (тузалмас дардга йўлиққан касалнинг бошқа кишидан ўзини заҳар бериб ўлдиришини илтимос қилиши ва ҳ.к.) ўлдирган шахс жиноий жавобгарликдан озод қилинмайди. Дуэлда одам ўлдириш бугунги кунда учрамайди, лекин шундай ҳодиса рўй берса, айбдор қасддан одам ўлдирганлик учун жавобгарликка тортилади.

Субъектив томондан одам ўлдириш қасддан ёки эҳтиётсизлик билан содир этилиши, айбнинг шакллари турлича бўлиши мумкин, аммо айб мавжуд бўлиши лозим. Ушбу қилмиш эгри қасд билан ҳам содир этилиши мумкин¹.

Бу ҳақда Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг «Қасддан одам ўлдиришга оид ишлар бўйича суд амалиёти тўғрисида»ги қарорининг 5-бандида: «Айбдорнинг қасди тўғрисидаги масалани ҳал қилишда судлар содир этилган жиноят ҳолатларининг барча томонлари йиғиндисини инобатга олишлари ва жумладан, жиноятни содир этиш усули ва қуролини, жароҳатларнинг сонини, характерини, жойлашишини ва бошқа етказилган шикастларни, жиноий ҳаракатнинг тўхташ сабабларини ва ҳоказо, шунингдек, айбдор ва жабрланувчининг воқеагача бўлган феъл-атворини, уларнинг ўзаро муносабатини, айбдор жиноят содир этилганидан кейинги ҳаракатларининг характерини эътиборга олишлари лозим»²лиги кўрсатилган.

Юқорида санаб ўтилган ҳолатларнинг аниқланиши айбдорнинг қасди билан ўлим ўртасидаги боғлиқликни аниқлаш имконини беради. Масалан, айбдор шахсга тажовуз қилаётган вақтда ўқотар қуролдан фойдаланиб, яқин масофадан жабрланувчининг юрагини мўлжаллаб

¹ Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2004 йил 24 сентябрдаги «Қасддан одам ўлдиришга оид ишлар бўйича суд амалиёти тўғрисида»ги 13- сонли қарори // Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленуми қарорлари тўплами – 1991–2006, 2-жилд. – Т.: «O'qituvchi», 2007. – 192-б. (Бундан кейин – Тўплам, 2-жилд).

² Ўша жойда. — 193-б.

ўқ узган, аммо у ўлмаган бўлса, айбдорнинг қилмиши баданга шикаст етказиш деб эмас, балки қасддан одам ўлдиришга суиқасд деб квалификация қилиниши лозим ёки айбдор пичоқ билан жабрланувчининг юрагига, бўйнига ва бошқа ҳаёт учун муҳим аъзоларига кўпгина жароҳат етказса-ю, ўлим рўй бермаса, бу ҳолат ҳам айбдорнинг одам ўлдиришга қасд қилганлигидан далолат беради.

Агар айбдор ва жабрланувчи дўстона муносабатда бўлган бўлса, бир-бирини тушунса, аммо маълум бир ҳолатда, масалан, қиз болани рашк қилиш туфайли улардан бири иккинчисига пичоқ билан жароҳат етказса-ю, шу вақтнинг ўзида эсини йиғиб олиб, жабрланувчига тез ёрдам кўрсатган, «Тез ёрдам»ни чақирган, уни қутқариш учун қон топширган ва ҳоказо бўлса-да, жабрланувчи етказилган жароҳатлар туфайли ўлган бўлса, барча ҳолатларни эътиборга олган ҳолда айбдорнинг қилмиши ЖК 97-моддасида жавобгарлик белгиланган қасддан одам ўлдириш, деб эмас, балки ЖК 104-моддаси 3-қисми билан, яъни жабрланувчининг ўлимига сабаб бўлган қасддан баданга оғир шикаст етказиш деб квалификация қилинади.

Назария ва амалиётга қасднинг қуйидаги турлари маълум: маълум (конкретлашган) ва номаълум (конкретлашмаган). Ўлдиришни квалификация қилишда маълум эгри қасднинг бўлиши унча муаммо туғдирмайди. Маълум тўғри қасднинг мавжуд бўлишида жавобгарликка, қилмишнинг тугалланганлигидан сўнг ва қилмишнинг натижаси айбдорнинг хоҳиши билан рўёбга чиққан ўлим бўлганидан сўнг тортилади. Номаълум тўғри қасднинг мавжуд бўлишида квалификация реал натижанинг рўёбга чиқиши билан амалга оширилади. Агарда бундай натижалар субъектнинг ўзи билмаган ҳолатида бўлмаса, натижалар номаълум тўғри қасд ичига кирмаса, айбдорни ўзи хоҳлаган энг оғир натижага кўра жазолаш керак.

NOTA BENE!

Айбдорни одам ўлдирганлиги учун жавобгар қилиш учун **айб**, яъни жиноят тўғри қасддан ёки эгри қасд орқали содир этилганлигини аниқлаш зарурдир. Ўлим айбдорнинг қонунга хилоф ҳаракати туфайли рўй бермаган бўлса, у ўлим рўй берганлиги учун жавобгарликка тортилмайди.

Масалан, Д., Б., Л.лар К. нинг номусига тегадилар ва уни дарё бўйида қолдириб кетадилар. Улар кетишганидан сўнг К. ювиниб олиш мақсадида дарёнинг қирғоғига келади ва оёғи сирпаниб сувга тушиб кетиши натижасида чўкиб кетади.

Дастлаб Д., Б., Л. лар гуруҳ бўлиб номусга текканлик ва қасддан одам ўлдирганлик учун жавобгарликка тортиладилар. Уларнинг хатти-ҳаракатларида жабрланувчининг ўлими рўй беришига нисбатан қасд

ва эҳтиётсизликнинг бўлмаганлиги сабабли Д., Б., Л.ларнинг одам ўлдирганлик учун ҳукм қилинганлиги нотўғридир. Шу муносабат билан юқори турувчи суд томонидан ҳукмнинг одам ўлдирганлик учун жавобгарлик белгиланган қисми бекор қилинган.

Қасдан одам ўлдиришга **суиқасд** қилиш фақат **тўғри қасд** билан содир этилиши мумкин, чунки бунда айбдор ўз қилмишининг ижтимоий хавfli хусусиятини англаган, жабрланувчининг ўлимига кўзи етган ва ўлимини истаган бўлади, бироқ ўлим айбдорга боғлиқ бўлмаган ҳолатларга кўра (жабрдийданинг фаол қаршилиги, бошқа шахсларнинг аралашуви, жабрланувчига ўз вақтида тиббий ёрдам кўрсатилганлиги ва ҳ.к. туфайли) юз бермайди¹.

Ушбу жиноятнинг содир этилишида **субъектив томондан** мотив ва мақсаднинг аҳамияти каттадир. Мотив ва мақсад қилмишнинг квалификациясига бевосита таъсир кўрсатади. Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг юқорида таъкидланган қарориди: «Содир этилган ҳаракатни тўғри баҳолаш ва жазо тайинлаш учун одам ўлдиришнинг сабаблари, мақсади ва усули муҳим аҳамиятга эга эканлигини назарга олиб, судьялар барча ҳолларда, бу ҳолатларни аниқлашлари зарурдир. Шунинг билан биргаликда ҳукмда судлар томонидан қилинган хулосаларни асословчи аниқ далиллар келтирилиши керак»² деб тушунтириш берилган. Масалан, жиноятнинг ўч олиш, рашик мотиви билан содир этилганлиги аниқланса, айбдорнинг қилмиши ЖК 97-моддаси 1-қисми билан; одам ўлдириш ғараз ниятида, безорилик оқибатидаги мотив билан содир этилган бўлса, қилмиш жазони оғирлаштирувчи ҳолат сифатида ЖК 97-моддаси 2-қисми билан квалификация қилиниши лозим.

Одам ўлдириш тўғрисидаги ишларни кўриб чиқишда айбдорнинг руҳий ҳолати ҳам инобатга олиниши лозим. Бундай шарт айбдорнинг кучли руҳий ҳаяжон ҳолатида (ЖК 98-моддаси) содир этган қилмишини квалификация қилишда муҳим роль ўйнайди.

ЖК 97-моддаси 2-қисмида назарда тутилган **жиноятнинг субъекти** 13 ёшга тўлган ақли расо жисмоний шахсдир, 97-модданинг 1-қисмида жавобгарлик белгиланган қасдан одам ўлдиришнинг субъекти 14 ёшга тўлган ақли расо жисмоний шахсдир. Кучли руҳий ҳаяжонланиш ҳолатида одам ўлдириш (ЖК 98-моддаси); онанинг ўз чақалогини қасдан ўлдириши (ЖК 99-моддаси); зарурий мудофаа чегарасидан четга чиқиб, қасдан одам ўлдириш (ЖК 100-моддаси); ижтимоий хавfli қилмиш содир этган шахсни ушлашнинг зарур чоралари чегарасидан четга чиқиб, қасдан одам ўлдириш (ЖК 101-моддаси); эҳтиётсизлик орқасидан одам ўлдириш (ЖК 102-моддаси); ўзини ўзи ўлдириш даражасига етказиш (ЖК 103-моддаси) **жиноятларининг субъекти** 16 ёшга тўлган ақли расо жисмоний шахсдир.

¹ Ўзбекистон Республикаси Олий суди... // Тўплам, 2-жилд. – 192-б.

² Ўша жойда.

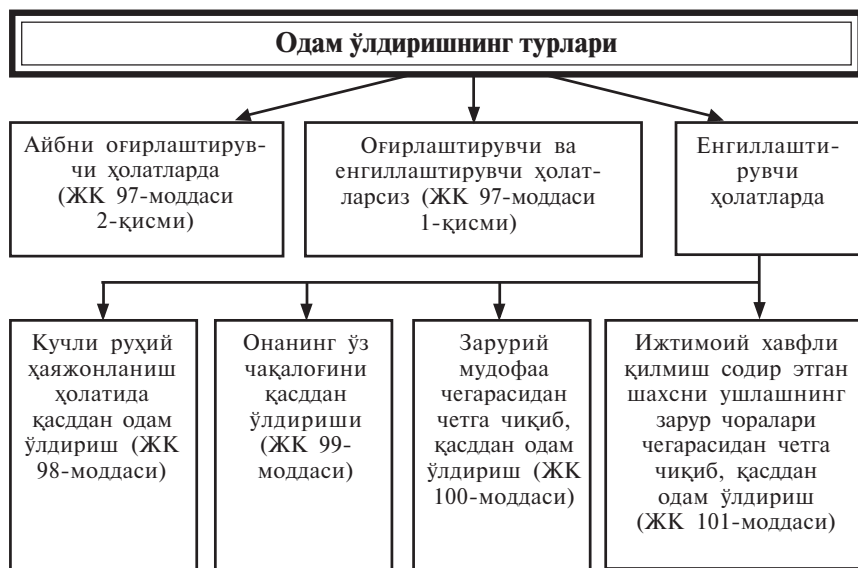
Одам ўлдириш бўйича жиноят ишлари кўрилганида айбдор шахсини, унинг шахсига оид хусусиятларини ва жабрланувчининг хулқ-атворини чуқур ўрганиш зарурдир. Бу ҳол жазо тайинлаш учун эмас, балки жиноятнинг содир этилиш шарт-шароитлари ва мотивини аниқлаш ва демакки, жиноятни тўғри квалификация қилишда ҳам аҳамиятга эгадир.

Жиноятни содир этишда бир неча киши иштирок этган бўлса, биргаликда одам ўлдиришга қаратилган ягона қасд билан ҳаракат қилган ва жабрланувчини ҳаётдан маҳрум этиш жараёнида бевосита иштирок этган шахсина жиноятнинг иштирокчиси деб топилиши лозим. Агар ўлим бир кишининг ҳаракати натижасида рўй берган бўлса, иштирокчилик белгилари бўлмаган ҳолларда қолган кишилар одам ўлдирганлик учун жавобгар бўлмайдилар. Бир неча шахс жавобгарликка тортилган қасдан одам ўлдириш тўғрисидаги ишларни кўришда суд ҳар бир судланувчининг жиноятда иштироки характери ва даражасини текшириши лозим. Шунинг билан биргаликда одам ўлдириш мақсади билан ҳаракат қилган ва жабрланувчини ҳаётдан маҳрум этишда бевосита қатнашган шахс жиноятнинг бажарувчиси деб топилиши керак. Иштирокчилар томонидан биргаликда жиноят содир этилганда суд хавфли рецидивист, алоҳида хавфли рецидивист ёки илгари қасдан одам ўлдирган шахс томонидан одам ўлдиришни кўрсатувчи аломатлар фақат шундай ҳолатларга тегишли бўлган жиноят иштирокчиларининг ҳаракатларини тавсифлашда эътиборга олинishi лозим.

Ижтимоий хавфлилик даражасига қараб Ўзбекистон Республикаси жиноят қонунининг бир неча нормаларида одам ўлдирганлик учун жиноий жавобгарлик белгиланган. Аммо одам ўлдиришдан одам ўлдиришнинг ҳам фарқи бор. Фараз ният туфайли, ўта шафқатсизлик билан, ҳомиладор аёлни ўлдириш, шунингдек, зарурий мудофаа, хавфли жиноятчини ушлаш, охириги зарурат ва ҳоказо ҳолатларда одамнинг ҳаётига чек қўйилиши мумкин. Юқоридаги турли ҳолатларни эътиборга олиб, қонун чиқарувчи томонидан одам ўлдирганлик учун турли жиноят-ҳуқуқий моддаларда жавобгарлик белгиланган.

3-§. Қасдан одам ўлдириш (ЖК 97-моддаси)

Жиноят кодексининг **97-моддаси** икки қисмдан иборат бўлиб, ушбу модданинг 1-қисмида «оддий» одам ўлдирганлик учун жавобгарлик белгиланган. Албатта, одам ўлдириш «оддий» бўлиши мумкин эмас. Жиноятни **ЖК 97-моддаси 1-қисми** билан квалификация қилиш инкор усули билан амалга оширилади. Ишда, яъни содир этилган қилмишда **ЖК 97-моддаси 2-қисмида** назарда тутилган одам ўлдирганлик учун жавобгарликни оғирлаштирувчи ҳолатларнинг мавжудлиги ва **ЖК 98—102-моддаларидаги** енгиллаштирувчи ҳолатларнинг борлиги аниқланади. Агарда юқорида айтилган ҳолатлар бўлмаса,

айбдорнинг қилмиши **ЖК 97-моддаси 1-қисми** билан квалификация қилинади¹.

Ўч олиш мақсадида, рашк туфайли, тузалмайдиган касални азобдан қутқариш мақсадида жабрланувчининг илтимосига кўра, муштлашиш вақтида ўлдириш, безорилик белгилари бўлмаса, ҳасад, қўрқоқлик ва ҳоказо туфайли содир этилган одам ўлдириш **ЖК 97-моддаси 1-қисми** билан квалификация қилинади.

Ўз хизмат ёки фуқаролик бурчини бажариши муносабати билан шахсни ёки унинг яқин қариндошларини қасдан ўлдиришдан бошқа барча ҳолатларда ўч олиш мақсадида шахсни ўлдирганлиги учун айбдор **ЖК 97-моддаси 1-қисми** билан жавобгарликка тортилади. Дастлаб айтиб ўтилган ҳолатда одам ўлдирганлик **ЖК 97-моддаси 2-қисми «г»** банди билан квалификация қилинади, бунинг учун одам ўлдириш айнан шахсий муносабатлар туфайли ўч олиш мақсадида содир этилганлигини аниқлаш лозим бўлади.

Шахсий муносабатлар туфайли ўч олиш мақсадида одам ўлдиришдан безорилик оқибатида одам ўлдиришни фарқлаш лозим. Безорилик оқибатида одам ўлдиришга жабрланувчининг аҳамиятга эга бўлмаган ҳаракати (чекиш учун сигарета бермаслик, бирор-бир корхонанинг қаерда жойлашганлигини айтмаслик ва ҳоказо) баҳона бўлади ёки у ҳеч бир сабабсиз ҳам амалга оширилади.

¹ Ўзбекистон Республикаси Олий суди... // Тўплам, 2-жилд. — 193-б.

Ўч олиш мотиви жабрланувчининг хулқ-атвори, хатти-ҳаракати туфайли бевосита одам ўлдирилишидан олдин ёки анча илгари вужудга келиши мумкин.

Шахсий муносабатлар туфайли бевосита ўлдириш содир бўлишидан аввал ўч олиш мотиви пайдо бўлган ҳолатларда, одам ўлдириш кучли руҳий ҳаяжонланиш ёки зарурий мудофаа чегарасидан четга чиқиш ёхуд ижтимоий хавфли қилмишни содир этган шахсни ушлаш вақтида зарар етказиш туфайли содир этилмаганлигини ҳам аниқлаш лозим.

Рашк туфайли одам ўлдириш ҳам ЖК 97-моддаси 1-қисми билан квалификация қилинади. Одам ўлдириш мотиви сифатида рашк ўзида ишончсизлик, эгоизм, қаҳр-ғазаб каби унсурларни жамлаган бўлади. Кўпинча рашк туфайли одам ўлдиришга эр ёки хотиннинг хаёлий хиёнат қилганлиги, жабрланувчининг турмушга чиқишга ёки уйланишга розилик бермаганлиги ёки жабрланувчининг никоҳсиз бирга яшаш тўғрисидаги таклифни рад этганлиги сабаб бўлади.

Агар қилмишда **ЖК 97-моддаси 2-қисми** назарда тутилган оғирлаштирувчи ҳолатлар бўлмаса, кимнинг айби билан бошланганлигидан қатъи назар уришиш ёки муштлашиш вақтида одам ўлса, айбдорнинг қилмиши **ЖК 97-моддаси 1-қисми** билан квалификация қилинади.

Уришиш ёки муштлашиш вақтида одам ўлдирилганида қилмишни кучли руҳий ҳаяжонланиш ҳолатида ёки зарурий мудофаа чегарасидан четга чиққан ҳолда ёхуд эҳтиётсизлик оқибатида қасддан одам ўлдиришдагидек жавобгарликни енгиллаштирувчи ҳолат ҳам мавжуд бўлиши мумкин. Юқорида айтилган енгиллаштирувчи ҳолат мавжуд бўлса, уришиш ёки муштлашиш вақтида одам ўлдириш ЖК 98-, 100-, 102-моддаларининг бирортаси билан квалификация қилиниши лозим.

Қилмишни уришиш ёки муштлашиш вақтида одам ўлдириш деб квалификация қилиш учун фақат уришиш ёки муштлашиш бўлганлигини таъкидламасдан, балки жиноятнинг содир этилиш мотиви ва ҳақиқий ҳолатларини аниқлаш зарурдир. Уришиш ёки муштлашиш содир этилган одам ўлдиришнинг бир жиҳати бўлиб, у муайян мотив (безорилик оқибатида, тамагирлик ниятида, рашк, ўч олиш, ҳасад ва ҳоказо туфайли) билан содир этилади. Одам ўлдирилганида муштлашиш ва уришишнинг ўзи, муайян ҳолатни эътиборга олмаганда, қилмишни **ЖК 97-моддаси 1-қисми** билан квалификация қилиш учун зарурий белги ҳисобланмайди.

ЖК 97-моддаси 2-қисмида жазони оғирлаштирувчи ҳолатларда одам ўлдирганлик учун жавобгарлик белгиланган. Ушбу нормада одам ўлдирганлик учун жавобгарликни оғирлаштирувчи ўн еттита ҳолат назарда тутилган бўлиб, бу рўйхат ўзгармасдир, яъни **ЖК 97-моддаси 2-қисмида** кўрсатилган оғирлаштирувчи ҳолат бўлмаса, қилмиш ушбу норма билан квалификация қилинмайди. Аммо **ЖК 97-моддаси**

2-қисмида кўрсатилган оғирлаштирувчи ҳолатлардан бирортаси ёки бир вақтнинг ўзида бу ҳолатларнинг бир нечаси мавжуд эканлиги қилмишни **ЖК 97-моддаси 2-қисми** билан квалификация қилиш учун асос бўлади. Жиноят ушбу норма билан квалификация қилинганида, оғирлаштирувчи ҳолатнинг ҳар бири кўрсатилиши ва у жазо тайинланганида эътиборга олинаши лозим.

Жиноят ҳуқуқига оид адабиётларда қасддан жавобгарликни оғирлаштирувчи ҳолатларда одам ўлдирганликни квалификация қилиш бўйича турли қарашлар мавжуд. ЖК 97-моддаси 2-қисмидаги ҳолатлар жиноят таркибининг элементларига кўра таснифланган. Ушбу таснифга биноан биринчи гуруҳга **жиноятнинг объектига** тааллуқли бўлган ҳолатларни киритиш лозим. Бу гуруҳга:

- а) икки ёки ундан ортиқ шахсни;
- б) ҳомиладорлиги айбдорга аён бўлган аёлни;
- в) ожиз аҳволда эканлиги айбдорга аён бўлган шахсни;
- г) ўз хизмат ёки фуқаролик бурчини бажариши муносабати билан шахсни ёки унинг яқин қариндошларини ўлдирганлик киради.

Иккинчи гуруҳга кирувчи ҳолатлар одам ўлдиришнинг **объектив томони**га тааллуқли бўлиб, бу гуруҳга:

- а) бошқа шахсларнинг ҳаёти учун хавfli бўлган усулда;
- б) оммавий тартибсизликлар жараёнида;
- в) ўта шафқатсизлик билан;
- г) номусга тегиш ёки жинсий эҳтиёжни зўрлик ишлатиб, файритабий усулда қондириш билан боғлиқ ҳолда одам ўлдириш киради.

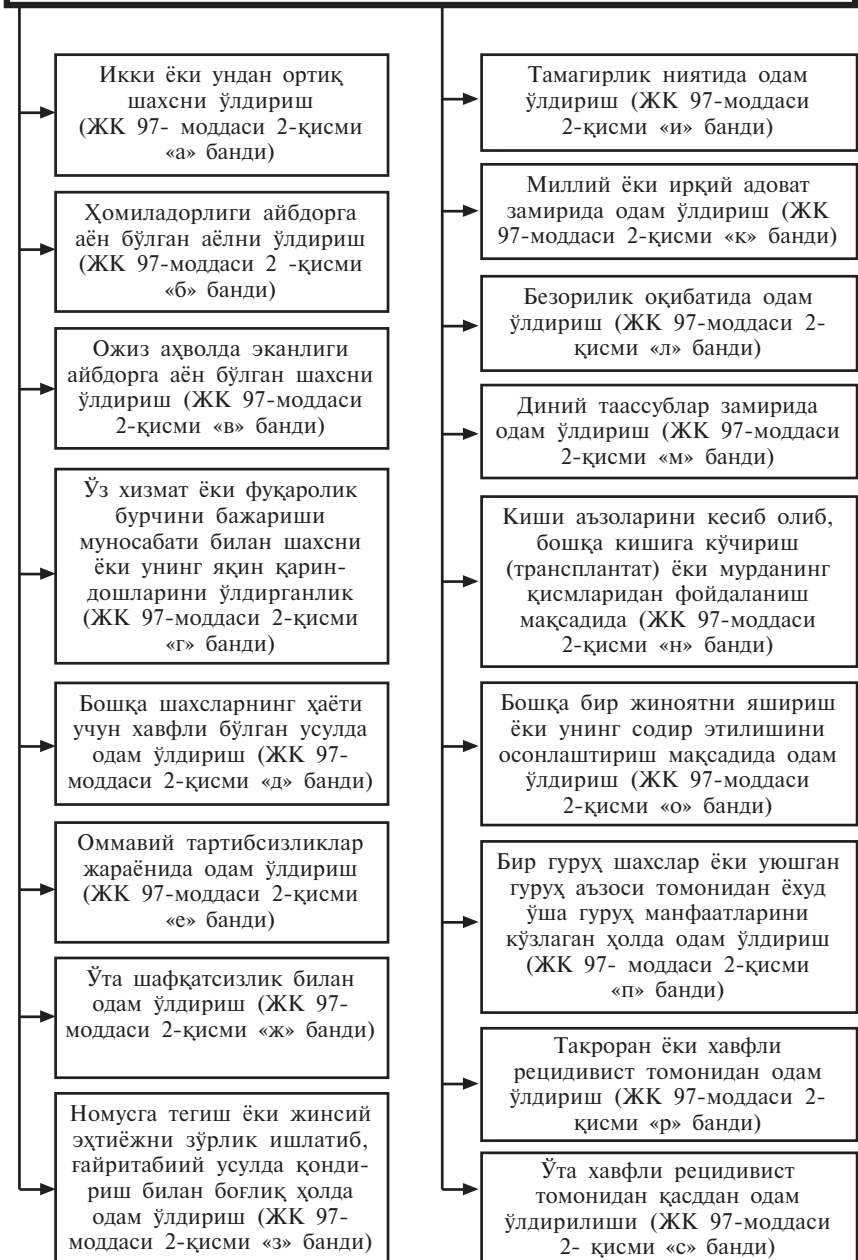
Учинчи гуруҳга одам ўлдиришнинг **субъектив томони** билан боғлиқ ҳолатлар:

- а) тамагирлик ниятида;
- б) миллий ёки ирқий адоват замирида;
- в) безорилик оқибатида;
- г) диний таассублар замирида;
- д) киши аъзоларини кесиб олиб, бошқа кишига кўчириш (трансплантат) ёки мурданинг қисмларидан фойдаланиш мақсадида;
- е) бошқа бир жиноятни яшириш ёки унинг содир этилишини осонлаштириш мақсадида одам ўлдириш киради.

Тўртинчи гуруҳга **жиноятнинг субъектига** тааллуқли ҳолатлар жамланган бўлиб, улар:

- а) бир гуруҳ шахслар ёки уюшган гуруҳ аъзоси томонидан ёхуд ўша гуруҳ манфаатларини кўзлаган ҳолда;
- б) такроран ёки хавfli рецидивист томонидан;
- в) ўта хавfli рецидивист томонидан қасддан одам ўлдирилиши ҳолатларини ўз ичига олади.

Қасдан одам ўлдиришнинг жавобгарликни оғирлаштирувчи ҳолатлари (ЖК 97-моддаси 2-қисми)

Икки ёки ундан ортиқ шахсни қасддан ўлдириш (ЖК 97-моддаси 2-қисми «а» банди)

Бир вақтнинг ўзида икки ёки ундан ортиқ шахсни ҳаётидан маҳрум қилишнинг ижтимоий хавфлилиги юқоридир. Одам ўлдиришнинг бу тури ўзига хос хусусиятга эга бўлиб, айбдорда икки ёки ундан ортиқ шахсни ўлдириш нияти бўлади. Масалан, Семёнов деган шахснинг ўйнаши бўлиб, унинг яна бошқа киши билан учрашиб туриши ҳақидаги гап-сўзлар Семёновнинг қулоғига етади. Кечки пайт Семёнов ўйнашаникига келганида, уларни тўшақда кўради ва у ҳар икки шахсни ўлдиради. Унинг қилмиши суд томонидан **ЖК 97-моддаси 2-қисми «а» банди** билан тўғри квалификация қилинади.

ЖК 97-моддаси 2-қисми «а» бандида назарда тутилган одам ўлдиришни квалификация қилганда жиноятчининг ҳаракатлари ягона қасд билан қамраб олинганлиги ва бир вақтда содир этилганлигига эътибор бериш лозим. Икки ёки ундан ортиқ шахсни ўлдиришга қасд қилинганлиги, уларни ҳаётдан маҳрум этиш мотивининг бир хил эканлиги жиноий ниятнинг ягоналигидан далолат беради.

NOTA BENE!

Икки ёки ундан ортиқ шахсни ўлдиришга қасд қилинганлиги
жиноий ниятнинг ягоналигини кўрсатувчи зарурий белгидир.

Ягона жиноий ният билан қамраб олинган, турли вақтларда содир этилган одам ўлдиришни икки ёки ундан ортиқ шахсни ўлдириш деб топиш учун тўғри қасднинг мавжудлигини аниқлаш лозим.

Бир вақтнинг ўзида икки ёки ундан ортиқ кишини ўлдириш нафақат **тўғри қасд**, балки **эгри қасд** билан ҳам содир этилиши мумкин.

Икки ёки ундан ортиқ шахснинг ўлими рўй бериши жиноятнинг тугалланган деб ҳисобланишига асос бўлади.

Бир кишини ўлдирганлик ва иккинчи кишининг ҳаётига суиқасд тугалланган жиноят (икки ёки ундан ортиқ шахсни ўлдириш) ҳисобланмайди. Айбдорнинг икки ёки ундан ортиқ шахсни ўлдиришга қаратилган қасди унинг ўзига боғлиқ бўлмаган сабабларга кўра амалга ошмай қолди. Бундай ҳолда, Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг юқорида таъкидланган қарорига кўра, жиноятни ЖК 25-моддаси орқали 97-модданинг 2-қисми «а» банди ва 97-модданинг тегишли қисми билан бир кишини ўлдирганлик учун ва икки ёки ундан ортиқ шахсни ўлдиришга суиқасд сифатида квалификация қилиш керак¹.

¹ Ўзбекистон Республикаси Олий суди... // Тўплам, 2-жилд. — 193-б.

Аммо шуни таъкидлаб ўтиш зарурки, суд амалиётида қўлланиладиган бундай йўл ЖК нинг 33-моддаси 2-қисмига зид келади. Агарда жиноятлар мажмуининг натижаси битта қасд билан қамраб олинган бўлса, жавобгарликка шу жиноятнинг энг оғир жазоси белгиланган модданинг бандига кўра тортилади, яъни юқоридаги масалада жавобгарлик **ЖК 25-моддаси 2-қисми ва 97-моддаси 2-қисми «а» банди** билан квалификация қилинади.

Жиноят ҳуқуқи назариясида ва суд амалиётида фактик хато, яъни агар айбдор ўз қилмишини оғир жиноят деб тасаввур қилган, аммо ҳақиқатда унинг қилмиши шу жиноятнинг унча оғир бўлмаган ҳолати бўлса (масалан, сейфни очаётганда ёки инкассаторнинг сумкасини ўғирлаётганда айбдор жуда кўп миқдорда талон-торож қилмоқдаман деб ўйласа, лекин ҳақиқатда у кўп миқдорда ёки анча миқдорда талон-торож қилмоқда) унинг қилмиши қасдига кўра квалификация қилинади (юқорида кўрсатилган мисолга биноан, жуда кўп миқдорда талон-торож деб ҳисобланади). Бу қоида ҳаётга қарши жиноятларга ҳам тегишлидир.

Ўзбекистон Республикаси Олий судининг тавсияларига биноан, «Икки ёки ундан ортиқ шахсни қасдан ўлдириш, гарчи бу жиноий ҳаракатлар бир вақтнинг ўзида содир этилган бўлса-да, лекин айбдорнинг ягона қасди билан қамраб олинмаган бўлса, қилмиш такроран қасдан одам ўлдириш тариқасида ЖК 97-моддаси 2-қисмининг «р» банди билан квалификация қилинади»¹.

Агар айбдор бир кишини ўлдиришга қасд қилган бўлса-ю, ўзининг эҳтиётсизлиги орқасида иккинчи шахсни ҳаётидан маҳрум этса, қилмиш жиноятлар жами бўйича, яъни қасдан одам ўлдириш (ЖК 97-моддаси 1- ёки 2-қисми) ва эҳтиётсизлик орқасида одам ўлдириш (ЖК 102-моддаси) билан квалификация қилинади. Қилмишда икки ёки ундан ортиқ шахсни ўлдириш ва ЖК 97-моддаси 2-қисмида кўзда тутилган бошқа ҳолатлар ҳам мавжуд бўлса, айбдорнинг қилмиши ўша бандларнинг барчаси билан квалификация қилинади ва бу жазо тайинлашда ҳисобга олинади.

Агарда айбдорда биринчи жиноятни содир этиб бўлгандан сўнг шу жиноятни яшириш мақсадида бошқа одамни ўлдириш қасди келиб чиқса, бундай ўлдириш икки ёки ундан ортиқ одамни ўлдириш деб ЖК 97-моддаси 2-қисмининг «а» банди билан квалификация қилиниши мумкин эмас. Бундай ҳолларда ҳар бир жиноят алоҳида квалификацияни талаб қилади.

Биринчи жиноят ўзига хос аломатларни инобатга олиб квалификация қилинади, иккинчиси эса ЖК 97-моддаси 2-қисмининг «о» ва «р» бандлари билан квалификация қилинади, яъни бошқа бир жиноятни яшириш мақсадида ўлдириш (бизнинг ҳолатимизда биринчи жиноятни) ва такроран содир этиш деб квалификация қилинади.

¹ Ўзбекистон Республикаси Олий суди... // Тўплам, 2-жилд. – 193-б.

Агар айбдор томонидан ЖК 98–101-моддаларида назарда тутилган жиноятлар содир этилган бўлса, унинг қилмиши ЖК 97-моддаси 2-қисмининг «а» банди билан жиноий жавобгарликка тортилмайди.

Ҳомиладорлиги айбдорга аён бўлган аёлни қасддан ўлдириш (ЖК 97-моддаси 2-қисми «б» банди)

Одам ўлдириш жинояти мазкур турининг юқори даражада ижтимоий хавфлилиги шундаки, бунда айбдор нафақат ҳомиладор аёлнинг ҳаётига, балки ҳали туғилмаган инсоннинг ҳаётига зомин бўлади. Одам ўлдиришнинг мазкур тури субъектив томондан тўғри қасд билан содир этилади. Жиноятни ЖК 97-моддаси 2-қисми «б» банди билан квалификация қилиш учун аёлнинг ҳомиладорлиги айбдорга аввалдан маълум бўлганлигини аниқлаш зарур.

Юқорида айтилган Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленуми қарориди: «Қасддан одам ўлдириш жиноятини ЖК 97-моддаси иккинчи қисмининг «б» банди билан квалификация қилиш учун айбдор жабрланувчининг ҳомиладорлигини (ташқи белгилар ва бошқа фактик маълумотлар мавжудлиги) билганлиги аниқланган бўлиши керак. Ҳомиладорлик муддати, шунингдек, ҳомиладор аёл ўлдирилиши натижасида унинг ҳомиласи нобуд бўлган-бўлмаганлиги қилмишни квалификация қилиш учун аҳамиятга эга эмас.

Агар айбдор янглиш тахмин асосида, аслида ҳомиладор бўлмаган аёлни ҳомиладор деб қасддан ўлдирган бўлса, башарти унинг ҳаракатларида ЖК 97-моддасининг иккинчи қисмида кўрсатиб ўтилган жавобгарликни оғирлаштирувчи бошқа ҳолатлар мавжуд бўлмаса, қилмиш ЖК 97-моддаси 1-қисми бўйича квалификация қилинади»,¹ -дейилган.

NOTA BENE!

Аввалдан аён бўлиш, айбдор аёлнинг ҳомиладорлигини аниқ билишини тақозо этади. Бундай маълумотларни айбдор жабрланувчининг ўзидан, худди шунингдек, бошқа манбалардан олиши мумкин.

Айбдор ҳомиладорликнинг охириги ойларида аёлнинг гавда тузилишига қараб, унинг ҳомиладорлигини тўла аниқлаши мумкин. Ҳомиладорликнинг дастлабки ойларида уни билиш мураккаб, бироқ бу ҳақида айбдор жабрланувчининг ўзи, ота-онаси, дугоналари ва ҳоказолардан эшитган бўлиши мумкин.

Қилмишни ЖК 97-моддаси 2-қисми «б» банди билан квалификация қилишнинг зарурий шarti айбдор томонидан аёлнинг ҳомиладорлигини била туриб ўлдирилганлиги ҳисобланади.

¹ Ўзбекистон Республикаси Олий суди... // Тўплам, 2-жилд. – 193-б.

Жиноятни ЖК 97-моддаси 2-қисми «б» банди билан квалификация қилишда ҳомиладорлик муддати аҳамият касб этмайди.

Агар одам ўлдириш тамагирлик ниятида, безорилик оқибатида ёки бошқа мотивлар билан содир этилган бўлса, айбдор фақат ЖК 97-моддаси 2-қисми «б» банди билан эмас, балки ушбу модданинг тегишли бандлари билан ҳам жавобгарликка тортилиши керак.

Ожизлиги айбдорга аён бўлган шахсни қасддан ўлдириш (ЖК 97-моддаси 2-қисми «в» банди)

Айбдор ожизлиги ўзига аён бўлган шахсни қасддан ўлдирса (онанинг ўз чақалогини қасддан ўлдиришидан ташқари), унинг қилмиши ЖК 97-моддаси 2-қисми «в» банди билан квалификация қилиниши лозим.

Ожизлик деганда, жабрланувчининг руҳий ёки жисмоний ночорлиги туфайли, айбдор томонидан ўзининг ҳаётига қилинаётган тажовуздан ҳимоялана олмаслиги тушунилади.

Айбдорнинг ҳаракатларини ЖК 97-моддаси 2-қисми «в» банди билан квалификация қилишда, ожиз аҳвол деб, жабрланувчининг жисмоний ёки руҳий жиҳатдан (жисмоний нуқсонлари, руҳияти бузилганлиги, жуда ёш ёки кексалиги, қаттиқ оғриқ ёки беҳуш ҳолатда ёхуд уйқуда бўлганлиги, алкоголь, гиёҳвандлик воситаси ёки психотроп модда таъсирида оғир даражада мастлик туфайли) ўзини ҳимоя қилишга, айбдорга фаол қаршилик кўрсатишга қодир эмаслик ёки ўзига нисбатан содир этилаётган ҳаракатларнинг хусусияти ва моҳиятини тушуна олмаслик ёхуд ўз ҳаракатларини бошқара олмаслик ҳолати тушунилиши керак. Бунда айбдор жабрланувчи ожиз аҳволда эканлигини англаган бўлиши шарт.

Жабрланувчининг спиртли ичимлик, гиёҳвандлик воситаси ёки психотроп модда таъсирида атрофдаги вазиятни англай олмайдиган даражада мастлиги, унинг ожиз аҳволда бўлган деб тан олинишига асос бўлиши мумкин. Бунда жабрланувчини ким бу аҳволга солганлиги аҳамиятга эга эмас¹.

NOTA BENE!

Ожиз аҳвол — жабрланувчининг шундай жисмоний ёки руҳий ҳолати, бунда у айбдорнинг унинг ҳаётига қилган тажовузига қаршилик кўрсата олмайди ёки унга нисбатан содир қилинаётган ҳаракатларнинг хусусияти ва мазмунини тушунишга ёхуд ўз ҳаракатларини бошқаришга қодир бўлмайди.

¹ Ўзбекистон Республикаси Олий суди... // Тўплам, 2-жилд. — 194-б.

Ҳаётларига бўлган тажовузни бартараф эта олмасликларини эътиборга олиб, ёш болани, кекса кишини ўлдирганлик, жабрланувчини ухлаб ётганида, қаттиқ маст ҳолатида ёки руҳий касал кишини била туриб ўлдирганлик ҳам ЖК 97-моддаси 2-қисми «в» банди билан квалификация қилиниши зарур.

Одам ўлдириш жиноятининг мазкур тури субъектив томондан тўғри қасд билан содир этилади.

Жабрланувчининг ожизлигидан фойдаланиб содир этилган одам ўлдиришни квалификация қилишда жиноятнинг мотивига эътибор бермоқ лозим. Шахснинг ожизлигини била туриб уни ўлдириш, яъни тамагирлик ёки безорилик оқибатида, ўта шафқатсизлик билан ва ҳоказо мотивлар билан содир этилган бўлса, айбдорнинг қилмиши бу мотивлар кўрсатилган бошқа бандлар билан ҳам квалификация қилинади.

Жабрланувчининг ожиз аҳволдалиги нима билан боғлиқ бўлишидан қатъи назар у суд томонидан баҳоланади. Масалан, жабрланувчининг ёши (ёш бола, кекса шахс) туфайли ожизлиги ҳар бир ҳолатда алоҳида баҳоланиши лозим. Бир хил ёшдаги шахсларнинг соғлиги, жисмоний кучи, чаққонлиги ва бошқа ҳолатлар турлича бўлиши мумкин. Айбдор томонидан ЖК нинг 98–101-моддаларида назарда тутилган одам ўлдириш жинояти содир этилганда, у ЖК 97-моддаси 2-қисми «в» банди билан жавобгарликка тортилиши мумкин эмас.

Ўз хизмат ёки фуқаролик бурчини бажариши муносабати билан шахсни ёки унинг яқин қариндошларини қасддан ўлдириш (ЖК 97-моддаси 2-қисми «г» банди)

Одам ўлдиришнинг бу турида жабрланувчининг ёки унинг яқин қариндошларининг ўлдирилиши унинг хизмат ёки фуқаролик бурчини бажаришдек ижтимоий фойдали фаолияти билан боғлиқ ҳолда рўй беради.

Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг юқорида таъкидланган қарорида «Жабрланувчининг хизмат ёки фуқаролик бурчини амалга оширишдаги қонуний фаолиятига тўсқинлик қилиш мақсадида, шунингдек, бундай фаолиятнинг бажарилиши муносабати билан ўч олиш ниятида содир этилган одам ўлдириш ҳаракатлари ЖК 97-моддаси 2-қисми «г» банди билан квалификация қилиниши керак»лиги тушунтирилган.

Жабрланувчини хизмат ёки фуқаровий бурчини бажариши муносабати билан ундан ўч олиш мақсадида қасддан ўлдирганлик ЖК 97-моддаси 2-қисми «г» банди билан квалификация қилиниши керак.

Шахснинг хизмат ёки фуқаролик бурчини бажариши муносабати билан ёки унинг қонуний талабига тўсқинлик қилиш мақсадида

Ўлдирилишининг мотиви аниқланмаган ҳолларда ҳам жиноятчи Ўзбекистон Республикаси ЖК 97-моддаси 2-қисми «г» банди билан жавобгарликка тортилади. Яқин қариндошлар деганда, жабрланувчи билан қариндошлик муносабатларида бўлган шахслар, яъни ота-она, ака-ука ва опа-сингиллар, эр-хотин, фарзанд, шу жумладан, фарзандликка олинганлар, неваралар, шунингдек, эр-хотиннинг ота-онаси, ака-ука ва опа-сингиллари тушунилади¹.

Одам ўлдиришнинг ушбу турида мансабдор шахс, ҳокимият вакили, шунингдек, ҳар қандай шахс (ишчи, қоровул ва ҳоказо) жабрланувчи бўлиши мумкин.

NOTA BENE!

Хизмат вазифасини бажариш деганда, ҳар қандай муассаса, корхона ва ташкилотда хизмат бўйича юклатилган вазифани бажараётган ҳар қандай шахснинг фаолияти тушунилади.

Фуқаролик бурчини бажариш деганда, фуқаронинг ҳар қандай қонуний фаолиятини тушунмоқ лозим. Булар ўзига юклатилган жамоат ишлари, жамият ёки айрим фуқароларнинг манфаатларини ҳимоя қилишга қаратилган, яъни ҳуқуқбузарликнинг олдини олиш, жиноят тўғрисида хабар бериш, гувоҳлик бериш ва ҳоказо ҳаракатлар бўлиши мумкин. Субъектив томондан бу жиноят фақат тўғри қасд билан содир қилиниши мумкин. Айбдорнинг ўзга шахснинг ўлимига сабабчи бўлаётганлигинигина эмас, балки у шахсни ўз хизмат ёки фуқаролик бурчини бажариши муносабати билан ўлдираётганлигини англаб етганлигини аниқлаш лозим. Агар у буни англаб етмаган бўлса ЖК 97-моддаси 2-қисми «г» банди билан жавобгарлик вужудга келмайди.

Мазкур одам ўлдириш жиноятини содир этишнинг мотиви жабрланувчининг ўз хизмат ёки фуқаролик бурчини бажариши билан боғлиқ ўч олишдир. Кўриб чиқиладиган квалификацияловчи белги фақатгина ўч олиш билан боғлиқ бўлмасдан, жабрланувчининг айбланувчи билан мақбул бўлмаган ўз хизмат ёки фуқаролик бурчини бажариш билан боғлиқ қонуний фаолиятини бажаришига тўсқинлик қилиш мақсадида уни ўлдиришда ҳам мавжуд бўлади.

Қонуний ҳаракат қилган шахсни ўлдирганлик ЖК 97-моддаси 2-қисми «г» банди билан квалификация қилиниши лозим. Жабрланувчи қонунга хилоф ҳаракати, яъни хизмат вазифасини суиистеъмол қилиши, айбдор шахсга нисбатан ҳокимият ваколати доирасидан четга чиқиши натижасида ўлдирилган бўлса, у ҳолда айбдор шахсни ЖК 97-моддаси 2-қисми «г» банди билан жавобгарликка тортиб бўлмайди.

¹ Яқин қариндошларнинг ўхшаш тавсифи Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг тегишли қарорида ҳам берилган. Ўзбекистон Республикаси Олий суди... // Тўплам, 2-жилд. – 194-б.

Одам ўлдирганликни ЖК 97-моддаси 2-қисми «г» банди билан квалификация қилиш учун жиноятнинг жабрланувчи хизмат вазифасини бажараётган ёки бошқа вақтда содир этилганлигининг аҳамияти йўқ. Бунда одам ўлдириш айнан жабрланувчининг хизмат ёки фуқаролик бурчини бажариши муносабати билан содир этилганлигини аниқлаш зарурдир.

Шахсни ёки унинг яқин қариндошларини ўлдирганлик учун жавобгарлик жабрланувчи томонидан ўзининг хизмат ёки фуқаролик бурчини бажаришга қаратилган у ёки бу ҳаракатлар қачон бажарилганидан қатъи назар, вужудга келади ва одам ўлдириш ўз хизмат бурчини бажарганлиги учун жабрланувчидан ўч олиш мақсадида содир этилганлигини аниқлаш муҳимдир.

Айбдор объектдан адашганда, яъни жабрланувчининг шахсига нисбатан адашиб, ҳаёти ва фаолияти хизмат ёки фуқаролик бурчини бажариш билан боғлиқ бўлмаган бошқа шахсни ўлдирганида унинг ҳаракати ЖК 25-моддаси тегишли қисми орқали 97-моддаси 2-қисми «г» банди билан квалификация қилиниши лозим.

ЖК 97-моддаси 2-қисми «г» бандида назарда тутилган жиноятни давлат ёки жамоат арбоби ёхуд ҳокимият вакилининг давлат ёки жамоатчилик фаолияти муносабати билан унинг ҳаётига суиқасд қилиш (ЖК 155-моддаси 2-қисми), шунингдек, Ўзбекистон Республикаси Президентининг ҳаётига тажовуз қилиш (ЖК 158-моддаси 1-қисми) жиноятларидан фарқлаш лозим. Кўрсатилган жиноятларда жабрланувчилар доираси бир-биридан фарқ қилади. Бу жиноятлар объектив томони билан ҳам фарқланади. Бунинг устига ЖК 155-моддаси терроризмга хос бўлган ва айбдор шахсни ёки унинг яқин қариндошларини ўз хизмат ёки фуқаролик бурчини бажариши муносабати билан ўлдиришни кўзлаган мақсадлардан жуда ҳам фарқ қиладиган махсус мақсадларга эришишни кўзлайди. Махсус ва умумий моддалар рақобати вужудга келганда квалификациялаш қоидаларига мувофиқ махсус нормалар қўлланилади. ЖК 155-моддаси 2-қисми (Терроризм) ва ЖК 158-моддаси 1-қисмидаги (Ўзбекистон Республикаси Президентининг ҳаётига тажовуз қилиш) нормалар шундай махсус нормалар жумласига киради.

Бошқа шахсларнинг ҳаёти учун хавфли бўлган усулда қасдан одам ўлдириш (ЖК 97-моддаси 2-қисми «д» банди)

Одам ўлдиришнинг ушбу турида қилмишнинг объектив томони шундан иборатки, айбдорнинг қасди бир кишини ҳаётдан маҳрум этишга қаратилган бўлади, аммо айбдор қилмишни содир этаётганида бошқа шахсларнинг ҳаёти учун хавф туғилади. Жиноятни бошқа шахсларнинг ҳаёти учун хавфли бўлган усулда қасдан одам ўлдириш деб квалификация қилиш учун айбдорнинг шахсни ҳаётдан маҳрум

қилиш учун қўлаётган усули бошқа шахсларнинг ҳаётига хавф туғдиришини англаганини аниқлаш лозим. Кўпинча ушбу турда одам ўлдириш усули жиноят қуролининг хусусияти билан аниқланади.

Одам ўлдиришни ЖК 97-моддаси 2-қисми «д» банди билан квалификация қилиш учун жиноятни содир этиш усулини аниқлаш зарур. Бундай усулга: кўпчиликка, турар жойда, транспортда ёки одамлар тўпланиб турган жойда тартибсиз равишда ўқ ўзиш, портлатиш, одамлар бор бўлган уйни ёқиб юбориш натижасида одам ўлдириш, қудуқдаги сувни заҳарлаш ва ҳоказолар киради. Аммо одам ўлдириш усулининг хавфлилиги мавҳум эмас, балки содир этилган жиноятнинг аниқ ҳолатидан келиб чиққан ҳолда аниқ баҳоланмоғи лозим. Масалан, ҳеч ким бўлмаган жойда шахсни портлатиш ёки транспорт воситаси билан босиб кетиш натижасида ҳаётдан маҳрум қилганлик ЖК 97-моддаси 2-қисми «д» банди билан квалификация қилинмайди, чунки бу ҳолатларда айбдорнинг хатти-ҳаракати бошқа шахсларнинг ҳаёти учун реал хавф туғдирмайди.

Ҳақиқатдан ҳам, бошқа шахсларнинг ҳаёти учун хавф мавжуд бўлганида ва шу шароитда бошқаларни ҳаётдан маҳрум қилиш мумкинлиги кўриниб турганидагина ЖК 97-моддаси 2-қисми «д» банди бўйича жавобгарлик вужудга келади.

NOTA BENE!

Қасддан одам ўлдиришни бошқа шахсларнинг ҳаёти учун хавfli бўлган усулда содир этилган деб топиш учун айбдорнинг ўзи танлаган усул нафақат бир кишининг, балки бошқаларнинг ҳаёти учун ҳам хавfli эканлигини англаганлигини аниқлаш зарур бўлади.

Мазкур жиноят тури яққол бир кишининг ўлими юз берган вақтдан тугалланган жиноят деб эътироф этилади. Бу жиноятнинг субъектив томони тўғри қасдда, шунингдек, эгри қасдда ҳам ифодаланади.

Кўп шахсларнинг ҳаёти учун хавfli усулда одам ўлдириш вақтида бошқа шахсларга жароҳат етказилган бўлса, қилмиш жиноятларнинг жами бўйича ЖКнинг баданга шикаст етказганлик учун жавобгарлик белгиланган моддалари билан ҳам квалификация қилинади. Агар жиноят натижасида бошқа шахслар ҳам ўлган бўлса, айбдор эҳтиётсизлик орқасида одам ўлдирганлик учун жавобгарлик белгиланган моддаларнинг жами бўйича жавобгар бўлади.

Оммавий тартибсизликлар жараёнида одам ўлдириш (ЖК 97-моддаси 2-қисми «е» банди)

Одам ўлдириш мазкур турининг ижтимоий хавfliлилиги шундаки, айбдор оммавий тартибсизликлар вақтидаги тартибсизлик, ғала-

говурдан фойдаланиб жиноятни содир этади. Оммавий тартибсизлик вақтида одам ўлдиришни содир этаётган жиноятчи ҳаёсизларча, сурбетларча ҳаракат қилади ва ўз қилмишлари тартибсизлик қилаётган тўда томонидан содир этилган деб ҳисобланади, деб ўйлайди. Мазкур ҳолатда жиноят объектив томонининг шарт бўлган белгиларидан бири жиноят содир қилиш шароити, яъни оммавий тартибсизликлар жараёнидир.

NOTA BENE!

Оммавий тартибсизликлар — бу қўп сонли одамлар — бебош тўданинг ўрнатилган жамоат тартибини бузиш ва жамоат жойларида хавфсизликка тажовуз қилиш ҳамда қиргин солиш, ўт қўйиш, вайрон қилиш, мол-мулкни нобуд қилиш, шахсга нисбатан зўрлик ишлатиш ва бошқа ҳуқуққа хилоф ҳаракатларидир.

Мазкур жиноятнинг субъекти бир вақтнинг ўзида оммавий тартибсизликларнинг ҳам ташкилотчиси ёки фаол иштирокчиси бўлса, унинг қилмишлари жиноятларнинг жами — ЖК 244-моддаси ва ЖК 97-моддаси 2-қисми «е» банди билан квалификация қилиниши лозим. Одам ўлдириш айнан оммавий тартибсизликлар бўлаётган вақтда содир этилганидагина айбдорнинг қилмиши ушбу банд билан квалификация қилинади.

Ўта шафқатсизлик билан одам ўлдириш (ЖК 97-моддаси 2-қисми «ж» банди)

Ўта шафқатсизлик шахснинг раҳмсизлиги, ахлоқсизлигидан далолат беради.

ЖК 97-моддаси 2-қисми «ж» бандида оддий шафқатсизлик эмас, балки ўта шафқатсизлик ҳақида гап боради. Одам ўлдириш ҳамма вақт ҳам шафқатсизликдир. Ўта шафқатсизлик нималарда намоён бўлади? У, энг аввало, жиноятни содир этиш усулида намоён бўлади.

NOTA BENE!

Ўта шафқатсизлик билан одам ўлдириш деганда, жабрланув-чини ўта азоб бериш усули билан ҳаётдан маҳрум қилиш ёки айбдор томонидан ўта шафқатсизлик қилинганлигидан далолат берадиган ўзга ҳолатларда одам ўлдириш тушунилади.

Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленуми қароридида кўрсатилганидек, қасдан одам ўлдириш жиноятини ЖК 97-моддаси иккинчи қисмининг «ж» банди билан квалификация қилишда айбдорнинг

қасди ўта шафқатсизлик билан одам ўлдиришга қаратилган бўлганлигини аниқлаш шарт. Бу ўринда, шуни назарда тутиш керакки, қонун ўта шафқатсизлик тушунчасини одам ўлдириш усули билангина эмас, балки айбдор томонидан ўта шафқатсизлик намоён этилганлигидан далолат берувчи бошқа ҳолатлар билан ҳам боғлайди.

Ўта шафқатсизлик билан одам ўлдириш усулларига, жумладан, ҳаётдан маҳрум этишдан олдин ёки қотиллик содир этиш жараёнида жабрланувчини қийноққа солиш ёки унга қаттиқ азоб етказиш билан боғлиқ (кучли оғриқ берувчи заҳардан фойдаланиш, тириклайин ёқиб юбориш, узоқ муддат овқат, сув бермаслик) ҳолларни ҳам киритиш мумкин. Баданга кўплаб шикаст етказиш орқали одам ўлдириш, фақат айбдор буни жабрланувчига қаттиқ азоб-уқубат етказишга қаратилган тўғри қасд билан содир этган бўлса, ўта шафқатсизлик кўриниши деб баҳоланиши мумкин.

Жабрланувчининг яқин кишилари кўз ўнгида одам ўлдириш, агар айбдор ўз ҳаракатлари билан уларга кучли изтироб бераётганлигини англаган бўлса, айбдор томонидан ўта шафқатсизлик намоён этилганлигидан далолат берувчи ҳолат сифатида баҳоланмоғи лозим.

Жабрланувчининг яқин кишилари қаторига, унинг яқин қариндошларидан ташқари, жабрланувчи билан алоҳида шахсий дўстона муносабатда бўлган шахслар ҳам кириши мумкин¹.

Марҳумнинг жасадида бир неча жароҳатлар борлигининг ўзи уни шафқатсизларча азоблаб ўлдирилган деб топиш учун асос бўла олмайди, бундай ҳолда жароҳатларнинг айбдор томонидан қасдан ўлдириш вақтида ёки жабрланувчига ўлишидан аввал азоблаш, қийнаш мақсадида етказилганлигини аниқлаш зарур.

Болаларни ота-онаси ёки яқин қариндошлари олдида ўлдириш ҳам ўта шафқатсизлик билан одам ўлдириш деб ҳисобланади. Ухлаб ётган кишини ўлдирганлик учун айбдор ушбу банд билан жавобгарликка тортилмайди, чунки жабрланувчи ўзининг ўлдирилаётганлигини англамайди. Шафқатсизлик тиббий эмас, балки ижтимоий тушунчадир, шу сабабдан қилмишнинг ўта шафқатсизлик билан содир этилганлиги тўғрисида эксперт хулосасига эҳтиёж йўқ.

Агар айбдор, жабрланувчи томонидан ғайриқонуний зўрлик ёки оғир ҳақорат, шунингдек, унинг бошқа ғайриқонуний ҳаракатлари туфайли юз берган кучли руҳий ҳаяжонланиш ҳолатида ёки зарурий мудофаа чегарасидан четга чиқиб жабрланувчига кўплаб тан жароҳатлари берган бўлса, айбдорнинг қилмиши ЖК 97-моддаси 2-қисми «ж» банди билан квалификация қилинмайди, жавобгарлик ЖКнинг 98- ёки 100-моддалари билан келиб чиқиши керак.

Мазкур жиноят ўлим юз бериши билан тугалланган ҳисобланади. Шунинг учун ўлим юз берганидан сўнг, айбдорнинг ҳар қандай

¹ Ўзбекистон Республикаси Олий суди... // Тўплам, 2-жилд. – 194-б.

қилмиши ўта шафқатсизлик билан одам ўлдириш ҳолати ҳисоблан-майди (масалан, мурдани бўлақларга бўлиш, жиноятни яшириш мақсадида уни йўқ қилиб юбориш). Қилмиш бундай ҳолларда жиноятлар мажмуи тарзида ЖК 97-моддасининг тегишли қисми ва ЖК 134-моддаси билан квалификация қилиниши керак.

Субъектив томондан мазкур жиноят аксарият ҳолларда тўғри қасд билан, камдан-кам ҳолларда эгри қасд билан содир этилади. Одам ўлдириш жинояти ўта шафқатсизлик билан содир этилган деб топиш учун айбдорда ўта шафқатсизлик билан одам ўлдириш қасдининг мавжудлигини аниқлаш муҳимдир.

Ўта шафқатсизлик билан қасддан одам ўлдиришда иштирокчилар ўртасида олдиндан тил бириктириш мавжуд бўлмаса, фақат бажарувчининг ҳаракати ЖК 97-моддаси 2- қисми «ж» банди билан квалификация қилинади, бошқа иштирокчиларнинг ҳаракатлари эса ЖКнинг 97-моддаси тегишли қисми билан квалификация қилинади¹.

Айбдор ЖКнинг 98–101-моддаларида назарда тутилган қасддан одам ўлдиришни содир этган бўлса, унинг ҳаракатлари ЖК 97-моддаси 2 қисми «ж» банди билан квалификация қилинмайди.

**Номусга тегиш ёки жинсий эҳтиёжни зўрлик ишлатиб
ғайритабiiй усулда қондириш билан боғлиқ
ҳолда қасддан одам ўлдириш
(ЖК 97-моддаси 2-қисми «з» банди)**

Номусга тегиш ёки жинсий эҳтиёжни зўрлик ишлатиб ғайритабiiй усулда қондириш билан боғлиқ ҳолда қасддан одам ўлдириш деганда, жинсий эркинликка қарши жиноятлар содир этиш жараёнида жабрланувчини ҳаётдан маҳрум этиш тушунилмоғи лозим.

Бунда иккита мустақил жиноят содир этилишини инобатга олиб, қилмиш ЖК 97-моддаси иккинчи қисмининг «з» банди ҳамда ишнинг муайян ҳолатларига қараб, Жиноят кодекси 118- ёки 119-моддасининг тегишли қисмлари билан квалификация қилиниши керак.

Номусга тегиш ёки жинсий эҳтиёжни зўрлик ишлатиб ғайритабiiй усулда қондириш жинояти содир этилгандан кейин ушбу жиноятни яшириш мақсадида жабрланувчини қасддан ўлдириш ЖК 118- ёки 119-моддасида ҳамда 97-моддаси 2-қисмининг «о» бандида назарда тутилган жиноятлар мажмуи бўйича квалификация қилинади².

Айбдор қасддан одам ўлдириш билан бир қаторда номусга тегишни содир этган (ЖК 118-моддаси) ёки жинсий эҳтиёжни ғайритабiiй усулда қондирган (ЖК 119-моддаси) ҳолларда жиноят ЖК 97-моддаси

¹ Ўзбекистон Республикаси Олий суди... // Тўплам, 2-жилд. – 194-б.

² Уша жойда.

2-қисмининг «з» банди бўйича квалификация қилиниши зарур. Номусга тегиш ёки жинсий эҳтиёжни ғайритабiiй усулда қондириш билан боғлиқ ҳолда қасддан одам ўлдириш – номусга тегиш ёки жинсий эҳтиёжни ғайритабiiй усулда қондириш жараёнида ёш болаларнинг аъзолари ва тўқималари эзилиб-узилиб кетиши сабабли асфикция натижасида ўлиши ёки шу жиноятларни яшириш мақсадида азоблаш (заҳарлаш) ва бошқа шу кабилар натижасида содир этиладиган ўлдириш ёхуд аёлнинг жинсий эркинлиги ёки жинсий дахлсизлигига тажовуз қилиш пайтида қаршилиқ кўрсатганлик учун ўч олиш вaжидан ўлдиришдир.

Некрофилия (мурдаларга ҳирс қўйиш) мақсадида одам шафқатсиз равишда ўлдирилиши ҳам мумкин.

NOTA BENE!

Некрофилия – мурдалар билан жинсий алоқа қилиш кўри-нишидаги шаҳвоний телбалик, жинсий бузуқликдир.

Бундай ҳолларда жиноий қилмиш жиноятлар жами бўйича ўлдириш ва номусга тегиш ёхуд жинсий эҳтиёжни ғайритабiiй усулда қондириш деб квалификация қилинади.

Агар одам ўлдириш номусга тегишдан кейин узоқ вақт ўтгач содир этилса, у ЖК 97-моддаси 2-қисмининг «з» банди билан квалификация қилиниши мумкин эмас. Бир гуруҳ шахслар томонидан номусига тегилган жабрланувчи жиноят иштирокчиларидан бири томонидан, бироқ қолган иштирокчиларнинг розилиги билан ўлдирилган бўлса, номусга тегиш ёки жинсий эҳтиёжни ғайритабiiй усулда қондириш билан боғлиқ ҳолда одам ўлдирилганлик учун барча иштирокчилар жавобгар бўлишлари керак.

Тамагирлик ниятида қасддан одам ўлдириш (ЖК 97-моддаси 2-қисми «и» банди)

Тамагирлик ниятида қасддан одам ўлдириш деганда (Ўзбекистон Республикаси ЖК 97-моддаси 2-қисмининг «и» банди), ҳар хил моддий наф (пул, мол-мулк, мулкiiй ҳуқуқлар, уй-жой майдонига бўлган ҳуқуқ ва ҳоказо) олишга қаратилган ниятда ёки моддий сарф-харажатлардан, қарзни, алиментни тўлашдан қутулиш истагида ёхуд бошқа тамагирлик ниятида содир этилган ўлдириш, масалан, жабрланувчининг анча кўп ҳақ тўланадиган лавозимини эгаллаш учун ҳақ эвазига одам ўлдириш ва ҳоказолар тушунилади¹.

¹ Ўзбекистон Республикаси Олий суди... // Тўплам, 2-жилд. – 197-б.

NOTA BENE!

Жабрланувчи ким бўлишидан қатъи назар, яъни мол-мулкнинг (бошқа бойликларнинг) эгаси ёки ўзида мол-мулк турган шахс ёки мол-мулк сақлаш учун бериб қўйилган шахс бўлишидан қатъи назар, одам ўлдириш тамагирлик ниятида содир этилган деб топилади.

Ўлимидан кейин бирон-бир мулкий тусдаги ҳуқуқларини айбдор ўз қўлига киритиш мақсадида ўлдирилган шахс ҳам жабрланувчи бўлиши мумкин.

NOTA BENE!

Ўзи ёки бошқа шахсларнинг манфаатини кўзлаб моддий наф кўриш ёки шахс бирон-бир моддий сарф-харажатлар қилишдан қутулиш мақсадида содир этилганлигидан қатъи назар, одам ўлдириш **тамагирлик** ниятида содир этилган деб ҳисобланади.

Агар одам ўлдириш, биринчидан, ҳужум қилиб, иккинчидан, мол-мулкни эгаллаш мақсадида, учинчидан, мол-мулкни эгаллаш ўлдиришни содир этиш пайтида ёки бевосита кейин содир этилган бўлса, бунда тамагирлик ниятидаги ўлдириш ва босқинчилик жиноятларининг жами мавжуд бўлади (Ўзбекистон Республикаси ЖК 97-моддаси 2-қисмининг «и» банди ва ЖК 164-моддаси). Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг қарориди: «Босқинчилик, товламачилик билан боғлиқ ҳолда қасдан одам ўлдириш ҳаракатлари ЖК 97-моддаси 2-қисмининг «и» банди ҳамда Жиноят кодексининг босқинчилик ва товламачилик учун жавобгарликни назарда тутувчи моддалари билан квалификация қилинади.

Агар айбдорда моддий наф кўришга нисбатан қасд қотиллик содир этилганидан кейин пайдо бўлган бўлса, қилмиш ЖК 97-моддасининг тегишли қисми билан ҳамда Жиноят кодексининг ўзганинг мулкни талон-торож қилиш учун жавобгарликни назарда тутувчи моддалари бўйича квалификация қилинмоғи лозим»¹, деб айтилган.

Чунончи, масалан, И.Тошматов Комилов билан даҳанаки жанжал чиқарди, кейин бу муштлашувга айланди. Тошматов Комиловни у йиқилиб, ўлиб қолгунча урди. Комилов йиқилаётганида унинг ҳамёни ерга тушади, унда талайгина пул бор эди. Одам ўлдиришни содир этганидан кейин И.Тошматов ҳамённи кўриб қолади ва уни ўзиники қилиб олади. Дастлаб, И.Тошматовнинг ҳаракатлари тамагирлик ниятидаги одам ўлдириш ва босқинчилик ҳужуми сифатида нотўғри

¹ Ўзбекистон Республикаси Олий суди... // Тўплам, 2-жилд. — 197-б.

квалификация қилинган эди. Кейинчалик, Ўзбекистон Республикаси Олий суди унинг ҳаракатини муштлашиш жараёнида содир этилган одам ўлдириш (ЖК 97-моддаси 1-қисми) ва ўғирлик содир этиш (ЖК 169-моддаси) деб, қайтадан тўғри квалификация қилди. Негаки, Комиловнинг ўлимига қадар Тошматовда унинг пулларини эгаллаб олиш нияти бўлмаган, пулларни эгаллаб олиш нияти жабрланувчининг ўлимидан сўнг пайдо бўлган.

Тамагирлик ниятида қасддан одам ўлдириш айбдор эгаллаб олишни хоҳлаган моддий қимматликлар ёки бошқа бойликларни олгани ёки олмаганидан қатъи назар ўлим юз берган пайдан эътиборан тамом бўлган жиноят деб топилади.

Агар қасддан одам ўлдириш мулкий характердаги жанжал оқибатида келиб чиққан бўлса, айбдорнинг қилмишини тамагирлик ниятида қасддан одам ўлдириш деб баҳолаб бўлмайди. Бундай ҳолатда, жиноятнинг мотиви ўзаро келишмовчилик ёки қасд бўлиши мумкин. Шунингдек, қасддан одам ўлдириш шахсий мулкни ҳимоя қилиш оқибатида содир этилган бўлса, қилмишни ЖК 97-моддаси 2 қисми «и» банди билан квалификация қилиб бўлмайди.

Тамагирлик ниятида қасддан одам ўлдириш **тўғри** ёки **эгри** қасд билан содир этилиши мумкин. Масалан, қарздор пул эгасига қарздан воз кечиши учун азоб бераётганда, қилмишининг ижтимоий хавфлигини биледи, шахснинг ўлиши мумкинлигини кўра биледи, ўлимнинг юз беришини хоҳламаса ҳам, лекин бунга онгли равишда йўл қўйиб беради.

Моддий рағбатлантириш эвазига қасддан одам ўлдириш (ёлланма қотиллик) ҳам тамагирлик ниятида қасддан одам ўлдириш ҳисобланади. Ушбу ҳолатда тамагирлик ниятида қасддан одам ўлдириш иштирокчиларининг жавобгарлик чегаралари ўзига хосдир. Қотиллик учун ҳақ ваъда қилган ташкилотчи (буюртмачи)нинг ҳаракатлари у қайси сабабларга кўра шундай қилганлигидан келиб чиқиб, Жиноят кодекси 28-97-моддасининг тегишли қисми билан квалификация қилинмоғи керак¹.

Моддий бўлмаган рағбатлантириш эвазига (қотилни ёки унинг яқин қариндошини ишга ва ўқишга жойлаштиришга ваъда бериш, шаҳвоний хизмат кўрсатиш, жиноий жавобгарликдан озод қилиш ва ҳ.к.) қасддан одам ўлдириш ЖК 97-моддаси 2-қисми «и» банди билан квалификация қилинмайди. Бошқа оғирлаштирувчи ҳолатлар мавжуд бўлмаса, қилмишни ЖК 97-моддаси 1-қисми билан квалификация қилиш мумкин.

Кўп ҳолларда тамагирлик ниятида қасддан одам ўлдириш босқинчилик жиноятини амалга ошириш вақтида содир этилади. Шунинг учун эътиборга олиш керакки, агар қотиллик:

¹ Ўзбекистон Республикаси Олий суди... // Тўплам, 2-жилд. – 197-б.

— биринчидан, ҳамла (хужум) қилиш йўли билан;
— иккинчидан, ўзганинг мулкига эга бўлиш мақсадида содир этилган бўлса;

— учинчидан, мулкка эгалик қилиш қотиллик пайтида ёки бевосита қотилликдан сўнг амалга оширилган бўлса (хуллас, қасддан одам ўлдириш ўзганинг мулкига ғайриқонуний эгалик қилиш мақсадида содир этилган бўлса ва тўғридан-тўғри сабабий боғланиш мавжуд бўлса), қилмиш жиноятлар мажмуи — қасддан одам ўлдириш ва босқинчилик жиноятлари билан квалификацияланиши керак (ЖК 97-моддаси 2- қисми «и» банди ва 164-моддаси билан).

Тамагирлик ниятида қасддан одам ўлдириш товламачилик (ЖК 165-моддаси) билан жиноятлар мажмуи кўринишида бўлиши мумкин.

Миллий ёки ирқий адоват замирида содир этилган қасддан одам ўлдириш (ЖК 97-моддаси 2-қисми «к» банди)

Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 18-моддасида кўрсатилганидек: «Ўзбекистон Республикасида барча фуқаролар бир хил ҳуқуқ ва эркинликларга эга бўлиб, жинси, ирқи, миллати, тили, дини, ижтимоий келиб чиқиши, эътиқоди, шахси ва ижтимоий мавқеидан қатъи назар, қонун олдида тенгдирлар»¹. Ушбу конституцион принципнинг бузилиши оғир оқибатларга олиб келади, халқлар ўртасидаги нафрат ва душманлик, инсонларнинг оммавий қурбон бўлишига олиб келади, мамлакат ичидаги ижтимоий ҳаёт оғирлашади ва бошқа давлатлар билан муносабатлар қийинлашади, қуролини низолар юз беради ва оқибатда минглаб одам қурбон бўлади. Шунинг учун Ўзбекистон Республикаси қонунчилигида миллий, ирқий ва диний нафрат ва душманликни қўзғатганлик учун жавобгарликни белгиловчи нормалар мавжуд. Хусусан, ЖК 97-моддаси 2-қисми «к» ва «м» бандлари юқорида кўрсатилган сабабларга кўра қасддан одам ўлдирилган бўлса, оғирлаштирувчи ҳолатни назарда тутади.

ЖК 97-моддаси 2- қисми «к» бандида назарда тутилган жиноятнинг **объектив томони** бошқа миллатдаги ёки ирқдаги шахсни ҳаётдан маҳрум қилишдан иборат. Жиноятнинг жойи ва вақти квалификация қилишда аҳамиятга эга эмас.

¹ Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси: Ён иккинчи чақириқ Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашининг ўн биринчи сессиясида 1992 йил 8 декабрда қабул қилинган. — Т.: «Ўзбекистон», 2009. — 6-б.

Мазкур жиноят тўғри ва эгри қасд билан содир этилиши мумкин. Масалан, айбдор жабрланувчини шафқатсизларча уради ва унинг ўлимига онгли равишда йўл қўйиб беради.

Субъектив томоннинг муҳим белгиларидан бири – бу жиноятнинг **мотивидир**. Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленуми таъкидлаганидек, «Миллий ёки ирқий адоват замирида, яъни бошқа миллатга, ирққа мансуб шахсга, унинг турмуш тарзига, маданиятига, урф-одатларига, оила тутумига нисбатан ғайрлик ёки нифоқ солиш мақсадида қасддан содир этилган одам ўлдириш жинояти ЖК 97-моддаси иккинчи қисмининг «к» банди билан квалификация қилиниши керак»¹.

Юқорида кўрсатилган мотивларнинг мавжуд эмаслиги ЖК 97-моддаси 2-қисмининг «к» банди билан квалификация қилишни инкор этади. Маълум бир миллат, ирқ вакилларига бошқа мотив сабабли (шахсий муносабатдан келиб чиққан қасос, рашк, тамагирлик ва ҳ.к.) тажовуз қилинса, ЖК 97-моддасининг тегишли қисми билан квалификация қилиниши керак.

Жабрланувчининг у ёки бу миллатга, ирққа мансублиги билан боғлиқ ҳолда, у ёки бу ирқ вакилларининг ҳаёт тарзи, турмуши, оила қуриш тарзи, маданияти, урф-одатларини хуш кўрмаслик ёки улардан нафратланиш туфайли қотиллик содир этилган ҳолларда одам ўлдириш ЖК 97-моддаси 2-қисми «к» банди билан квалификация қилиниши лозим.

Бошқа важлар (тамагирлик, рашк, ўч олиш ва бошқа шу кабилар)га кўра, у ёки бу миллат, ирқ вакилининг ҳаётига тажовуз қилиш Ўзбекистон Республикаси ЖК 97-моддаси 2-қисмининг «к» банди бўйича жавобгарликни келтириб чиқармайди.

Шуни назарда тутиш керакки, одам ўлдиришда миллатчилик, ирқчилик сабабларининг мавжуд бўлиши айни пайтда субъектда бошқа: тамагирлик, безорилик ниятларининг мавжуд бўлганлигини истисно этмайди. Бундай ҳолларда айбдорнинг қилмишини Ўзбекистон Республикаси ЖК 97-моддаси 2-қисмининг «к» банди ва 97-модданинг тегишли банди билан квалификация қилиш лозим.

Безорилик оқибатида қасддан одам ўлдириш (ЖК 97-моддаси 2-қисми «л» банди)

Ўзбекистон Республикаси ЖК 97-моддаси 2-қисми «л» банди билан «...айбдорнинг феъл-атворида жамоат тартибига қарши қўйиш, беписандлик намойиш этиш истаги мавжуд бўлади. Бу ҳолда айбдорнинг ҳаракатларини ЖКнинг 277-моддаси бўйича қўшимча квалификация қилиш талаб этилмайди»².

¹ Ўзбекистон Республикаси Олий суди... // Тўплам, 2-жилд. – 197-б.

² Ўша жойда.

ЖК 97-моддаси 2-қисми «л» бандида жавобгарлик назарда тутилган қилмишни содир этганлик учун жавобгар деб топишда жиноят содир этилган жой (масалан, жамоат жойи)нинг аҳамияти йўқ. Жиноятни квалификация қилишда безорилик ўлдиришга қасд қилишни келтириб чиқарган асосий ва бевосита сабаб бўлганини аниқлаш муҳимдир.

Қилмишни Ўзбекистон Республикаси ЖК 97-моддаси 2-қисми «л» банди билан квалификация қилишнинг зарур шарти одамнинг безорилик оқибатида ўлдирилганлигидир. Безорилик оқибатида одам ўлдирган айбдор бошқа кишини ўлдиришдан ёхуд жамоат тартибини одам ўлиши мумкин бўлган тарзда қўпол равишда бузиш ва жамиятга нисбатан ҳурматсизлик қилишдан роҳатланади.

Шахснинг қасдан жанжал пайтида, совуқ муносабатлар туфайли, муштлашиш чоғида ўлдирганлигини ҳам, ҳатто бунда жамоат тартиби бузилган бўлса ҳам, безорилик оқибатидаги одам ўлдириш деб ҳисоблаш мумкин эмас.

Безорилик оқибатида одам ўлдирилганида бошқа мотивлар: рашк, ўч олиш, нафрат, ҳасад сингарилар ҳам бўлиши мумкин. Бундай ҳолларда ана шу мотивларни фарқлаш ва улардан қайси бири жиноятни содир этишда устунлик қилганлигини, қайси мотив устун бўлганлигини аниқлаш муҳимдир. Юқоридагиларга асосланиб айбдорнинг қайси банд билан жавобгарликка тортилиши масаласи ҳал қилинади.

«Безорилик оқибатида қасдан одам ўлдириш жиноятини ўзаро жанжал ёки урушиш оқибатида содир этилган қотилликдан (ЖК 97-моддаси 1-қисми) фарқлаш учун уруш-жанжал ташаббускори ким эканлиги, низо одам ўлдиришга баҳона сифатида фойдаланиш мақсадида айбдор томонидан атайлаб уюштирилган-уюштирилмаганлигини аниқлаш лозим. Агар уруш-жанжал жабрланувчи томонидан бошланган бўлса ёки низога унинг гайриқонуний хулқ-атвори сабаб бўлган бўлса, айбдор безорилик оқибатида одам ўлдириш жинояти учун жавобгар бўлмайди»¹.

Безориликни рашк ва ўч олишдан фарқлаш учун бу мотивларнинг табиати турлича эканлиги инобатга олинмоғи лозим. Чунончи, агар безорилик нияти жамоат тартибига қарши қаратилган ва айбдорнинг жабрланувчини менсимаслигида ифодаланса, рашк ва ўч олиш мотивлари айбланувчи ва жабрланувчи ўртасидаги жиноят содир этишдан аввалги шахсий муносабатлар ҳисобланади.

Агар безорилик оқибатида одам ўлдириш жараёнида айбдор жамоат тартибини бузган бўлса, унинг қилмишлари жиноятларнинг жами бўйича Ўзбекистон Республикаси ЖК 97-моддаси 2-қисми «л» банди билан квалификация қилиниб, қўшимча тарзда ЖКнинг 277-моддаси билан квалификация қилиш талаб этилмайди².

¹ Ўзбекистон Республикаси Олий суди... // Тўплам, 2-жилд. — 198-б.

² Ўша жойда.

Агар жамоат тартибини қўпол равишда бузиш ва жамиятга нисбатан очиқдан-очиқ ҳурматсизлик билдириш, шунингдек, ўзганинг мол-мулкини йўқ қилиш ёки унга шикаст етказиш билан боғлиқ ҳаракатлар айбдор томонидан безорилик оқибатида одам ўлдириш жиноятидан сўнг қасддан содир этилган бўлса, қилмиш ЖК 97-моддаси 2-қисмининг «л» банди ҳамда Жиноят кодекси 277-моддасининг тегишли қисмлари билан квалификация қилиниши керак¹.

Мазкур жиноят таркиби қуйидаги ҳолатда мавжуд бўлади: «жамиятга ва умумэтироф этилган ахлоқ қоидаларига рўй-рост ҳурматсизлик замирида (масалан, ҳеч бир сабабсиз ёки арзимаган сабаб туфайли) содир этилган бўлса»².

Асосан мазкур жиноят жамоат жойида содир этилади, лекин бу квалификация қилишнинг асосий шарти ҳисобланмайди. Жиноят одамлар йўқ жойда ҳам содир этилиши мумкин (квартирада, кенг далада, ўрмонда ва ҳ.к.).

Мазкур жиноят **тўғри** қасд билан ҳам, **эгри** қасд билан ҳам содир этилиши мумкин (масалан, одамлар қўп жойда бетартиб ўқ отиш натижасида қасддан одам ўлдириш). Жиноятнинг **мотивини** ўрнатиш муҳим аҳамиятга эгадир. Жиноятни тўғри квалификация қилиш учун одам ўлдиришга қасднинг вужудга келишига безорилик мотиви тўғридан-тўғри сабаб бўлганини ўрнатиш керак.

Безорилик оқибатида қасддан одам ўлдириш жиноятини содир этишда, жиноятчи бошқа шахсни ҳаётидан маҳрум қилаётганидан ёки қотиллик келиб чиқишига сабаб бўлган безорилик ҳаракатларидан роҳатланади.

Диний таассублар замирида қасддан одам ўлдириш (ЖК 97-моддаси 2-қисми «м» банди)

У ёки бу дин ёхуд диний таълимотга эътиқод қилувчи шахсни шу эътиқоди учун ўлдирганлик Ўзбекистон Республикаси ЖК 97-моддаси 2-қисми «м» банди билан квалификация қилиниши керак. Диний таассублар замирида деганда, диний мутаассибликка асосланган, диний ғояларга кўр-кўрона, ашаддий берилиб кетиш, турмушда уларга оғишмай риоя этишга интилиш, ғайридинлар ва бошқача фикрловчиларга мурасасизлик тушунилади.

Диний таассублар замирида қасддан одам ўлдириш деганда, объектив томондан шахсни бошқа динга мансублиги бўйича ўлдириш ҳам тушунилади. «Диний таассублар замирида, жабрланувчининг диний эътиқоди билан боғлиқ ҳолда, кўпинча, муайян бир конфессиянинг қадр-қимматини камситиш, диний адоват ёки нифоқ

¹ Ўзбекистон Республикаси Олий суди... // Тўплам, 2-жилд. – 198-б.

² Ўша жойда. — 197–198-б.

келтириб чиқариш мақсадида содир этилган қасддан одам ўлдириш жиноятини ЖК 97-моддаси иккинчи қисмининг «м» банди билан квалификация қилиш лозим»¹. Қасддан одам ўлдиришнинг бу турида шахс ўзининг содир қилган жиноятига фанатизм, у ёки бошқа бир дин одатларини амалга ошириш маъносида ёндашади. Аксарият ҳолларда «шундай бўлиши керак» тушунчасида бошқа шахснинг ҳаётига тажовуз қилади.

NOTA BENE!

Диний таассублар деганда, диний фанатизмга асосланган ғояларга ишониш, уларга кундалик ҳаётда огишмай амал қилиш ва бошқа динга эътиқод қилувчилар ва бошқача фикрловчиларга нисбатан мурасасизликда намоён бўладиган хоҳиш-истакларни тушунмоқ лозим².

Диний таассублар замирида одам ўлдириш тўғри қасддан, айрим ҳолларда эгри қасд билан ҳам содир этилади (масалан, диний иншоотга ўт кўйиш билан ундаги одамни ўлдиришда жабрланувчининг ўлимига бефарқ қарайди).

Киши аъзоларини кесиб олиб, бошқа кишига кўчириш (трансплантат) ёки мурданинг қисмларидан фойдаланиш мақсадида қасддан одам ўлдириш (ЖК 97-моддаси 2-қисми «н» банди)

Ўзбекистон Республикасининг илгариги Жиноят қонуни одам ўлдиришнинг ушбу турини назарда тутмаган. Жиноят қонунига одам ўлдиришнинг ушбу турини киритиш зарурати медицина соҳасида бутун дунё бўйича трансплантология фан сифатида ривожланиши билан боғлиқдир. Трансплантология фанининг ривожланиши натижасида киши аъзоларининг донорлиги ривожланди, бу ўз навбатида киши аъзоларини ажратиб олиш мақсадида одам ўлдириш жиноятини ҳам келтириб чиқаради, одам органлари савдоси кучаяди.

Одам ўлдириш одамнинг аъзоларини беморга кўчириб ўтказиш, илмий ёхуд бошқа мақсадлар учун ажратиб олиш мақсадида содир этилганда Ўзбекистон Республикаси ЖК 97-моддаси 2-қисми «н» банди билан жавобгарликка тортилади.

Шахс тириклигида унинг розилигини олмасдан туриб ёки унинг яқин қариндошларининг розилигисиз мурданинг аъзоларини ёки тана қисмларини ажратиб олиш Ўзбекистон Республикаси ЖК 133-моддаси билан квалификация қилинади.

¹ Ўзбекистон Республикаси Олий суди... // Тўплам, 2-жилд. – 198-б.

² Ўша жойда.

Ҳақ эвазига (ёлланган қотиллик) киши аъзоларини кесиб олиб, бошқа кишига кўчириш (трансплантат) ёки мурданинг қисмларидан фойдаланиш мақсадида одам ўлдирилганида айбдорнинг қилмишини Ўзбекистон Республикаси ЖК 97-моддаси 2-қисми «н» ва «и» банди билан квалификациялаш зарур. Жабрланувчи аъзоларидан кесиб олиб трансплантат сифатида ёки мурданинг қисмларидан фойдаланиш (масалан, жабрланувчини тиббий операция ниқоби остида алдаш, наркоздан фойдаланган ҳолда куч ишлатиш ва ҳоказо) натижасида жабрланувчи ўлимнинг юз берганлиги жиноятни ЖК 97-моддаси 2-қисми «н» банди билан квалификация қилишда аҳамиятга эга эмас.

«Қасдан одам ўлдириш жиноятини ЖК 97-моддаси иккинчи қисмининг «н» банди билан квалификация қилиш учун трансплантат олиш ёки мурдадан олинган қисм (бўлак)лардан фойдаланишга нисбатан тўғри қасд мавжудлигини аниқлаш зарур. Бунда айбдор қотилликдан кўзлаган мақсадга эришган бўлиши шарт эмас»¹.

Жиноятнинг мотиви ҳар хил бўлиши мумкин, масалан, донорлик органи керак бўлган яқин инсоннинг ҳаётини асраб қолишга ҳаракат қилиш, бойлик орттиришга бўлган ҳаракат. Алоҳида белгиларини кўрсатувчи **мотивлар** жиноятни юридик баҳолашда ўз аксини топиши керак.

Субъектив томоннинг муҳим белгиси жиноят содир этишнинг **мақсади** ҳисобланади. Мақсад фақат трансплантат қилиш эмас, балки тана аъзоларини кенг маънода ишлатишда намоён бўлади. Масалан, илмий мақсадда, каннибализмда ва ҳ.к.

Жиноятнинг **субъекти** барча шахслар бўлиши мумкин. Умуман олганда, киши аъзоларини кесиб олиб, бошқа кишига кўчириш (трансплантат) ёки мурданинг қисмларидан фойдаланиш мақсадида қасдан одам ўлдириш жиноятини тиббиёт ходими иштирокисиз содир этиб бўлмайди.

Ўлган одамдан ҳаётлигида унинг розилигисиз ёки яқин қариндошларининг розилигисиз тана аъзоларини олиш ёки трансплантат қилиш ЖКнинг 133-моддаси билан жавобгарликни келтириб чиқаради.

Бошқа бирор жиноятни яшириш ёки унинг содир этилишини осонлаштириш мақсадида қасдан одам ўлдириш (ЖК 97-моддаси 2-қисми «о» банди)

Одам ўлдиришнинг бу турини тавсифлашда у фақат тўғри қасд билан содир этилишини таъкидлаш керак. Аксарият ҳолларда, одам ўлдиришнинг бу тури мол-мулкни эгаллаб олишни енгиллаштириш, содир этилган жиноятни яшириш, гувоҳларни йўқотиш, илгари содир этилган жиноят учун жавобгарликдан қутулиш учун содир этилади.

¹ Ўзбекистон Республикаси Олий суди... // Тўплам, 2-жилд. – 198-б.

Бошқа бирор жиноятни яшириш ёки унинг содир этилишини осонлаштириш мақсадидаги одам ўлдириш жиноятларнинг жами бўйича, яъни ЖК 97-моддаси 2-қисми «о» банди ва жиноят учун жавобгарликни назарда тутувчи тегишли бошқа моддаси билан квалификация қилиниши лозим. «Бошқа бирор жиноятни яшириш ёки унинг содир этилишини осонлаштириш мақсадида одам ўлдириш алоҳида жиноят сифатида тавсиф қилиниши лозим. Масалан, босқинчилик жиноятини содир этишни осонлаштириш ёки яшириш мақсадида содир этилган қасддан одам ўлдириш Жиноят кодекси 97-моддаси 2-қисмининг «о» банди ва ЖК 164-моддаси билан тавсифланиши лозим»¹.

Агар жабрланувчи томонидан хабар берилган бўлса ва айбдор жиноятни содир этаётганида бундан хабардор бўлса, унинг қилмиши — ўз хизмат ёки фуқаролик бурчини бажариши муносабати билан шахсни ўлдириш — Ўзбекистон Республикаси ЖК 97-моддаси 2-қисми «г» банди билан квалификация қилинади. Бундай ҳолларда айбдор янги содир этилган жиноятни яширишга уринмаслиги боис, жиноят ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органларга маълум бўлиб қолади.

Бундай ҳолларда, айбдор ўз фуқаролик бурчини бажарганлиги учун ўч олиш мақсадида жабрланувчини ўлдиради.

Ўзбекистон Республикаси ЖК 97-моддаси 2-қисми «о» бандида назарда тутилган одам ўлдиришни тамом бўлган жиноят деб топиш учун айбдор одам ўлдириш натижасида бошқа бирор жиноятни яширганлиги ёки унинг содир этилишини осонлаштирганлиги талаб қилинмайди, шу мақсадда одам ўлдирилганлигининг аниқланганлиги кифоядир.

Айбдор бирор жиноятнинг содир этилишини осонлаштириш мақсадида бошқа жиноятни содир этишга улгурмаган ҳолларда, у Ўзбекистон Республикаси ЖК 97-моддаси 2-қисми «о» банди ва бошқа жиноятни содир қилишга тайёргарлик кўрганлик учун жавобгарликка тортилади.

Бир гуруҳ шахслар ёки уюшган гуруҳ аъзоси томонидан ёхуд ўша гуруҳ манфаатларини кўзлаб, қасддан одам ўлдириш (ЖК 97-моддаси 2-қисми «п» банди)

Одам ўлдириш икки ёки ундан ортиқ шахслар томонидан содир этилганида айбдорларнинг қилмиши Ўзбекистон Республикаси ЖК 97-моддаси 2-қисми «п» банди билан квалификация қилиниши зарур.

Одам ўлдириш тўғрисида жиноят иштирокчиларининг олдиндан келишуви жиноятни ушбу моддага биноан квалификациялаш учун аҳамият касб этмайди. Одам ўлдиришни ЖК 97-моддаси 2-қисми

¹ Ўзбекистон Республикаси Олий суди... // Тўплам, 2-жилд. — 198-б.

«п» банди билан тўғри квалификация қилиш учун жиноятнинг барча иштирокчилари жабрланувчини ўлдиришга қасд қилганлигини аниқлаш зарур. Одам ўлдириш учун ягона қасд билан биргаликда ҳаракат қилган ва жабрланувчини ўлдириш жараёнида бевосита иштирок этган шахсларни жиноятнинг ижрочилари деб эътироф этиш керак бўлади.

Агар бир гуруҳ шахслар томонидан жабрланувчининг соғлиғига шикаст етказилса-ю, гуруҳ аъзоларидан бири, қолган иштирокчиларнинг ҳаёлига келмагани ҳолда, уни қаттиқ уриб ўлдирган бўлса, унинг бу ҳаракати Ўзбекистон Республикаси ЖК 97-моддаси 2-қисми «п» банди билан квалификация қилинмайди.

Бундай ҳолларда айбдорнинг қилмишини содир этилган жиноятнинг мотивини инобатга олган ҳолда, одам ўлдириш деб, жиноятнинг қолган иштирокчиларининг қилмишини эса, бир гуруҳ шахслар томонидан жабрланувчининг соғлиғига шикаст етказиш деб квалификация қилиш лозим.

NOTA BENE!

Икки ёки ундан ортиқ шахснинг биргаликда жиноий фаолият олиб бориш учун олдиндан гуруҳга бирлашиши **уюшган гуруҳ** деб топилади.

Жиноят кодекси 97-моддаси 2-қисмининг «п» банди диспозициясида кўрсатилган уюшган гуруҳ деганда, унинг барқарорлигини, унда ташкилотчининг бўлишини, одатда, бир неча жиноятни содир этиш мақсадида тузилганлигини, жиноятни амалга ошириш режаси ва йўл-йўриғи ишланганлигини, ҳар бир иштирокчи ўртасида вазифалар тақсимланганлигини, техника билан таъминланганлигини, жиноятни яшириш чоралари кўрилганлигини, умумий интизомга ва жиноий гуруҳ ташкилотчисининг кўрсатмаларига итоат қилиниши ва ҳоказоларни тушунмоқ лозим.

Одам ўлдириш уюшган гуруҳ аъзоси томонидан ёхуд ўша гуруҳ манфаатларини кўзлаб содир этилган тақдирда айбдорнинг қилмиши Ўзбекистон Республикаси ЖК 97-моддаси 2-қисми «п» банди билан квалификация қилиниши зарур.

Одам ўлдиришни уюшган гуруҳ манфаатларини кўзлаган ҳолда содир этилган деб топиш учун содир этилган жиноят натижасида уюшган гуруҳ аъзолари бирор-бир манфаат кўрган бўлишлари лозим, бевосита одам ўлдирган шахс уюшган гуруҳнинг аъзоси бўлмаслиги ҳам мумкин. Бундай ҳолда жиноятчиларда уюшган гуруҳнинг манфаатларини кўзлаб жабрланувчини ҳаётдан маҳрум этиш нияти бўлганлигини аниқлаш муҳимдир.

Одам ўлдиришнинг бу турини содир этиш мотивлари тамагирлик, жабрланувчидан ўз хизмат ёки фуқаролик бурчини бажариши муносабати билан ўч олиш, бошқа кишилар ҳаёти учун хавфли усулда одам ўлдириш ва ҳоказо ҳам бўлиши мумкин. Бундай ҳолларда, асосий мотив – уюшган гуруҳ манфаатларини кўзлаган ҳолда одам ўлдирилганини аниқлаш муҳимдир. Одам ўлдиришни квалификация қилишда барча жазони оғирлаштирувчи ҳолатларни кўрсатиш ва жазо тайинлашда уларни инобатга олиш зарурдир.

**Такроран ёки хавфли рецидивист томонидан
содир этилган қасддан одам ўлдириш
(ЖК 97-моддаси 2-қисми «р» банди)**

Айбдор иккинчи марта одам ўлдирган ва илгари ҳам одам ўлдирганлиги учун судланмаган бўлса, жиноят такроран содир этилган деб топилади.

Агар одам ўлдиришда айбдор бўлган шахс жиноятни содир этганлик учун илгари судланган бўлса, одам ўлдириш хавфли рецидивист томонидан содир этилган деб квалификация қилинади.

Айбдор илгари тамом бўлган одам ўлдиришни содир этганми ёки унга суиқасд қилганми, у шу жиноятнинг ижрочиси ёки иштирокчиси бўлганми, бундан қатъи назар, одам ўлдириш такрорий ёки хавфли рецидивист томонидан содир этилганлиги аломатига кўра квалификация қилиниши лозим.

Одам ўлдиришдан олдин терроризм, Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳаётига тажовуз қилиш ва ҳоказо жиноятлар содир этилган бўлса, қилмиш такроран одам ўлдириш деб топилиши керак.

Агар шахс илгари содир этган одам ўлдирганлиги учун жавобгарликдан ёки жазодан озод қилинган ёхуд ана шу жиноятлар учун судланганлик муддати ўтган ёки қонунда белгиланган тартибда олиб ташланган, шунингдек, жинорий жавобгарликка тортиш муддати ўтган бўлса, одам ўлдириш такроран содир этилган ёки хавфли рецидивист томонидан содир этилган деб топилиши мумкин эмас.

Қуйидаги ҳолларда одам ўлдириш такроран ва хавфли рецидивист томонидан содир этилган деб топилиши мумкин эмас: агар одам ўлдириш эҳтиётсизлик орқасида (ЖК 102-моддаси) ёхуд зарурий мудофаа чегарасидан четга чиқиб (ЖК 100-моддаси) ёки кучли руҳий ҳаяжонланиш ҳолатида (ЖК 98-моддаси) содир этилган бўлса ёки онанинг ўз чақалоғини қасддан ўлдириши (ЖК 99-моддаси) ёхуд ижтимоий хавфли қилмиш содир этган шахсни ушлашнинг зарур чоралари чегарасидан четга чиқиб (ЖК 101-моддаси) қасддан одам ўлдириш содир этилган бўлса.

Такроран одам ўлдиришни икки ёки ундан ортиқ шахсни қасддан ўлдиришдан фарқлаш лозим бўлади (Ўзбекистон Республикаси ЖК

97-моддаси 2-қисми «а» банди). Жиноятни квалификация қилишда икки ёки ундан ортиқ шахсни қасддан ўлдириш учун айбдорнинг жиноий нияти умумий эканлиги ва у қоида тариқасида, бир вақтда амалга оширилганлигига эътибор бериш керак.

Ўта хавfli рецидивист томонидан қасддан одам ўлдириш (ЖК 97-моддаси 2-қисми «с» банди)

Ўта хавfli рецидивист тушунчаси Ўзбекистон Республикаси ЖК 34-моддаси 3-қисмида баён қилинган. Одам ўлдириш содир этилгунга қадар қонуний кучга кирган ҳукмга биноан қонунда белгиланган тартибда ўта хавfli рецидивист деб топилган шахсларгина ЖК 97-моддаси 2-қисми «с» банди бўйича жиноий жавобгарликка тортилиши мумкин. Ўта хавfli рецидивист томонидан одам ўлдиришнинг содир этилганлиги, агар бошқа иштирокчилар одам ўлдириш содир этилгунга қадар қонунда белгиланган тартибда ўта хавfli рецидивист деб топилмаган бўлсалар, одам ўлдиришнинг бошқа иштирокчилари Ўзбекистон Республикаси ЖК 97-моддаси 2-қисми «с» банди билан жавобгар қилинмайди.

Агар айбдор томонидан ЖК 98–101-моддаларида назарда тутилган қасддан одам ўлдириш содир этилган бўлса, унинг қилмиши ЖК 97-моддаси 2-қисми «с» банди билан ўта хавfli рецидивист томонидан содир этилган деб квалификация қилиниши мумкин эмас.

4-§. Кучли руҳий ҳаяжонланиш ҳолатида қасддан одам ўлдириш (ЖК 98-моддаси)

Кучли руҳий ҳаяжонланиш ҳолатида қасддан одам ўлдириш – физиологик аффект (кучли ҳаяжон, жазав) ҳолатидаги одам ўлдиришидир.

Объектив томондан жиноят жабрланувчи томонидан қилинган ғайриқонуний зўрлик ёки оғир ҳақорат, бошқа ғайриқонуний ҳаракатлар туфайли тўсатдан юз берган кучли руҳий ҳаяжонланиш ҳолатида қасддан одам ўлдиришдан иборатдир.

Мазкур модда шундай тузилганки, у қуйидаги иккита:

- 1) айбдорнинг алоҳида руҳий жисмоний ҳолати;
- 2) одам ўлдириш жабрланувчининг айби билан содир этилишини ҳисобга олади.

Айбдорни Ўзбекистон Республикаси ЖК 98-моддаси бўйича жавобгарликка тортиш учун қуйидаги учта жиҳат:

- 1) низо манбаи – жабрланувчининг ғайриқонуний зўрлиги ёки оғир ҳақорати ёхуд бошқа ғайриқонуний ҳаракатлари;
- 2) низо манбаи натижасида айбдорда кучли руҳий ҳаяжонланиш (физиологик аффект) ҳолатининг юзага келганлиги;

3) субъектнинг шундай ҳолатда тўсатдан жабрланувчини ўлдириб қўйиши мавжудлигини аниқлаш зарур.

Аффект деб, ўта кучли, тез пайдо бўладиган ва кучли, қисқа вақт ичида давом этадиган руҳий ҳолатга айтилади. Одамнинг аффект ҳолатида содир этадиган қилмиши «портлаш» каби ўтади.

Аффект одамнинг руҳий ҳолати каби турли хил. Жаҳл, ғазаб, қўрқув, ғам, хурсандлик ва ҳ.к. аффектлари мавжуд. У ёки бу турининг мавжуд бўлиши уни шунга етаклаган ҳолатга боғлиқ.

Физиологик аффект — қисқа муддатли, аммо жўшқин ҳис-туйғули ҳаяжонланиш, очикдан-очик, қисқа муддатга тутақиб кетиш ва айни чоғда, ниҳоятда кучли, шиддатли кечинма, қаттиқ ғазабланишга айланиб кетувчи жаҳл, ваҳимага айланиб кетувчи қўрқув, чорасизлик даражасидаги қайғу бўлиб, бунинг натижасида айбдор ўз ҳаракатини назорат қилиш имкониятини ва уларни идора қилиш қобилиятини қисқа муддатга йўқотади.

Одам физиологик аффект ҳолатида ўз ҳаракатлари учун жавоб бера олади, нима қилаётганини тушунади, бироқ ўз ҳаракатларини идора қилиш қобилияти бўшашиб, ўзини тўла идора қила олмайди. Шахс ана шу қобилиятини тўла йўқотган ҳолларда, у патологик аффект ҳолатида бўлади, бу шахсни ақли норасо деб топиш учун шарт-шароит вужудга келади.

Аффектнинг тўсатдан рўй бериши — жабрланувчининг ғайриқонуний зўрлиги ёки оғир ҳақорати ёхуд бошқа ҳаракатларига жавобан шахс руҳий тинч ҳолатининг жўшқин ҳис-туйғули ҳаяжонланишга, портлашга ўтиши кўринишидаги физиологик хусусиятдир.

Тўсатдан рўй беришлик аломатини тор маънода тушунмаслик керак. Аксарият ҳолларда айбдор кучли руҳий ҳаяжонланиш ҳолатида уни дарҳол рўёбга чиқаради, яъни жабрланувчининг ўлимига сабаб бўлган ҳаракатни содир этади. Физиологик аффектнинг юзага келиши ва унинг рўёбга чиқиши ўртасида вақт бўйича узилиш бўлмаслиги лозим. Бироқ жабрланувчини ўлдириш ғайриқонуний қилмиш содир этилган пайтдан эътиборан вақт ўтиб содир этилса, лекин бу ҳолат жабрланувчининг ўша қилмиши туфайли юзага келган бўлса, бундай ўлдиришни кучли руҳий ҳаяжонланиш ҳолатида содир этилган одам ўлдириш деб ҳисоблаш керак бўлади. Масалан, айбдор аёлнинг ному-сига тегади ва яширинади, аёл буни эрига айтиб беради, эри жиноят содир этилган жойга югуради, аммо жиноятчини топмайди. Муайян вақт ўтиб, хотин тасодифан тажовузкорни учратиб қолади ва бу ҳақда эрига айтади, эрида кучли руҳий ҳаяжонланиш пайдо бўлади ва тажовузкорни ўлдириб қўяди.

Аффектнинг психологлар ва психиатрлар аниқлашлари мумкин бўлган ўзига хос аломатлари мавжуд. Шу муносабат билан, психолого-психиатрик экспертиза ўтказилиши шарт. Экспертларнинг хулосаси суд томонидан иш бўйича бошқа далиллар билан бир қаторда баҳоланади.

Айбдорнинг ҳаракатини ЖК 98-моддаси билан квалификация қилиш учун кучли руҳий ҳаяжонланиш ҳолати қуйидагилар натижа-сида юз берган бўлиши зарур:

1) жабрланувчи томонидан қилинган ғайриқонуний зўрлик ёки оғир ҳақорат;

2) жабрланувчининг бошқа ғайриқонуний ҳаракатлари туфайли. Зўрлик жисмоний ёки руҳий бўлиши мумкин.

NOTA BENE!

Жисмоний зўрлик — жабрланувчига ҳар қандай даражада тан жароҳати етказиш, уриш, жисмоний куч ишлатиш, жабрланув-чининг қариндошларини, яқинларини ўлдириш, номусига тегиш ва ҳоказолар бўлиши мумкин.

NOTA BENE!

Руҳий зўрлик — жабрланувчига нисбатан жисмоний зўрлик ишлатиш, мол-мулкни нобуд қилиш ёки зарар етказиш ва жабрланувчи сир сақланишини истаган маълумотларни ошкор этиш ва ҳоказо билан қўрқитишдир.

Физиологик аффект ҳолатини юзага келтирган зўрлик ғайри-қонуний бўлиши лозим. Айбдорнинг ҳаракатини Ўзбекистон Респуб-ликаси ЖК 98-моддаси бўйича квалификация қилишда бу жиноятни Ўзбекистон Республикаси ЖК 100-моддаси (Зарурий мудофаа чегара-сидан четга чиқиб, қасддан одам ўлдириш) дан фарқлаш лозим. Шуни назарда тутиш керакки, кучли руҳий ҳаяжонланиш ҳолатида айбдорда зарурий мудофаа ҳолати юзага келмаган бўлиши лозим. Агар айбдор унинг манфаатига ҳақиқатан ҳам хавф бўлса, унинг ҳаракатида Ўзбекистон Республикаси ЖК 100-моддасида назарда тутилган жиноят аломатлари бўлади, хавф бўлмаса қилмиши Ўзбекистон Республикаси ЖК 98-моддаси билан квалификация қилинади.

Қонунда назарда тутилган асослар мавжуд бўлганда ва қонунда белгиланган тартибда ҳокимият ёки жамоатчилик вакили томонидан зўрлик қўлланишига жавобан ўлдириш содир этилса, бундай қилмиш ЖК 98-моддаси билан эмас, балки муайян аломатлар мавжуд бўлганида ЖК 97-моддаси бўйича жавобгарликни келтириб чиқаради.

NOTA BENE!

Оғир ҳақорат деганда, таҳлил қилинаётган модда мазмунига кўра, физиологик аффект ҳолатини юзага келтириши мумкин бўлган гап-сўзлар ёки ҳаракатлар (шахснинг қадр-қимматини, ор-номуси, миллий туйғуларини қўпол равишда таҳқирлаш ва ҳоказо) тушунилади.

Бироқ ҳар қандай хафа қиладиган сўзлар, ҳодисалар оғир ҳақорат деб топилиши мумкин эмас. Масалан, ишқий алоқаларни тўхтатиш, албатта, ачинарли ҳол, аммо бу ҳақорат эмас; турмушга чиқишни рад этиш (дўст бўлиб қоламиз дейишлик); шуни назарда тутиш керакки, фақат суд ҳар бир алоҳида ҳолда иш ҳолатларини ҳисобга олиб, қандай ҳақорат оғир эканлиги масаласини ҳал қилиши мумкин. Ҳақоратнинг субъектив оғирлиги кўп ҳолларда айбдорнинг шахсий хусусиятларидан, унинг вазият динамикасидан аниқланади.

Суд амалиётида кўпинча эр-хотиннинг бир-бирига хиёнати оқибатида одам ўлдириш ҳоллари учрайди. Бундай ҳолларда жавобгарлик масаласини қандай ҳал этиш керак? Эр-хотин алоҳида яшашга, ўз квартираларига эга бўлишга ҳақлидирлар ва уларнинг ишқий ҳаёти, яъни уларнинг жинсий эркинлиги ҳеч қерда ман этилмаган. Ўзга шахс билан ишқий алоқага киришиш қонунга хилоф эмас, жазога тортилмайди (илгари жиноят қонунчилигида эр-хотиннинг бир-бирига хиёнат қилганлиги учун жавобгарликни назарда тутувчи модда бўлган). Шу муносабат билан, эр-хотин вафодорлигининг бузилиши ҳодисаси оғир ҳақорат деб топилиши мумкин эмас. Бироқ эр ёки хотиннинг кўзи олдида эр-хотин вафодорлигининг бузилиши ҳолларини физиологик аффект ҳолатини юзага келтира оладиган оғир ҳақорат деб топиш зарур.

Бошқа ғайриқонуний ҳаракат деганда, жабрланувчининг шундай ҳаракатлари тушуниладик, улар на зўрлик деб, на ҳақорат деб топилиши мумкин эмас ва шу билан бирга айбдор ёки унинг яқинларининг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатлари кўпол тарзда бузилиши (масалан, тухмат, бебошлик ёки бебошликка олиб бориш, мол-мулкни йўқ қилиш ва ҳоказо) мумкин.

Физиологик аффект ҳолати ғайриқонуний зўрлик ёки оғир ҳақоратдан ташқари, шунингдек, жабрланувчининг бошқа ғайриқонуний ҳаракатлари туфайли ҳам юз бериши мумкин. Тўсатдан кучли руҳий ҳаяжонланиш ва шу муносабат билан одам ўлдиришга қасд қилиш нафақат ғайриқонуний зўрлик ёки оғир ҳақорат қаратилган шахсда, балки шу ҳодисанинг гувоҳи бўлган ҳар қандай бошқа шахсда ҳам пайдо бўлиши мумкин. Бундай шахснинг қилмиши ҳам Ўзбекистон Республикаси ЖК 98-моддаси билан квалификация қилиниши лозим.

ЖК 98-моддасининг диспозициясида келтирилган жабрланувчи томонидан айбланувчига қўлланилган ғайриқонуний зўрлик, оғир ҳақорат ёки бошқа ғайриқонуний ҳаракатдан ташқари физиологик аффект узоқ вақт мобайнидаги руҳий ҳолатдан келиб чиқиши мумкин. Бошқача айтганда, ЖК 98-моддасида битилган жавобгарликка тортилиш учун нафақат жабрланувчи томонидан бир мартада содир этилган ғайриқонуний ҳаракат ёки оғир ҳақорат юзасидан келиб чиққан аффект ҳолати, балки жабрланувчи томонидан бундай қилмиш бир неча мартаба содир этилганлиги туфайли келиб чиққан аффект ҳолатида ҳам жавобгарликка сабаб бўлади.

NOTA BENE!

Узоқ вақт мобайнидаги йиғилган руҳий ҳолат айбдорда, жабрланувчи томонидан узоқ вақт мобайнида ғайриқонуний ҳаракатни қўллашдан кейин пайдо бўлиб, йиғилиб, **руҳий босимни** вужудга келтиради. Шундан сўнг арзимас сабаб руҳий «портлашга» асос бўлиши мумкин.

Бу турдаги жиноятни квалификация қилишда қонун қўлловчи орган узоқ вақт мобайнидаги йиғилган руҳий ҳолатни ҳисобга олмайди. Шунга биноан ЖК 98-моддасининг диспозициясига қуйидаги ўзгартиришнинг киритилиши фикримча тўғри бўлади: «шунингдек» сўзидан кейин *«узоқ вақт мобайнидаги йиғилган руҳий ҳолатлар ёки»* ибораси билан тўлдириш.

Шуни яна таъкидлаб ўтиш керакки, амалда шундай ҳоллар бўладики, узоқ вақт мобайнидаги йиғилган руҳий ҳолатда қилинаётган ҳаракатлар бошқа шахсни, умуман ғайриқонуний ҳаракат қилмаган шахсни кучли руҳий ҳаяжон ҳолатида ўлдиришга сабаб бўлиши мумкин. Масалан, Д. хотини Н. ундан фарзанд туғмаганлиги учун доимо ҳақоратлаб, барча қариндошлар олдида шармандасини чиқариш билан қўрқитган. Шундай ҳақоратларни эшитаётган бир пайтда Н. узоқ вақт мобайнидаги йиғилган руҳий ҳолатида пичоқ билан ўзининг қизини ўлдириб қўяди.

Бундай ҳолда Н.нинг қилмишини ЖК 98-моддаси билан, кучли руҳий ҳолатда содир этилган жиноят сифатида квалификация қила олмаймиз. Чунки қонун билан белгиланган жабрланувчи томонидан содир этилган ғайриқонуний ҳаракат мавжуд эмас. Айбдорнинг қилмиши ЖК 97-моддасининг умумий асосларига биноан квалификация қилиниши керак, аммо суд жазо белгилаганда айбдорнинг физиологик аффект ҳолатини инобатга олиши шарт.

Бундай турдаги ишларда сабабий боғланишни ўрнатиш лозим. Жиноятни ЖК 98-моддаси асосида квалификация қилиш учун айбдорнинг қилмиши жабрланувчи томонидан қўлланилган ғайриқонуний зўрлик, оғир ҳақорат ёки бошқа ғайриқонуний ҳаракатлар оқибатида тўсатдан содир бўлган кучли руҳий ҳолати, яъни шундай ҳаракатнинг айбдор томонидан жавоб реакцияси бўлишини аниқлаш лозим. Агар айбдорнинг қилмиши бошқа руҳий ҳаяжон туфайли содир этилган бўлса (масалан, стресс, фрустрация ва ҳ.к.), бундай жиноят ЖК 98-моддасига асосан квалификация қилинмайди. Аффект ҳолатини ёлғондан келтириш ҳам мумкин.

ЖК 98-моддасида белгиланган жиноятда тайёргарлик босқичи бўлиши мумкин эмас, лекин суиқасд босқичи бўлиши мумкин.

Кучли руҳий ҳаяжонланиш ҳолатида одам ўлдириш эгри қасд билан содир этилиши мумкин. Бу ерда турли хил мотив бўлиши

мумкин, одатда жабрланувчининг ғайриқонуний ҳаракатлари учун қасос бўлади. Албатта бу жиноят субъектив томонининг махсус аломати айбланувчининг махсус руҳий ҳолати — физиологик аффектдир.

Тўсатдан рўй берган кучли руҳий ҳаяжонланиш ҳолатида одам ўлдиришда Ўзбекистон Республикаси ЖК 97-моддаси 2-қисмида назарда тутилган оғирлаштирувчи ҳолатлар, масалан, ўта шафқатсизлик билан ҳаракат қилган икки ёки ундан ортиқ шахс мавжуд бўлса ҳам қилмиш Ўзбекистон Республикаси ЖК 98-моддаси билан квалификация қилиниши лозим.

Жиноятни ЖК 98-моддаси асосида квалификация қилишда унинг ЖК 100-моддасидан (Зарурий мудофаа чегарасидан четга чиқиб, қасддан одам ўлдириш) фарқлаш муаммоси келиб чиқиши мумкин. Субъектда шундай ҳолатнинг мавжудлиги жиноятни кучли руҳий ҳаяжон ҳолатида қасддан одам ўлдириш деб квалификация қилиш учун энг муҳим аломатдир. Аммо зарурий мудофаа чегарасидан четга чиқиб, қасддан одам ўлдиришда эса бундай аломат муҳим эмас. Агар зарурий мудофаа чегарасидан четга чиқиб, қасддан одам ўлдириш кучли руҳий ҳаяжон ҳолатида келиб чиқса, бунда иккита норманинг бир-биридан устунлиги кўрилади (ЖК 98-ва 100-моддалари). Бунда жиноят ЖК 100-моддасига асосланиб квалификация қилиниши керак, негаки унинг санкцияси ЖК 98-моддасига кўра енгилроқ.

5-§. Онанинг ўз чақалоғини қасддан ўлдириши (ЖК 99-моддаси)

Бу жиноят турининг **объекти** чақалоқнинг ҳаётини сақлаш борасидаги ижтимоий муносабатдир. Шундан келиб чиқадики, жабрланувчи фақатгина чақалоқ бўлиши мумкин. Одатда, туғилишнинг бошланиши ва она қорнидан чиқиб ҳаётга кириб келиш вақтидан то 4 ҳафталиккача чақалоқлик деб ҳисобланади¹. Суд тиббиёти назарида, чақалоқлик жуда қисқа вақтдир; чақалоқ деб туғилгандан сўнг 1 суткагача яшаган гўдак ҳисобланади².

Объектив томондан жиноят онанинг ўз чақалоғини туғиш пайтида ёки бевосита туққан ҳамон қасддан ўлдиришидан иборатдир.

Одам ўлдиришнинг бу тури жазони енгиллаштирувчи ҳолатларда одам ўлдириш жумласига киради, чунки жиноят туғаётган аёлнинг туғиш пайтидаги ёки бевосита туғишдан кейинги алоҳида руҳий-жисмоний ҳолати натижасида содир этилади. Бундай ҳолат туғиш пайтидаги оғриқлар, азият туфайли пайдо бўлиши ва бу кўзи ёриётган

¹ Малая медицинская энциклопедия // Под ред. В.И.Покровского., Т.4. — М.: 1996. — 96-б.

² Судебная медицина (Руководство для врачей) //Под ред. Н.Н.Матышева и А.Р.Денковского.— Л.: «Медицина» 1985.— 386-б.

аёлда чақалоққа нисбатан салбий туйғуни келтириб чиқариши мумкин. Ёхуд бу исталмаган (номусга тегиш натижасида ҳомиладор бўлиш ёки уйланишга ваъда қилиб алдаб кетиш) туғиш бўлиши мумкин. Чақалоқ танасининг бирон-бир аъзоси она қорнидан чиққан пайтда ёки у тўла туғилиб бўлгандан сўнг онанинг уни ўлдирганлиги Ўзбекистон Республикаси ЖК 99-моддаси билан квалификация қилиниши лозим.

Ўлдириш фаол ҳаракат (масалан, қаттиқ шикаст етказиш, чўктириш, бўғиш) ва ҳаракатсизлик (масалан, овқат бермаслик) билан содир этилиши мумкин.

Онанинг руҳий ҳолати енгиллаштириш ҳолати деб фақатгина маълум бир вақтда ҳисобланиши мумкин: туғиш жараёнида ёки туғиб бўлгандан сўнг, яъни чақалоқнинг бирор тана қисмининг она қорнидан чиқиш пайтида ёки бутунлай чиқиб бўлгандан сўнг. Бундай ҳолда суд-тиббийёт назарияси ҳисобга олинади.

Агар она ўз чақалоғини туғишдан сўнг муайян вақт ўтгач, туғиш жараёнида аёл бошидан кечирадиган алоҳида руҳий-жисмоний ҳолат ўтиб кетганидан кейин ўлдирса, унинг қилмиши, содир этиш мотивини ҳисобга олган ҳолда, Ўзбекистон Республикаси ЖК 97-моддаси билан одам ўлдириш деб квалификация қилинади. Шундай қилиб, бундай қилмишга юридик баҳо беришда вақт инobatга олиниши шарт.

Субъектив томондан жиноят тўғри ва эгри қасд билан содир этилиши мумкин.

Шундай ҳолатлар бўладики, онанинг эҳтиётсизлиги туфайли етказилган турли хил жароҳатлар гўдакнинг ўлимига сабаб бўлади. Бундай ҳолда қилмиш эҳтиётсизликдан одам ўлдириш сифатида (ЖК 102-моддаси) квалификация қилинади.

Бу турдаги одам ўлдиришнинг ўзига хос хусусияти шундаки, бу жиноятнинг **субъекти** фақат чақалоқнинг онаси бўлиши мумкин. Болани ўлдириш жинояти иштирокчиларининг (васвасага солувчиларнинг, қўмакчиларнинг) қилмишлари Ўзбекистон Республикаси ЖК 28- ва 97-моддалари билан квалификация қилиниши лозим.

6-§. Зарурий мудофаа чегарасидан четга чиқиб, қасддан одам ўлдириш (ЖК 100-моддаси)

Мазкур одам ўлдириш жиноятининг объекти жиноий тажовузни баргараф этишда ҳужум қилувчининг ўлимига сабаб бўлувчи, ўзини оқламайдиган ҳимоя чораларини қўллашнинг олдини олиш бўйича ижтимоий муносабатлардир.

ЖКнинг 100-моддасида назарда тутилган **жиноят объектив томондан** зарурий мудофаа чегарасидан четга чиқиб, қасддан одам ўлдиришдан иборатдир.

«Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодексининг 37-моддасида ифода қилинган зарурий мудофаа ҳуқуқи фуқароларнинг шахси, уй-жой ва мулк ҳақидаги конституциявий қоидаларни кафолатлайди, фуқароларнинг давлат мулкани, давлат ва жамоат манфаатларини кўриқлаш борасидаги Конституцияда белгиланган бурчларни амалга оширишни таъминлайди»¹.

Айбдорни Ўзбекистон Республикаси ЖК 100-моддаси бўйича жиноий жавобгарликка тортиш учун айбдор зарурий мудофаа ҳолатида бўлганлигини ва унинг чегарасидан чиққанлигини аниқлаш лозим.

Зарурий мудофаа тушунчаси Ўзбекистон Республикаси ЖК 37-моддасида баён қилинган. ЖК 37-моддаси 1-қисмига биноан, зарурий мудофаа ҳолатида содир этилган, яъни мудофааланувчи ёхуд бошқа кишининг шахси ёки ҳуқуқларини, жамият ёки давлат манфаатларини қонунга хилоф тажовузлардан тажовузчига зарар етказган ҳолда ҳимоя қилиш чоғида қилган ҳаракат, агар зарурий мудофаа чегарасидан четга чиқмаган бўлса, жиноят деб топилмайди.

«Жиноят кодексининг Махсус қисмида назарда тутилган ҳаракатлар уни содир этган шахснинг жавобгарликка тортилганлиги ёки руҳий касаллик туфайли, жиноий жавобгарлик ёшига тўлмаганлиги сабабли ва бошқа асосларга кўра жавобгарликдан озод қилинганлигидан қатъи назар Жиноят кодексининг 37-моддаси доирасида ҳимояланишига асос берувчи ижтимоий хавfli тажовуз деб ҳисобланади»².

NOTA BENE!

Зарурий мудофаа ҳолати фақатгина ижтимоий хавfli тажовуз юз берган пайтнинг ўзидагина эмас, балки тажовузнинг бошланиш хавfli мавжуд бўлган ҳолларда ҳам вужудга келади. Зарурий мудофаа ҳолати агар ҳимояланувчи иш ҳолатларига кўра тажовуз тугаган вақтни аниқ англай олмаган бўлса, тажовуз тугагандан сўнг ҳам бўлиши мумкин.

Адабиётларда бу ҳақда турлича нуқтаи назарлар мавжуд. Улардан айримларида айтилишича, фақат тажовуз амалга ошириладиган вақтагина, яъни ўлдиришга ҳаракат қилинаётганда, соғлиққа шикаст етказиладиганда, номусга тегиладиганда ва бошқа шу сингари ҳоллардагина ҳимояланиш мумкин. Бу нуқтаи назар нотўғридир. Агар тажовузга учраш хавfli ҳақиқатда мавжуд бўлса, шахс ўз

¹ Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 1996 йил 20 декабрдаги «Ижтимоий хавfli тажовузлардан зарурий мудофаа ҳуқуқини таъминловчи қонунларни судлар томонидан қўлланилиши ҳақида»ги 39-сонли қарори. (Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2002 йил 14 июндаги 10-сонли қарори билан киритилган ўзгартириш ва қўшимчалар билан) // Ўзбекистон Республикаси Олий суди қарорлари тўплами, 1991–2006, 1-жилд. – Т.: «O'qituvchi», 2007. – 76-б.

² Ўша жойда.

манфаатларига қарши қаратилган хавфга нисбатан зарур ҳимоя чораларини кўрмаса, кейин кеч бўлиши, ҳимоялана олмай қолиши мумкин деб ҳисоблаш учун барча асосларга эгадир. Яъни, тажовузга учраган шахс ҳужум қилувчининг биринчи зарбасини кутмасданоқ фаол ҳимояланишга ҳақлидир.

Тажовузнинг олди олинган ёки тугагандан сўнг ва ҳимоя воситаларини қўллаш зарурияти аниқ йўқолганда ҳимояланувчининг тажовуз қилувчига зарар етказганликдаги ҳаракати зарурий мудофаа ҳолатида содир этилган деб ҳисобланмайди. Бундай ҳолатда жавобгарлик умумий асосларда юз беради. Ҳужум вақтида ишлатилган қурол ва бошқа ашёларнинг тажовузчидан ҳимояланувчининг қўлига ўтиб қолишининг ўзи тажовуз тугаганлигидан далолат бермайди.

«Агар шахс зиён етказиш (уришиш, азоб бериш, ўч олиш ва бошқалар) ниятида ҳужумнинг келиб чиқишига сабабчи бўлса, бундай ҳаракатларни зарурий мудофаа йўсинида қилинган деб топиш мумкин эмас. Бу ҳолатларда содир этилган хатти-ҳаракатлар умумий асосларда тавсифланиши лозим»¹.

Республика фуқаролари ижтимоий хавфли тажовузлардан ҳимояланишда, улардан қочиб қутулиш ёки тажовуздан сақланишнинг бошқа усулларида фойдаланиш имконияти мавжуд бўлишидан қатъи назар, тажовузчини ўлдиришга қадар унга ҳар қандай шикаст етказиш йўли билан фаол чораларни кўриш ҳуқуқига эгадирлар. Тажовуз ёки реал қўрқитиш пайтида ўз ҳаётини ҳимоялаш учун турли хил қуролларни қўллаш: жисмоний куч, газли қурол ва ҳ.к.

Жиноятни Ўзбекистон Республикаси ЖК 100-моддаси билан квалификация қилиш учун айбдор зарурий мудофаа чегарасидан четга чиққан ёки чиқмаганини аниқлаш зарур. Тажовуз номусга тегиш билан боғлиқ бўлмаган, мудофааланувчи ёки бошқа шахснинг ҳаёти учун хавфли ёки бундай қилмишни содир этишлиги билан қўрқитиш ҳолларида зарурий мудофаанинг тўғри келмаслиги ҳақида савол туғилади. Бунда ЖК 37-моддасининг 2-қисмига биноан, тажовузнинг хусусияти ва хавфлилиги даражасига бутунлай мувофиқ келмайдиган мудофаа зарурий мудофаа чегарасидан четга чиқиш деб топилади.

«Тажовузнинг характери ва хавфлилиқ даражасига бутунлай мувофиқ бўлмаган мудофаани ва бунинг оқибатида тажовузчига ҳеч қандай заруриятсиз Жиноят кодексининг 100, 107-моддаларида назарда тутилган қасддан зарар етказилсагина зарурий мудофаа чегарасидан четга чиқиш деб топилади»². Бироқ далилларни баҳолашда мудофаа

¹ Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 1996 йил 20 декабрдаги «Ижтимоий хавфли тажовузлардан зарурий мудофаа ҳуқуқини таъминловчи қонунларни судлар томонидан қўлланилиши ҳақида»ги 39-сонли қарори. (Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2002 йил 14 июндаги 10-сонли қарори билан киритилган ўзгартириш ва қўшимчалар билан) // Ўзбекистон Республикаси Олий суди қарорлари тўплами, 1991–2006, 1-жилд. — Т.: «O'qituvchi», 2007. — 77–78-б.

² Ўша жойда. — 78-б.

воситаларининг тажовуз воситаларига мутаносиблигига юзаки қараб бўлмайди, масалан, тажовуз сўйил тўқмоқдан фойдаланиб амалга оширилган бўлса, ҳимояланувчи ҳам сўйил тўқмоқдан фойдаланиши мумкин.

Айрим ҳолларда қилмишга тўғри баҳо бериш учун тажовузчи ва мудофааланувчининг ҳаракатларини солиштириш лозим. Лекин ҳолатлар турли хил бўлади, шунинг учун қилмишларни баҳолашда ҳамма ҳолатга механик даражада бир хил ёндашиш мумкин эмас (масалан, агар тажовузчи тахта билан тажовуз қилса, мудофааланувчи фақатгина тахта билан мудофааланиши керак деб ўйлаш хато бўлади).

Жиноятни Ўзбекистон Республикаси ЖК 100-моддаси бўйича квалификация қилишда ҳимоя ва тажовуз воситаларининг мувофиқлиги ёки мувофиқ эмаслигини, ҳужум қилувчи ва тажовуздан ҳимояланувчининг кучлари нисбатини, ҳар иккаласининг ёшини, жисмоний қувватини, қуроли бор-йўқлигини, тажовуз жойини, тажовуз содир этилаётган вазиятни, тажовузнинг хусусиятини ҳисобга олиш зарур. «Агар тажовуз бир гуруҳ шахслар томонидан содир этилган бўлса, мудофааланувчи ҳужум қилувчиларнинг ҳар бирига нисбатан гуруҳдаги барча тажовузчилар ҳаракатининг характери ва хавфлилик даражасига қараб тегишли ҳимоя чораларини кўришга ҳақли»¹.

Судланувчининг бундай ҳаракатларига тўғри ҳуқуқий баҳо бериш мақсадида судлар юз берган воқеанинг барча ҳолатларини ҳисобга олиб, бу ҳаракатлар улар томонидан ижтимоий хавfli тажовуз сабабли кучли руҳий ҳаяжонланиш ҳолатида содир этилган-этилмаганлигини аниқлашлари лозим.

Айрим ҳолларда муштлашиш пайтида содир этилган жиноятни зарурий мудофаа чегарасидан четга чиқиб одам ўлдириш деб квалификация қилиш мумкин. Бу ҳолда қилмишни баҳолашда барча умумий қоидалар қўлланилади ва тажовузчи билан мудофааланувчининг ҳаракатлари солиштирилади. Бунда бир шахс иккинчи шахсга ҳақиқатдан тажовуз қилиши асос бўлади.

Субъектив томондан қилмиш тўғри қасддан, шунингдек, эгри қасддан ҳам содир этилиши мумкин. Тажовузчига нисбатан қасос, ёқтирмаслик ва нафрат жиноятнинг **мотиви** ҳисобланади.

NOTA BENE!

Шахс ижтимоий хавfli тажовуздан ҳимояланиш вақтида эҳтиётсизлик орқасида тажовуз қилувчини ўлдириб қўйганлиги учун умуман жиний жавобгарликка тортилмаслиги лозим.

¹ Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 1996 йил 20 декабрдаги «Ижтимоий хавfli тажовузлардан зарурий мудофаа ҳуқуқини таъминловчи қонунларни судлар томонидан қўлланилиши ҳақида»ги 39-сонли қарори. (Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2002 йил 14 июндаги 10-сонли қарори билан киритилган ўзгартириш ва қўшимчалар билан) // Ўзбекистон Республикаси Олий суди қарорлари тўплами, 1991–2006, 1-жилд. – Т.: «O`qituvchi», 2007. – 78-б.

Зарурий мудофаа чегарасидан четга чиқиб содир этилган одам ўлдиришни кучли руҳий ҳаяжонланиш ҳолатидаги одам ўлдиришдан фарқлаш зарур. Бунда шуни назарда тутиш керакки, кучли руҳий ҳаяжонланиш ҳолатида одам ўлдириш ҳимояланиш мақсадида содир этилмайди, демак одам ўлдириш зарурий мудофаа чегарасидан четга чиқиш натижасида содир этилмайди. Кучли руҳий ҳаяжонланиш ҳолатида одам ўлдириш содир этилганда, айнан кучли руҳий ҳаяжонланиш ҳолати одам ўлдиришнинг зарурий белгиси ҳисобланади, зарурий мудофаа чегарасидан четга чиқишда кучли руҳий ҳаяжонланиш ҳолатининг мавжуд бўлиши шарт эмас. Кучли руҳий ҳаяжонланиш ҳолати мавжуд бўлган ҳолда зарурий мудофаа чегарасидан четга чиқиб, тажовуз қилувчи ўлдирилганда айбдорнинг қилмиши Жиноят кодексининг 100-моддаси билан квалификация қилиниши керак. Зарурий мудофаа чегарасидан четга чиқиб одам ўлдиришда Ўзбекистон Республикаси ЖК 97-моддаси 2-қисмида назарда тутилган ҳолатлар мавжуд бўлган ҳолларда ҳам қилмиш Ўзбекистон Республикаси ЖК 100-моддаси билан квалификация қилиниши лозим. Тажовуз қилиниши мумкин деган тахминга кўра, яъни ҳақиқатдан ҳам ижтимоий хавфли тажовуз мавжуд бўлмагани ҳолда шахс янглишиб, шундай тажовуз қилиниши мумкин деб одам ўлдирган тақдирда, ҳимоя тажовузнинг хавфлилик даражасига бутунлай номувофиқлиги сабабли, айбдорнинг қилмиши ЖК 100-моддаси билан квалификация қилиниши лозим. Кучли руҳий ҳаяжонланиш ёки зарурий мудофаа ҳолати ўтиб кетганидан сўнг жазони оғирлаштирувчи ҳолатларсиз одам ўлдирилганида қилмиш ЖК 98-моддаси билан эмас, балки ЖК 97-моддасининг 1-қисми билан квалификация қилинади.

Агар иш ҳолатларига кўра, мудофаа чораларини қўллаган шахс ўзининг янглишганини билмаган ва билиши ҳам мумкин бўлмаган бўлса, унинг ҳаракатлари зарурий мудофаа ҳолатида содир этилган деб ҳисобланиши керак. «Агар шахс тажовузнинг аслида йўқ ва ҳаёлийлигини била туриб, иш ҳолатларига кўра ҳам уни, албатта, билиши мумкин бўлгани ҳолда зарар етказса, унинг ҳаракати Жиноят кодексининг эҳтиётсизлик орқасида зарар етказганлик учун жавобгарликни назарда тутувчи моддаси билан тавсифланиши лозим»¹. Бундай одам ўлдиришда айбдор тажовузни қайтариш эмас, ўч олиш ниятида ҳаракат қилади. Зарурий мудофаа ҳолати ўтиб кетганидан сўнг ва жазони оғирлаштирувчи ҳолатларда одам ўлдирилганида қилмишни Ўзбекистон Республикаси ЖК 97-моддасининг 2-қисми билан квалификация қилиш керак.

¹ Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 1996 йил 20 декабрдаги «Ижтимоий хавфли тажовузлардан зарурий мудофаа ҳуқуқини таъминловчи қонунларни судлар томонидан қўлланилиши ҳақида»ги 39-сонли қарори. (Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2002 йил 14 июндаги 10-сонли қарори билан киритилган ўзгартириш ва қўшимчалар билан) // Ўзбекистон Республикаси Олий суди қарорлари тўплами, 1991–2006, 1-жилд. — Т.: «O'qituvchi», 2007. — 79-б.

7-§. Ижтимоий хавfli қилмиш содир этган шахсни ушлашнинг зарур чоралари чегарасидан четга чиқиб, қасддан одам ўлдириш (ЖК 101-моддаси)

Бу турдаги жиноятнинг объекти ижтимоий хавfli қилмиш содир этган шахсни ушлашнинг зарур чоралари чегарасидан четга чиқиб, қасддан одам ўлдиришни бартараф этадиган ижтимоий муносабатлар ҳисобланади.

Мазкур **жиноят объектив томондан** ижтимоий хавfli қилмиш содир этган шахсни ушлашнинг зарур чоралари чегарасидан четга чиқиб, қасддан одам ўлдиришда ифодаланади.

Шу нормага асосан, ушлаш воситаси ва усулига, қилмишнинг ҳамда уни содир этган шахснинг хавfliлик даражасига, шунингдек, ушлаш шароитига мос келмайдиган, ушлаш зарурати тақозо этмаган ҳолда ушланаётган шахсга қасддан зарар етказиш ушлаш чоралари чегарасидан четга чиқиш деб топилади (ЖК 39-моддасининг 2-қисми). ЖК 39-моддасининг 3-қисмида кўрсатилганидек, ижтимоий хавfli қилмишни содир этган шахсни ушлаш вақтида унга етказилган зарарнинг қонунийлигини баҳолашда, қилмишни содир этган шахсни ушланишдан қочиш мақсадида қилган ҳаракатлари, ушловчининг кучи ва имкониятлари, руҳий ҳолати ва ушлаш билан боғлиқ бўлган бошқа ҳолатлар ҳисобга олинади.

NOTA BENE!

Ижтимоий хавfli қилмиш содир этган шахсни ушлашнинг зарур чоралари чегарасидан четга чиқиб, қасддан одам ўлдириш — содир этилган жиноят хавfliлик даражасига ёки уни ушлаш вазиятига очиқ-ойдин номутаносиб равишда одам ўлдиришидир.

Ушлаш асослари жиноят-процессуал аҳамиятга эга ва улар ЖПК нинг 221-моддасида баён қилинган.

Агар қилмиш хавfli бўлмаса, жиноят содир этган шахсга нисбатан қўлланилган охириги заруратни қонуний деб ҳисоблаш мумкин эмас. Бундай ҳолда қасддан одам ўлдиришни квалификация қилишда энгиллаштирувчи ҳолатларсиз ЖК нинг 97-моддаси билан квалификация қилинади. Худди шундай қоида оғир ва ўта оғир жиноят содир этган шахс ушловчига қаршилиқ кўрсатмаган (ёки қаршилиқ кўрсатишни тўхтатган) ва уни ўлдириш зарурияти ушлаш шароитидан келиб чиқмаган ҳолларда ҳам қўлланилади.

Содир этилган жиноятни Ўзбекистон Республикаси ЖК 101-моддаси билан квалификация қилиш учун жиноятчини ушлаш пайтида унинг ўлимига сабаб бўлган ушлаш воситаларини қўллаш вақтида ушловчининг ихтиёрида бошқа чора бўлмаганлигини англаб етганлигини аниқлаш лозим.

ЖК 101-моддасида кўрсатилган жиноят **тўғри қасд** билан ёки **эгри қасд** билан содир этилиши мумкин. Бу жиноятнинг **мотиви** зарурий муодофаа чегарасидан четга чиқиб қасддан одам ўлдириш мотиви билан бир хил.

Бу жиноятнинг **субъекти** ушлашни бажараётган шахс ҳисобланади. Ушлашни бажараётган шахс нафақат қонун билан махсус ваколат берилган ҳуқуқни муҳофаза қилувчи орган вакиллари, балки жиноят ва уни содир этган шахс ҳақида билган фуқаролар, жамоатчилик вакиллари ҳам бўлиши мумкин.

8-§. Эҳтиётсизлик орқасида одам ўлдириш (ЖК 102-моддаси)

Ҳаракатдаги Жиноят кодексининг 102-моддасида назарда тутилган жиноятнинг **объекти** инсон ҳаёти учун хавфсиз алоҳида шарт-шароитлар яратишга, уларнинг ўз-ўзига ишониш ёки бепарволик оқибатида ҳалок бўлишига йўл қўймасликка йўналтирилган ижтимоий муносабатлардир.

Жиноят **объектив томондан** ҳаракат ёки ҳаракатсизликдан содир этилиши мумкин. Одатда бундай жиноятлар оддий ҳаётий шароитда одам ҳаётига зарар келтирмайдиган ҳолатларда юзага келади. Масалан, жисмоний куч билан шахсни итариб юбориш, шахснинг турган жойига ва соғлиғига қараб ўлимига олиб келиши мумкин.

Агар эҳтиётсизлик орқасида икки ёки ундан ортиқ шахс ўлдирилган бўлса, айбдор ЖК 102-моддасининг 2-қисми билан жавобгарликка тортилади.

Субъектив томондан эҳтиётсизлик орқасида одам ўлдириш жиноий ўз-ўзига ишониш ёхуд жиноий бепарволикда ифодаланади.

Жиноий ўз-ўзига ишониш натижасида одам ўлдиришда айбдор ўзи содир этган ҳаракат (ҳаракатсизлик) туфайли бошқа шахснинг ўлдириб қўйилиши мумкинлигига кўзи етади, лекин энгилтаклик қилиб, унинг олдини олишдан умидвор бўлади. Бундай ҳолларда, айбдор муайян эҳтиётсизлик қоидаларини онгли равишда бузади. Жумладан, бундай бузиш қуйидагиларнинг оқибати бўлиши мумкин:

- а) қасддан содир этилган қилмиш;
- б) қонун билан тақиқланган, бироқ жиноят ҳисобланмайдиган ҳаракат;
- в) бирон-бир қоида билан тақиқланган ҳаракат (йўл ҳаракати қоидаларини бузиш ва ҳоказо);
- г) илмий маълумотларга ва касбий қоидаларга зид ҳаракатлар;
- д) жамиятда белгиланган эҳтиёткорлик қоидаларини бузадиган ҳаракатлар;
- е) мазкур шахснинг амалга ошириш ёки шуғулланиш ҳуқуқига эга бўлмаган ҳаракатлар ёки касб билан шуғулланиши ва ҳоказо.

Жиноий ўз-ўзига ишониш оқибатида эҳтиётсизлик билан одам ўлдиришни эгри қасд билан содир этилган одам ўлдиришдан фарқлаш керак бўлади. Эгри қасд билан одам ўлдиришда айбдор одамни ўлдириб қўйиши мумкинлигига кўзи ета туриб, онгли равишда унга йўл қўяди. Ўз-ўзига ишонишда эса, шахс муайян ҳолатларда ўлимнинг олдини олиш мумкин деб умидвор бўлади ва унинг олдини олишни мўлжаллаб ҳаракат қилади.

NOTA BENE!

Жиноий бепарволик оқибатида эҳтиётсизлик орқасида одам ўлдиришни шахснинг бахтсиз ҳодиса туфайли бошқа шахснинг ўлишини олдиндан кўра олмаган, уни кўра олиши мумкин ва лозим ҳам бўлмаган (айбсиз ҳолда зарар етказиш) одам ўлдиришдан фарқлаш керак бўлади.

Эҳтиётсизлик орқасида одам ўлдиришни ЖКда белгиланган кўплаб эҳтиётсизлик айби туфайли ўлдириш жиноятидан фарқлаш лозим (114-модда – Жиноий равишда ҳомила тушириш (аборт); 118-модда – Номусга тегиш; 266-модда – Маъмурий назорат қоидаларини бузиш ва бошқа кўплаб жиноятлар). ЖК 102-моддасида баён қилинган жиноятнинг ажратиб турувчи тарафи қонунга зид келадиган ҳаракатлар ёки ҳаракатсизликларда битилган.

9-§. Ўзини ўзи ўлдириш даражасига етказиш (ЖК 103-моддаси)

Жиноят кодексининг 103-моддасида назарда тутилган жиноятнинг объекти инсон ҳаётини олий қадрият деб тан олиш, ҳар қандай инсоннинг шаъни ва қадр-қимматини камситиш ва у билан раҳмсиз муомала қилишга йўл қўймаслик билан боғлиқ ижтимоий муносабатлардир.

Бу **жиноят объектив томондан** моддий томондан ёки бошқа жиҳатлардан айбдорга қарам бўлмаган (ЖК 103-моддаси 1-қисми) ёхуд моддий ёки бошқа жиҳатдан қарам бўлган (ЖК 103-моддаси 2-қисми) шахсга раҳмсиз муомала қилиш ёки унинг шаъни ва қадр-қимматини муттасил равишда камситиш натижасида уни ўзини ўзи ўлдириш ёки ўзини ўзи ўлдиришга суиқасд қилиш даражасига етказишда ифодаланади.

Айбдор содир этган қилмишни Ўзбекистон Республикаси ЖК 103-моддаси билан квалификация қилиш учун айбдорнинг жабрланувчига нисбатан раҳмсиз муомала қилиши ёки унинг шаъни ва қадр-қимматини муттасил равишда камситиши натижасида ўзини ўзи ўлдириши ёки ўзини ўзи ўлдиришга суиқасд қилиш даражасига етказганликни аниқлаш лозим.

Кўпинча ўзини ўзи ўлдириш даражасига етказиш айбланувчининг ҳаракатлари билан амалга оширилади. Жабрланувчига нисбатан баданига оғир шикаст етказиш, қийнаш, туҳмат қилиш, зўрлик билан ҳаракатланиш ҳуқуқини чегаралаш ва ҳ.к. каби ҳаракатлар қўлланилган бўлиши мумкин. Лекин бу жиноятни ҳаракатсизлик билан ҳам амалга ошириш мумкин (овқат, сув, кийим, турар жой ва бошқа зарур неъматлардан маҳрум этиш).

NOTA BENE!

Раҳмсиз муомала қилиш деганда, жабрланувчига жисмоний ёки руҳий азоб берадиган қўпол, бешафқат муомала қилиш (масалан, калтаклаш, уриш, уй-жойдан, иссиқликдан, овқатдан, сувдан, тирикчилик воситаларидан маҳрум қилиш, ишдан асоссиз бўшатиш) ҳоллари тушунилади.

Шахсни ЖК 103-моддасига асосан жиноий жавобгарликка тортиш учун жабрланувчига нисбатан бир марта раҳмсиз муомала қилганлик факти аниқланганлигининг ўзи етарли. Қонун муттасилликни зарурий шарт деб белгиламайди, аммо шу бир маротабадаги ҳаракат ўзини ўзи ўлдириш даражасига етказишга қаратилган бўлиши керак.

NOTA BENE!

Шахснинг шаъни ва қадр-қимматини муттасил равишда камситиш деганда, жабрланувчининг шаъни ва қадр-қимматини узоқ вақт мунтазам (уч ва ундан ортиқ марта) камситиш (масалан, туҳмат қилиб айтилган гаплар, ҳақорат қилиш, таъқиб (қувғин) қилиш ва ҳоказо) ҳоллари тушунилади.

Бир маротабалик камситиш факти шахсни ЖК 103-моддасига асосан жавобгарликка тортиш ҳуқуқини бермайди. Айрим ҳолларда ҳақиқий маълумотларни ҳаёсизларча, масҳараомуз, ҳақоратомуз шаклда муттасил равишда тарқатиш ҳам ўзини ўзи ўлдириш даражасига етказиш усули деб топилиши мумкин. Жабрланувчининг ўзини ўзи ўлдириши (ўлим содир бўлиши) ёки ўзини ўзи ўлдиришга суиқасд қилиши жиноятнинг зарурий белгиси ҳисобланади. Агар бундай оқибатлар бўлмаса, ўзини ўзи ўлдириш даражасига етказиш жиноятининг таркиби бўлмайди. Бироқ шахснинг ҳаракатида бошқа жиноятлар (масалан, ҳақорат қилиш, туҳмат қилиш)нинг аломатлари бўлса, у жиноий жавобгарликка тортилиши мумкин.

Шахснинг ўзини ўзи ўлдириши ёки ўз жонига суиқасд қилиш вақтидан жиноят **туғалланган** деб ҳисобланади.

Айбдорнинг қилмишини Ўзбекистон Республикаси ЖК 103-моддаси билан квалификация қилиш учун жабрланувчининг ўзига

нисбатан раҳмсиз муомала қилиниши ёки унинг шаъни ва қадр-қимматини муттасил равишда камситилиши натижасида ўзини ўзи ўлдирганини ёки унга суиқасд қилганлигини аниқлаш зарур, яъни айбдорнинг муомаласи ва юз берган оқибатлар ўртасидаги сабабий боғланиш мавжудлигини аниқлаш керак.

Ўзини ўзи ўлдириш ёки унга суиқасд қилиш ўйнаш бўлиш, никоҳ тузишни рад этиш, эр-хотиндан бирининг бевафолиги, ишдан ноқонуний бўшатиш, лавозимини пасайтириш кабиларнинг натижаси бўлса, шахснинг қилмиши Ўзбекистон Республикаси ЖК 103-моддаси билан квалификация қилиниши мумкин эмас.

Шакл ва мазмуни бўйича қонуний бўлган ҳаракатлар натижасида ўзини ўзи ўлдириш ёки унга суиқасд қилиш содир этилган тақдирда, бу ҳаракатларни содир этган шахсга нисбатан ЖКнинг 103-моддаси татбиқ этилмаслиги судларга тушунтирилсин¹.

Агар жабрланувчи моддий томондан ёки бошқа жиҳатлардан айбдорга қарам бўлмаса, айбдор ЖК 103-моддаси 1-қисми билан, башарти бундай қарамлик бўлса, ЖК 103-моддаси 2-қисми билан жавобгарликка тортилади.

NOTA BENE!

Моддий томондан қарам деганда, жабрланувчи моддий жиҳатдан айбдорга боғлиқ бўлган ҳоллар (айбдордан пул, озиқ-овқат маҳсулотлари, кийим-кечак ва ҳоказо олиши) тушунилади. Бу қоида тариқасида, ишламаётган шахснинг ишлаб турган шахсга, фарзандларнинг ота-оналарига, ишламаётган ота-онанинг моддий даромадга эга бўлган фарзандларига қарамлиги ва ҳоказо бўлиши мумкин.

NOTA BENE!

Бошқа жиҳатдан қарам деганда, хизмат юзасидан ёки бошқа қарамлик тушунилади (масалан, ходимнинг бошлиққа, ўқувчининг ўқитувчисига, аспирантнинг илмий раҳбарга тобелиги, қариндошларга қарамлик, васийлик ва ҳомийлик амалга оширилиши муносабати билан қарамлик ва ҳоказо).

Жабрланувчини ёш болалиги, ўз ҳаракати оқибатини англай олмайдиган ҳолдалиги каби ҳолатлардан фойдаланиб қасддан ўзини ўзи ўлдириш ёки ўзини ўзи ўлдиришга суиқасд қилишни руҳан

¹ Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 1998 йил 11 сентябрдаги «Ўзини ўзи ўлдириш даражасига етказиш жиноят ишлари бўйича суд амалиёти тўғрисида»ги 20-сонли қарори // Тўплам, 1-жилд. –Т.: «O'qituvchi», 2007. – 167-б.

сингдирган айбдорнинг қилмишини – жиноятнинг содир этилиш мотивини ва Ўзбекистон Республикаси ЖК 97-моддаси тегишли қисмини ҳисобга олган ҳолда, қасддан одам ўлдириш сифатида квалификация қилиниши лозим.

Агар ўзини ўзи ўлдириш ёки ўзини ўзи ўлдиришга суиқасд қилиш даражасига етказиш чоғида шахс жабрланувчига ўртача оғир ёки оғир тан жароҳати етказса, айбдорнинг қилмиши Жиноят кодексининг фуқаролар соғлиғига шикаст етказганлик учун жавобгарликни назарда тутувчи тегишли моддалари билан квалификация қилиниши керак.

Ўзини ўзи ўлдириш даражасига етказиш **субъектив томондан** эгри қасд ёки эҳтиётсизлик орқасида содир этилади.

Жиноят эгри қасд билан содир этилганда айбдор жабрланувчининг ўзини ўзи ўлдириши мумкинлигига кўзи етади ва унинг ўзини ўзи ўлдиришига йўл қўйиб беради.

Жиноят эҳтиётсизлик орқасида содир этилганида айбдор шахс ўзини ўзи ўлдиришнинг олди олинишидан калтабинлик билан умидвор бўлади (жинояткорона ўз-ўзига ишониш) ёки айбдор жабрланувчининг ўзини ўзи ўлдиришига кўзи етмайди. Ваҳоланки, айбдор иш ҳолатларига кўра ўзининг ҳаракатлари жабрланувчининг ўзини ўзи ўлдиришига олиб келишини олдиндан кўра билиши мумкин ва лозим эди.

Ушбу **жиноятнинг субъекти** Ўзбекистон Республикаси ЖК 103-моддаси 1-қисми бўйича 16 ёшга тўлган шахс, 2-қисми бўйича эса, моддий томондан ёки бошқа жиҳатлардан жабрланувчи қарам бўлган шахс ҳисобланади.

«Ҳаётга қарши жиноятлар» мавзуси бўйича яқуний саволлар

1. Шахсга қарши жиноятлар хавфлилигининг юқорилиги нимада?
2. Қандай тамойилларга асосан одам ўлдириш турларга бўлинади?
3. Одам ўлдириш жинояти объектининг ўзига хос хусусиятлари нимадан ташкил топган? Жиноят ҳуқуқи назариясида инсон ҳаёти бошланиш ва тугалланиш вақти деганда нима тушунилади?
4. Оғирлаштирувчи ҳолатларсиз қасддан одам ўлдириш жиноятини квалификация қилишнинг ўзига хос хусусиятлари нима?
5. Қасддан одам ўлдириш жиноятининг оғирлаштирувчи ҳолатларини санаб беринг. Қандай сабабларга кўра ушбу ҳолатларни таснифлаш мумкин?
6. Қасддан одам ўлдиришнинг субъектив томон аломатларига кўра оғирлаштирувчи ҳолатларида квалификация қилишнинг ўзига хос хусусиятлари нима?

7. ЖК 97-моддаси 2-қисмининг «в» бандида берилган жабрланув-чининг ожиз аҳволи деганда нима тушунилади?

8. Шахснинг ўз хизмат ёки фуқаролик бурчини бажариши деганда нимани тушуниш керак?

9. Омлавий тартибсизликлар жараёнида содир этилган қасддан одам ўлдиришнинг безорилик оқибатида қасддан одам ўлдиришдан фарқи нимада?

10. Ўта шафқатсизликнинг аломатларини айтинг.

11. Хавфли ва ўта хавфли рецидивист шахслар кимлар ҳисобланади?

12. Бошқа бирор жиноятни яшириш ёки унинг содир этилишини осонлаштириш мақсадида қасддан одам ўлдиришнинг такрор ёки хавфли рецидивист томонидан содир этилган қасддан одам ўлдиришдан фарқи нимада?

13. Физиологик ва патологик аффект нима? Кучли руҳий ҳаяжонланиш ҳолати нимадан вужудга келиши мумкин?

14. Айбдорнинг ҳаракатини ЖКнинг 98-моддаси (Кучли руҳий ҳаяжонланиш ҳолатида қасддан одам ўлдириш) билан квалификация қилишга таъсир қиладиган омилларни айтинг.

15. Онанинг ўз чақалоғини қасддан ўлдирганлиги учун жавобгарликнинг келиб чиқиши шартларини айтинг.

16. Кучли руҳий ҳаяжонланиш ҳолатида қасддан одам ўлдиришнинг онанинг ўз чақалоғини қасддан ўлдиришдан ва зарурий мудофаа чегарасидан четга чиқиб қасддан одам ўлдиришдан фарқи нимада?

17. Зарурий мудофаа тушунчаси. Зарурий мудофаа чегарасидан четга чиқиш деганда нимани тушуниш керак?

18. Ижтимоий хавфли қилмиш содир этган шахсни ушлашнинг зарур чораларидан четга чиқиб қасддан одам ўлдиришни квалификация қилишнинг асоси ва ўзига хос хусусиятлари нима?

19. Эҳтиётсизлик орқасидан одам ўлдиришнинг қасддан одам ўлдиришдан фарқи нимада?

20. Айбдорнинг қилмишларини ЖКнинг 103-моддаси (Ўзини ўзи ўлдириш даражасига етказиш) билан квалификация қилишга таъсир этувчи омиллар нима?

21. ЖК нинг 103-моддасида берилган моддий томондан қа-рам-лилик деганда нима тушунилади?

Қўшимча адабиётлар

Ўқув қўлланмалар, махсус адабиётлар

Андреева Л.А. Квалификация убийств, совершенных при отягчающих обстоятельствах. — СПб.: 1998. — 55 Б.

Андреева Л.А., Константинов П.Ю. Влияние жестокости преступного поведения на уголовную ответственность. – СПб.: «Юридический центр Пресс», 2002. – 207 Б.

Антонян Ю.М., Верещагин В.А., Потапов С.А., Шостакович Б.В. Серийные сексуальные убийства. – М.: 1997.

Бородин С.В. Преступления против жизни. – СПб.: «Юридический центр Пресс», 2003. – 467 Б.

Зубкова В.И. Ответственность за преступления против личности по законодательству России. – М.: «Норма», 2005. – 256 Б.

Лукичев О.В. Детоубийство: уголовно-правовая и криминологическая характеристика. – М.: 2000. – 109 Б.

Нерсесян В.А. Ответственность за неосторожные преступления. – СПб.: «Юридический центр Пресс», 2002. – 240 Б.

Никифоров А.С. Ответственность за убийство в современном уголовном праве. – М.: Учебно-консультационный центр «ЮрИнфоР», 2000. – 60 Б.

Побегайло Э.Ф. Преступления против жизни и здоровья. – СПб.: «Юридический центр Пресс», 2001. – 460 Б.

Попов А.Н. Преступления против личности при смягчающих обстоятельствах. – СПб.: «Юридический центр Пресс», 2001. – 465 Б.

Попов А.Н. Убийства при отягчающих обстоятельствах. – СПб.: «Юридический центр Пресс», 2003. – 898 Б.

Протопопов А.Л. Расследование сексуальных убийств. – СПб.: «Юридический центр Пресс», 2001. – 296 Б.

Рарог А.И. Квалификация преступлений по субъективным признакам. – СПб.: «Юридический центр Пресс», 2003. – 304 Б.

Романовский Г.Б. Гносеология права на жизнь. – СПб.: «Юридический центр Пресс», 2003. – 360 Б.

Рустамбаев М.Х., Крутько О.Г. Ответственность за умышленное убийство при отягчающих обстоятельствах по признакам субъективной стороны. – Т.: ТГЮИ, 2006. – 343 Б.

Рустамбаев М.Х., Пайзулаев К. Особенности добровольного отказа в насильственных преступлениях против личности // Конституция – ҳуқуқий давлат Куришнинг асоси. – Т.: «Адолат», 1996. – 28–32-Б.

Рустамбаев М.Х. Преступления против личности. Учебное пособие. – Т.: «Эльдинур», 1998. – 181 Б.

Рустамбаев М.Х. Некоторые аспекты разграничения посягательств на жизнь и здоровье // В кн.: «Проблемы совершенствования мер борьбы с преступностью». Сборник научных трудов ТашГУ. – Т.: ТашГУ, 1986. – 14–18 Б.

Рустамбаев М.Х., Тохиров Ф., Кодиров А. Обстоятельства, отягчающие наказание по уголовному законодательству Республики Узбекистан. Учебное пособие. – Т.: Типография фирмы «Нори», 2001. – 120 Б.

Трясоумов М.А. Уголовно-правовые и криминологические проблемы борьбы с убийством матерью новорожденного ребенка (106-ст Уголовного кодекса Российской Федерации). – Екатеринбург: 2000.

Тяжкова И.М. Неосторожные преступления. – СПб.: «Юридический центр Пресс», 2002. – 278 Б.

Тяжкова И.М. Неосторожные преступления с использованием источников повышенной опасности / Под ред. д.ю.н., проф. зав. кафедрой головного права МГУ В.С. Комиссарова. – СПб.: «Юридический центр Пресс», 2002. – 360 Б.

Шарапов Р.Д. Физическое насилие в уголовном праве. – СПб.: «Юридический центр Пресс», 2001. – 298 Б.

Илмий мақолалар

Кругликов Л.Л. Жизнь человека как объект уголовно-правовой охраны (понятие и некоторые вопросы квалификации) // Уголовно-правовая охрана личности и ее оптимизация: Научно-практ. конф., посв. памяти проф. А.Н. Красикова / Под ред. Б.Т. Разгильдиева. – Саратов: Изд-во ГОУ ВПО «Сарат. гос. академия права», 2003. – 43–50-б.

Крутько О. Виктимологическая профилактика убийств // Ёш олимлар илмий мақолалари тўплами. 2005. №1 (1). – 117–119-б.

Крутько О. К вопросу о разграничении убийства из корыстных побуждений и убийства, сопряженного с разбоем // Ж. Давлат ва ҳуқуқ. 2004. № 3 (19). – 35–37-б.

Крутько О. Констатация смерти человека при квалификации убийства и проблема эвтаназии. // Ёш олимлар илмий мақолалари тўплами .2003. № 5. – 109–116-б.

Крутько О. Некоторые проблемы квалификации убийства, совершенного за вознаграждение // Бюллетень Верховного суда Республики Узбекистан. 2004. № 4 (63). – 50–52 б.

Крутько О. Некоторые проблемы квалификации умышленного убийства из хулиганских побуждений // Ж. Давлат ва ҳуқуқ. 2002. № 2 (10). – 56–62-б.

Крутько О. О начальном моменте жизни человека // Ж. Научные труды академии финансовой полиции Казахстана. 2003. № 4. – 173–184-б.

Крутько О. О праве на жизнь в Конституции Республики Узбекистан // Ўзбекистон Республикаси Конституцияси – демократик давлат пойдевори мавзусидаги илмий-амалий анжуман материаллари. 2004 йил 14 февраль. – Т.: ТДЮИ, 2004. – 139–141-б.

Крутько О. Общесоциальное предупреждение совершения убийств // Ж. Давлат ва ҳуқуқ. 2005. № 2 (24). – 33–35-б.

Крутько О. Объект убийства // Ж. Давлат ва ҳуқуқ. 2003. № 4 (16). – 41–44-б.

Крутько О. Определение понятия убийства // Ёш олимлар илмий мақолалари тўплами. – Т.: ТДЮИ, 2004. № 7. – 163–170-б.

Крутько О. Причинная связь как необходимый признак оконченного убийства // Ж. Давлат ва ҳуқуқ. 2004. № 1 (17). – 36–39-б.

Крутько О. Убийство путем бездействия: его признаки и отличие от оставления в опасности // Ж. Демократизация и права человека. 2004. № 1 (21). – 123–125-б.

Крутько О. Убийство: однозначно ли трактуется уголовным законом его понятие? // Ж. Ҳуқуқ-Право-Law. 2004. № 1 (25). – 37–38-б.

Крутько О. Характеристика личности преступника, осужденного за особо тяжкое убийство // Ж. Давлат ва ҳуқуқ. 2004. № 6 (22). – 48–50-б.

Крутько О., Рустамбаев М.Х. Виктимное поведение как одно из условий, способствующих совершению умышленных убийств // Ж. «Давлат ва ҳуқуқ». 2005. № 3 (25). – 25–26-б.

Рустамбаев М.Х. Насилие как отягчающее обстоятельство корыстно-насильственных преступлений // Сборник научных трудов. – Т.: «Адолат», 1993.

III БОБ. СОҒЛИҚҚА ҚАРШИ ЖИНОЯТЛАР

5-схема

1-§. Баданга шикаст етказиш жиноятларининг тушунчаси, таҳлили ва турлари

Фуқароларнинг соғлиғи ва жисмоний дахлсизлигини жиноий тажовузлардан муҳофаза қилиш Ўзбекистон Республикаси жиноят ҳуқуқининг долзарб вазифаларидандир. Инсон соғлиғи ва унинг дахлсизлиги тўғрисида ғамхўрлик қилиш, унинг барча имкониятларини ва ижодий салоҳиятини рўёбга чиқариш учун зарур бўлган шарт-шароитни яратиш республика раҳбариятининг, давлатнинг, барча ҳуқуқий институтларнинг, суд-тергов органларининг диққат марказида бўлиб, Ўзбекистон Республикаси қонунларининг асосини ташкил этади.

Ўзбекистон Республикаси томонидан ратификация қилинган Инсон ҳуқуқлари ва эркинликлари декларациясининг 13-моддасида давлат фуқароларни уларнинг ҳаёти, соғлиғи, шахсий эркинлиги ва хавфсизлигига бўладиган ғайриқонуний тажовузлардан муҳофаза қилади деб белгилаб қўйилган.

Чунончи, Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 26-моддасида: «Ҳеч ким қийноққа солиниши, зўравонликка, шафқатсиз ёки инсон қадр-қимматини камситувчи бошқа тарздаги тазйиққа дучор этилиши мумкин эмас. Ҳеч кимда унинг розилигисиз тиббий ёки илмий тажрибалар ўтказилиши мумкин эмас»лиги мустақкамлаб қўйилган¹.

Фуқароларнинг соғлиғи ёки жисмоний дахлсизлиги ҳуқуқнинг турли соҳалари нормалари орқали, унинг ўзига хос воситалари билан, шу жумладан, жиноят қонуни томонидан фуқаролар соғлиғига турли хилдаги тажовузларни содир этганлик учун жавобгарлик белгиланган нормалар орқали қонунга хилоф ҳаракатлардан муҳофаза қилинади.

Ана шу тажовузларнинг моҳиятини очиб бериш учун уларнинг объектини, жабрланувчига хос хусусиятларни кўрсатиб берувчи барча маълумотларни аниқлаш муҳим аҳамиятга эгадир. Бу маълумотлар соғлиққа қарши жиноятларни тўғри квалификация қилишда, уни ўхшаш жиноятлардан фарқлашга, қилмишнинг хусусияти ва соғлиққа етказилган шикастга мувофиқ жазони тўғри тайинлашга қўмаклашади.

Юридик адабиётларда баданга шикаст етказишнинг ягона тушунчаси ҳанузгача ишланмаган. Баданга шикаст етказишнинг тушунчасини ёритиб беришдаги фарқлар, биринчидан, баданга шикаст етказишларнинг объектини турлича таърифлашда (баъзилар бундай объект сифатида соғлиқни белгилаган бўлсалар, бошқалар жисмоний дахлсизликни белгилаганлар); иккинчидан, уриш, дўппослаш, қийнашларни баданга шикаст етказишлар жумласига киритиш мумкинлигидан иборат бўлган, учинчидан, булар жумласига жисмоний оғриқ берувчи, аммо бошқа оқибатларни келтириб чиқармайдиган зўрлик ишлатиб қилинган бошқа ҳаракатларни киритиш мумкинлигидан иборат бўлган.

Шу муносабат билан баданга шикаст етказиш деб топилиши мумкин бўлган соғлиққа зарар етказилишининг чегараларини аниқ белгилаш ва уни бошқа зўравонлик тажовузларидан фарқлаш (ажратиш) имконини берадиган иккита объектив мезон асос қилиб олинган таъриф, бизнингча анча аниқроқдир. Бу мезонлар қуйидагилардир:

1) одам танаси аъзолари ва тўқималарининг анатомик бусбутунлиги ёки бир меъёрда ишлаб туришининг бузилганлиги;

2) одам соғлиғига, суд-тиббий экспертизаси ёрдамида етказилган зарарнинг оғирлиги ва даражасини аниқлаш имконини берадиган зарарнинг етказилганлиги.

¹ Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси: Ён иккинчи чақириқ Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашининг ўн биринчи сессиясида 1992 йил 8 декабрда қабул қилинган. – Т.: «Ўзбекистон», 2009. – 8-б.

NOTA BENE!

Баданга шикаст етказишни ўзга кишининг соғлиғига унинг хоҳишига зид равишда, ташқи муҳит омиллари таъсири остида тўқималар ёки аъзоларнинг анатомик бус-бутунлиги ёки физиологик функциялари бузилишига сабаб бўлган бўлса **гайриқонуний зарар етказиш** деб таърифлаш мумкин.

Бундан уриш, дўппослаш, жисмоний оғриқ берувчи бошқа зўравонлик ҳаракатлари содир этилишини баданга шикаст етказишлар жумласига киритиш мумкин эмас деган фикр туғилади. Шубҳасиз, бундай ҳаракатлар натижасида одамда жисмоний оғриқ, нохуш туйғулар пайдо бўлади, лекин улар одатда, суд-тиббий экспертизасини (баданга етказилган шикастларнинг оғирлик даражасини суд-тиббий аниқлаш қоидалари асосида) ўтказиш жараёнида объектив мезонлар асосида тасдиқланиши мумкин бўлган даражада соғлиқни ишдан чиқармайди.

Шу муносабат билан уриш, дўппослаш ва бошқа зўравонлик ҳаракатларини баданга шикаст етказишлар тоифасига киритилиши мумкин бўлмаган мустақил жиноятлар деб ҳисоблаш керак бўлади.

Соғлиққа қарши жиноятларнинг **объекти** унинг ҳолати ва хусусий фазилатларидан қатъи назар, ўзга кишининг соғлиғидир. Жисмоний дахлсизлик шахс соғлиғига зарар етказиш билан боғлиқ бўлмаган бошқа зўравонлик ҳаракатларининг объекти бўла олмайди.

Соғлиққа зарар етказилганлигини аниқлашда унинг баданга шикаст етказилган пайтдаги ҳолатига, яъни соғлиқнинг ёмонлашувига асосланиш керак бўлади. Суд тиббиёти ва суд амалиёти содир этилган қилмиш натижасида соғлиқ аввалгига нисбатан ёмонлашган бўлса, жабрланувчи соғлиғига зарар етказилганлигини қайд этишга амал қилади.

NOTA BENE!

Фақат ўзга кишининг соғлиғига, баданига шикаст етказиш ушбу **жиноятнинг объекти** бўлиши мумкин.

Ўз соғлиғига зарар етказган шахс (ўз аъзосини майиб қилиш) фақат бошқа жиноят, масалан, ҳарбий ёки муқобил хизматдан бўйин товлаш (Ўзбекистон Республикаси ЖК 225-моддаси), ўзининг бирон аъзосини майиб қилиш йўли билан ёки бошқа усулда ҳарбий хизматдан бўйин товлаш (Ўзбекистон Республикаси ЖК 290-моддаси) содир этилган ҳоллардагина жиноий жавобгарликка тортилиши мумкин.

Бундай ҳолларда ўз соғлиғига зарар етказиш ана шу моддаларда назарда тутилган жиноятни содир этиш усули сифатида намоён бўлади

ва шу боис бундай шахсларнинг ҳаракати қўшимча квалификацияни талаб қилмайди. Агар ижтимоий хавфли мақсадда шахс розилиги билан бошқа шахс томонидан унинг соғлиғига зарар етказилса, етказган зарар даражасига қараб баданга шикаст етказувчи ва ўз соғлиғига зарар етказилишига розилик берган шахс жиноятда иштирокчи сифатида жиноятлар жами бўйича жавобгар бўладилар.

Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодексининг Махсус қисми II бобидан бошқа бобларда ҳам инсон соғлиғига зарар етказадиган бир қанча жиноятлар учун ҳам жавобгарлик белгиланган.

Бу жиноятларнинг жиноят қонуни билан қўриқланадиган бошқа ижтимоий муносабатларга зарар етказиши туфайли қонун чиқарувчи уларни «Соғлиққа қарши жиноятлар» жумласига киритмайди. Бундай жиноятларни юридик адабиётларда икки объектли жиноятлар деб айтадилар (масалан: Босқинчилик – Ўзбекистон Республикаси ЖК 164-моддаси, Талончилик – Ўзбекистон Республикаси ЖК 166-моддаси ва ҳоказо). Баданга шикаст етказишда тажовуз фақат шахс соғлиғигагина қаратилган бўлади. «Соғлиққа қарши жиноятлар» бобида назарда тутилган баданга шикаст етказиш ва содир этилиши жараёнида баданга шикаст етказиладиган жиноятлар ўртасидаги асосий фарқ айнан шундан иборатдир.

Соғлиққа қарши жиноятларнинг объектив томони. Фуқаролар соғлиғига ва жисмоний дахлсизлигига қарши жинойий тажовуз объектив жиҳатининг элементларини аниқлаб олиш уларни тўғри квалификация қилиш ва бу жиноятларнинг моҳиятини тушуниш учун ҳал қилувчи аҳамиятга эга.

Маълумки, соғлиққа ва жисмоний дахлсизликка қарши жиноятлар моддий таркибли бўлиб, ижтимоий хавфли оқибатлар юз берган пайтдан эътиборан тамом бўлган жиноят деб топилади.

Баданга шикаст етказилганда, айбдорнинг гайриқонуний ҳаракати туфайли жабрланувчининг соғлиғига зарар етказиш оқибат тариқасида намоён бўлади.

Аксарият ҳолларда баданга шикаст фаол ҳаракатни содир этиш йўли билан етказилади, бироқ назарий жиҳатдан бундай шикастни ҳаракатсизлик йўли билан ҳам етказиш мумкин. Жиноят ҳуқуқи назариясида шахснинг соғлиғига зарар етказишининг олдини олишга қаратилган бирон-бир ҳаракатни бажариши шарт бўлган ва уни қилиши мумкин бўлган, аммо уни бажармаган ҳолдагина ҳаракатсизлик йўли билан соғлиққа зарар етказиши мумкин деб ҳисобланади. Бундай мажбурият қонун ёки қонун ости ҳужжатининг бирон-бир кўрсатмасидан ёхуд шахснинг хизмат ёки касбий мажбуриятидан ёхуд жабрланувчининг соғлиғи учун хавф туғдирган шахснинг бундан олдинги хулқ-атворидан ёки бошқа асослардан келиб чиқади. Бироқ бундай қилмишни содир этган айбдор баданга шикаст етказганлик учун жавобгарликни назарда тутувчи модда билан эмас, балки Ўзбекистон

Республикаси ЖК нинг бошқа нормалари: ЖК 117-моддасига биноан – хавф остида қолдирганлик, 116-моддаси билан – ўз хизмат вазифаларини лозим даражада бажармаганлик учун жавобгар бўладилар.

NOTA BENE!

Баданга жиноий шикаст етказишнинг зарурий аломатларидан бири унинг **ғайриқонунийлигидир.**

Соғлиққа қасдан ёки эҳтиётсизликдан шикаст етказиш мумкин. Шубҳасиз, шахс зарурий мудофаа ҳолатида унинг чегарасидан четга чиқмасдан ёхуд охири зарурат, касб ёки хўжалик фаолиятига боғлиқ асосли таваккалчилик ҳолатида соғлиққа ҳар қандай даражада зарар етказса, у жиноий жавобгарликка тортилиши мумкин эмас. Негаки бундай ҳаракат ижтимоий хавфли ва ғайриқонуний ҳисобланмайди.

Жиноят қонунида зарурий мудофаа чегарасидан четга чиқиб қасдан баданга оғир шикаст етказганлик учун жавобгарлик назарда тутилади ва зарурий мудофаа чегарасидан четга чиқиб энгил ёки ўртача оғир шикаст етказганлик учун алоҳида нормада жавобгарлик назарда тутилмайди. Қонун чиқарувчининг бундай қарори, бизнингча, тўғридир. Ижтимоий хавфли тажовуздан ҳимояланиш ҳужум қилаётган шахсга муайян зарар етказишни тақозо этади, акс ҳолда бирон-бир манфаатни ҳимоя қилишнинг асло иложи бўлмайди.

Соғлиқни сақлаш ҳуқуқи инсоннинг ана шу бойликдан фойдаланишда муайян ҳуқуқларга эга эканлигини назарда тутди. Шу муносабат билан инсон томонидан ўзининг соғлом бўлишдек субъектив ҳуқуқини амалга ошириш чегарасининг жиноят ҳуқуқи томонидан муҳофаза қилиниши масаласи қизиқарли эканлиги шубҳасиздир.

Шахснинг соғлиғига унинг розилиги билан ижтимоий фойдали мақсадда зарар етказилгани жиноий жавобгарликка тортиш учун асос бўлмайди. Масалан, беморнинг ҳаётини сақлаб қолиш учун унинг жароҳатланган аъзосини кесиб ташлаш ёки тиббий аралашув оқибатида киши аъзоси шаклан ўзгаради (оёқ, қўлнинг калталашиб қолиши ва ҳоказо). У ёки бу аъзони ёки тўқималарнинг бир қисмини муҳтож кишига донорнинг розилиги билан кўчириб ўтказиш учун кесиб олиш ҳоллари ҳам шулар жумласига киради.

Бундай ҳолда шифокорнинг ҳаракати ижтимоий фойдали ҳаракат ҳисобланади. Агар бундай ҳаракат шахснинг розилиги билан содир этилса, бу розилик касаллик варақасида тегишли ёзув билан қайд этиб қўйилиши керак.

Ижтимоий индеферент, яъни нуқсонни йўқотиш (косметик операция ўтказиш ва ҳоказо) мақсадида соғлиққа шикаст етказиш, агар у эҳтимол тутилган оқибат ҳақида хабардор қилинган шахснинг розилиги билан ўтказилган бўлса, жиноий жавобгарликка сабаб бўлмайди.

Фақат ижтимоий жиҳатдан хавфли мақсадда шахнинг розилиги билан зарар етказганлик учун жиной жавобгарлик юзага келади. Бунга ҳарбий хизматдан бўйин товлаган бошқа шахнинг соғлиғига шикаст етказиш мисол бўла олади.

Шифокорлик фаолиятида соғлиққа муайян шикаст етказиш баъзи ҳолларда анча йирик жароҳат пайдо бўлишининг ёки ўлимнинг олдини олиш учун зарурий шарт ҳисобланади. Бундай ҳолда Ўзбекистон Республикаси ЖК 41-моддаси (Касб ёки хўжалик фаолиятига боғлиқ асосли таваккалчилик) инобатга олиниши лозим.

Бокс, кураш, футбол, хоккей, шарқ яккама-якка олишуви каби турли спорт тadbирларини ўтказиш чоғида ҳам баданга шикаст етказилиши мумкин. Юридик адабиётларда бу масаланинг ечими бир хилда ҳал этилмаган.

Шу муносабат билан спорт мусобақасини ўтказиш жараёнида мусобақа қатнашчисига шикаст етказилиши мумкин бўлган тўртта вазиятни кўриб чиқиш мақсадга мувофиқдир:

биринчи вазият — спорт беллашуви вақтида ўйин қоидалари бузилмагани ҳолда соғлиққа шикаст етказилиши. Гарчи бундай ҳаракат натижасида зарарли оқибат юз берса ҳам, спортчи спорт қоидасини бузиш ва шикаст етказишга қасд қилмайди. Шу боис унинг ҳаракатлари ижтимоий хавфли ва ғайриқонуний деб топилиши мумкин эмас;

иккинчи вазият — спортчининг эҳтиётсизлик орқасида ўйин қоидаларини бузганлиги натижасида соғлиққа шикаст етказилиши. Бундай ҳолда ҳам спортчининг ҳаракатида жиноят таркиби бўлмайди ва унга нисбатан мусобақа қоидаларида назарда тутилган жазоларгина қўлланилиши мумкин;

учинчи вазият ўйин қоидасини қасддан бузиш натижасида соғлиққа шикаст етказилишини қамраб олади. Бундай ҳолда масала юз берган оқибатга қараб ҳал этилади. Агар баданга енгил шикаст етказиш тарзидаги оқибат юз берган бўлса, айбдор жиной жавобгарликка тортилмаслиги лозим. Жабрланувчига ўртача оғир ёки оғир шикаст етказилган бўлса, айбдорнинг қилмиши Ўзбекистон Республикаси ЖК 111-моддаси (Эҳтиётсизлик орқасида баданга ўртача оғир ёки оғир шикаст етказганлик) билан квалификация қилинади;

тўртинчи вазият — рақибнинг соғлиғига спорт беллашувига боғлиқ бўлмаган ҳолда шикаст етказилишидир. Бундай ҳолда баданга у ёки бу оғирликда қасддан шикаст етказганлик учун айбдор жиной жавобгарликка тортилади.

Баданга шикаст етказадиган ҳаракат жуда хилма-хил бўлиб, уларни қуйидаги гуруҳларга бўлиш мумкин:

1) жисмоний (механик, термик, электрик ва ҳоказо) таъсир кўрсатиб баданга етказиладиган шикаст;

2) баданга кимёвий ёки биологик воситалар билан таъсир кўрсатиш (турли кислоталар, заҳарли моддалар, газлар ва ҳоказодан фойдаланиш) йўли билан баданга етказиладиган шикаст;

3) руҳий таъсир кўрсатиш йўли билан баданга етказиладиган шикаст.

Жисмоний таъсир кўрсатиш йўли билан баданга етказиладиган шикаст одамнинг мускул кучидан фойдаланган ҳолда етказилиши мумкин: уриш, тепиш, калла кўйиш. Аксарият ҳолларда айбдор бунинг учун турли асбоблар, хўжалик-рўзғор ашёлари, ўқотар ёки совуқ қуроллардан фойдаланади. Фуқароларнинг соғлиғига термик ёки электрик таъсир кўрсатиш (баданни дазмол, қиздирилган ашёлар билан куйдириш ва ҳоказо) орқали шикаст етказишлар ҳам ҳаётда тез-тез учрайди.

Баданга шикаст етказганликни квалификация қилиш учун на уларни етказиш усули, на у ёки бу асбобдан фойдаланганлик аҳамиятга эга эмас. Бироқ жазо тайинлаш вақтида соғлиққа шикаст етказиш усули инобатга олинishi мумкин. Негаки, бу ҳолат айбдор шахснинг ва у содир этган жиноятнинг у ёки бу даражада ижтимоий хавфли-лигидан далолат беради. Одамнинг соғлиғи ёки жисмоний дахлсиз-лигига турли хилдаги ҳаракатлар, турлича усуллар орқали хилма-хил асбоблар ва жиноят воситалари билан зарар етказилиши мумкинлиги сабабли баданга шикаст етказиш турли даражада бўлиши мумкин.

Бу оқибатлар қонунда:

1) ҳаёт учун хавфнинг мавжудлиги ёки йўқлигини;

2) соғлиққа етказилган зарарнинг оғирлиги даражасини;

3) умумий меҳнат қобилиятини йўқотиш даражасини ҳисобга олиб таснифланади.

Жиноят кодексида юз берган оқибатга қараб баданга оғир (Ўзбекистон Республикаси ЖК 104-моддаси), ўртача оғир (Ўзбекистон Республикаси ЖК 105-моддаси) ва енгил (Ўзбекистон Республикаси ЖК 109-моддаси) шикаст етказганлик учун алоҳида-алоҳида жавобгарлик назарда тутилган.

Алоҳида нормада дўппослаганлик (калтаклаганлик) ва қийнаганлик учун (Ўзбекистон Республикаси ЖК 110-моддаси) жавобгарлик назарда тутилган. Қонунда кўрсатилган муайян оқибатнинг юз бериши (меҳнат қобилиятининг йўқотилиши, инсон организми аъзоси ёки иш фаолиятининг йўқотилиши, ҳомиланинг тушиши ва ҳоказо) баданга оғир, ўртача оғир, енгил шикаст етказишни тамом бўлган жиноят деб топиш учун зарурий белги ҳисобланади. Бунда содир этилган ижтимоий хавфли ғайриқонуний қилмиш ва юз берган оқибат ўртасидаги сабабий боғланиш мавжуд бўлиши керак. Бундай боғланиш бўлмаган тақдирда, рўй берган оқибатда шахсни айбдор деб топиш мумкин эмас.

Кўпинча оқибат нафақат содир этилган жиноий ҳаракатнинг, балки учинчи шахснинг айби билан ёхуд бошқа ҳолатлар туфайли юзага келган ўзга омилларнинг натижаси бўлади.

Шу муносабат билан, агар шахснинг қасди билан рўй берган оқибат ўртасида сабабий боғланиш мавжуд бўлса, юз берган оқибатлар «тўғридан-тўғри» ёки «тасодифий» бўлганлигидан қатъи назар, жавобгар бўлади. Масалан, В. нинг жиноят ишини кўриб чиқсак. У талабалар ётоқхонасида бўлганида О. ни жинсий яқинлик қилишга ундаган. Рад жавобини олгач, В. унинг номусига тегишга уринган. О. дераза тоқчасига чиқиб олиб, агар В. унга яқинлашса, ўзини деразадан ташқарига ташлаб юбориши ҳақида уни огоҳлантирган. В. таҳдидга парво қилмай унга яқинлашган, О. эса деразадан сақраган ва учинчи қаватдан йиқилиб тушиб, оғир шикастланган. Бу ҳолда, бизнингча, гарчи О.нинг соғлиғига ўзининг ҳаракати натижасида шикаст етказилган бўлса ҳам, В.нинг ҳаракати ва юз берган оқибат ўртасидаги сабабий боғланиш муқаррар (тўғридан-тўғри) эмас, балки тасодифий хусусиятга эга бўлган бўлса-да, юз берган оқибатда В. айбдор деб ҳисобланиши керак, чунки етказилган шикаст ва В. қилмиши ўртасида сабабий боғланиш мавжуд.

Юқорида айтилган фикрлардан юз берган оқибатлар учун жавобгарлик ҳам муқаррар, ҳам тасодифий сабабий боғланиш мавжуд бўлгани тақдирда, агар унинг ривожланиши айбдорнинг қасди билан қамраб олинган бўлса, юзага келади, деган хулоса қилиш мумкин.

Соғлиққа қарши жиноятларда айб, мотив ва мақсад. Соғлиққа ва жисмоний дахлсизликка қарши жиноятлар ҳам **қасдан**, ҳам **эхтиётсизлик** орқасида содир этилиши мумкин. Соғлиққа қарши жиноятлар, хусусан, баданга шикаст етказишнинг аксарияти эгри қасд билан содир этилади.

NOTA BENE!

Фуқароларнинг соғлиғи ва жисмоний дахлсизлигига қарши жиноятларни содир этишда тўғри қасд шундай хусусиятга эга бўладики, шикаст етказган шахс ўз қилмишининг ижтимоий хавфли хусусиятини англайди, жабрланувчининг соғлиғига муайян зарар етказилиши муқаррарлиги ёки эҳтимоли борлигига кўзи етади ва айнан шундай шикаст юз беришини хоҳлайди.

Масалан, Қодировнинг жиноят ишини ўрганиш қуйидагиларни кўрсатади: у маст ҳолда бундан олдинроқ ўзи ҳақорат қилгани учун қайнонасиникига кетиб қолган хотинини уйига олиб келишга қарор қилган. Хотини уйга қайтишни истамаганида, Қодиров унинг ҳомиладорлигини била туриб, «Сен ҳозир туғасан» деган сўзлар билан унинг қорнига бир неча марта тепади. Зарбалар натижасида

Қодированинг ҳомиласи тушган. Иш материалидан кўриниб турибдики, Қодиров ўз ҳаракатининг ижтимоий хавфлилик хусусиятини нафақат тушунган, балки жабрланувчи ҳомиласининг тушиши эҳтимоли борлигига кўзи етган ва унга шундай шикаст етказишни хоҳлаган ҳам.

Буларнинг ҳаммаси Қодиров жиноятни тўғри қасд билан содир этганлигидан далолат беради.

Эгри қасдда эса юз берадиган оқибатга гарчи айбдорнинг кўзи етган бўлса ҳам, у етказиладиган зарарнинг ҳақиқий кўламини тасаввур қилмайди ва жабрланувчининг соғлиғига ҳар қандай шикаст етишига йўл қўяди.

Масалан, айбдор жабрланувчининг бошига аямасдан урар экан ёки унга тош отар экан, бунинг натижасида жабрланувчига ҳар қандай оғирликдаги: оғир, ўртача оғир ёки енгил шикаст етказилиши мумкинлигига кўзи етади ва шундай оқибатлар юз беришига онгли равишда йўл қўяди.

Бундай ҳолларда жавобгарлик амалда етказилган шикастнинг даражасига қараб белгиланади, негаки айбдор уларнинг юз беришини бир хил даражада англаган бўлади.

Субъектив томондан қасддан шикаст етказишга нисбатан эҳтиётсизлик орқасида шикаст етказишнинг ижтимоий хавфлилиги камроқдир.

Соғлиққа қарши жиноятлар эҳтиётсизликнинг жиноий ўз-ўзига ишониш шакли билан ҳам содир этилиши мумкин. Бунда шахс муайян ижтимоий хавфли оқибатлар келиб чиқиши мумкинлигига кўзи етади ва шунга қарамай, онгли равишда эҳтиёт чораларига риоя этмайди, бундай оқибат келиб чиқмаслигига асоссиз равишда умид қилади.

Қасддан жиноят қилиш ва жиноий ўз-ўзига ишонишдан фарқли равишда, жиноий бепарволикда шахс ўз ҳаракати ёки ҳаракатсизлигидан қандай ижтимоий хавфли оқибат юз бериши мумкинлигига кўзи етмайди, лекин кўзи етиши мумкин ва лозим бўлади.

Шахснинг у ёки бу оқибат юз беришига кўзи етиши лозим бўлгани ва муайян вазиятда унга кўзи етиши мумкин бўлганлиги аниқлангандагина уни эҳтиётсизликдан баданга шикаст етказишда айблаш тўғри бўлади.

Соғлиққа қарши жиноятларни тўғри квалификация қилиш учун жиноят субъектида айбнинг қасди ёки эҳтиётсизлик шакли мавжудлигини аниқлашнинг ўзи кифоя қилмайди.

Фуқароларнинг соғлиғига қасддан шикаст етказилган барча ҳолларда жиноятнинг мотив ва мақсадини аниқлаш зарурдир.

Аксарият ҳолларда соғлиққа ва жисмоний дахлсизликка қарши жиноятларни содир этиш мотив ва мақсади айбдор шахснинг жавобгарлигини оғирлаштирувчи ҳолатлар ҳисобланади (масалан, тамагирлик нияти, безорилик туйғуси, диний таассублар замирида, трансплантат мақсадида баданга шикаст етказиш ва ҳоказо).

Соғлиққа қарши жиноятлар субъектининг юридик тавсифи. ЖК 17-моддасида баданга шикаст етказганлик учун жиноий жавобгар бўлиши мумкин бўлган шахснинг энг кичик ёши белгиланган. Қасддан баданга оғир шикаст етказганлик учун (ЖК 104-моддаси), қасддан баданга ўртача оғир шикаст етказганлик учун (ЖК 105-моддаси), кучли руҳий ҳаяжонланиш ҳолатида қасддан баданга оғир ёки ўртача оғир шикаст етказганлик учун (ЖК 106-моддаси) жиноятни содир этгунга қадар ўн тўрт ёшга тўлган шахслар жавобгар бўладилар.

Соғлиққа ва жисмоний дахлсизликка қарши бошқа жиноятларнинг субъекти ўн олти ёшга тўлган шахслар ҳисобланади.

2-§. Қасддан баданга оғир шикаст етказиш (ЖК 104-моддаси)

Мазкур жиноятнинг бевосита **объекти** бошқа шахснинг соғлиғини ҳимоя қилиш борасидаги ижтимоий муносабат ҳисобланади.

ЖКнинг 104-моддасида назарда тутилган жиноят **объектив томондан** ҳуқуққа хилоф равишда бошқа шахс соғлиғига оғир зарар етказишга сабаб бўлган ҳаракат ёки ҳаракатсизликда ифодаланади.

Бу жиноят бўйича жавобгарлик бошланишининг муқаррар шарти – содир этилган ижтимоий хавфли қилмиш ва бошланган жиноий оқибат ўртасидаги сабабий боғланишни аниқлаш. Оғир шикаст етказишнинг шартли элементлари қуйидагилардир: шикаст етказилаётган лаҳзада ҳаёт учун хавфли; кўриш, нутқ, эшитиш қобилиятини ёки аъзосини йўқотиш ёки бажарадиган вазифасини бутунлай бажара олмай қолиши; руҳий касалликка чалиниш; 33% дан зиёд умумий меҳнат қобилиятини бутунлай йўқотиш; баданни тузатиб бўлмайдиган даражада хунуклаштириш.

Жиноят ҳуқуқи ва суд тиббиёти фанлари томонидан баданга етказиладиган шикастнинг оғирлик даражасини аниқлаш мезонлари ишлаб чиқилган. Улар жумласига:

- 1) шикастнинг ҳаёт учун хавфлилиги;
- 2) соғлиққа етказиладиган ҳақиқий зиён;
- 3) меҳнат қобилиятини йўқотиш даражаси;
- 4) эстетик мезонлар киради.

Бу мезонлар ЖК нормаларида ва Ўзбекистон Республикаси Соғлиқни сақлаш вазирлиги томонидан тасдиқланган «Баданга етказилган шикастларнинг оғирлик даражасини суд-тиббий йўл билан аниқлаш қоидалари»да ўз ифодасини топган.

Ҳаёт учун хавфли шикаст деганда, содир этилаётган вақтида жиноятчи томонидан ҳаёт учун хавф туғдирувчи шикастни етказиш тушунилади. Бундай шикастга тиббий ёрдам кўрсатилмаса, жабрланувчининг ўлимига сабаб бўлиши мумкин бўлган шикаст киради.

Қасддан баданга оғир шикаст етказиш шахснинг соғлиғига турлича

шикаст етказиш ёки соғлиқнинг **муайян муддатга** издан чиқишида ифодаланади.

Меҳнат қобилиятини йўқотиш даражаси фоизларда аниқланади ва етказилган шикаст меҳнат қобилиятининг қисман ёки бутунлай йўқотилишига сабаб бўлади.

Баданни тузалмайдиган қилиб хунуклаштириб юбориш эстетик мезони ўзига хос хусусиятга эга. Бунда етказилган шикаст натижасида жабрланувчи баданининг хунуклашганлиги унинг руҳан эзилишига олиб келади. Шикастнинг оғирлиги оқибат-натижада, аввало, жабрланувчига унинг бадани хунуклашгани сабаб бўладиган руҳан эзилишлар билан боғлиқдир.

Баданга етказиладиган шикастнинг оғирлиги даражасини аниқлаш учун «Қоидалар»да иккита асосий мезон: *тиббий (анатомик) ва иқтисодий мезонлар* қўлланилган.

Тиббий мезон баданга етказиладиган барча турдаги шикастни унинг содир этилиш вақтида жабрланувчининг ҳаёти учун хавфлилиги нуқтаи назаридан тавсифлайди, тўқималар ёки аъзолар функцияларининг бузилиши даражаси ва хусусиятини, етказилган шикастнинг давомлилиги ва организмга таъсирини аниқлайди.

Иқтисодий мезон жабрланувчи томонидан меҳнат қобилиятини йўқотишнинг фоизларда ифодаланган даражасини ҳисобга олган ҳолда баданга етказилган шикастни тавсифлайди.

Баданга шикаст етказиш, Ўзбекистон Республикаси **ЖК 104-моддасида** назарда тутилган аломатлардан лоақал биттаси мавжуд бўлса, оғир деб топилади.

Шуни таъкидлаш лозимки, «ЖК 104, 105, 109- моддаларида битилган жиноят белгилари рўйхати тўлиқдир. Ҳар бир белги бирор-бир жиноятга тегишлилигини аниқлаш учун уларнинг ҳеч бўлмаса биттасининг мавжудлиги етарлидир. Агар ишда танага оғир, ўртача оғир ва енгил жароҳат етказиш белгилари бир нечта бўлса, шахсни айбдор сифатида судга чақириш ажримда кўрсатилади.

Агар айбланувчи жабрланувчига етказган оғир жароҳатидан ташқари яна бошқа жароҳатлар етказилса, бундай ҳолда айбдор қилмишида қўшимча модда асосида квалификация қилиш талаб қилинмайди»¹.

Баданга ҳаёт учун хавфли бўлган оғир шикаст етказиш

Бу баданга шикаст етказишнинг энг кўп тарқалган турларидан биридир. Бундай шикаст, одатда, ўлим билан тугайди ёки жабрланувчининг ҳаётига бевосита хавф туғдиради.

¹ Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2007 йил 27 июндаги «Баданга қасдан шикаст етказишга оид ишлар бўйича суд амалиёти» тўғрисидаги 6-сонли қарори. – 20-б.

Бирор-бир оқибат юз беришидан қатъи назар, ҳаёт учун хавfli шикаст етказилган пайтдан жиноят тугалланган ҳисобланади ва жавобгарлик вужудга келади. Етказилган шикастнинг нима билан тугаши жиноятнинг квалификациясига таъсир кўрсатмайди.

«Баданга етказилган шикастнинг оғирлик даражасини аниқлаш қоидалари»да баданга етказиладиган ҳаёт учун хавfli шикастнинг рўйхати берилган.

Баданга етказиладиган ҳаёт учун хавfli шикастни квалификация қилиш учун бундай жиноят субъектив томонининг энг муҳим белгиларини эътиборга олиш лозим. Бундай шикаст етказилишининг ўзи (айниқса, кўкрак қафаси, қорин, бош суягига ҳаёт учун хавfli жароҳат етказиш) шундан далолат берадики, жиноятчининг жабрланувчига нафақат оғир жароҳат етказиши, балки унинг ўлиши мумкинлигига кўзи етади. Баданга ҳаёт учун хавfli бўлган шикаст етказишни одам ўлдиришга суиқасд қилишдан фарқлаш лозим.

Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг «Қасддан одам ўлдиришга оид ишлар бўйича суд амалиёти тўғрисида»ги қарориди: «Қасддан одам ўлдириш жиноятини жабрланувчининг ўлимига сабаб бўлган қасддан баданга оғир шикаст етказиш жиноятдан фарқлаш учун айбдорнинг қасди нимага қаратилганлигини, унинг ўз ҳаракатлари оқибати, яъни жабрланувчининг ўлимига нисбатан субъектив муносабатини инобатга олиш даркор.

Қасддан одам ўлдириш жиноятини содир этаётганда айбдор шахсни ҳаётдан маҳрум қилиш ниятида ҳаракат қилади, баданга оғир шикаст етказиш шахснинг ўлимига сабаб бўлган ҳолларда эса, ўлимга нисбатан унинг айби эҳтиётсизлик шаклида ифодаланади.

Айбдорнинг қасди нимага қаратилганлиги тўғрисидаги масалани ҳал этишда қилмишнинг барча ҳолатлари мажмуидан келиб чиқиши, хусусан, жиноятни содир этиш усули ва қуроли, тан жароҳатлари сони, хусусияти ва ўрни (масалан, одам ҳаёти учун муҳим аъзоларнинг жароҳатланганлиги), жинсий ҳаракатлар тўхташи сабаблари, шунингдек, айбдор ва жабрланувчининг жиноят содир этилгунга қадар бўлган феъл-атвори, ўзаро муносабатлари, айбдорнинг жиноят содир этилгандан кейинги ҳаракатлари хусусияти эътиборга олинishi лозим»¹.

Айбдор баданга ҳаёт учун хавfli бўлган оғир шикаст етказаётганида жабрланувчини ўлдириб қўйishi мумкинлигини нафақат англаган ва шундай бўлиши эҳтимоли борлигини фараз қилгандагина эмас, балки шундай оқибат юз беришини хоҳлаган, яъни бошқа одамни ўлдиришга қаратилган тўғри қасд билан ҳаракат қилгандагина унинг қилмиши ўлдиришга қасд қилиш деб квалификация қилиниши лозим.

¹ Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2004 йил 24 сентябрдаги «Қасддан одам ўлдиришга оид ишлар бўйича суд амалиёти тўғрисида»ги 13-сонли қарори // Тўплам, 2-жилд. — 193-б.

Тўғри қасд одам ўлдиришга қаратилмаган бўлса, қасддан баданга ҳаёт учун хавфли бўлган шикаст етказиш Ўзбекистон Республикаси ЖК 104-моддаси 1-қисми билан квалификация қилинади.

NOTA BENE !

Содир этилган қилмишни **баданга ҳаёт учун хавфли шикаст етказиш** деб тўғри квалификация қилиш учун жиноятнинг субъектив томонини синчиклаб таҳлил этиш, жиноят мотивининг хусусиятини ва қасд нимага қаратилганини аниқлаш талаб қилинади.

ЖК нинг субъектив томони тўғри қасд билан ҳам, эгри қасд билан ҳам ифодаланади.

Кўриш, сўзлаш, эшитиш қобилиятини йўқотиш ёхуд бирон аъзонинг ишдан чиқиши ёки унинг фаолияти тамоман йўқолиши

«Қоидалар»га биноан баданга оғир шикаст етказиш жумласига бирор аъзонинг ишдан чиқиши ёки унинг фаолияти йўқолиши аломати сифатида қўл, оёқ функциялари, эшитиш, сўзлаш, насл қолдириш қобилиятининг ишдан чиқиши ёки тамоман йўқотилиши киради.

Кўриш қобилиятини йўқотиш иккала кўзнинг батамом кўрмай қолиши ёки кўриш қобилиятининг 2 метр ва ундан кам масофада бармоқ санарли даражада пасайган (кўриш ўткирлиги 0,04 % ва паст) ҳолати. Битта кўзнинг кўр бўлиб қолиши ҳам меҳнат қобилиятини учдан бир ҳисса барқарор йўқотиш аломатига кўра оғир тан жароҳатлари жумласига киради. Кўрмайдиган кўзнинг шикастланиши унинг олиб ташланишини тақозо этса, қилмиш соғлиқ ёмонлашганининг муддати бўйича квалификация қилинади.

Сўзлаш қобилиятини йўқотиш — жабрланувчида ўз фикрларини атрофдагилар учун тушунарли, бириккан товушлар билан ифодалаш имконияти йўқлигини, шунингдек, сўзлаш қобилияти одам организмнинг бир қисми сифатида йўқотилишини билдиради.

Эшитиш қобилиятини йўқотиш — тўла карлик ёки шундай тузалмас ҳолат, бунда жабрланувчи кулоқ чаноғидан 3—5 см масофадаги оғзаки сўзлашувни эшитмайди. Битта кулоқнинг кар бўлиб қолганлигини аъзо фаолиятининг йўқолгани деб эътироф этилмайди ва у умумий меҳнат қобилиятининг 15 % йўқотилишига сабаб бўлиши боис, ўр-тача оғир тан жароҳати деб топилади.

Аъзонинг ишдан чиқиши деганда, одам организмнинг ҳаёт фаолиятида фақат ўзигагина хос бўлган вазифани бажарадиган ҳар қандай, шу жумладан, жуфт аъзонинг (ички, ташқи) ишдан чиқиши тушунилади. Амалдаги қонунга мувофиқ, оғир тан жароҳатининг бу турига: қўл ва оёқни йўқотиш киради.

Қўл ёки оёқни йўқотиш — танадан унинг ажралиб кетиши ёки унинг ўз вазифасини бажариш қобилиятидан маҳрум бўлиши, бунда жабрланувчи шу аъзосидан фойдаланиш имкониятини батамом йўқотади (оёқ таянч ёки ҳаракат фаолиятини йўқотади, қўл ишламай қолади). Қўл ёки оёқни тирсак ёки тизза бўғимидан паст бўлмаган даражада кесиб ташлаш уни йўқотиш деб ҳисобланади. Қолган барча ҳоллар қўл ёки оёқнинг бир қисмини йўқотиш деб қаралади ва у меҳнат қобилиятининг қай даражада йўқотилганлигига қараб баҳоланиши лозим.

Насл қолдириш қобилиятини йўқотиш — жинсий алоқа қилиш қобилиятини йўқотишдан ёки уруғланиш, ҳомиладор бўлиш ва бола туғиш қобилиятини йўқотишдан иборат. Шахснинг ташқи жинсий аъзолари шикастланиши оқибатида жинсий алоқа қилиш қобилияти йўқолса ёхуд аёл бачадон, тухумдон ёки найчалар шикастланиши оқибатида ҳомиладор бўлиш, ҳомилани нормал олиб юриш ва кўзи ёриш имкониятидан маҳрум бўлса, шикаст оғир деб топилади. Эркакларда насл қолдириш қобилиятини йўқотиш уруғлантириш қобилиятини йўқотишда намоён бўлади.

Руҳий касалликка чалиниш

Ўзбекистон Республикаси ЖК 104-моддасида баданга оғир шикаст етказилганлик натижасида руҳий касалга чалиниш кўрсатиб ўтилган, бунда жабрланувчи, одатда, ўзи қилаётган ҳаракатининг хусусиятини англаш қобилиятини йўқотади ва одамлар билан мулоқот қилишдан маҳрум бўлади.

Руҳий (психик) касаллик нормал руҳий фаолиятнинг бузилиши бўлиб, у шахснинг атрофдаги воқеликни тўғри идрок этиш ва ўз хулқ-атворини назорат қилиш лаёқатига жиддий таъсир кўрсатади. Бу идрок, тафаккур, хотира, ҳиссиёт, диққат-этибор, ирода, қизиқиш ва юриш-туриш издан чиқишида намоён бўлади.

Руҳий касаллик ташхиси ва унинг етказилган жароҳат билан боғлиқлиги руҳий-психиатрик экспертиза ўтказиб аниқланади. Бундай шикастланишнинг оғирлик даражаси суд-тиббиёт экспертнинг иштирокида аниқланади.

Соғлиқ бузилиб, умумий меҳнат қобилиятининг 33 % дан кам бўлмаган қисмининг доимий йўқолиши

Гарчи баданга етказилган шикаст ҳаёт учун хавfli бўлмаса ёки аъзо ишдан чиқмаса-да, жабрланувчи умуман соғлиқнинг бузилиши натижасида меҳнат қобилиятининг ўттиз уч фоиздан кам бўлмаган қисмини доимий йўқотса, баданга оғир шикаст етказиш деб ҳисобланади.

ЖК 104-моддасида жабрланувчига ҳуқуққа хилоф таъсир этиш натижасида умумий меҳнат қобилиятининг йўқотилишига алоҳида

эътибор берилган. Бундай ҳолатда меҳнат қобилиятининг йўқотилиши барқарор, яъни доимий ёки маълум бўлмаган узоқ муддатга йўқотилган бўлиши лозим.

Тан жароҳати натижасида йўқотилган умумий меҳнат қобилиятининг фоизларда ифодаланган жадвали орқали объектив томонларни инобатга олган ҳолда жароҳат оқибати келиб чиққандан сўнг белгиланади.

Болаларда меҳнат қобилиятининг йўқотилиши «Қоидалар»да белгилаб қўйилган умумий қоидалардан келиб чиққан ҳолда, катта ёшли шахсларники сингари, ногиронларники эса ногиронлиги ва унинг гуруҳидан қатъи назар, амалий жиҳатдан соғлом кишиларники сингари аниқланади.

Ҳомиланинг тушиши

Ҳомиланинг тушиши оғир тан жароҳати жумласига киради, чунки унинг ҳатто тиббиёт муассасасида тушиши ҳомиладор аёлнинг соғлиги ёки ҳаёти учун хавфлидир.

Ҳомила зўрлик ишлатилиши натижасида тушганида эса бу хавф янада ортади. Бундан ташқари, ҳомиланинг тушиши натижасида аёл оналикдан маҳрум бўлади, ҳомила нобуд бўлади, ҳаёт узилади, аёл вужудига оғир зиён етади. Бундай қилмиш туфайли аёлга жиддий маънавий, руҳий зиён етказилади ва бу ҳол унинг руҳиятига салбий таъсир қилади.

Ҳомиланинг тушиши, унинг муддатидан қатъи назар, агар бу ҳолат организмнинг индивидуал хусусияти билан боғлиқ бўлмасдан, етказилган зарар билан бевосита боғлиқ бўлса, оғир тан жароҳати деб топилади. Бундай ҳолатда суд-тиббиёт экспертизаси акушер-гинеколог билан биргаликда амалга оширилади.

Ҳомиланинг тушиши нафақат жисмоний, балки руҳий зўрлик ишлатиш (ҳужум туфайли қаттиқ кўрқиш, чўчиш ва ҳоказо) натижасида ҳам содир бўлиши мумкин. Ҳомиладорлик муддати жиноятни квалификация қилиш учун аҳамиятсиздир.

Олий суднинг раҳбарий кўрсатмаларига мувофиқ, ҳомиланинг тушишига олиб келган қасддан тан жароҳати етказиш фақат айбдор жабрланувчининг ҳомиладор эканлигини билмаган ва унда аёлга тан жароҳати етказишга қасд мавжуд бўлган ҳолларда айбдорнинг қилмишини ЖК 104-моддаси 1-қисми билан квалификация қилиш лозим. Бошқача қилиб айтганда, айбдор жабрланувчининг ҳомиладорлигини билмаган ҳолда у томонидан содир этилаётган ҳуқуққа хилоф ҳаракатлар (унинг жабрланувчига қилган таъсири) жабрланувчи аъзо ёки тўқималарининг анатомик бутунлигининг бузилишига ёки уларнинг физиологик функциясининг бузилишига сабаб бўлиши мумкинлигини англаган ва бунга кўзи етиши лозим. Акс ҳолда (масалан, тан жароҳати етказиш билан боғлиқ бўлмаган жабрланув-

чини дўппослаш ёки бошқа ҳаракатлар) Олий суд Пленуми қарорида содир этилган қилмишни ЖК 111-моддаси билан квалификация қилиш назарда тутилган¹.

Баданнинг тузалмайдиган даражада хунуклашиши

Аксарият ҳолларда етказилган шикаст оқибатида баданнинг тузалмайдиган даражада хунуклашиши соғлиққа жиддий зарар етказмаса-да, у одамни жуда бадбашара, хунук қилиши натижасида жабрланувчи маънавий қаттиқ азоб чекади. Бундай шикаст шахснинг жамоат билан алоқалари узилиб қолиши хавфини туғдиради. Жабрланувчилар ташқи қиёфасидан уялиб, дўстлари, яқинлари, қариндошлари билан алоқа қилмай қўядилар, меҳнат ва бошқа фаолиятларини кескин камайтирадилар, аксарият ҳолда ишламай қўядилар, спиртли ичимликларга, гиёҳвандликка бериладилар, бундан таскин топгандай бўладилар ва баъзан дайдилик, тиламчилик билан шуғулланиб, дарбадарликда кун кечира бошладилар. Бундай шахслар кўпинча жинойт содир этадилар.

Баданнинг тузалмайдиган даражада хунуклашиши деганда, тананинг айрим қисмлари (кулоқ, бурун ва лаб) олиб ташланиши ёки юзнинг нотекис бўлиб қолиши, мимиканинг бузилиши, юзда чуқур чандиқлар, тиртиқлар, қалтироқнинг пайдо бўлиши ва натижада шахс бадани хунук, жирканч, ёқимсиз кўриниш ҳосил қилиши тушунилади².

Суд-тиббий эксперти жароҳатнинг хунуклигини аниқламайди, чунки мазкур тушунча тиббий соҳага оиддир. У фақатгина оддий белгилардан келиб чиқиб тан жароҳатининг хусусияти ва оғирлик даражасини белгилайди ва жароҳат тузалиши мумкинлигини аниқлайди.

NOTA BENE !

Шикастнинг тузалиши деганда, вақт ўтиши билан ёки тиббий йўллар билан, воситалар таъсирида йўқолиб кетадиган патологик ўзгаришлар (чандиқлар, тиртиқликлар, мимика бузилишлари ва ҳоказо)нинг анча камайиб бориши тушунилади. Агарда уларни йўқотиш учун тезкор аралашув (косметик операция) талаб қилинса, баданга етказилган шикаст тузалмайдиган деб ҳисобланади.

Баданга етказилган шикаст баданни хунуклаштириши ёки хунуклаштирмаслиги масаласи суд томонидан тарафлар иштирокида ва шикастнинг хусусияти, жойлашуви, тузалмаслик даражаси ҳисобга

¹ Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2007 йил 27 июндаги «Баданга қасдан шикаст етказишга оид ишлар бўйича суд амалиёти» тўғрисидаги 6-сонли қарори. — 20-б.

² Ўша жойда. — 19-б.

олиниб ва умумий қабул қилинган эстетик тасаввурлар асосида суднинг фақат ички ишончигагина асосланган ҳолда ҳал этилади. Айнан суд объектив равишда, жабрланувчининг шикаст етказилмасдан олдинги ва кейинги қиёфасини таққослаш йўли билан баданнинг хунуклашганлигини аниқлаши керак¹.

Юз терисининг тузалмайдиган даражада хунуклашиши масаласи дастлабки тергов ва суд муҳокамасида ҳал қилинади. Агар суд муҳокамасида тан жароҳати кўриб чиқиладиган белги бўйича оғир деб топилмаса, кейинчалик жабрланувчи соғлигининг муваффақиятсиз амалга оширилган жарроҳлик ва косметик операциялар натижасида ёмонлашуви, агарда оғир тан жароҳатининг бошқа белгилари бўлмаса қилмишни ЖК 104-моддаси бўйича квалификация қилиш учун асос бўла олмайди.

Баданга оғир шикаст етказганлик учун жавобгарликни оғирлаштирувчи ҳолатлар

ЖК 104-моддаси 2-қисмида қуйидаги оғирлаштирувчи ҳолатлар:

- а) ҳомилдорлиги айбдорга аён бўлган аёлга нисбатан;
- б) ўз хизмат ёки фуқаролик бурчини бажариши муносабати билан шахсга ёки унинг қариндошларига нисбатан;
- в) ўта шафқатсизлик билан;
- г) оммавий тартибсизликлар жараёнида;
- д) тамағирлик ниятида;
- е) безорилик ниятида;
- ж) миллатлараро ёки ирқий адоват замирида;
- з) диний таассублар замирида;
- и) киши аъзоларини кесиб олиб, бошқа кишига кўчириш (трансплантат) мақсадида;
- к) бир гуруҳ шахслар томонидан қасддан содир этилган баданга оғир шикаст етказганлик учун жавобгарлик белгиланган.

Таъкидлаш жоизки, оғир тан жароҳати етказишни квалификация қилишнинг мазкур белгилари (алоҳида квалификация қилинадиган белгилар сифатида) ўз мазмуни ва квалификацияси хусусиятига кўра юқорида кўриб чиқилган ЖК 97-моддаси 2-қисми таҳлилининг белгиларига мувофиқ келади. Шу билан бирга уларнинг айримлари ўзига хос хусусиятларга эга бўлиб, мазкур белгиларни қўллаш бўйича Олий суд Пленуми қарорларининг раҳбарий кўрсатмалари мавжуд, уларни кўриб чиқиш мақсадга мувофиқ.

«Масалан, қилмишни ЖК 104-моддаси 2-қисми «а» банди билан квалификация қилишда айбдор томонидан тан жароҳатлари еткази-

¹ Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2007 йил 27 июндаги «Баданга қасддан шикаст етказишга оид ишлар бўйича суд амалиёти» тўғрисидаги 6-сонли қарори. – 20-б.

лишига қадар унга жабрланувчининг ҳомиладорлиги аён бўлиши лозим»¹.

Сўзсиз, агарда аёлнинг ҳомиладорлиги анча муддатни ташкил этса, ҳомиладорлик белгилари кўришиб туради, бунда қилмишни квалификация қилиш қийин бўлмайди. Лекин агар жабрланувчининг ҳомиладорлиги қисқа муддатни ташкил этса, унинг ҳомиладорлиги айбдорга аён бўлмаса ва унда жабрланувчига фақат тан жароҳати етказиш мақсади бўлса, бу ҳолат ЖК 104-моддаси 1-қисмининг белгиси ҳисобланади.

Бундай ҳолатда қилмишни ЖК 104-моддаси 1-қисми «а» банди билан квалификация қилишда «аёлнинг ҳомиладор эканлиги ҳолати унинг баданига шикаст етказилгунга қадар айбдорга маълум бўлган бўлиши лозим. Бунда қилмишни мазкур белги билан квалификация қилиш учун ҳомилани туширишга нисбатан қасд мавжуд бўлиши, айбдорнинг ҳаракати ҳомиланинг тушишига олиб келмаган ҳолларда эса, баданга бошқа, тегишлича, оғир, ўртача оғир шикаст етказилган бўлиши лозим. Акс ҳолда, ҳаракатлар, келиб чиққан оқибатлар бўйича, Жиноят кодексининг баданга қасддан шикаст етказиш учун жавобгарликни назарда тутувчи тегишли моддаси билан квалификация қилинади»².

Мазкур ҳолатда содир этилган қилмиш келиб чиққан оқибатни очган ҳолда айбдорнинг қасди жабрланувчининг ҳомиласи тушиши мумкинлигига кўзи етиши билан қамраб олинганлигини аниқлаш лозим (эгри қасд). Агар айбдор жабрланувчининг ҳомиласи тушишига тўғри қасд билан ҳаракат қилган бўлса, лекин бундай оқибат унга боғлиқ бўлмаган ҳолда келиб чиқмаган бўлса, жиноят охирига етказилмаган ҳисобланиб, қилмиш ЖК 25-моддаси 2-қисми ва 104-моддаси 2-қисми «а» банди билан квалификация қилиниши лозим.

Ўз хизмат вазифаси ва фуқаролик бурчини бажараётган шахсга ёки унинг яқин қариндошларига айбдор томонидан унинг ўз хизмат вазифаси ёки фуқаролик бурчини бажаришга тўсқинлик қилиш мақсадида, шунингдек, бундай вазифани амалга оширгани учун ундан ўч олиш мақсадида оғир тан жароҳати етказилган бўлса, қилмиш ЖК 104-моддаси 2-қисми «б» банди билан квалификация қилиниши лозим.

«Фуқаролик бурчини бажариш деганда, жумладан, инсоннинг Ўзбекистон Республикаси Конституцияси ва қонунларида мустақкамланган мажбуриятларни бажаришга қаратилган ҳар қандай қонуний фаолияти тушунилади»³.

¹ Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2007 йил 27 июндаги «Баданга қасддан шикаст етказишга оид ишлар бўйича суд амалиёти» тўғрисидаги 6-сонли қарори. — 20-б.

² Ўша жойда.

³ Ўша жойда.

Оғир тан жароҳати етказилган қилмишни ЖК 104-моддаси 2-қисми «в» банди билан, яъни ўта шафқатсизлик билан содир этилган деб квалификация қилиш учун айбдорда қилмишни жабрланувчига жисмоний ёки руҳий азоб берувчи усуллар орқали амалга ошириш қасди борлигини аниқлаш лозим.

Мазкур ҳолатда ўта шафқатсизлик оғир тан жароҳати етказилишига олиб келган азоблаш ва қийнашда намоён бўлиши мумкин. «Бунда азоблаш деганда, узоқ вақт овқат, сув ёки иссиқликдан маҳрум қилиш каби хўрловчи ҳаракатлар ёхуд инсонни соғлиқ учун зиён етказувчи шароитга солиш ёки унда қолдириш ва ҳоказолар тушунилиши лозим. Қийнаш деганда, кўп марта ёки узоқ вақт давомида оғриқ етказувчи, жумладан, муттасил дўппослаш, чимчилаш, кесиш, ўтмас ёки ўткирсанчилувчи (кесувчи) предметлар билан кўп сонли, бироқ чуқур бўлмаган жароҳатлар етказиш, электр ёки термик омиллар орқали таъсир кўрсатиш ва ҳоказолар билан боғлиқ ҳаракатлар тушунилиши лозим»¹.

Шунингдек, худди қасддан одам ўлдириш жинояти каби оғир тан жароҳати етказишда ҳам ўта шафқатсизлик жиноятни жабрланувчининг яқин инсонлари (яқин қариндошлари ёки жабрланувчи билан яқин дўстлик муносабатларида бўлган шахслар) олдида айбдор ўз ҳаракатлари билан уларга азоб бераётганлигини англаган ҳолда ҳам содир этилиши мумкин.

Етказилган оғир тан жароҳатининг усули ўта шафқатсизлик билан содир этилганлиги масаласини ҳал қилиш суд-тиббийёт экспертнинг эмас, балки тергов ва суд органларининг ваколатига киради.

Кўриб чиқиляётган жиноятни ЖК 104-моддаси иккинчи қисмининг «г» банди билан, яъни оммавий тартибсизликлар жараёнида баданга қасддан оғир ёки ўртача оғир шикаст етказиш сифатида квалификация қилишда шуни инобатга олиш лозимки, «агар айбдор томонидан оммавий тартибсизликлар жараёнида қасддан баданга оғир ёки ўртача оғир шикаст етказишдан ташқари яксон қилиш, бузиш, ўт қўйиш ва шу каби бошқа жиноятлар содир қилинган бўлса, унинг ҳаракати жиноятлар мажмуи бўйича»² ЖК 104-моддаси иккинчи қисмининг «г» банди ва 244-модда бўйича квалификация қилиниши лозим.

«Баданга қасддан тамагирлик ниятида, айти пайтда, босқинчилик белгилари мавжуд бўлмаган ҳолда етказилган оғир, ўртача оғир шикаст, тегишлича ЖК 104-моддаси иккинчи қисмининг «д» банди билан квалификация қилинади»³.

¹ Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2007 йил 27 июндаги «Баданга қасддан шикаст етказишга оид ишлар бўйича суд амалиёти» тўрисидаги 6-сонли қарори. — 21-б.

² Ўша жойда. — 21–22-б.

³ Ўша жойда. — 22-б.

Агар оғир тан жароҳати босқинчилик натижасида етказилган бўлса, қилмишни ЖК 164-моддаси 3-қисми «г» банди, оғир тан жароҳати етказилиши билан содир этилган босқинчилик сифатида квалификация қилиш лозим.

Баданга қасддан безорилик туйғусида етказилган оғир шикаст ЖК 104-моддаси иккинчи қисмининг «е» банди билан квалификация қилинади ва ЖК 277-моддаси билан қўшимча квалификация қилишни талаб этмайди. «Агар айбдор мазкур жиноятдан ташқари яна безорилик жинояти белгилари мавжуд бошқа ҳаракатларни содир этган бўлса, қилмиш ЖК 104-моддаси иккинчи қисмининг «е» банди ва 277-моддасининг тегишли қисмида кўрсатилган жиноятлар мажмуи бўйича квалификация қилиниши лозим»¹.

«Баданга қасддан етказилган оғир, ўртача оғир шикастни миллатлараро ёки ирқий адоват замирида етказилган (ЖК 104-моддаси 2-қисмининг «ж» банди, 105-моддаси иккинчи қисмининг «ж» банди бўйича) деб квалификация қилиш учун айбдор томонидан бундай ҳаракатлар бошқа мотивларда (масалан, муайян жабрланувчига нисбатан рашк, ўч олиш, шахсий келишмовчилик муносабати туфайли) эмас, балки айнан ушбу бандда назарда тутилган мотивда содир этилганлиги аниқланиши лозим»².

ЖК 104-моддаси 2-қисмининг «з» банди, 105-моддаси 2-қисмининг «з» банди билан «жабрланувчига нисбатан диний таассублар замирида унинг диний эътиқоди муносабати билан, аксарият ҳолларда, муайян диний конфессия шаъни ва обрўсини камситиш, диний адоват ёки ихтилоф қўзғатиш мақсадида қасддан етказилган, тегишлича, оғир, ўртача оғир шикаст квалификация қилиниши лозим»³.

«Жабрланувчи баданига унинг органлари ёки тўқималарини қонунсиз олиш пайтида етказилган оғир шикаст ҳам, трансплантация мақсадида уни ўз органлари ёки тўқималарини беришга мажбурлаш пайтида етказилган оғир шикаст ҳам ЖК 104-моддаси иккинчи қисмининг «и» банди билан квалификация қилиниши лозим. Бунда айбдорнинг ҳаракатлари натижасида киши органи ёки тўқимаси олинган бўлиши шарт бўлмай, унда трансплантат олиш мақсади борлиги аниқланишининг ўзи кифоя»⁴.

Тирик инсоннинг аъзо ва тўқималарини ажратиб олиш ташқи томондан қонуний (масалан, одам буйрагидаги ўсимтани олиб ташлашни ваз қилиб жарроҳлик операцияси орқали шахснинг буйрагини ажратиб олиш) ва ноқонуний (аъзо ва тўқималарини ажратиб олиш

¹ Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2007 йил 27 июндаги «Баданга қасддан шикаст етказишга оид ишлар бўйича суд амалиёти» тўғрисидаги 6-сонли қарори. – 22-б.

² Ўша жойда. – 22-б.

³ Ўша жойда. – 22-б.

⁴ Ўша жойда. – 22–23-б.

мақсадида ўғирланган шахснинг аъзоларини ноқонуний операция орқали ажратиб олиш) тарзда амалга оширилиши мумкин.

«Баданга қасддан оғир, ўртача оғир шикаст етказган бир гуруҳ шахсларнинг ҳаракатлари, олдиндан тил бириктирилган ёки бириктирилмаганлигидан қатъи назар, тегишлича, ЖК 104-моддаси иккинчи қисмининг «к» банди, 105-моддаси иккинчи қисмининг «и» банди билан квалификация қилиниши лозим. Бунда баданга қасддан оғир, ўртача оғир шикаст бир гуруҳ шахслар томонидан етказилган деб топиш учун икки ва ундан ортиқ шахс бундай шикаст етказиш мақсадида биргаликда ҳаракат қилиб, уни содир этишда ҳам ижрочи сифатида қатнашган бўлиши керак. Бироқ баданга шикаст улардан ҳар бири томонидан етказилган бўлиши шарт эмас (масалан, гуруҳ иштирокчиларидан бири жабрланувчининг қаршилигини бостирса, айти пайтда бошқаси унга жароҳат етказди). Баданга оғир, ўртача оғир шикаст етказишга қаратилган ҳаракатлар бир шахс томонидан содир этилиши жараёнида унга бошқа шахслар шу мақсадда келиб қўшилганда ҳам бундай жиноят бир гуруҳ шахслар томонидан содир этилган деб топилиши керак»¹.

Ўзбекистон Республикаси ЖК 104-моддаси 3-қисмида:

1) икки ёки ундан ортиқ шахсга нисбатан;
2) такроран, хавфли рецидивист ёки илгари Жиноят кодексининг 97-моддасида назарда тутилган тарзда қасддан одам ўлдирган шахс томонидан;

3) ўта хавфли рецидивист томонидан;

4) уюшган гуруҳ аъзоси томонидан ёки шу гуруҳ манфаатларини кўзлаб содир этилган;

5) жабрланувчининг ўлимига сабаб бўлган қасддан баданга шикаст етказганлик учун жавобгарлик назарда тутилган.

«Икки ва ундан ортиқ шахс баданига қасддан етказилган оғир шикаст, башарти айбдорнинг ҳаракати ягона қасд билан қамраб олинган ва одатда, узлуксиз бир вақтнинг ўзида ёки жуда қисқа вақт ичида содир этилган бўлса, ЖК 104-моддаси учинчи қисмининг «а» банди, 105-моддаси иккинчи қисмининг «а» банди билан квалификация қилиниши лозим»².

ЖК 104-моддаси 3-қисми «б» бандига кўра оғир тан жароҳати қасддан икки ёки ундан ортиқ марта, турли вақтларда ва ягона қасд билан қамраб олинмаган ҳолда содир этилган бўлиши лозим.

«Қасддан баданга етказилган оғир, ўртача оғир шикастни, тегишлича, такроран ёки хавфли рецидивист томонидан содир этилган деб квалификация қилиш учун айбдор жиноятнинг ижрочиси ёки бошқа

¹ Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2007 йил 27 июндаги «Баданга қасддан шикаст етказишга оид ишлар бўйича суд амалиёти» тўғрисидаги 6-сонли қарори. — 23-б.

² Ўша жойда. — 23-б.

турдаги иштирокчиси эканлиги аҳамият касб этмайди. Айни пайтда, шуни назарда тутиш керакки, айбдор томонидан муқаддам бошқа жиноят содир этилган бўлиб, унинг таркибий қисмини қасддан оғир, ўртача оғир шикаст етказиш ташкил этганлиги (масалан, шахс муқаддам босқинчилик, терроризм, безорилик, ҳарбий хизматчилар ўртасида ўзаро муносабатларга оид устав қоидаларини бузиш ва ҳоказо жиноятларни содир этган бўлса) қилмишни ЖК 104-моддаси учинчи қисмининг «б» банди, 105-моддаси иккинчи қисмининг «к» банди билан такрорийлик белгиси бўйича квалификация қилиш учун асос бўлмайди.

Иштирокчиликда баданга қасддан оғир, ўртача оғир шикаст етказилганда, такрорийлик сифатидаги квалификация белгиси, фақат ушбу белгига лойиқ айбдорга нисбатан қўлланилиб, бошқа иштирокчиларга нисбатан қўлланилиши истисно этилади»¹.

Ўта хавfli рецидивист ҳамда уюшган гуруҳ аъзоси томонидан ёки унинг манфаатини кўзлаб етказилган оғир тан жароҳатини квалификация қилишнинг ўзига хос жиҳатларини ЖК 97-моддаси 2-қисмининг таҳлилида кўришингиз мумкин.

Жабрланувчининг ўлимига сабаб бўлган қасддан оғир тан жароҳати етказиш (ЖК 104-моддаси 3-қисми «д» банди)да авваламбор, жабрланувчига оғир тан жароҳати етказилиши, яъни ЖК 104-моддаси аломатларидан бири бўлиши лозим. Жабрланувчини уриш, дўппослаш, унга енгил тан жароҳати етказиш, эҳтиётсизлик оқибатида унинг ўлимига олиб келган бўлса, айбдорнинг ҳаракатлари ЖК 102-моддаси (Эҳтиётсизликдан одам ўлдириш) билан квалификация қилиниши лозим.

Агар жабрланувчига унинг ўлимига сабаб бўлган ўртача оғир тан жароҳати етказилган бўлса, айбдор ҳаракатини жиноятлар жами бўйича ЖК 105-моддаси (Қасддан баданга ўртача оғир шикаст етказиш) ва ЖК 102-моддаси (Эҳтиётсизликдан одам ўлдириш) билан квалификация қилиниши лозим.

Қилмишни бундай квалификация қилиш учун айбдор мазкур ҳолат бўйича сабабий боғланишнинг бундай ривожланишига кўзи етиши мумкинлиги ва лозимлиги аниқланиши лозим. Акс ҳолда унинг ҳаракати фақат ЖК 105-моддаси билан квалификация қилиниши лозим.

Кўриб чиқилаётган жиноят билан қасддан одам ўлдиришни бири-биридан ажратишдаги қийинчилик шу билан боғлиқки, унинг объектив томони ўз моҳиятига кўра бир хил. Ҳар иккала ҳолатда ҳам жабрланувчига оғир тан жароҳати етказилиб, бир хил оқибат –

¹ Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2007 йил 27 июндаги «Баданга қасддан шикаст етказишга оид ишлар бўйича суд амалиёти» тўғрисидаги 6-сонли қарори. – 24-б.

жабрланувчининг ўлими келиб чиқади. Мазкур жиноятлар қоида тариқасида бир хил усулда ва бир хил қуролдан фойдаланган ҳолда содир этилади. Айрим ҳолларда қилмиш субъектив томонининг мотиви (рашк, безорилик нияти, ўч олиш ва бошқ.) ҳам бир хил бўлиши мумкин.

Шунингдек, худди қасддан одам ўлдириш каби айбдор ҳаракатини ЖК 104-моддаси 3-қисми «д» банди билан квалификация қилиш учун етказилган оғир тан жароҳати ҳамда келиб чиққан ўлим ўртасидаги сабабий боғланишни аниқлаш лозим.

Мазкур жиноятни бир-биридан ажратувчи асосий омил бу жабрланувчининг ўлими юзага келган вақт эмас, балки айбдорнинг келиб чиққан оқибатга бўлган руҳий муносабати ҳисобланади.

ЖК 104-моддаси 3-қисми «д» бандидаги жиноятнинг субъектив томони ўзига хослиги билан ажралиб туради ва етказилган оғир тан жароҳати билан юзага келган оқибатда айбдорнинг айбини алоҳида аниқлашни талаб этади, яъни бундай ҳолатда айбнинг мураккаб шакли вужудга келади. ЖК 104-моддаси 3-қисми «д» бандидаги жиноят мураккаб таркибли ҳисобланади. Унда бир жиноят таркибида иккита қилмиш намоён бўлади – қасддан оғир тан жароҳати етказиш ва қасддан одам ўлдириш. Шу муносабат билан агар айбдор ҳаракатида оғир тан жароҳати етказилишига тўғри ёки эгри қасд ва жабрланувчининг ўлимига нисбатан эса айбнинг эҳтиётсизлик шакли мавжуд бўлса, унинг ҳаракати ЖК 104-моддаси 3-қисми «д» банди бўйича жабрланувчининг ўлимига олиб келган оғир тан жароҳати етказиш сифатида баҳоланиши лозим.

Шуни яна бир маротаба таъкидлаш лозимки, жабрланувчининг ўлимига сабаб бўлган оғир тан жароҳати етказиш билан қасддан одам ўлдириш жиноятларининг таркибидаги фарқ айбдор қасдининг мазмуни ва унинг нимага қаратилганлигида намоён бўлади.

Агар айбдорнинг қасди жабрланувчини ҳаётдан маҳрум қилишга қаратилган ёки бундай оқибат келиб чиқиши унинг қасди билан қамраб олинган бўлса, унинг ҳаракати ЖКнинг одам ўлдириш учун жавобгарликни назарда тутувчи моддаси билан квалификация қилинади.

Айбдорнинг қасди таркиби масаласини ҳал қилишда судлар барча ҳолатлар бирикмасидан келиб чиқиб, хусусан, жиноятнинг усули ва қуроли, тан жароҳатининг даражаси, характери ва уларни бартараф этиш мумкинлиги, масалан, ҳаётий муҳим аъзоларга етказилганлиги, жинойий ҳаракатнинг тўхтатилиш сабаблари, шунингдек, айбдор ва жабрланувчининг олдинги ҳаракати, жиноят содир этилиши олдиндан улар ўртасидаги муносабатларни инобатга олиши лозим.

Судлар баданга қасддан етказилган ва жабрланувчининг ўлишига сабаб бўлган оғир шикастни эҳтиётсизлик орқасида одам ўлдиришдан фарқлашлари лозим. Бунда шуни эътиборга олиш лозимки, эҳтиёт-

сизлик орқасида одам ўлдиришда айбдорда жабрланувчи баданига оғир шикаст етказишга нисбатан ҳам, уни ўлдириб қўйишга нисбатан ҳам қасд бўлмаслиги тақозо этилса, жабрланувчи баданига унинг ўлишига сабаб бўлган оғир шикаст етказилганда эса, шахснинг қасди жабрланувчига шундай шикаст етказишга қаратилган бўлади»¹.

«Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленуми қарорига мувофиқ «ЖК 104-моддаси иккинчи ёки учинчи қисмлари, 105-моддаси иккинчи қисмининг икки ва ундан ортиқ бандларида назарда тутилган квалификация белгилари мавжуд бўлган ҳолда баданга қасддан оғир, ўртача оғир шикаст етказиш ушбу банднинг барчаси билан квалификация қилинади. Бундай ҳолларда жазо бир неча квалификация белгиси мавжудлиги ҳисобга олинган ҳолда тайинланиши лозим.

Айбдорнинг ҳаракатида ЖК 104-моддасининг ҳам иккинчи, ҳам учинчи қисмларида назарда тутилган квалификация белгилари мавжуд бўлган ҳолларда, барча қилмиш ЖК 104-моддасининг учинчи қисми бўйича квалификация қилиниши лозим бўлиб, бироқ шахсни жиноят ишида айбланувчи тариқасида иштирок этишга жалб этиш тўғрисидаги қарорда ва ҳукмда барча квалификация белгилари кўрсатилиши шарт»².

Айбдорнинг ҳаракатини ЖК 104-моддаси 1-қисмидаги бир неча белгилар бўйича квалификация қилишда қасддан баданга оғир шикаст етказиш (худди қасддан одам ўлдириш сингари) квалификация белгилари сифатида ЖК 104-моддаси 2-қисмининг икки ёки ундан ортиқ банди билан бир-бири билан боғлиқ мотив ва мақсадни (масалан, тамағирлик ва безорилик ниятлари) назарда тутган.

Кўриб чиқилаётган жиноят турини квалификация қилишда шунингдек, шуни эътиборга олиш лозимки, «агар айбдор қўллаган зўрлик жабрланувчини дўппослаш, унинг баданига енгил ёки ўртача оғир шикаст етказишга сабаб бўлса, жабрланувчи баданига оғир шикаст (ёки жабрланувчининг ўлими) айбдорнинг айби билан қамраб олинмаган ҳолатлар бўйича (масалан, зарбадан сўнг йиқилиш натижасида) келиб чиққан бўлса, айбдор оқибатига кўзи етмаган, бироқ кўзи етиши шарт ва мумкин бўлган ёхуд кўзи етсада, етарли асоссиз унинг олдини олишни мўлжаллаб қилган ҳаракатлари натижасида келиб чиққан оқибат ЖК 111 ёки 102-моддалари билан квалификация қилинади. Бундай пайтда баданга қасддан етказилган шикаст алоҳида юридик баҳоланиши лозим. Бундай ҳаракатларда жиноий жазога сазовор қилмиш белгилари мавжуд бўлса жавобгарлик жиноятлар мажмуи бўйича келиб чиқади»³.

¹ Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2007 йил 27 июндаги «Баданга қасддан шикаст етказишга оид ишлар бўйича суд амалиёти» тўғрисидаги 6-сонли қарори. – 24-б.

² Ўша жойда. – 25-б.

³ Ўша жойда. – 25–26-б.

3-§. Қасддан баданга ўртача оғир шикаст етказиш (ЖК 105-моддаси)

Мазкур жиноятнинг **бевосита объекти** баданига ўртача оғир шикаст етказилган шахснинг соғлиғи дахлсизлигини таъминловчи ижтимоий муносабатлар ҳисобланади.

Жиноятнинг объектив томони шахс соғлиғига зарар етказувчи ҳаракат ва ҳаракатсизликда ифодаланади.

Айбдорни жиноий жавобгарликка тортиш учун қилмиш ва жабрланувчи соғлиғига ўртача оғир шикаст етказиш ўртасидаги сабабий боғланишни аниқлаш лозим. Бунда жиноят объектив томонининг зарурий белгиси жабрланувчига ўртача оғир шикаст етказилиши ҳисобланади.

Ўртача оғир шикаст оғир шикастдан шуниси билан фарқланадики, унинг етказилиши одатда шахс ўлимига олиб келмайди.

Бу мазкур тан жароҳатининг биринчи асосий белгиси ҳисобланади.

Иккинчидан, ўртача оғир тан жароҳати шахс соғлиғига етарли зарар етказиши мумкин, лекин улар оғир тан жароҳатлари сингари бирон-бир аъзодан ажралиш ёки бошқа оқибатларни келтириб чиқармайди.

Ўртача оғир тан жароҳатининг асосий белгилари қуйидагилар ҳисобланади:

- 1) етказилаётган пайтда шахс ҳаётига хавфнинг мавжуд эмаслиги;
- 2) жабрланувчи соғлиғининг узоқ муддатга ёмонлашуви;
- 3) умумий меҳнат қобилиятининг учдан биридан кам бўлган қисмининг йўқотилиши.

NOTA BENE!

Соғлиқнинг узоқ муддатга ёмонлашуви деб, бевосита етказилган зиён натижасида юзага келган ва йигирма бир кундан кўп, аммо тўрт ойдан кам бўлган муддат давом этган оқибатлар (касалликлар, аъзолар фаолиятининг бузилиши)га айтилади.

Амалиётда соғлиқнинг ёмонлашуви қанча давом этганлиги меҳнатга қобилиятсизлик варақаси асосида, кўпинча эса жабрланувчининг касалхонада ётиб даволаниши қанча давом этгани ҳақидаги маълумотнома асосида ҳам аниқланади. Аммо бу унчалик тўғри эмас, чунки бу ҳужжатларда баданга етказилган шикаст туфайли соғлиқнинг ёмонлашуви қанча давом этганлиги ҳамиша ҳам тўғри қайд этилмайди. Негаки, касаллик варақаси билан тасдиқланган меҳнатга қобилиятсизликнинг давом этиш муддати ҳамиша ҳам етказилган шикаст билан боғлиқ бўлавермайди ва бошқа ҳолатлар: бир вақтда қўзғалган бошқа касаллик, жабрланувчининг касбий хусусияти

(ошпаз, қандолатчининг қўлида чақа жойлар борлиги ва ҳоказо) билан боғлиқ бўлиши мумкин. Аксинча, жабрланувчининг ўз илтимосига кўра касаллик варақаси барвақт ёпилиб, у тўла соғаймасдан ишга чиқиб кетадиган ҳоллар ҳам бўлиши мумкин. Шу сабабдан соғлиқнинг узоқ вақт ёмонлашувига олиб келган айбдорнинг қилмиши ЖК 105-моддаси билан квалификация қилинганида, соғлиқнинг ёмонлашув муддати Ўзбекистон Республикаси ЖПК 173-моддасига мувофиқ суд-тиббийет экспертизаси хулосаси асосида аниқланиши лозим.

NOTA BENE!

Умумий меҳнат қобилиятининг учдан бир қисмидан кам қисмининг йўқотилиши деганда, 10 % дан 33 % гача йўқотилиши тушунилади.

Меҳнат қобилиятининг йўқотилган фоизи соғлиққа етказилган зиён натижасида келиб чиққан оқибат аниқланганда (масалан, майда суякларнинг синиши, аъзоларнинг чиқиши, қовурғаларнинг синиши, ўртача оғирликдаги мия чайқалиши ва бошқ.) суд-тиббийет экспертизаси томонидан аниқланади.

ЖК 105-моддасида назарда тутилган жиноят субъектив томондан тўғри ва эгри қасд билан содир этилади.

Ўзбекистон Республикаси ЖК 105-моддаси 2-қисмида жавобгарликни оғирлаштирувчи ҳолатларда баданга ўртача оғир шикаст етказганлик учун жавобгарлик назарда тутилган.

(Мазкур квалификация белгилари ҳақида тўлиқ маълумотни ЖК 104-моддаси 2- ва 3-қисмининг таҳлилида кўришингиз мумкин.)

4-§. Енгиллаштирувчи ҳолатларда баданга шикаст етказганлик учун жавобгарлик

Енгиллаштирувчи ҳолатларда содир этилган баданга шикаст етказиш жумласига кучли руҳий ҳаяжонланиш ҳолатида қасддан баданга оғир ёки ўртача оғир шикаст етказиш (**ЖК 106-моддаси**); зарурий мудофаа чегарасидан четга чиқиб, қасддан баданга оғир шикаст етказиш (**ЖК 107-моддаси**); ижтимоий хавfli қилмиш содир этган шахсни ушлашнинг зарур чоралари чегарасидан четга чиқиб, баданга қасддан оғир шикаст етказиш (**ЖК 108-моддаси**) киради.

Мазкур жиноят таркибини очишда енгиллаштирувчи ҳолатларда одам ўлдириш билан боғлиқ қоидаларга асосланиш лозим.

Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленуми тушунтиришларига мувофиқ, қилмишни баҳолашда яна шунини эътиборга олиш лозимки, «кучли руҳий ҳаяжонланиш ҳолатида, зарурий мудофаа ёки ижтимоий хавfli қилмиш содир этган шахсни ушлаш чоралари

чегарасидан четга чиқиб, баданга қасддан оғир ёки ўртача оғир шикаст етказиш, ҳатто ЖК 104-моддаси учинчи қисмида қўрсатилган айбни оғирлаштирувчи белгилар мавжуд бўлган тақдирда ҳам тегишлича ЖК 104, 105-моддаси билан квалификация қилиниши мумкин эмас. Бундай ҳаракатлар, жумладан, улар эҳтиётсизлик орқасида ўлимга сабаб бўлган ҳолда ҳам, тегишлича ЖК 106, 107, 108-моддалари билан квалификация қилиниши лозим»¹.

5-§. Қасддан баданга енгил шикаст етказиш (ЖК 109-моддаси)

Мазкур жиноятнинг **объекти** енгил тан жароҳати етказилган шахснинг соғлиғи ҳисобланади.

Объектив томондан жиноят шахс соғлиғига енгил шикаст етказувчи ҳаракат ёки ҳаракатсизлик орқали содир этилади.

Шахсни жиний жавобгарликка тортиш учун айбдорнинг қилмиши ва етказилган енгил тан жароҳати ўртасидаги сабабий боғланишни аниқлаш лозим.

Жиноят кодекси 109-моддасида:

1) баданга соғлиқнинг қисқа муддатли ёмонлашувига ёки меҳнат қобилиятининг унча узоқ бўлмаган муддатга йўқолишига олиб келмаган енгил шикаст етказиш;

2) баданга соғлиқнинг қисқа вақт, яъни олти кундан ортиқ, аммо йигирма бир кундан кўп бўлмаган муддатга ёмонлашувига ёки меҳнат қобилиятининг унча узоқ бўлмаган муддатга йўқотилишига сабаб бўлган енгил шикаст етказиш учун жавобгарлик белгиланган.

Соғлиқнинг қисқа муддатга ёмонлашувига олиб келган енгил тан жароҳати жумласига соғлиқнинг олти кундан ортиқ, аммо йигирма бир кундан кўп бўлмаган муддатга ёмонлашуви киради. Меҳнат қобилиятининг унча узоқ бўлмаган муддатга йўқотилиши деганда эса умумий меҳнат қобилиятининг 10 % гача йўқотилиши тушунилади.

NOTA BENE!

Соғлиқнинг қисқа муддатга ёмонлашувига ёки меҳнат қобилиятининг унча узоқ бўлмаган муддатга йўқолишига олиб келмаган **енгил тан жароҳати** жумласига, тез ўтиб кетадиган, оқибати оғир бўлмаган, олти кундан узоқ давом этмаган шикастлар киради (лат ейиш, тирналиш, шилиниш, унча катта бўлмаган ғурра ва бошқалар).

¹ Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2007 йил 27 июндаги «Баданга қасддан шикаст етказишга оид ишлар бўйича суд амалиёти» тўғрисидаги 6-сонли қарори. — 8-б.

Қилмишни ЖК 109-моддаси 1-қисми билан квалификация қилишда «баданга қасддан, соғлиқнинг қисқа муддатга ёмонлашувига ёки меҳнат қобилиятининг унча узоқ бўлмаган муддатга йўқолишига сабаб бўлмаган даражада енгил шикаст етказганлик учун маъмурий жавобгарлик белгиланганлигини ва мазкур қилмиш учун жиноий жавобгарлик, фақат у шундай қилмиш учун шахсга нисбатан маъмурий жазо қўллаш тўғрисидаги қарор кучга кирган кундан бошлаб бир йил ичида такроран содир этилган (ЖК 109-моддасининг биринчи қисми) ҳолдагина келиб чиқади»¹.

NOTA BENE!

Соғлиқнинг қисқа муддатга ёмонлашуви деганда, соғлиқнинг 6 кундан ортиқ, аммо 21 кундан кўп бўлмаган муддатга ёмонлашуви ёки умумий меҳнат қобилиятининг 10 % гача йўқотилиши тушунилади.

Кўриб чиқиладиган жиноятнинг субъектив томони айбнинг қасд шакли билан характерланади. ЖК 109-моддасидаги жиноятни соғлиқнинг бузилиши ёки меҳнат қобилиятининг йўқотилишидан қатъи назар, ўз таркибига енгил тан жароҳатини қамраб олувчи безорилик (ЖК 277-моддаси)дан ажратиш лозим. Бундай ажратиш айбдор қасдининг мазмуни ва нимага қаратилганлиги, у томондан содир этилган ҳаракатнинг мотиви, мақсади ва шу ҳолатлардан келиб чиққан ҳолда амалга оширилади. Хусусан, 109-моддадаги жиноятнинг мотиви рашк, ўч олиш, ёқтирмаслик ва бошқалар бўлиши мумкин. ЖК 27-моддасидаги жиноятнинг мотиви эса ўзига хос хусусиятларга эга бўлган безорилик ҳисобланади.

ЖК 109-моддасини тўғри қўллашда енгил тан жароҳати етказишни уриш, дўппослаш, қийнашдан фарқлаши талаб этилади.

«Қоидалар»да баданга етказилган шикастлар (тан жароҳатлари)нинг моҳияти таърифланар экан, унинг асосий белгиси тана аъзолари ва тўқималарнинг анатомик бус-бутунлиги ёки физиологик фаолиятининг бузилиши эканлиги кўрсатиб ўтилади. Улардан фарқли равишда уриш ва дўппослаш кўрсатиб ўтилган оқибатларга сабаб бўлмайди, жисмоний оғриқ етказиши холос.

Бироқ агар дўппослаш жабрланувчининг нафақат қисқа муддатли оғриғига, балки соғлиғининг ёмонлашувига сабаб бўлган бўлса, тўқималар анатомик бус-бутунлиги бузилмаган бўлса ҳам, соғлиқнинг бузилиши ҳар қандай аъзо функциясининг бузилганлигидан далолат

¹ Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2007 йил 27 июндаги «Баданга қасддан шикаст етказишга оид ишлар бўйича суд амалиёти» тўғрисидаги 6-сонли қарори. — 8-б.

беради ва қилмиш баданга шикаст етказиш тариқасида квалификация қилинмоғи лозим.

ЖК 109-моддаси 1-қисмида назарда тутилган, дўппослаш, жисмоний оғриқ берувчи, аммо соғлиқнинг ёмонлашувига сабаб бўлмаган бошқа зўрлик ҳаракатини жисмоний азоб бермайдиган, лекин шахсга маънавий зиён етказадиган ҳаракат — ҳақорат қилиш (ЖК 140-моддаси 1-қисми)дан фарқлаш керак бўлади. Булар жумласига, масалан, шахснинг қадр-қимматини камситадиган, аммо айтарли жисмоний оғриқ бермайдиган шапалоқ уриш, юзга тупуриш, аёл баданига ҳаёсизларча тегиш, кийимни куч ишлатиб юлиб олиш кабилар киради.

6-§. Қийнаш (ЖК 110-моддаси)

Қийнашнинг **бевосита объекти** жабрланувчининг соғлиғи ёки жисмоний дахлсизлиги ҳисобланади.

Объектив томондан жиноят муттасил равишда дўппослашда ёки бошқача ҳаракатлар билан қийнашда ифодаланади, бунда Жиноят кодекси 104-, 105-моддаларида назарда тутилган оқибатлар келиб чиқмаган бўлиши керак.

NOTA BENE!

Қийнаш — кўп маротаба ёки узоқ вақт давомида оғриқ етказиш билан боғлиқ ҳаракатлар, чимчилаш, савалаш, тўмтоқ ёки ўткир учли нарсалар билан қўплаб, аммо унча катта бўлмаган шикастлар етказиш, қиздирилган буюмлар билан таъсир кўрсатиш ёки бошқа шунга ўхшаш ҳаракатлардир. Қийнаш жабрланувчига оғир жисмоний ва руҳий азоб, оғриқ, азият беради.

Шахсни жиноий жавобгарликка тортиш учун айбдор ҳаракатида ва жабрланувчига етказилган жисмоний ва руҳий азоб ўртасидаги сабабий боғланиш аниқланиши лозим.

Дўппослаш жабрланувчи баданига кўп маротаба зарбалар бериш, уни уриш билан характерланади.

Қийнаш сифатида баҳоланадиган бошқа ҳаракатлар деганда, санаб ўтилганлардан ташқари уйқудан, овқатдан, сувдан маҳрум қилиш, совуқ жойда сақлаш, боғлаш, тишлаш ва бошқаларни тушуниш лозим.

Қийнашда муттасиллик жиноят ҳуқуқи ва жиноят-процессуал ҳуқуқи каби жиноятни уч карра ва бундан ортиқ марта содир этишдан иборат бўлиб, бу ҳаракатнинг доимийлигидан, такрорийлигидан далолат беради. Шунини таъкидлаш керакки, муттасиллик шунчаки айти битта жиноий қилмиш такрорланишинигина эмас, балки унинг ҳаракатларида муайян умумий режа намоён бўлишини ёки айбдорнинг

муайян жиноий кўникмалари мустаққамланиб боришини кузатиш мумкин бўлган бир қатор ҳаракатларнинг мавжуд бўлишини назарда тутати — унинг бир неча бор такрорланган жиноий қилмишлари бир-бири билан боғлиқ бўлиши керак.

«Айбдорнинг ҳаракатларини ЖК 110-моддаси билан квалификация қилиш учун дўппослаш ёки қийнаш хусусиятига эга бўлган бошқа ҳаракатлар қасддан, муттасил, яъни жабрланувчига жисмоний ёки руҳий азоб бериш мақсадида ягона қасд билан қамраб олинган ва камида уч марта содир этилганлиги аниқланиши лозим»¹.

Бошқача қилиб айтганда, қийнашда қийнашни ўзида ифодаловчи дўппослаш ва бошқа ҳаракатлар айбдорнинг ягона қасди билан қамраб олинган ва жабрланувчига муттасил жисмоний ва (ёки) руҳий, психологик азоб бериш мақсадида содир этилган бўлиши лозим. Акс ҳолда жабрланувчига етказилган зарар, агар бошқа жиноят таркибини ташкил этмаса, алоҳида модда бўйича квалификация қилинади.

Шу тариқа, қасддан баданга енгил шикаст етказиш, муттасил равишда дўппослаш, бошқа зўравонлик ҳаракатларини қилиш қийнаш усулининг мавжудлиги таҳлил қилинаётган жиноят объектив томонининг таркибий қисми сифатида намоён бўлади.

Қийнашни содир этишда айбдор айнан шундай усулни онгли равишда танлайдики, бунда у ўзи хоҳлаган оқибатларга — жабрланувчига жуда қаттиқ оғриқ етказишга ёки уни азоб-уқубатга солишга эришади. Дўппослаш ва шикаст етказишларнинг усули, воситаси муайян доирадан четга чиқмаслиги, уларнинг хусусияти — буларнинг барчаси айбдорнинг нияти ўз қурбонига ўзига хос жисмоний оғриқ етказишга ёки уни азоб-уқубатга солишга қаратилганлигидан далолат беради. Юқоридаги айтилган фикрлар қийнаш муттасил равишда ҳам, бир марталик ҳам содир этилиши мумкин деб хулоса қилиш имконини беради.

Шу тариқа «қийнаш» тушунчаси муттасил дўппослашлар, жабрланувчига қаттиқ қийноқ, жисмоний оғриқ ва азоб берадиган бир неча марталик ёки бир марталик ҳаракатлардан иборатдир. Қийнаш натижасида баданга енгил шикаст етказилиши ёки етказилмаслиги мумкин. Агар бундай шикастлар етказилган бўлса, қилмиш ЖК 110-моддаси билан қамраб олинади ва кўшимча квалификацияни талаб қилмайди. Агар қийнаш натижасида баданга ўртача оғир ёки оғир шикаст етказилган бўлса, жиноят ЖК 104-моддаси ёки 105-моддасининг тегишли банди билан квалификация қилиниши керак².

Жиноят дўппослаш ёки бошқача ҳаракатлар билан қийнаш муттасил равишда содир этилган пайтдан эътиборан тамом бўлган деб топилади.

¹ Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2007 йил 27 июндаги «Баданга қасддан шикаст етказишга оид ишлар бўйича суд амалиёти» тўғрисидаги 6-сонли қарори. — 27-б.

² Ўша жойда.

Субъектив томондан жиноят қасддан содир этилади. Қилмишнинг мотиви ва мақсади жиноятни квалификация қилиш учун аҳамиятсиздир.

Ушбу **жиноятнинг субъекти** 16 ёшга тўлган ҳар қандай шахс бўлади. Кўриб чиқиладиган модданинг 2-қисмида:

1) вояга етмаган шахсга нисбатан;

2) ҳомиладорлиги айбдорга аён бўлган аёлга нисбатан;

3) ожиз аҳволдаги айбдорга аён бўлган шахсга нисбатан содир этилган қийнаш учун жавобгарлик назарда тутилган.

Айбдорнинг қилмишини ЖК 110-моддаси 2-қисми билан квалификация қилишда айбдор қийнашни содир этишидан олдин аёлнинг ҳомиладорлигини билганлигини аниқлаш зарур. Ҳомиладорлик муддатлари жиноятни квалификация қилиш учун аҳамиятга эга эмас. Ожиз аҳволдаги шахсни қийнаган шахсни жавобгар деб топиш учун айбдор жабрланувчининг ожиз аҳволдалигини аниқ билган ёки билмаганлигини аниқлаш лозимдир.

7-§. Эҳтиётсизлик орқасидан баданга оғир ёки ўртача оғир шикаст етказиш (ЖК 111-моддаси)

Объектив томондан жиноят эҳтиётсизлик орқасидан баданга оғир (ЖК 111-моддаси 1-қисми) ёки ўртача оғир (ЖК 111-моддаси 2-қисми) шикаст етказишда ифодаланади.

Субъектив томондан жиноят эҳтиётсизликдан, жинсий ўз-ўзига ишониш ёки бепарволик оқибатида содир этилади.

Айбдор ҳаракатлари қасддан содир этилганда ва бунинг натижасида жабрланувчига ЖК 104-моддаси 1-қисми ёки 105-моддасидаги тан жароҳатлари етказилса, айбдорнинг эса уларга кўзи етмаса, лекин кўзи етиши лозим ва мумкин бўлса, унинг ҳаракатлари ЖК 111-моддасининг тегишли қисми билан квалификация қилиниши лозим.

NOTA BENE!

Эҳтиётсизликдан енгил тан жароҳати етказиш жинсий жавобгарликни келтириб чиқармайди.

Эҳтиётсизлик орқасидан икки ёки ундан ортиқ шахс баданига ўртача оғир ёки оғир шикаст етказиш ЖК 111-моддаси 3-қисмига асосан жавобгарликни келтириб чиқаради.

Агар эҳтиётсизлик орқасидан баданга ўртача оғир ёки оғир шикаст етказилса ва бу ЖКнинг тегишли моддаларида берилган махсус қоидаларини бузиш оқибатида юз берган бўлса, қилмиш тегишли моддалар бўйича квалификация қилинади (масалан, ҳаракат хавфсизлиги қоидалари, меҳнат хавфсизлиги, тоғ-кон, қурилиш ёки

ёнфинга хавфли ишларнинг хавфсизлик қоидалари, санитария-эпидемиологик нормативлар ва бошқ.)

Жабрланувчининг ўлимига сабаб бўлган эҳтиётсизлик орқасида баданга шикаст етказиш ЖК 102-моддасига асосан квалификация қилинади. Шу билан бирга бир шахсга эҳтиётсизлик орқасида ўртача оғир ёки оғир шикаст етказиш ва шу вақтнинг ўзида эҳтиётсизлик орқасида одам ўлдириш ЖК 102- ва 111-моддалари бўйича жиноятлар жами тариқасида жавобгарликни келтириб чиқаради.

«Соғлиққа қарши жиноятлар» мавзуси бўйича якуний саволлар

1. Тан жароҳатларининг белгиларини санаб ўтинг.
2. Тан жароҳатларининг оғирлик даражасини аниқлаш мезонлари қайсилар ҳисобланади?
3. Қасддан баданга оғир шикаст етказиш тушунчасига таъриф беринг.
4. Баданга оғир шикаст етказишнинг ҳар бир белгиларини санаб ўтинг. Мазкур қилмишнинг оғирлаштирувчи ҳолатлари қайсилар ҳисобланади?
5. Ҳомиладорлиги айбдорга аён бўлган аёлнинг баданига оғир шикаст етказишни квалификация қилишнинг ўзига хос хусусиятларига нималар киради?
6. Жабрланувчининг ўлимига сабаб бўлган қасддан баданга оғир шикаст етказишнинг қасддан одам ўлдириш ва эҳтиётсизлик орқасида одам ўлдиришдан фарқи нимада?
7. Баданга ўртача оғир шикаст етказишнинг белгиларини санаб ўтинг.
8. Баданга оғир шикаст етказиш ва баданга ўртача оғир шикаст етказишнинг оғирлаштирувчи ҳолатлари учун жавобгарлик ўртасидаги умумий ўхшаш томонлари ва фарқлари нимада намоён бўлади?
9. Енгиллаштирувчи ҳолатларда тан жароҳатлари етказганлик учун жавобгарликнинг ўзига хос хусусиятлари нимада намоён бўлади?
10. Қасддан баданга енгил шикаст етказишнинг турларини санаб ўтинг.
11. Енгил тан жароҳатларини квалификация қилиш белгиларининг оғир ёки ўртача оғир тан жароҳатларини квалификация қилиш белгиларидан фарқи борми?
12. Қийнашнинг асосий белгилари нималарда намоён бўлади?
13. Қийнашнинг такроран содир этилган баданга оғир ёки ўртача оғир тан жароҳатлари етказишдан фарқи нимада намоён бўлади?
14. Айбдор ҳаракатларини ЖК 111-моддаси (Эҳтиётсизлик орқасида баданга оғир ёки ўртача оғир шикаст етказиш) билан квалификация қилишнинг ўзига хос жиҳатлари нималарда намоён бўлади?

Кўшимча адабиётлар

Ўқув қўлланма, махсус адабиётлар

Андреева Л.А., Константинов П.Ю. Влияние жестокости преступного поведения на уголовную ответственность. — СПб.: «Юридический центр Пресс», 2002. — 207 Б.

Зубкова В.И. Ответственность за преступления против личности по законодательству России. — М.: «Норма», 2005. — 256 Б.

Нерсисян В.А. Ответственность за неосторожные преступления. — СПб.: «Юридический центр Пресс», 2002. — 240 Б.

Побегайло Э.Ф. Преступления против жизни и здоровья. — СПб.: «Юридический центр Пресс», 2001. — 460 Б.

Попов А.Н. Преступления против личности при смягчающих обстоятельствах. — СПб.: «Юридический центр Пресс», 2001. — 465 Б.

Рустамбаев М.Х. Ответственность за преступления против здоровья по законодательству Республики Узбекистан. — Нукус: «Каракалпакстан», 1992. — 288 Б.

Рустамбаев М.Х. Преступления против личности. Учебное пособие. — Т.: «Эльдинур», 1998. — 181 Б.

Рустамбаев М.Х. Система норм об ответственности за преступления против здоровья в новом УК УзССР. Вопросы судебной экспертизы. — Т.: 1990. — 111 Б.

Рустамбаев М.Х. Социально-правовая обусловленность и уголовно-правовые средства охраны здоровья и телесной неприкосновенности граждан. Автореф. дисс. докт. юрид. наук. — Т.: 1993.

Тяжкова И.М. Неосторожные преступления. — СПб.: «Юридический центр Пресс», 2002. — 278 Б.

Шарапов Р.Д. Физическое насилие в уголовном праве. — СПб.: «Юридический центр Пресс», 2001. — 298 Б.

Илмий мақолалар

Абельцев С. Мотивация особо тяжких преступлений против личности. // Ж. Российская юстиция. 1998. № 11. — 29–30–б.

Адельханян Р. Субъективная сторона особо тяжкого преступления против здоровья (ч.4 ст.111 УК РФ) // Ж. Уголовное право. 2000. № 1. — 3–6–б.

Портнов И.П. Истязания (криминологический и уголовно-правовой аспекты) // Насильственные преступления: природа, расследование, предупреждение. Сборник научных трудов. — М.: 1994.

Рустамбаев М.Х. Значение последствий для квалификации телесных повреждений // Актуальные проблемы судебной экспертизы. — Т.: 1989. — 93–96–б.

Рустамбаев М.Х. К вопросу совершенствования законодательства об ответственности за легкие телесные повреждения // Совершенствование мер борьбы с преступностью и её профилактика. Сборник научных трудов. – Т.: ТашГУ. – 1988. – 36–40-б.

Рустамбаев М.Х. Квалификация телесных повреждений, причиненных при превышении пределов необходимой обороны // Ж. Бюллетень Верховного суда Республики Узбекистан. 1992. № 3. – 20–24-б.

Рустамбаев М.Х. Некоторые особенности квалификации тяжких телесных повреждений // Ж. Бюллетень Верховного суда Республики Узбекистан. 1993. № 2.

Рустамбаев М. Х. Объект и потерпевший в посягательстве на здоровье личности // Ж. Судебная экспертиза и вопросы борьбы с преступностью. 1991. № 1. – 48-51 б.

Рустамбаев М.Х. О квалификации телесных повреждений в законодательстве Республики Узбекистан // Ж. Общественные науки в Узбекистане. 1993. № 1.

Рустамбаев М.Х. Ответственность за преступление против здоровья по законодательству Республики Узбекистан. – Нукус: «Каракалпакстан», 1992.

Рустамбаев М.Х. Ответственность спортсменов за причинение вреда здоровью при проведении спортивных мероприятия. // Проблемы физического и нравственного воспитания здорового поколения студентов. – Т.: «Адолат», 1995.

Рустамбаев М.Х., Пайзуллаев К. Особенности добровольного отказа в насильственных преступлениях против личности // Конституция – ҳуқуқий давлат уришининг асоси. Тез. докл. конф. – Т.: «Адолат», – 1996. – 28–32-б.

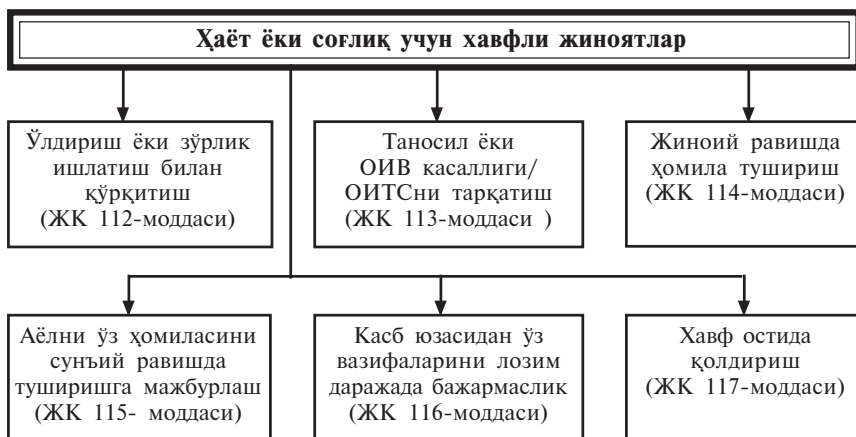
Рустамбаев М.Х. Под охраной – здоровье спортсмена // Ишонч – Доверие. – 4 февраля. – 1994.

Рустамбаев М.Х. Специальные виды телесных повреждений в законодательстве Республики Узбекистан // Сборник научных трудов. – Т.: «Адолат», 1993. – 0,5 я.в.

Рустамбаев М.Х. Спортивный турнир с уголовным финалом //– Правда Востока. – 21 января. – 1995.

IV БОБ. ҲАЁТ ЁКИ СОҒЛИҚ УЧУН ХАВФЛИ ЖИНОЯТЛАР

6 - с х е м а

Ушбу бобдаги моддалар мазмуни билан танишиш шундай хулоса чиқариш имконини берадики, уларнинг барчасида ҳаёт ёки соғлиқ учун чинакам хавф туғдирувчи, содир этилганидан кейин зарар юз беришининг олдини олиш айбдорнинг ўзига боғлиқ бўлмаган қилмишлар учун жавобгарлик назарда тутилади.

1-§. Ўлдириш ёки зўрлик ишлатиш билан қўрқитиш (ЖК 112-моддаси)

Мазкур жиноятнинг **бевосита объекти** шахснинг ҳаёти ва соғлиғи дахлсизлигини кафолатловчи ижтимоий муносабатлар ҳисобланади.

Объектив томондан ЖК 112-моддасида назарда тутилган жиноят ўлдириш ёки зўрлик ишлатишда ифодаланади. Кўриб чиқиладиган жиноят объектив томонининг зарурий белгилари қуйидагилар ҳисобланади:

- 1) қўрқитишни айтиш;
- 2) қўрқитишни амалга оширилишидан хавфсираш учун етарли асосларнинг мавжудлиги (қўрқитишни амалга оширишнинг реаллиги);
- 3) жабрланувчида қўрқитиш амалга оширилганда унинг ҳаёти ва соғлиғига зиён етказилиши мумкинлигидан хавфсирашнинг пайдо бўлиши (қўрқитишнинг ҳақиқийлиги).

Қўрқитишни айтиш — бу қўрқитишни жабрланувчига етказиш, яъни жабрланувчининг ҳаракатларини қўрқитаётган шахс манфаати йўлида ўзгартириш ёки ўч олиш мақсадида жабрланувчига руҳий таъсир кўрсатишнинг алоҳида шакли ҳисобланади.

Қўрқитиш деганда, объектив ҳақиқатни шахсан жабрланувчига ёки учинчи шахслар орқали (оғзаки, ёзма тарзда, қуролни кўрсатиш орқали ва бошқ.) ҳуқуққа хилоф ҳаракатларни содир этиш мақсади борлигини етказиш тушунилади.

ЖК 112-моддаси 1-қисмида қўрқитишнинг иккита тури назарда тутилган – ўлдириш билан қўрқитиш ва зўрлик ишлатиш билан қўрқитишдир.

NOTA BENE!

Ўлдириш билан қўрқитиш деганда, бошқа кишини ўлдириш нияти борлиги ҳақида хабардор қилишни тушунмоқ лозим.

NOTA BENE!

Зўрлик ишлатиш билан қўрқитиш деганда, айбдорда жабрланувчининг соғлиғига шикаст етказиш нияти борлиги тушунилмоғи лозим.

112-модда матнида қандай зўрлик ишлатиш ҳақида гап бораётганлиги айтилмаган. Шу сабабдан ЖК 112-моддасида ҳар қандай руҳий ёки жиноий зўрлик ишлатиш учун жавобгарлик белгиланган, деб тушуниш лозим бўлади.

NOTA BENE!

Жисмоний зўрлик ишлатиш – одам организмига унинг раъйига хилоф равишда ташқи муҳит омиллари билан ғайриқонуний таъсир кўрсатишдир.

Жисмоний зўрлик жумласига баданга ҳар қандай даражадаги: оғир, ўртача оғир ёки енгил шикаст етказиш киради. Аммо, умуман олганда, зўрлик билан қўрқитиш жисмоний дахлсизликка ҳар қандай зўравонлик тажовузини содир этиш юзасидан билдирилган ниятни ҳам қамраб олади, чунончи, дўппослаш ёки бошқача ҳаракатлар билан қийнаш билан қўрқитишни қамраб олади (ЖК 110-моддаси).

Қўрқитиш мустақил жиноят сифатида бир қатор шартларга жавоб бериши керак: хусусан, у объектив жиҳатдан реал бўлиши, яъни умуман олганда яқин вақт ичида амалга оширилиши лозим.

Қўрқитишни амалга оширишнинг реаллиги, барча иш ҳолатларини таҳлил қилиш ва баҳолаш орқали аниқланади: айбдор шахси (ҳаёт ёки соғлиққа қарши жиноятлар учун судланганлик ҳолатининг мавжудлиги); жабрланувчи билан улар ўртасидаги муносабат; қўрқитишни етказишнинг жойи, вақти, ҳолатлари ва усуллари; айбдорда

жабрланувчини ўлдириш ёки унинг соғлиғига зиён етказиш воситаси бўлиши мумкин бўлган қуролнинг мавжудлиги.

Амалга оширилиши мумкин бўлмаган ёки рўёбга чиқарилиши фараз қилинган ҳолатлар юз беришини тақозо этадиган қўрқитишни реал деб топиш мумкин эмас. Масалан, одамни унинг бориш ниятида бўлмаган у ёки бу шаҳарда, қишлоқда пайдо бўлса ўлдириш билан қўрқитиш. Шунингдек, ҳали умуман турмушга чиқиш ниятида бўлмаган аёлни бўлгуси эрини ўлдириш билан қўрқитиш ҳам реал эмас.

Қўрқитиш аниқ бўлиши керак, яъни жабрланувчига муайян зарар етказиш ниятини ичига олган бўлиши керак. Бунда қўрқитишнинг аниқлик даражаси турлича бўлиши мумкин: айбдор жабрланувчини ўлдириш ёки унинг соғлиғига зиён етказишнинг усули, қуроли ҳақида айтмаслиги мумкин, лекин жабрланувчида кучли қўрқув ҳосил қилиш мақсадида айбдор унга ўлдиришни қандай усул ва қуроллардан фойдаланиб амалга ошириши, бўлажак қийноқлар, азоблар ва бошқалар ҳақида маълумот бериши мумкин.

«Овозингни ўчир, акс ҳолда ёмон бўлади», «афсусланасан», «қўра-диганингни кўрасан», «мени узоқ эслаб қоласан» сингари ноаниқ тусдаги қўрқитишлар жавобгарликни келтириб чиқариши мумкин эмас, чунки улар аниқ бир зарар етказиш ниятини ўз ичига олмайди. Албатта, бу айбдор жабрланувчига қандай зарар етказмоқчи бўлганини, яъни кўзини ўйиб олиш, юзини дабдала қилиш, бичиб қўйиш каби шикаст етказмоқчилигини мутлақо аниқ айтиши кераклигини билдирмайди. Одатда, қўрқитиш унчалик аниқ маълумотларни ўз ичига олмайди. Аммо, нима бўлганда ҳам, агар сўз ўлдириш билан қўрқитиш ҳақида бораётган бўлса, одамни ўлдиришга бўлган муайян ният ифодаланган бўлиши керак.

Жиноий жазога лойиқ қўрқитиш аниқ бир шахсга қаратилган бўлиши лозим. «Ҳаммангни сўяман», «ҳаммангни ўлдираман» каби умумий тусдаги, бирон-бир кишига аниқ қаратилмаган қўрқитишлар шахсни ЖК 112-моддаси билан жавобгарликка тортиш учун асос бўла олмайди.

Қўрқитишнинг зарурий белгиси унинг ҳақиқийлигидир.

ЖК 112-моддаси матнида қўрқитишнинг ҳақиқийлиги унинг амалга оширилишидан хавфсираш учун асослар мавжуд бўлиши тариқасида очиб берилади. Жабрланувчига амалга оширилишидан хавфсираш учун асослар берадиган сифатларга эга бўлган қўрқитиш ҳақиқий деб топилмоғи лозим. Жабрланувчида қўрқитишнинг амалга оширилишидан хавфсираш учун асослар бўлган ёки йўқмиди деган масалани ҳал қилишда айбдор айтган сўзларнинг мазмунини, қўрқитишга сабаб бўлган можаронинг жиддийлигини, кескинлигини, қўрқитувчи ва қўрқитилувчи ўртасида вужудга келган муносабатлар хусусиятини ҳисобга олиш керак бўлади. Қўрқитишнинг жабрланувчи томонидан идрок этилишига вазият ҳам таъсир кўрсатади. Масалан, ҳеч кимдан

ёрдам олиш мумкин бўлмаган хилват жойда, субъектнинг ҳаракатлари натижасида атрофдагиларнинг очиқ-ойдин уни қўлаб-қувватлаши ва бошқа шу сингари ҳолатларда бўлиши мумкин.

Қўрқитиш, яъни таҳдид қилиш усуллари ҳар хил бўлиши мумкин. Кўпинча у кимга қаратилган бўлса, бевосита ўшанга оғзаки айтилади. Лекин у ёзма равишда (хат орқали), телефон, телеграф орқали, қуролни ёки унинг ўрнини босувчи нарсани кўрсатиш йўли билан, рамзий белгилар орқали, бирон-бир нарсани унга ўқталиб, баданига пичоқ тираб билдириши мумкин.

Ўлдириш ёки зўрлик ишлатиш билан қўрқитиш айбдор қўрқитишнинг мазмуни (моҳияти) жабрланувчига маълум бўлиши учун ўзига боғлиқ бўлган ҳамма нарсани қилган пайтидан эътиборан **тамом бўлган жиноят** деб топилиши лозим.

Субъектив томондан ўлдириш ёки зўрлик ишлатиш билан қўрқитиш тўғри **қасддан** содир этилади. Айбдорнинг қўрқитаётганини, унинг мазмунини ва таҳдиди жабрланувчига маълум бўлаганини ва унинг томонидан ҳақиқий деб идрок этилишини англаган бўлиши керак. Айбдорнинг таҳдидини амалга ошириш ниятида бўлганлиги ёки жабрланувчини фақат чўчитмоқчи бўлганлигининг жиноят таркиби мавжуд бўлиши учун аҳамияти йўқ.

Бу жиноятнинг **мотивлари** ҳар хил бўлиши мумкин. Булар тамагирлик, ўч олиш, ғазаб, жабрланувчининг муайян ҳаракатларни содир этишига эришиш истаги, шахсан хуш кўрмаслик кабилардан иборат бўлиши мумкин. Гарчи мотив жиноят таркиби доирасидан четда турса ва жиноятнинг квалификациясига таъсир кўрсатмаса ҳам, улар қилмишнинг ижтимоий хавфлилиги даражасига таъсир қилади ва бинобарин, жазо тайинлашда ҳисобга олиниши керак.

Ўлдириш ёки зўрлик ишлатиш билан қўрқитишнинг **мақсадларини** аниқлаш жуда муҳимдир. Айнан мақсадига кўра бу жиноятни бошқа ўхшаш ижтимоий хавфли хатти-ҳаракатлардан ажратиш мумкин бўлади. Масалан, жабрланувчини жиноятчига мулкни топшириш, мулкий манфаатлар беришга мажбур қилиш мақсадида қўрқитиш товламачилиқдан (ЖК 165-моддаси), ўзганинг мулкни талон-торож қилиш учун зўрлик ишлатиш билан қўрқитишдан фойдаланиш – босқинчиликдан (ЖК 164-моддаси), аёл билан жинсий алоқа қилиш учун зўрлик ишлатиш билан қўрқитиш эса номусга тегишдан (ЖК 118-моддаси) иборат бўлади. Агар ўлдириш, зўрлик ишлатиш билан қўрқитиш номусга тегиш амалга оширилгандан сўнг, жабрланувчи бу ҳолда бошқаларга айтиб қўймаслиги мақсадида амалга оширилган бўлса, айбдорнинг ҳаракати ЖК 118- ва 112-моддалари билан жиноятлар жами тарзида квалификация қилиниши лозим.

Қўрқитиш **жиноятининг субъекти** жиноят содир этилгунга қадар 16 ёшга тўлган ақли расо шахс бўлиши мумкин.

ЖК 112-моддаси 2-қисмида ўлдириш ёки зўрлик ишлатиш билан кўрқитиш:

а) ўта хавфли рецидивист томонидан;

б) уюшган гуруҳ аъзоси ёки унинг манфаатларини кўзлаб содир этганлик учун жавобгарлик назарда тутилган.

ЖК 112-моддаси 3-қисмида ўлдириш ёки зўрлик ишлатиш билан кўрқитиш ўз хизмат ёки фуқаролик бурчини бажариши муносабати билан шахсга ёки унинг қариндошларига нисбатан содир этганлик учун жавобгарлик назарда тутилган.

Юқорида берилган квалификация белгилари жавобгарликни оғирлаштирувчи ҳолатларда қасддан одам ўлдиришнинг таҳлилида кўриб чиқилган эди.

2-§. Таносил ёки ОИВ касаллиги/ОИТСни тарқатиш (ЖК 113-моддаси)

Мазкур моддада тўртта мустақил жиноят учун жавобгарлик белгиланган: 1) била туриб шахсни таносил касаллигини юқтириш хавфи остида қолдириш (ЖК 113-моддаси 1-қисми); 2) била туриб шахсга таносил касаллигини юқтириш (ЖК 113-моддаси 2-қисми); 3) била туриб шахсни ОИВ касаллиги/ОИТСни юқтириш хавфи остида қолдириш ёки юқтириш (ЖК 113-моддаси 4-қисми); 4) шахснинг касб юзасидан ўз вазифаларини бажармаганлиги ёки лозим даражада бажармаганлиги оқибатида бошқа шахсга ОИВ касаллиги/ОИТС ни юқтириши (ЖК 113-моддаси 5-қисми).

Жиноятнинг **бевосита объекти** шахснинг ҳаёти ёки соғлиғи дахлсизлигини таъминловчи ижтимоий муносабатлар ҳисобланади.

Объектив томондан ЖК 113-моддаси 1-қисмида назарда тутилган жиноят, яъни била туриб бошқа шахсни таносил касаллигини юқтириш хавфи остида қолдиришда, яъни ўзида таносил касаллиги борлигини ёки касалликнинг манбаларини билган шахснинг мазкур касалликни жабрланувчига юқтириш реал хавфини вужудга келтирувчи ҳаракатларни содир этишида ифодаланади.

NOTA BENE!

Била туриб деганда, айбдорнинг ўзида таносил касаллиги борлигини ёки касалликнинг бошқа манбаларини билгани ҳолда жабрланувчини касалликни юқтириш хавфи остида қолдириши тушунилади.

Таносил касалликлари деганда, жинсий алоқа қилиш орқали ўтадиган инфекцион касалликлар тушунилади. Бу захм, сўзак, перелой, триппер, юмшоқ шанкр, мойклар (жинсий) лимфогранулсематози

кабилардир. Таносил касаллигининг хусусияти, уни даволаш мумкинлиги ёки касаллик туфайли юз берган оқибатлар жиноятнинг квалификациясига таъсир этмайди.

Била туриб шахсни таносил касаллигини юқтириш хавфи остида қолдириш ўзида таносил касаллиги борлигини билган шахс томонидан жабрланувчининг шундай касалликка чалиниши мумкин бўлган турли ҳаракатлар содир этишидан (жинсий алоқа қилиш, қон қуйиш, стерилланмаган тиббиёт асбобларидан фойдаланиш, битта идиш-товоқдан овқатланиш, таносил касалликларига чалинган шахс томонидан бошқа гигиеник қоидаларга риоя қилмаслик ва бошқалар) иборат бўлади. Юқтириш хавфи остида қолдириш айбдор томонидан жабрланувчига тегишли шароитларда касалликни юқтириш мумкин бўлган шундай ҳаракатлар содир этилишини назарда тутадик, бунда касаллик фақат тасодифий ҳолатлар ёки жабрланувчи ўзига юқтирмаслик учун кўрган чоралар туфайлигина юқмаслиги мумкин. Бошқа шахсни таносил касаллигини юқтириш хавфи остида қолдириш усуллари ҳар хил. Лекин улар жиноятнинг квалификациясига таъсир кўрсатмайди.

ЖК 113-моддаси 1-қисмида назарда тутилган жиноят жабрланувчи касалликни юқтириш хавфи остида қолдирилган пайтдан эътиборан белгиланган оқибатлар юз берганлигидан қатъи назар, **тамом бўлган** деб топилади. Масалан, сифилис касали билан касалланган шахс жинсий алоқага киришса, стоматологнинг олдинги бемори таносил касаллиги билан касалланганлигини била туриб беморни даволашда стерилланмаган асбоблардан фойдаланса ва бошқалар.

Кўриб чиқиладиган жиноят **субъектив томондан** тўғри қасд билан содир этилади. Чунки айбдор ўзида таносил касаллиги борлигини била туриб унинг жабрланувчига юқиши мумкин бўлган ҳаракатларни содир этади ва бундай оқибатлар келиб чиқишини хоҳлайди ва бунга йўл қўяди. Жиноят мотиви ҳеч қандай асоссиз шахснинг ўзи таносил касаллиги билан касаллангани учун қасд олиши бўлиши мумкин.

ЖК 113-моддаси 1-қисмида назарда тутилган жиноятнинг **субъекти** 16 ёшга тўлган, таносил касаллиги билан касалланганидан қатъи назар, ҳар қандай шахс бўлиши мумкин.

ЖК 113-моддаси 2-қисмида назарда тутилган жиноятнинг **объектив томони** ўзида таносил касаллиги борлигини билган шахс бу касалини бошқа шахсга юқтиришида, шунингдек, айбдор томонидан таносил касаллигини юқтирувчи ҳаракатларни жабрланувчига нисбатан содир қилишида ифодаланади. Бошқа ҳолатдаги каби, ушбу ҳолатда ҳам касалликни **юқтириш усули** квалификацияга таъсир қилмайди.

Агар жабрланувчига таносил касаллиги юқтирилган бўлса, шахс ЖК 113-моддаси 2-қисми билан жавобгарликка тортилади, агар бундай оқибатлар юз бермаган бўлса, айбдорнинг қилмишини ЖК 113-моддаси 1-қисми билан квалификация қилиш зарур бўлади.

ЖК 113-моддаси 2-қисмида назарда тутилган жиноят жабрланувчига таносил касаллиги юқтирилган пайтдан **тамом** бўлган ҳисобланади. Бироқ барча ҳолларда ҳам таносил касаллигига чалинган беморнинг ҳаракатлари билан жабрланувчига касаллик юқтирилиши ўртасидаги сабабий боғланиш мавжудлигини аниқлаш зарур. Агар бундай боғланиш бўлмаса, айбдорнинг қилмиши ЖК 113-моддаси 1-қисми билан квалификация қилинади.

ЖК 113-моддасида кўзда тутилган жиноят **тўғри** ёки **эгри** қасд билан содир этилади. Чунки айбдор ўзида таносил касаллиги борлигини била туриб унинг жабрланувчига юқиши мумкин бўлган ҳаракатларни содир этади ва бундай оқибатлар келиб чиқишини хоҳлайди ёки бунга йўл қўяди.

Мазкур жиноятнинг **субъекти** матнда берилганидек, фақатгина ўзида таносил касаллиги борлигини билган шахс ҳисобланади. Бу ҳақда таносил касаллиги билан касалланган шахс тиббий муассасанинг расмий хулосаси, шунингдек, айбдорнинг касаллиги ва унинг юқиши мумкинлиги тўғрисида билиши мумкин бўлган бошқа ҳолатлар асосида билиб олиши мумкин.

NOTA BENE!

Айбдор ўзида таносил касаллиги мавжудлигини билмаган ва билиши мумкин бўлмаган ҳолларда у **ЖК 113-моддаси** билан жавобгарликка тортилмайди.

Масалан, шифокор анализни текшириб, таносил касаллигига чалинганлиги тахмин қилинган беморга унинг соғломлигини айтади ва «бемор» соғломлигига ишониб, жинсий алоқа қилади ва натижада касалини жабрланувчига юқтиради. Бундай ҳолда ҳам ЖК 113-моддасида белгиланган жавобгарлик вужудга келмайди.

ЖК 113-моддаси 3-қисмида:

а) икки ёки ундан ортиқ шахсни;

б) вояга етмаган шахсни била туриб таносил касаллигини юқтириш хавфи остида қолдирганлик ёки уларга касалликни юқтирганлик учун жавобгарлик назарда тутилган.

Агар аввал содир этилган таносил касаллигини юқтириш хавфи остида қолдирганлик ёки юқтирганлик учун жиноий жавобгарликка тортиш муддати ўтиб кетмаган бўлса, айбдор икки ёки ундан ортиқ шахсни таносил касаллигини юқтириш хавфи остида қолдирган ёки уларга юқтирган бўлса, бундай ҳолда қилмиш ЖК 113-моддаси 3-қисми «а» банди билан квалификация қилиниши лозим. Бошқа ҳолларда жиноятни юқоридаги белгиларга кўра квалификация қилиш учун биринчи марта таносил касаллигини юқтириш хавфи остида қолдирганлик ёки юқтирганлик билан кейинги содир этилган қилмиш оралигида қанча вақт ўтганлигининг аҳамияти йўқ.

Жабрланувчи 18 ёшга тўлмаган ҳоллардагина айбдорнинг ҳаракатлари: вояга етмаган шахсни била туриб таносил касаллигини юқтириш хавфи остида қолдириши ёки унга бу касални юқтириши ЖК 113-моддаси 3-қисми «б» банди билан квалификация қилиниши керак.

Субъектив томондан ЖК 113-моддаси 3-қисмида назарда тутилган жиноят тўғри ёки эгри қасд билан содир этилади.

ЖК 113-моддаси 3-қисмида назарда тутилган жиноятнинг **субъекти** 16 ёшга тўлган шахс ҳисобланади.

ЖК **113-моддаси 4-қисми** бўйича шахсга ОИВ касаллиги/ОИТС ни юқтириш хавфи остида қолдирганлик ёки юқтирганлик учун жавобгарлик назарда тутилган.

ОИТС – орттирилган иммунитет танқислиги синдроми.

Жиноят у ёки бу сабаблар туфайли ОИВ касаллиги/ОИТС юқмаган бўлса ҳам шахсни ОИВ касаллиги/ОИТСни юқтириш хавфи остида қолдирган ёки юқтирган пайтдан бошлаб **туғалланган** ҳисобланади. Масалан, наркоман шприц ОИВ касаллиги/ОИТС билан касалланган шахс томонидан фойдаланилганлигини била туриб уни бошқа шахсга ишлатса; ўзида ОИВ касаллиги/ОИТС борлигини билган она чақалоғини эмизса ва бошқалар. Кўрииб турибдики, жинойи оқибатларнинг келиб чиққанлиги қилмишни ЖК 113-моддаси 4-қисми билан квалификация қилишда аҳамиятга эга эмас. Лекин бу ҳолат жазо тайинлашда инобатга олиниши лозим.

ЖК 113-моддаси 4-қисмидаги жиноят субъекти 16 ёшга тўлган, ақли расо ҳамда ОИВ касаллиги/ ОИТС билан касалланган (жинсий алоқага киришаётган ОИВ касаллиги/ОИТС билан касалланган шахс ва бошқ.) шахс.

ЖК 113-моддаси 5-қисми бўйича шахснинг касб юзасидан ўз вазифаларини бажармаганлиги ёки лозим даражада бажармаганлиги оқибатида бошқа шахсга ОИВ касаллиги/ОИТСни юқтирганлик учун жавобгарлик назарда тутилган.

(«Касб юзасидан ўз вазифаларини бажармаганлик» ва «касб юзасидан ўз вазифаларини лозим даражада бажармаганлик» тушунчалари ҳақида ЖК 116-моддаси таҳлилига қаранг.)

Шахснинг касб юзасидан ўз вазифаларини бажармаганлиги ёки лозим даражада бажармаганлиги айрим ҳаракатсизлик ёки ҳаракатда ҳам, узоқ муддатли фаолиятсизликда ёки лозим даражада бажарилмаган бир қатор ҳаракатларда ҳам намоён бўлиши мумкин.

ЖК 113-моддаси 5-қисмида назарда тутилган жиноятнинг субъекти 16 ёшга тўлган ва унга касби билан боғлиқ муайян вазифалар юкланган ҳар қандай ақли расо шахс бўлиши мумкин. Хусусан, операцияда стерилланмаган асбоблардан фойдаланган ёки куйиш учун мўлжалланган қонни тегишли равишда текширмаган тиббиёт ходими мазкур жиноятнинг субъекти сифатида эътироф этилиши мумкин.

Агар шахснинг касб юзасидан ўз вазифаларини бажармаганлиги ёки лозим даражада бажармаганлиги билан бошқа шахсга ОИВ касаллиги/ОИТСни юқтирганлик кўринишидаги оқибат ўртасида тўғридан-тўғри сабабий боғланиш мавжуд бўлса, шахс ЖК 113-моддаси 5-қисми билан жавобгарликка тортилади.

Таҳлил қилинаётган жиноят **субъектив томондан** эҳтиётсизликдан содир этилади, яъни агар айбдор хавfli оқибатлар келиб чиқишини англаса, асосиз равишда уларнинг бошқа шахслар томонидан бартараф қилинишига умид қилса ва олдини олишга ҳаракат қилмаса, лекин ўз касби юзасидан ёки унга юклатилган мажбуриятлар туфайли уларнинг олдини олиши лозим ва мумкин бўлса.

Шуни таъкидлаш жоизки, жабрланувчининг ўз хоҳиши билан таносил ёки ОИВ касаллиги/ОИТСни юқтириш хавфи остида қолиши таносил ёки ОИВ касаллиги/ОИТСни юқтириш хавфи остида қолдирган ёки юқтирган ҳамда бу касалликлар ўзида борлигини билган шахсни жинойий жавобгарликдан озод қилиш учун асос бўлмайди.

3-§. Жинойий равишда ҳомила тушириш (аборт) (ЖК 114-моддаси)

Ҳозирги вақтда республикаимиз қонунларида аборт ман этилмайди. Бироқ фақат даволаш муассасаларида ва тиббий монелик бўлмасагина, шундай операциянинг амалга оширилишига рухсат этилади.

Ушбу **жиноятнинг бевосита объекти** ҳомиладор аёлнинг (ҳомиланинг эмас) ҳаёти ёки соғлиғининг дахлсизлигини таъминлаш борасидаги ижтимоий муносабатлардир.

Объектив томондан жиноят шифокор-акушер ёки гинеколог томонидан даволаш муассасаларидан ташқари жойларда ёки тиббий нуқтаи назардан мумкин бўлмаган ҳолда (ЖК 114-моддаси 1-қисми) ёхуд бундай ҳуқуққа эга бўлмаган шахс томонидан (ЖК 114-моддаси 2-қисми) сунъий равишда ҳомила туширишда ифодаланади.

ЖКнинг **114-моддаси 1-қисмига** кўра, сунъий равишда ҳомила тушириш (аборт): 1) даволаш муассасасидан ташқари жойларда амалга оширилган; 2) тиббий нуқтаи назардан мумкин бўлмаган ҳолда амалга оширилган бўлса, жинойий равишда амалга оширилган деб топилади.

Куйидаги ҳолларда:

а) оғир ёки ўртача оғир кечадиган сўзак, жинсий аъзоларнинг яллиғланиш жараёнлари, жойлашган жойидан қатъи назар, йиринг ўчоқлари, оғир кечадиган юқумли касалликлар ва бошқа шу сингарилар мавжудлигида;

б) ҳомиланинг 12 ҳафталикдан катта эканлигида;

в) аввалги абортдан кейин 6 ой ўтмасдан аборт қилдириш, шунингдек, абортни амалга оширишга доир йўриқномада назарда тутилган бошқа ҳолатларда **тиббий нуқтаи назардан аборт мумкин эмас** деб топилишига асос бўлади.

Агар аборт тиббий муассасадан ташқарида амалга оширилган бўлса, тиббий нуқтаи назардан мумкин бўлмаган ҳолатлар борлигидан қатъи назар ноқонуний деб топилади.

Агар аборт уни амалга оширишга ваколатли бўлмаган шахс, яъни тегишли олий тиббий маълумотга эга бўлмаган шахс томонидан амалга оширилса, қилмиш ЖК 114-моддаси 2-қисми билан квалификация қилиниши лозим. Бунда тиббий нуқтаи назардан мумкин бўлмаган ҳолатларнинг бор-йўқлиги, аборт амалга оширилган жой (қилмиш тиббий муассасада ёки ундан ташқарида содир этилганлиги) квалификацияга таъсир қилмайди.

Абортни амалга ошириш ҳуқуқига эга бўлмаганлар жумласига:

1) шифокор-акушерлар ёки гинекологлардан ташқари, барча тоифадаги шифокорлар, яъни олий тиббий маълумотли шахслар;

2) ўрта тиббий маълумотга эга бўлган шахслар (акушеркалар, тиббиёт ҳамширалари ва ҳоказо);

3) тиббиёт соҳасига алоқаси бўлмаган бошқа барча шахслар киради.

Ҳомилани сунъий равишда тушириш бошланган пайтдан эътиборан аборт **тамом бўлган жиноят** деб топилади. Агар қилмиш ҳомилани туширишга қаратилган бўлса-ю, лекин аборт бошланмаган бўлса, у жинойи равишда абортни амалга оширишга тайёргарлик ёки суиқасд қилиш сифатида Ўзбекистон Республикаси ЖК 25- ва 114-моддалари билан квалификация қилинмоғи лозим.

Абортни амалга ошириш **усуллари** турли хил бўлиши (масалан, жарроҳлик, механик, токсик, термик, медикаментоз) мумкин ва улар жиноятни квалификация қилишга таъсир кўрсатмаслиги лозим. Лекин жазо тайинлашда инобатга олинishi мумкин.

Агар ҳомиланинг тушиши аёл соғлиғига шикаст етказиш натижасида юз берган бўлса, айбдорнинг қилмиши **ЖК 114-моддаси** билан эмас, балки қасддан баданга оғир шикаст етказганлик учун жавобгарликни назарда тутувчи ЖК 104-моддаси билан квалификация қилинади. Агар ҳомила аёлнинг розилигисиз туширилган бўлса ҳам қилмиш худди шундай квалификация қилинади.

ЖК 114-моддаси 1- ва 2-қисмида назарда тутилган жиноят **субъектив томондан** фақат тўғри қасд билан содир этилади. Жиноят **мотиви** тамагирлик ниятлари, режалаштирилмаган боладан қутулишни хоҳлаган аёлга нисбатан ачиниш ҳисси ва бошқалар бўлиши мумкин. **Мотив** ва **мақсад** жиноятни квалификация қилишда инобатга олинмайди.

ЖК 114-моддаси 1-қисмида назарда тутилган жинойи равишда ҳомила туширишнинг **субъекти** шифокор-акушер ёки гинеколог, 114-моддаси 2-қисми субъекти эса 16 ёшга тўлган ҳар қандай ақли расо шахс бўлиши мумкин.

Агар абортни амалга оширган шахс охирги зарурат ҳолатида ҳаракат қилган бўлса (масалан, ҳомиладор аёлнинг ҳаёти хавф остида қолган тақдирда, даволаш муассасасидан ташқари жойда ёки тиббий нуқтаи назардан мумкин бўлмаган ҳолда ҳомила туширилганда), жиноий равишда ҳомилани туширганлик учун жавобгарлик вужудга келмайди.

Ҳомиласини ўзи туширган ёки жиноий равишда ҳомиласи туширилган аёл Ўзбекистон Республикаси ЖК 114-моддаси билан жиноий жавобгарликка тортилмаслиги лозим.

Агар ҳомилани тушириш:

а) жабрланувчининг ўлимига;

б) бошқа оғир оқибатларга сабаб бўлган бўлса, жиноий равишда ҳомилани туширишда айбдор ҳаракатлари Ўзбекистон Республикаси ЖК 114-моддаси 3-қисми билан квалификация қилинмоғи лозим.

Жиноий равишда ҳомилани туширишдаги бошқа оғир оқибатлар жумласига: жабрланувчи саломатлигининг йўқолиши, унинг баданига оғир шикаст етиши (масалан, бола туғиш қобилиятини йўқотиш, бачадонни кесиб ташлаш), руҳий фаолиятнинг бузилиши ва бошқа шу кабилар киради.

Айбдорнинг қилмишини ЖК 114-моддаси 3-қисми билан квалификация қилиш учун содир этилган жиноий равишдаги аборт ва жабрланувчининг ўлими ёки бошқа оғир оқибатларнинг юз бериши ўртасидаги сабабий боғланиш мавжудлигини аниқлаш лозим. Жиноят субъектининг ана шу оқибатларга нисбатан айби эҳтиётсизликда, жиноий ўз-ўзига ишониш ва бепарволикда ифодаланади.

Агар жиноий равишдаги абортни содир этишда айбдор бўлган шахснинг жабрланувчининг ўлими ёки бошқа оғир оқибатлар юз беришига нисбатан эгри ёки тўғри қасди бўлса, бундай ҳолларда унинг қилмиши тегишли равишда қасдан одам ўлдириш (ЖК 97-моддасининг тегишли қисми) ёки қасдан баданга оғир шикаст етказиш (ЖК 104-моддасининг тегишли қисми) деб квалификация қилинади.

4-§. Аёлни ўз ҳомиласини сунъий равишда туширишга мажбурлаш (ЖК 115-моддаси)

Мазкур жиноятнинг бевосита объекти ҳомиладор аёлнинг ҳаёти ёки соғлиғи хавфсизлигини таъминловчи ижтимоий муносабатлар ҳисобланади.

Объектив томондан жиноят аёлни ўз ҳомиласини сунъий равишда туширишга мажбурлаш, яъни ҳомиладор аёлнинг ҳомиласини тушириш мақсадида унга жисмоний, руҳий ёки бошқача усулда таъсир кўрсатиш (масалан, никоҳ муносабатларини тугатиш билан кўрқитиш, моддий таъминотдан маҳрум қилиш билан кўрқитиш ва бошқ.) натижасида ҳомиланинг сунъий туширилишида намоён бўлади.

NOTA BENE!

Аёлни ўз ҳомиласини туширишга мажбурлаш деганда, ҳомиладор аёлга унинг ҳомиласини тушириш мақсадида уни қийин аҳволга солиб қўйиш (моддий таъминотдан маҳрум қилиш тўғрисида таҳдид қилиш, уйдан ҳайдаш ва бошқ.) ёки ҳуқуққа хилоф таъсир кўрсатиш (жисмоний ёки руҳий зўрлик ишлатиш) тушунилади.

Жисмоний зўрлик ишлатиш объектив томоннинг зарурий белгиси сифатида жисмоний зўрлик ишлатиш, дўппослаш, қийнаш, боғлаш, тиббий муассасага мажбурий келтириш, енгил тан жароҳати етказиш, зўрлик ишлатиб ғайриқонуний равишда озодликдан маҳрум қилишда намоён бўлади.

Жабрланувчига уни абортни амалга оширишга мажбурлаш усули сифатида ўртача оғир ёки оғир тан жароҳати етказиладиган бўлса, қилмишни ЖК 115-моддаси (агар ҳомила туширилган бўлса) ва тегишли равишда ЖК 104- ёки 105-моддаларининг тегишли қисми билан жиноятлар мажмуи бўйича квалификация қилиш лозим.

Руҳий зўрлик ишлатиш деганда, агар айбдорда бунга ҳақиқий имконият мавжуд бўлса ва жабрланувчида ундан хавфсираш учун асослар мавжуд бўлса, жисмоний зўрлик ишлатиш билан қўрқитиш тушунилади.

Фақат жинойий бўлмаган абортни содир этишга мажбурлаш Ўзбекистон Республикаси ЖК 115-моддасига кўра квалификация қилинади.

Айбдор аёлни жинойий абортни содир этишга мажбурлаётганини англаган ҳолларда (даволаш муассасасидан ташқари, тўсиқ бўлувчи бошқа ҳолатларда), унинг қилмишини жинойий равишдаги абортни содир этишга далолат қилиш тариқасида ЖК 28-моддаси 4-қисми, 114-моддалари билан квалификация қилиш керак бўлади.

Жиноят ҳомила сунъий равишда туширилган пайтдан эътиборан **тамом бўлган** деб топилади.

Субъектив томондан жиноят фақат тўғри қасд билан содир этилади, аёлнинг ҳомиласини туширишга мажбурлаш мақсадини кўзлайди. Жиноятнинг мотиви жиноятни квалификация қилиш учун аҳамиятга эга эмас.

Ушбу **жиноят субъекти** аёлнинг ҳомиласини сунъий равишда туширишга мажбур қилган 16 ёшга тўлган ақли расо шахс ҳисобланади.

5-§. Касб юзасидан ўз вазифаларини лозим даражада бажармаслик (ЖК 116-моддаси)

ЖК 116-моддасида жавобгарлик белгиланган **жиноятнинг объекти** инсон ҳаёти ёки соғлиғининг хавфсизлигини таъминлаш соҳасидаги ижтимоий муносабатлар ҳисобланади.

ЖКнинг 116-моддаси 1-қисмида назарда тутилган жиноят **объектив томондан** шахснинг ўз касбига нисбатан бепарволиги ёки инсофсизлик билан муносабатда бўлиши туфайли касб юзасидан ўз вазифаларини бажармаганлиги ёки лозим даражада бажармаганлиги баданга ўртача оғир ёки оғир шикаст етказилишига сабаб бўлишида ифодаланади.

NOTA BENE!

Касб юзасидан ўз вазифаларини бажармаганлик — шахснинг ўз касб мажбуриятлари доирасига кирувчи ҳаракатларни қилиши лозим ва мумкин бўлган ҳоллардаги ҳаракатсизлигидир.

NOTA BENE!

Касб юзасидан ўз вазифаларини лозим даражада бажармаганлик деганда, шахснинг ўз касб мажбуриятлари доирасидаги ҳаракатларини унинг иши, касбий фаолияти талаб этганидек бажармаганлиги тушунилади.

Шахснинг касб юзасидан ўз вазифаларини бажармаганлиги ёки лозим даражада бажармаганлиги нафақат айрим ҳаракатсизлик ёки ҳаракатда, балки узоқ муддатли фаолиятсизликда ёки лозим даражада бажарилмаган бир қатор ҳаракатларда ҳам намоён бўлиши мумкин.

Ушбу **жиноятнинг субъекти** ўзига касби билан боғлиқ муайян вазифалар юкланган 16 ёшга тўлган, ҳар қандай ақли расо шахс бўлиши мумкин.

Агар айбдор қонунга ёки махсус қоидаларга мувофиқ беморга ёрдам кўрсатиши шарт бўлса-ю, узрли сабабсиз унга ёрдам кўрсатмаган бўлса, бу баданга ўртача оғир ёки оғир шикаст етказилишига сабаб бўлса, бундай ҳолларда айбдорнинг қилмиши ЖК 116-моддаси 2-қисми билан квалификация қилиниши керак.

«Тиббиёт ва фармацевтика ходимлари фуқароларга тез тиббий ёрдам кўрсатишлари шарт.

Тез тиббий ёрдам Ўзбекистон Республикаси Соғлиқни сақлаш вазирлиги томонидан белгиланган тартиб асосида соғлиқни сақлаш тизимидаги махсус тез тиббий ёрдам хизмати томонидан кўрсатилади»¹.

¹ Ўзбекистон Республикасининг 1996 йил 29 августдаги «Фуқаролар соғлигини сақлаш тўғрисида»ги 256-1 сонли Қонуни, 30-бет // Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Ахборотномаси, 1996 й., № 9, 128-бет; 1999 й., № 5, 124-6.; 2001 й., № 5, 89-бет; Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси палаталари Ахборотномаси, 2006 й., № 10, 536-бет; 2007 й., № 10, 473-бет.

Тиббий ёрдам касалга ҳар қандай вақтда ва ҳар қандай жойда кўрсатилиши лозим.

Касалга ёрдам кўрсатмаслик уни тиббий муассасага қабул қилишдан бош тортиш, унга тиббий ёрдам кўрсатмаслик (масалан, айбдор ўзида мавжуд бўлган дори-дармонларни касалга бермаслиги, сунъий нафас беришни амалга оширмаслиги, зарурий тиббий даволаш тадбирларини амалга оширмаслиги ва бошқ.)да ифодаланади.

Шифокорлар, акушерлар, тиббиёт ҳамширалари, шунингдек, махсус қоидаларга кўра беморга ёрдам кўрсатиш мажбурияти юклатилган бошқа шахслар (милиция ходимлари, ёнғин хавфсизлиги, қутқарув хизмати ва бошқ.) жиноят субъекти бўлишлари мумкин.

«Тиббий ёрдамгача бўлган биринчи ёрдамни воқеа жойида милиция ходимлари, ёнғин хавфсизлиги хизмати, авария ҳолатлари, транспорт ташкилотлари, шунингдек, қонунчилик томонидан шундай мажбурият юклатилган бошқа касб вакиллари ходимлари кўрсатишлари лозим». (Ўзбекистон Республикаси «Фуқаролар соғлигини сақлаш тўғрисида»ги Қонунининг 30-моддаси 5-қисми)

ЖК 116-моддаси 2-қисмида назарда тутилган жиноий жавобгарлик беморга **узрли сабабсиз** ёрдам кўрсатилмаган тақдирдагина вужудга келади.

Узрли сабаблар жумласига шифокорнинг ёки беморга ёрдам кўрсатиши шарт бўлган бошқа шахснинг касаллиги, мазкур вазиятда малакасининг етарли эмаслиги, ёрдам кўрсатишга ҳалақит берувчи объектив тўсиқларнинг мавжудлиги (табiiй офат), охириги зарурат ҳолати (врачнинг бошқа касалга ёрдам кўрсатиши), дори-дармонлар ёки асбобларнинг йўқлиги ва ҳоказони киритиш керак бўлади.

Суд сабаблар узрли ёки узрли эмаслигини ҳар бир муайян ҳолда ишнинг барча ҳолатларини ҳисобга олган ҳолда ҳал этади.

Қилмишни ЖК 116-моддаси 1- ёки 2-қисми билан квалификация қилишнинг зарурий шарти ўртача оғир ёки оғир тан жароҳати етказилганлиги кўринишидаги оқибатнинг келиб чиққанлиги ҳисобланади. Айни шу пайтдан бошлаб жиноят **тамом бўлган** ҳисобланади.

Агар касб юзасидан ўз вазифаларини бажармаганлиги ёки лозим даражада бажармаганлиги ёхуд қонун ёки махсус қоидаларга мувофиқ касалга ёрдам кўрсатиши шарт бўлган шахснинг узрли сабабсиз шундай ёрдам кўрсатмаганлиги билан ўртача оғир ёки оғир тан жароҳати етказилганлиги кўринишидаги оқибат ўртасида сабабий боғланиш мавжуд бўлса, шахс ЖК 116-моддаси 1- ёки 2-қисми билан жавобгарликка тортилади.

Кўриб чиқиладиган жиноят **субъектив томондан**:

а) эгри қасд билан содир этилиши мумкин, яъни агар шахс ЖК 116-моддаси 1- ёки 2-қисмида назарда тутилган қилмишни содир этаётганлигини билса, жабрланувчига ўртача оғир ёки оғир тан жароҳати етказилиши мумкинлигига кўзи етса ва бундай оқибатлар келиб чиқишига йўл қўйса;

б) эҳтиётсизликдан содир этилиши мумкин, яъни агар айбдор хавфли оқибатлар келиб чиқишини англаса, асоссиз равишда уларнинг бошқа шахслар томонидан бартараф қилинишига умид қилса ва олдини олишга ҳаракат қилмаса, лекин ўз касби юзасидан ёки унга юклатилган мажбуриятлар туфайли уларнинг олдини олиши лозим ва мумкин бўлса.

Касб юзасидан ўз вазифаларини бажармаганлиги ёки лозим даражада бажармаганлиги ёхуд қонун ёки махсус қоидаларга мувофиқ касалга ёрдам кўрсатиши шарт бўлган шахснинг узрли сабабсиз шундай ёрдам кўрсатмаганлиги натижасида одам ўлиши тарзидаги оқибатлар юз берган бўлса, айбдор ЖК 116-моддаси 3-қисми билан жавобгарликка тортилади. Бундай ҳолларда айбдорнинг қилмиши Ўзбекистон Республикаси ЖК 102-моддаси (Эҳтиётсизлик орқасида одам ўлдирishi) билан қўшимча равишда квалификация қилинмайди.

Жиноят натижасида одамлар ўлган ёки бошқача оғир оқибатлар рўй берган бўлса, айбдор ЖК 116-моддаси 4-қисми билан жавобгарликка тортилади.

Одамлар ўлими – икки ёки бундан ортиқ кишиларнинг ҳалок бўлишидир.

Бошқача оғир оқибатлар – икки ёки ундан ортиқ шахснинг баданига оғир шикаст етказиш тарзидаги оқибатларнинг юз бериши ва бошқалар. У ёки бу ҳолатни оғир деб топиш ҳар доим суд томонидан иш ҳолатларидан келиб чиқиб ҳал қилинади.

6-§. Хавф остида қолдириш (ЖК 117-моддаси)

Мазкур **жиноятнинг бевосита объекти** ўзи ҳақида ғамхўрлик қилиш имконияти бўлмаган шахснинг ҳаёти ёки соғлиғи хавфсизлигини таъминловчи ижтимоий муносабатлар ҳисобланади.

Объектив томондан жиноят ҳаёти ёки соғлиғи хавф остида қолган ва ўзини ўзи ҳимоя қилиш имкониятидан маҳрум бўлган шахсга ёрдам кўрсатмасликда, башарти, айбдор бундай аҳволдаги шахсга ёрдам бериши шарт ва бундай имкониятга эга бўлган ёхуд айбдорнинг ўзи жабрланувчини хавфли аҳволга солиб қўйиши ва бу ҳол баданга ўртача оғир ёки оғир шикаст етказилишига олиб келишида ифодаланади.

NOTA BENE!

Жиноий ҳаракатсизлик — ҳаёти ёки соғлиғи хавф остида қолган ва ўзини ўзи ҳимоя қилиш имкониятидан маҳрум бўлган шахсга ёрдам бермасликда, уни қутқариш учун чора-тадбирларни кўрмасликда ифодаланади.

Ҳаёт ва соғлиқ учун хавфли ҳолат жабрланувчи ҳаёти ёки соғлиғига хавф туғдирувчи табиий офат ва бошқа ҳолатлар туфайли инсон организмида юз берадиган физиологик ва патологик жараёнлар (боланинг кичик ёшда эканлиги, қарилик, хасталик, тутқаноқ тутиши ва бошқ.) билан изоҳланади. ЖКнинг 117-моддаси бўйича жавобгарлик жабрланувчи ўзини ҳимоя қилиш чораларини кўра олмагандигина келиб чиқади. Акс ҳолда ушбу модда бўйича жавобгарлик истисно этилади.

Ҳаёти ёки соғлиғи хавф остида қолган шахсларга ғамхўрлик қилиш ва ёрдам бериш қонун билан белгиланган (масалан, онанинг ўз боласига ғамхўрлик қилиши) ёки шартномада мустақкамланган (масалан, касалга қаровчи ҳамширанинг касалга қараш бўйича мажбуриятлари), шунингдек, касб юзасидан (масалан, қутқарувчининг, мактабгача таълим муассасалари ходимларининг мажбуриятлари) бўлиши мумкин. Бундай шахсларнинг жавобгарлиги ҳаёт ёки соғлиқ учун хавфли вазиятнинг келиб чиқишига уларнинг таъсиридан қатъи назар келиб чиқади. Асосийси, жабрланувчига ёрдам кўрсатиш уларнинг мажбуриятига кирган ва бунга уларда имконият мавжуд бўлган бўлиши лозим.

Шахс жабрланувчи ҳақида ғамхўрлик қилиши шарт бўлмаган, ammo жабрланувчини ҳаёти ва соғлиғи учун хавфли аҳволга тушириб қўйган (масалан, сузишни билмайдиган одамни сувга ташлаб юбориш, автотранспорт воситаси билан босиб кетиш натижасида ҳаёти ва соғлиғи учун хавфли аҳволда қолдириш) ҳолларда ҳам мазкур жиноятнинг таркиби мавжуд бўлади.

Агар айбдор ҳаёти ёки соғлиғи хавф остида қолган жабрланувчига ёрдам бериши шарт ва бундай имкониятга эга бўлса унинг ҳаракатлари ЖК 117-моддаси билан жавобгарликка тортилади.

Ўзбекистон Республикаси ЖК 117-моддасида назарда тутилган жиноят баданга ўртача оғир ёки оғир шикаст етказилиши тарзидаги оқибат келиб чиққанидан сўнг **туғалланган** деб эътироф этилади.

Хавф остида қолдириш билан мазкур моддада қайд этилган оқибатларнинг келиб чиқиши ўртасида сабабий боғланиш мавжудлигини аниқлаш жиноятни Ўзбекистон Республикаси ЖК 117-моддаси билан квалификация қилишнинг зарурий шарти ҳисобланади.

Субъектив томондан жиноят жабрланувчининг ҳаёти ёки соғлиғи учун хавфли аҳволга солиб қўйганлик фактига нисбатан тўғри қасддан, бунинг натижасида келиб чиққан оқибатга нисбатан эҳтиётсизлик (одатда, ўз-ўзига ишониш)да ифодаланади.

Ёрдамсиз қолган одам ҳақида ғамхўрлик қилиши лозим бўлган шахс ёхуд жабрланувчини ҳаёти ва соғлиғи учун хавфли аҳволга солиб қўйган шахснинг ўзи, агар 16 ёшга тўлган ақли расо бўлса, **жиноятнинг субъекти** бўлиши мумкин.

Жиноят оқибатида ҳаёти хавф остида қолдирилган одам ўлган бўлса, айбдорнинг қилмиши Ўзбекистон Республикаси ЖК 117-моддаси 2-қисми билан квалификация қилинади.

Хавфли аҳволда қолдириш одамлар ўлимига ёки бошқа оғир оқибатларга олиб келган бўлса, айбдор Ўзбекистон Республикаси ЖК 117-моддаси 3-қисми билан жавобгарликка тортилади.

Мазкур 117-моддада қайд этилган оқибатларга нисбатан айбдор эгри ёхуд тўғри қасддан муносабатда бўлса, бундай ҳолда унинг қилмиши баданга ўртача оғир ёки оғир шикаст етказганлик ёхуд қасддан одам ўлдирганлик учун жавобгарлик назарда тутилган тегишли моддалар билан квалификация қилиниши зарур.

«Ҳаёт ёки соғлиқ учун хавфли жиноятлар» мавзуси бўйича якуний саволлар

1. Ўлдириш ёки зўрлик ишлатиш билан қўрқитиш деганда нима назарда тутилади?

2. Қилмишни ЖК 112-моддаси (Ўлдириш ёки зўрлик ишлатиш билан қўрқитиш) билан квалификация қилишнинг зарурий белгиси нимада намоён бўлади?

3. Таносил ёки ОИТС касаллигини тарқатганлик учун жавобгарликнинг асослари ва ўзига хос жиҳатлари нималарда намоён бўлади? Таносил ёки ОИТС касаллигини тарқатиш хавфи остида қолдириш деганда нимани тушуниш керак?

4. Жиноий аборт тушунчасига таъриф беринг. Мазкур жиноятни квалификация қилишнинг ўзига хос жиҳатлари нималарда намоён бўлади?

5. Жиноий абортда бошқача оғир оқибатлар деганда нима назарда тутилади?

6. Жиноий абортнинг ҳомиладорлиги айбдорга аён бўлган аёлнинг баданига қасддан оғир (ўртача оғир) шикаст етказишдан фарқи нимада?

7. Аёлни ўз ҳомиласини сунъий равишда туширишга мажбурлаш деганда нима назарда тутилади? Мазкур жиноятни квалификация қилишнинг ўзига хос жиҳатлари нималарда намоён бўлади?

8. Аёлни ўз ҳомиласини жиноий равишда туширишга мажбурлаган шахснинг ҳаракатларини қандай квалификация қилиш лозим?

9. ЖК 116-моддаси (Касб юзасидан ўз вазифаларини лозим даражада бажармаслик) даги жиноятни квалификация қилишнинг шартлари нималарда намоён бўлади?

10. Касб юзасидан ўз вазифаларини бажармаслик ва лозим даражада бажармаслик деганда нима назарда тутилади?

Кўшимча адабиётлар

Ўқув кўлланмалар, махсус адабиётлар

Зубкова В.И. Ответственность за преступления против личности по законодательству России. — М.: НОРМА, 2005. — 256 Б.

Нерсесян В.А. Ответственность за неосторожные преступления. — СПб.: «Юридический центр Пресс», 2002. — 240 Б.

Орлов П.И. Уголовная ответственность за оставление в опасности потерпевшего при автопроисшествии. — Харьков: ХарЮИ, 1982.

Рустамбаев М.Х. Преступления против личности. Учебное пособие. — Т.: «Эльдинур», 1998. — 181 Б.

Тер-Акопов А.А. Ответственность за нарушение специальных правил поведения. — М.: 1995. — 176 Б.

Илмий мақолалар

Кирпиченко Т.В. Уголовная ответственность водителей транспортных средств за оставление в опасности при дорожно-транспортных происшествиях // Вестник МГУ. 1983. № 3.

Коробеев В. Ответственность за неоказание помощи // Ж. Морфлот. 1984. № 8.

Ниязов А.К. Ответственность за угрозу по Уголовному кодексу Республики Узбекистан // Ж. Общественные науки в Узбекистане. 1995. № 3. — 17–21-б.

Ниязов А.К. Ответственность за угрозу убийством или применением насилия // Конституция-ҳуқуқий давлат қуришнинг асоси. Илмий-амалий анжуман материаллари. — Т.: — 1996. — 151–153-б.

Ниязов А.К. Уголовно-правовое понятие угрозы и ее квалификация // Ж. Қонун номи билан. 1995. № 3. — 3–4 -б.

Рустамбаев М.Х., Ниязов А.К. Ответственность за угрозу в зарубежном законодательстве // Ж. Давлат ва ҳуқуқ. 2000. № 2. — 3–5-б.

Рустамбаев М.Х. Ответственность за незаконное производство аборта. Криминалистика и вопросы судебной экспертизы // Сборник научных трудов ТАШГУ. — Т.: ТАШГУ, 1988. — 64–70-б.

Рустамбаев М.Х. Ответственность за распространение СПИДа // Ж. Агитатор Узбекистана. 1990. № 9.

V БОБ. ЖИНСИЙ ЭРКИНЛИККА ҚАРШИ ЖИНОЯТЛАР

7 - с х е м а

1-§. Номусга тегиш (ЖК 118-моддаси)

Ушбу **жиноятнинг бевосита объекти** жабрланувчининг жинсий эркинлигини таъминловчи ижтимоий муносабатлар, ўз хоҳишига кўра жинсий шеригини танлаш ҳуқуқи, шунингдек, 16 ёшга тўлмаган шахсларнинг жинсий дахлсизлиги ҳисобланади. Номусга тегишнинг кўшимча объекти жабрланувчининг ҳаёти ва (ёки) соғлиғи бўлиши мумкин.

Суд-тергов амалиётини ўрганиш аксарият ҳолларда аёллар жабрланувчи бўлиши, аммо эркаклар ҳам жиноятдан жабр кўрганлиги ҳақида далолат беради.

NOTA BENE !

Жабрланувчи аёл (эркак)нинг **хоҳиш-иродасига қарши** у билан жинсий алоқада бўлиш, жабрланувчи бокира қизми ёки «кўҳна» касб вакили (фоҳиша)ми бундан қатъи назар, зўрлаб **номусга тегиш** ҳисобланади, чунки қонун ахлоқ-одобидан қатъи назар барчанинг жинсий эркинлигини ҳимоя қилади.

Эр-хотинлардан биронтаси, ҳатто улар расмий никоҳда бўлишса ҳам, номусга тегиш натижасида жабрланувчи бўлиши мумкин, зеро, никоҳ эр-хотинни жинсий эркинликдан маҳрум қилмайди.

Жиноятнинг объектив томони зўрлик ишлатиб, кўрқитиб ёки жабрланувчининг ожизлигидан фойдаланиб жинсий алоқа қилишда ифодаланади.

NOTA BENE!

Номусга тегиш тарзидаги жинсий алоқа қилиш деганда, фақат табиий жинсий алоқани, яъни жинси қарама-қарши бўлган эркак жинсий аъзосининг аёл жинсий аъзосига киритиш йўли билан қовушишни тушуниш лозим. Физиологик нуқтаи назардан нормал жинсий алоқа қилиш билан боғлиқ бўлмаган бошқа зўрлик ишлатиш билан боғлиқ ҳаракатлар — бесоқолбозлик, аёлнинг жинсий эҳтиёжини аёл билан зўрлик ишлатиб қондириши ва бошқа ҳаракатлар номусга тегиш ҳисобланмайди ва ЖК 119-моддасида назарда тутилган жиноят таркибини ташкил қилади.

Номусга тегиш вақтида айбдор қўллаган **зўрлик** жисмоний ёки руҳий бўлиши мумкин.

NOTA BENE!

Номусга тегиш вақтида **жисмоний зўрлик** ишлатиш муштлаш, калтаклаш, жисмоний азоб бериш, баданга енгил ёки ўртача оғир шикаст етказиш, зўрлаб маълум бир ҳолатда туришга мажбурлаш ва ҳоказо тарзида бўлиши мумкин. Номусга тегиш вақтида жабрланувчининг баданига оғир шикаст етказилган ҳолларда айбдорнинг қилмиши Ўзбекистон Республикаси ЖК 118-моддаси 3-қисми «д» банди билан квалификация қилинади.

Одатда зўрлик ишлатиш ва қаршилик кўрсатиш бир-бири билан боғлиқ бўлади, қаршилик кучайгани сайин зўрлик ҳам кучайиб бораверади. Лекин алоҳида олинган ҳар бир ҳолда қаршилик самимий ёки сохта, муғамбирлик ёхуд кичиқ йўсинда бўлганлиги аниқланиши зарур. Башарти, жабрланувчи самимий қаршилик кўрсатмаган бўлса, айбдорнинг ҳаракати номусга тегиш таркибини ташкил этмайди.

Одатда, зўрликнинг хусусияти ва даражаси қаршиликнинг хусусиятига мувофиқ бўлади. Бироқ ҳар бир ҳолатда қаршилик ҳақиқий бўлганми ёки сохтами аниқланиши лозим. Агар жабрланувчи ҳақиқий қаршилик кўрсатмаган бўлса, айбдорнинг ҳаракатларида номусга тегиш аломатлари мавжуд бўлмайди.

NOTA BENE!

Номусга тегиш вақтидаги **руҳий зўрлик** деганда, жабрланувчига нисбатан ёки унинг иродасини синдириш мақсадида унинг яқин кишиларига нисбатан жисмоний зўрлик ишлатиш билан **қўрқитишда** ифодаланадиган таъсирни тушуниш лозим. Қўрқитиш ва уни амалга ошириш имконияти жабрланувчини шундай аҳволга солиб қўйиши керакки, у айбдорнинг шаҳвоний интилишларига қаршилик кўрсата олмай қолган бўлиши лозим.

Кўрқитиш оғзаки тарзда кўрқитувчи имо-ишоралар, жабрланувчи соғлигига зиён етказиши мумкин бўлган қурол ёки бошқа ашёлар билан кўрқитиш, мулкни нобуд қилиш, жабрланувчини шарманда қилувчи маълумотларни тарқатиш билан кўрқитиш, шантаж орқали амалга оширилади. Жиноят субъекти олдида бир неча шахслар бўлган тақдирда кўрқитиш жабрланувчининг айбдор билан жинсий алоқа қилишдан бош тортганда бир гуруҳ шахслар томонидан номусга тегишни амалга оширишида ифодаланиши мумкин.

Жабрланувчининг иродасини синдириш усули сифатидаги кўрқитиш **аниқ** бўлиши керак. Кўрқитиш ҳам жабрланувчининг манфаатларига нисбатан, ҳам унинг яқин кишилари (болалари, ота-онаси, яқин қариндошлари ва ҳоказо)га нисбатан бўлиши мумкин.

Баданга ҳар хил шикаст етказиш билан кўрқитиш учун жавобгарлик ЖК 118-моддаси 1-қисми билан қамраб олинади, шу сабабдан ЖК 112-моддаси билан кўшимча квалификация талаб қилинмайди.

Агар жабрланувчи тажовуз қилувчи билан жинсий алоқага киришмаса, унинг ўзини ўлдириш ёки соғлигига шикаст етказиш билан кўрқитиш жабрланувчини ноилож аҳволга солиб қўймайди, унинг қаршилиқ кўрсатиш иродасини тўла фалаж қилмайди, шу муносабат билан бундай ҳолларда номусга тегиш ёки шунга тажовуз учун жавобгарлик бўлмайди.

Кўрқитиш жабрланувчининг эркин ҳаракатларини фалаж қилиш, унинг иродасини синдиришга қодир даражада жиддий бўлганми-йўқми, буни алоҳида олинган ҳар бир ҳолда суд ҳал қилади.

Зўрлик ишлатиш билан, мулкни нобуд қилиш ёки унга шикаст етказиш билан, жабрланувчи сир сақлашни хоҳлаган уни шарманда қилувчи маълумотларни тарқатиш билан кўрқитиш номусга тегишнинг белгиси сифатида жабрланувчининг қаршилигини бартараф этиш мақсадида амалга оширилади.

Шуни алоҳида таъкидлаш жоизки, номусга тегиш вақтида кўрқитиш **ҳақиқий** (яъни, фақатгина жабрланувчининг ҳаёлида бўлмаслиги), **тўғридан-тўғри қаратилганлиги** (яъни, келажакда эмас, яқин орада амалга оширилиши мумкинлиги) ва **етарли даражада жиддий** (жабрланувчи иродасини, қаршилигини синдира оладиган) бўлиши лозим. Лекин айбдор ҳаракатларини **ЖК 118-моддаси** билан квалификация қилишда унинг кўрқитишда айтганларини амалда қўллаш мақсади бор-йўқлиги инобатга олинмайди.

Жабрланувчининг ожизлигидан фойдаланиш деганда, ўзига нисбатан содир этилаётган ҳаракатнинг моҳияти ва аҳамиятини идрок қила олмайдиган ёки идрок этган тақдирда ҳам зўравонга қаршилиқ кўрсатиш имкониятига эга бўлмаган жабрланувчи билан жинсий алоқада бўлиш тушунилади. Ожизлик ҳолати руҳий ёки жисмоний бўлиши мумкин.

Руҳий ожизлик деганда, жабрланувчининг руҳий ҳолати туфайли (хасталиги, ҳушсизлиги, ёш болалиги) ўзига нисбатан содир этилаётган жинсий алоқанинг аҳамиятини идрок этмаслиги тушунилади.

Ожиз аҳволдаги шахс деганда, шунингдек, айбдорнинг ўз мақсади-га эришиш учун қилган ҳаракатлари ва номусга тегиш вақтидаги шароит натижасида жабрланувчида вужудга келган руҳий тушкунлик назарда тутилади. Бундай ҳолатда жабрланувчи айбдор иродасига бўйсунди. Бундай ҳолатни тўғри баҳолаш учун жабрланувчининг номусга тегиш олдидан қилган ҳаракатларининг психиатрия экспертиза хулосаси талаб қилинади. Шунингдек, суд психиатрия экспертизасини жабрланувчининг у билан содир этган ҳаракатларининг моҳиятини тушунганлигини аниқлаш мақсадида жабрланувчининг руҳий ҳолати бузилганида амалга ошириши мумкин.

Жисмоний ожизлик деганда, шахс айбдорнинг ўзи билан жинсий алоқага киришадиганини тушунса ҳам ўзининг жисмоний нуқсони туфайли, зўравонга қаршилик кўрсатиш имкониятига эга бўлмаган ҳолати (ногиронлиги натижасида, қариб қолганлиги, жисмоний толиққанлиги сабабли ва ҳоказо) тушунилади.

Жабрланувчининг жуда ёшлиги, агар у ўзи билан жинсий алоқа қилишга розилик берган бўлса, унинг ожизлик ҳолатидан фойдаланиб номусга тегиш, яъни ёш бола билан жинсий алоқа қилиш деб квалификация қилиш учун асос бўлмайди.

Алоҳида ҳар бир ҳолда жабрланувчининг ўз ёшидан келиб чиқиб, унинг жинсий алоқанинг моҳиятини тушунган ёки тушунмаганлигини аниқлаш зарур. Шу сабабли ўзига нисбатан содир этилаётган жинсий алоқанинг хусусияти ва аҳамиятини англамаса қилмиш номусга тегиш деб квалификация қилиниши керак. Башарти, кичик ёшдаги бола ўзи билан содир этилаётган жинсий алоқанинг аҳамиятини тушунган ва ўзи жинсий алоқага розилик берган бўлса, айбдорнинг қилмиши Ўзбекистон Республикаси ЖК 128-моддаси билан квалификация қилиниши лозим, бунинг учун жабрланувчининг вояга етмаганлигини айбланувчи олдидан билганлиги зарурий шарт ҳисобланади.

Ичкилик ёки гиёҳвандлик воситаси таъсирида маст ҳолда бўлган жабрланувчи билан зўрлик ишлатмай ва қўрқитмай жинсий алоқада бўлиш жинсий алоқани жабрланувчининг ожизлигидан фойдаланиб содир этилган деб эътироф этиш учун асос бўла олмайди. Бу вазиятда **ожизлик ҳолати** деганда, мастликнинг шундай даражаси тушуниладики, бунда жабрланувчи ўзи билан жинсий алоқага киришилаётганини идрок эта олмайди ёки унга қаршилик кўрсата олмайди.

Номусга тегиш тарзидаги қилмишларни квалификация қилишда жабрланувчининг ана шундай (ожиз) ҳолатга тушишига ўзи ёки бошқа бирон киши сабаб бўлганлиги (масалан, айбдорнинг жабрланувчига спиртли ичимликлар ичирганлиги, гиёҳвандлик воситалари ёки уйқу дориси берганлиги ва бошқ.) ёки жабрланувчининг ўзи айбдорнинг таъсирисиз ожиз аҳволда бўлганлиги аҳамият касб этмайди¹.

¹ Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2010 йил 29 октябрдаги 13-сонли «Номусга тегиш ва жинсий эҳтиёжни ғайритабиий усулда қондиришга доир ишлар бўйича суд амалиёти тўғрисида»ги қарори. – Т.: Ўзбекистон Республикаси Олий судининг бирлашган таҳририяти, 2010. 7-б.

Жинсий алоқа жабрланувчини алдаш йўли билан (масалан, уйланишга, турмушга чиқишга, ишга жойлаштиришга, ўқишга кириштишга ваъда бериш, бошқа бирон имтиёз бериш) унинг розилигини олиб содир этилган бўлса, жинсий алоқа қилган шахснинг қилмиши номусга тегиш деб квалификация қилинмайди. Бундай ҳолларда жинсий жавобгарлик истисно қилинади.

Номусга тегиш дефлорация ёки эякуляциядан қатъи назар, жинсий алоқа бошланган пайтдан эътиборан **туғалланган** жиноят деб эътироф этилади.

Бевосита жинсий алоқани содир этишга қаратилган, аммо айбдорнинг хоҳиш-иродасига боғлиқ бўлмаган сабабларга кўра ниҳоясига етказилмаган ҳаракатлар номусга тегишга **суиқасд** деб топилади ва Ўзбекистон Республикаси ЖК 25-моддаси ҳамда **118-моддасининг** тегишли қисми билан (масалан, жабрланувчининг иродасини синдириш мақсадида унинг кийимларини ечиш, йиртиш, муштлаш, калтаклаш, азоб бериш ва ҳоказо) квалификация қилиниши керак.

NOTA BENE!

Номусга тегишга суиқасд қилиш деганда, бевосита жинсий алоқа қилиш мақсадида жисмоний зўрлик ишлатиш, қўрқитиш ёки жабрланувчининг ожизлик ҳолатидан фойдаланишга уриниш ҳамда айбдорга боғлиқ бўлмаган ҳолатларга кўра жинсий алоқа бошланмаганлиги тушунилади.

Буларсиз биронта ҳам шахвоний ҳаракат, жинсий алоқа қилишга уриниш ёки шундай алоқани таклиф этиш номусга тегишга суиқасд деб ҳисобланмайди.

NOTA BENE!

Номусга тегишга тайёргарлик кўриш деганда, айбдорнинг зўрлик ишлатиб номусга тегиш мақсадида мазкур ҳаракатларни амалга ошириш бўйича бирор шахс билан келишиши, режа тузиши, зўрлик ишлатиш учун зарур воситаларни олиши (арқон, кишан ва бошқ.) хонани тайёрлаши ва бошқа ҳаракатларни амалга ошириши тушунилади.

Жабрланувчига нисбатан унинг шаъни, қадр-қимматини камситувчи ҳаракатлар содир этилган бўлса-ю, айти вақтда айбланувчининг зўрлик ишлатиб жинсий алоқа қилиш нияти бўлмаган бўлса, бундай шахснинг ҳаракати номусга тегишга суиқасд сифатида эмас, шахсга қарши қаратилган жиноят (баданга шикаст етказиш, ҳақорат ва ҳоказо) сифатида квалификация қилиниши керак.

Шах зўрлик ишлатиб, қўрқитиб ёки жабрланувчининг ожизлик ҳолатидан фойдаланиб, у билан жинсий алоқа қилишни истаган, аммо бунинг учун қулай имконият бўлишига қарамай, жинсий алоқа қилмаган ҳолларда (бошқача айтганда айбдорга боғлиқ бўлган ҳолатларга кўра охирига етказилмаган бўлса), қилмиш номусга тегишдан **ихтиёрий қайтиш** деб қаралиши керак.

NOTA BENE!

Шахнинг жинсий алоқа қилиш учун қулай имкониятлар борлигини била туриб, жабрланувчининг жинсий эркинлигига (дахлсизлигига) тажовузни ўз хоҳиш-иродаси билан тўхтатган ёки уни охирига етказмаган ҳоллар номусга тегишдан **ихтиёрий қайтиш** деб топилади.

Номусга тегишдан ихтиёрий равишда қайтишнинг мотиви айбдорнинг жабрланувчига раҳми келганлиги, унинг номусга тегмаслигини илтимос қилиши билан боғлиқ бўлиши мумкин. Бундай ҳолларда, Ўзбекистон Республикаси ЖК 26-моддасига мувофиқ, номусга тегишдан ихтиёрий қайтганлик учун шахс жиноий жавобгарликка тортилмайди. Аммо айбдорнинг қилмишида бошқа жиноятнинг аломатлари бўлса, у ана шу жиноят учун ЖК Махсус қисми билан жавобгарликка тортилиши керак (масалан, баданга шикаст етказганлик, ҳақоратлаш, мол-мулкни нобуд қилиш каби номусга тажовуз вақтида содир этилган бошқа қилмишлар учун).

Субъектив томондан жиноят **тўғри қасд** билан содир этилади. Айбдор жабрланувчига нисбатан зўрлик ишлатиб, қўрқитиб ёки унинг ожизлигидан фойдаланиб, унинг хоҳиш-иродасига қарши номусига тегаётганлигини англайди ва бунинг хоҳлайди. Жиноятни содир этиш мотиви ва кўзланган мақсад квалификация учун аҳамиятга эга эмас. Жиноятнинг мотиви аксарият ҳолларда, шахвоний ҳирс ҳисобланади. Айрим ҳолларда, жиноят мотиви жабрланувчидан ўч олиш, уни шарманда қилиш, атрофдагилар олдида камситиш ва бошқалар бўлиши мумкин. Номусга тегиш, шунингдек, диний таассублар замирида ҳам содир этилиши мумкин. Миллий ёки ирқий адоват мотивининг мавжудлиги жиноятни квалификация қилишга таъсир кўрсатмайди.

Жиноятнинг субъекти ҳар икки жинсдаги, жиноят содир этилган вақтга келиб 14 ёшга тўлган ақли расо шахс бўлиши мумкин.

ЖК 118-моддаси 2-қисмида жазони оғирлаштирувчи қатор ҳолатлар назарда тутилади:

1. **ЖК 118-моддаси 2-қисмининг «а» банди** – икки ёки ундан ортиқ кишининг номусига тегиш.

Шах зўрлик ишлатиб икки ёки ундан ортиқ жабрланувчилар билан жинсий алоқа қилса ва унинг қилмиши ягона қасд билан

қамраб олинган бўлса, айбдорнинг қилмиши Ўзбекистон Республикаси ЖК 118-моддаси 2-қисми «а» банди билан квалификация қилиниши зарур. Зўравон икки ёки ундан ортиқ шахснинг номусига тегиш ниятида бўлса, аммо унга боғлиқ бўлмаган ҳолатларга қўра жиноий ниятини охирига етказа олмаган ҳолларда (хусусан, биттасининг номусига тегади, иккинчисига эса улгурмайди) унинг қилмиши икки ёки ундан ортиқ шахснинг номусига тажовуз қилишга суиқасд сифатида (Ўзбекистон Республикаси ЖК 25-моддаси ва 118-моддаси 2-қисми «а» банди) квалификация қилинади.

2. Такроран, хавфли рецидивист томонидан ёхуд илгари ЖКнинг 119-моддасида назарда тутилган жиноятни содир этган шахс томонидан содир этилган бўлса, Ўзбекистон Республикаси **ЖК 118-моддаси 2-қисми «б» банди** билан жавобгарликка тортилади.

Такроран номусга тегиш жиноятини содир этишда айбдор аввалги қилмишини охирига етказмаганидан ва унда бевосита бажарувчи ёки бошқа иштирокчи сифатида қатнашганидан қатъи назар, агар айбдор содир этган қилмишларининг бирортаси учун жавобгарликка тортилмаган ва мазкур қилмишлар учун жиноий жавобгарликка тортиш муддати ўтмаган бўлса, унинг ҳаракатлари **ЖК 118-моддаси 2-қисми «б» банди** билан квалификация қилинади.

Такроран содир этилган номусга тегишни икки ёки ундан ортиқ кишининг номусига тегишдан фарқлаш лозим. Иккинчи ҳолатда айбдорнинг ҳаракатлари ягона қасд билан қамраб олинади, биринчи ҳолатда эса айбдорда ҳар бир номусга тегиш олдидан алоҳида қасд вужудга келади. Бу қўриб чиқиладиган ҳолатлар ўртасидаги асосий фарқ ҳисобланади. Шунингдек, шуни алоҳида инобатга олиш лозимки, такроран номусга тегиш икки ёки ундан ортиқ кишининг номусига тегишдан фарқли равишда айнан бир жабрланувчига нисбатан содир этилиши ҳам мумкин.

NOTA BENE!

Жабрланувчи айнан бир шахс ёки бошқа шахслар бўлишидан қатъи назар, қилмиш **такроран** жиноят содир этилган деб квалификация қилинади.

Аммо айбдор айнан бир жабрланувчига нисбатан узоқ бўлмаган вақт оралиғида бир неча жинсий ҳаракатларни содир этган бўлса ва содир этилган номусга тегишнинг иш ҳолатлари айбдорнинг қасди шунга йўналганлигидан далолат берса (давомли жиноят), унинг ҳаракатлари такроран номусга тегиш сифатида баҳоланиши мумкин эмас.

Агар айбдор **хавфли рецидивист** ёхуд илгари **ЖКнинг 119-моддасида назарда тутилган жиноятни содир этган шахс** бўлса, у Ўзбекистон Республикаси **ЖК 118-моддаси 2-қисми «б» банди** билан

жавобгарликка тортилади. Табиийки, мазкур ҳолатда шахснинг аввалги содир этган қилмиши учун қонунда белгиланган тартибда судланганлик олиб ташланмаган ёки муддати ўтиб кетмаган бўлиши лозим.

3. **ЖК 118-моддаси 2-қисми «в» бандида** бир гуруҳ шахслар томонидан номусга тегиш учун жавобгарлик белгиланган.

NOTA BENE!

Бир гуруҳ шахслар томонидан номусга тегиш деганда, жиноятни содир этишда икки ёки ундан ортиқ ақли расо 14 ёшга тўлган жисмоний шахсларнинг иштирок этиши тушунилади. Бунда уларнинг ҳар бири гуруҳнинг бошқа аъзолари билан келишиб ҳаракат қилган ҳамда номусга тегиш жинояти объектив томонининг ҳеч бўлмаганда битта ҳаракатини содир этган бўлиши лозим. Иштирокчилар ўртасида олдиндан тил бириктирилганлиги аҳамиятга эга эмас.

Номусга тегишнинг **бир гуруҳ шахслар** томонидан содир этилиши деганда, мазкур жиноят субъекти белгиларига мувофиқ келувчи шахслар томонидан жиноятни содир этиш тушунилади. Икки ёки ундан ортиқ шахс жабрланувчининг номусига тегишни ташкиллаштирган, лекин жиноят содир этилишида бевосита қатнашмаган бўлса, жиноят содир қилган шахслар эса 14 ёшга тўлмаганлиги учун жиноят субъекти бўла олмаса, шахс ҳаракатлари ЖК 118-моддаси 1-қисми билан жавобгарликка тортилади. Мазкур ҳолатда номусга тегишнинг ташкилотчиси қўшимча равишда ЖК 127-моддаси 3-қисми билан, яъни вояга етмаган шахсларни жиноят содир этишга жалб қилганлик учун квалификация қилиниши керак.

Агар бир неча айбдор номусга тегиш ҳаракатларини бажаришга **олдиндан тил бириктирмаган бўлса**, улар номусга тегаётган шахсга объектив жиҳатдан турли хил ёрдам берган бўлсалар ҳам жиноят бир гуруҳ шахслар томонидан содир этилган деб топилмайди. Чунки айбдорлар ҳаракати ўртасида ҳеч қандай субъектив боғлиқлик мавжуд бўлмайди. Турли шахслар томонидан мустақил ҳолда ҳаракат қилиб содир этилган номусга тегиш бир гуруҳ шахслар томонидан содир этилган деб топилиши мумкин эмас.

Номусга тегиш икки ёки ундан ортиқ бажарувчи (иштирокчи) шахс томонидан содир этилганда қилмиш **ЖК 118-моддаси 2-қисми «в» банди** билан квалификация қилиниши лозим. Номусга тегиш жиноятининг таркиби қонунчилик томонидан шундай тузилганки, фақатгина икки ҳаракатни: номусга тегиш ва зўрлик ишлатиш ёки номусга тегиш ва қўрқитиш ҳаракатларини содир этиш жиноят ҳисобланади. Жабрланувчининг ожизлигидан фойдаланиб унинг

номусига тегиш бундай ҳолатда истисно ҳолат ҳисобланади. Биринчи икки ҳолатда қўрқитиш ва зўрлик ишлатиш номусга тегишдан олдин содир этилса (номусга тегиш билан турли вақтларда содир этилса), мазкур ҳолатда эса иккала ҳаракат бир-бирига қўшилиб кетади, яъни ожиз аҳволда бўлган шахснинг номусига тегиш унинг бундай ожизлигидан фойдаланиш ҳисобланади.

Икки субъект томонидан амалга ошириладиган номусга тегиш жинояти объектив томонининг мазкур жиҳатини инобатга олиб, иштирокчилар деб, ўз ҳаракатлари билан жиноят таркиби объектив томонининг белгиларини тўлиқ ёки қисман амалга оширадиган, жабрланувчи эркига қарши номусга тегишни бевосита амалга оширадиган ёки унинг қаршилигини бартараф қилиш ва бу билан бошқа шахснинг жинсий эҳтиёжини қондиришини таъминлаш мақсадида жабрланувчига жисмоний зўрлик ишлатадиган ёки уни қўрқитадиган шахслар тушунилади. Бундай ҳолатда улар жиноят объектив томонини бажаришда иштирок этадилар ва бажарувчилар, яъни **гуруҳ иштирокчиси** бўладилар.

Номусга тегишнинг иштирокчилари (ташкilotчи, далолатчи, ёрдамчи) бевосита жинсий алоқа қилмаган, лекин бошқа шахсларнинг жабрланувчи билан зўрлик ишлатиб, жинсий алоқа қилишига кўмаклашган (алдаш орқали жабрланувчини жиноят жойига келтирган, жиноят содир этиш учун жой тайёрлаб берган, жабрланувчини ожиз аҳволга солиш учун кўмаклашган ва бошқ.) ҳолларда уларнинг қилмиши бир гуруҳ шахслар томонидан содир этилган номусга тегиш деб эътироф этилмайди. Бундай ҳолларда ана шу шахсларнинг қилмиши ЖК 28-моддаси орқали 118-модданинг тегишли қисми билан квалификация қилинади.

Агар бундай иштирокчилар номусга тегишни содир этаётган бир неча бажарувчиларга қасдан ёрдам берган бўлишса, улар ЖК 28-моддаси ва 118-моддаси 2-қисми «в» банди билан жавобгарликка тортиладилар. Қилмишни квалификация қилишда бундай ёндашув шу билан изоҳланадики, ташкilotчилар, далолатчилар, ёрдамчилар жиноят объектив томонида белгиланган ҳаракатларни содир этмайдилар ва мазкур ҳолатда бир гуруҳ шахслар деб эътироф этилмайдилар. Бундай ҳолатда бир гуруҳ шахслар томонидан содир этилган номусга тегишни ролларни тақсимлаган ҳолда иштирокчиликда содир этиладиган номусга тегишдан фарқлаш лозим.

Номусга тегиш нафақат бир неча субъект томонидан бир шахсга нисбатан амалга оширилганида, балки жиноятчилар олдиндан тил бириктириб икки ёки ундан ортиқ шахсга нисбатан зўрлик ишлатганида (бошқача қилиб айтганда, ҳар бир жиноятчи жабрланувчилардан бирининг номусига текканида) ҳам бир гуруҳ шахслар томонидан содир этилган деб топилиши лозим.

Олдиндан тил бириктириш турли шаклда бўлиши мумкин бўлган (оғзаки тарзда, имо-ишоралар орқали), номусга тегишга қаратилган ҳаракатлар амалга оширилишидан олдин икки ёки ундан ортиқ шахснинг келишуви ҳисобланади. Қилмишни ЖК 118-моддаси 2-қисми «в» банди билан квалификация қилишда айбдорларнинг олдиндан тил бириктирганлиги зарурий белги ҳисобланмайди, аммо мазкур ҳолат суд томонидан жазо тайинлашда оғирлаштирувчи ҳолат сифатида инобатга олинаши лозим.

4. Ўлдириш билан қўрқитиб номусга тегиш Ўзбекистон Республикаси **ЖК 118-моддаси 2-қисми «г» банди** билан квалификация қилинади.

Ўлдириш билан қўрқитиш деганда, жабрланувчини ҳаётдан маҳрум қилиш билан қўрқитиш тушунилиши зарур.

Аксарият ҳолларда номусга тегиш ўлдириш билан қўрқитиб (оғзаки «ўлдираман», «майиб қиламан», «осаман», «заҳарлайман» деб) содир этилади, аммо дўқ-пўписа сукут сақлаган ҳолда, ниҳоятда маъноли имо-ишоралар (қуролдан фойдаланиб, жабрланувчини ҳаётдан маҳрум қилиш мумкин бўлган бошқа жисмларни намойиш этиш воситасида ва ҳоказо) билан ҳам ифодаланиши мумкин. Ўлдириш билан қўрқитиш ишонарли, жабрланувчининг ўз ҳаёти учун хавотирланиши учун етарли бўлиши керак. Айбдорнинг ўз дўқ-пўписасини амалга ошириш ниятида бўлган ёки бўлмаганлиги аҳамиятга эга эмас.

Агар ўлдириш билан қўрқитиш жабрланувчининг қаршилигини баргараф этиш мақсадида қўлланилган бўлса, қилмиш ЖК 118-моддаси 2-қисми «г» банди билан жавобгарликка тортилади. Бундай қўрқитиш мазкур модданинг диспозицияси билан қамраб олинади ва қилмишни ЖК 112-моддаси (Ўлдириш ёки зўрлик ишлатиш билан қўрқитиш) билан қўшимча квалификация қилиш талаб қилинмайди.

Агар ўлдириш билан қўрқитиш номусга тегишдан сўнг, масалан, жабрланувчи бўлган воқеаларни ҳеч кимга айтмаслиги мақсадида амалга оширилган бўлса, агар жабрланувчида қўрқитиш амалга оширишдан хавфсираш пайдо бўлган бўлса, айбдор ҳаракатлари ЖК 118-моддаси 1-қисми (оғирлаштирувчи ҳолатлар бўлмаган ҳолда) ва ЖК 112-моддаси билан квалификация қилиниши лозим.

Жабрланувчини турли оқибатлар келиб чиқиши мумкинлиги билан қўрқитиш (турли даражадаги тан жароҳатлари етказилиши билан) ЖК 118-моддаси 1-қисми билан квалификация қилинади.

ЖК 118-моддаси 3-қисми бир қатор оғирлаштирувчи ҳолатларни ўз ичига олади:

1. **ЖК 118-моддаси 3-қисми «а» банди** — шахснинг 18 ёшга тўлмаганлиги айбдорга аён бўлган ҳолда номусга тегиш.

Мазкур жиноятнинг **бевосита объекти** вояга етмаган шахсларнинг жинсий эркинлиги ёки жинсий дахлсизлиги ҳисобланади.

14 ёшга тўлмаган шахснинг номусига тегиш ЖК 118-моддаси 4-қисмида назарда тутилганлиги боис мазкур жиноят жабрланувчилари 14 ёшдан 18 ёшгача бўлган шахслар ҳисобланади.

Номусга тегишни **ЖК 118-моддаси 3-қисми «а» банди** билан баҳолаш учун айбдор 18 ёшга тўлмаган шахс билан зўрлик ишлатиб жинсий алоқа қилаётганини билган бўлиши лозим. Агар жабрланувчининг ёшига нисбатан янглишгани аниқланган тақдирда (масалан, ташқи кўриниши, бўй-басти, жабрланувчининг хулқи ва ҳоказолар) унинг қилмиши ЖК 118-моддаси 3-қисми «а» банди билан ўн саккиз ёшга тўлмаганлиги айбдорга аён бўлган шахснинг номусига тегиш деб квалификация қилинмайди. Бундай ҳолларда, айбдор ЖК 118-моддаси 1-қисми бўйича жавобгарликка тортилади.

NOTA BENE!

Қонун, уларнинг ўзи рози бўлса ҳам **16 ёшга** тўлмаган шахслар билан жинсий алоқа қилишни **қатъиян ман этади**.

16 ёшга тўлмаган шахс билан ихтиёрий равишда жинсий алоқа қилиш ЖК 128-моддасида назарда тутилган жиноят таркибини ташкил этади.

2. Яқин қариндошнинг номусига тегиш Ўзбекистон Республикаси **ЖК 118-моддаси 3-қисми «б» банди** билан квалификация қилинади.

Суд-тергов амалиётида яқин қариндошларининг (ўз қизлари, набиралари, опа-сингиллари, ўғай қизлар ва ҳоказоларнинг) номусига тегиш ҳоллари ҳам учраб туради.

Шак-шубҳасиз, бундай жиноятлар жамиятимизда мавжуд бўлган ахлоқ нормаларига зид бўлиб, ғоят даражада ахлоқсизлиги, уятсизлиги билан ажралиб туради.

NOTA BENE!

Яқин қариндошлар деганда, қариндош ёки куда томондан қариндош бўлган шахслар, яъни ота-она, опа-ука ва опа-сингиллар, эр-хотин, фарзанд, шу жумладан, фарзандликка олинганлар, неваралар, шунингдек, эр-хотиннинг ота-онаси, ака-ука ва опа-сингиллари тушунилади. Шу муносабат билан зўрлик ишлатиб, кўрқитиб ёки ожизлик ҳолатидан фойдаланиб, қариндошлар билан жинсий алоқа қилиш шахсни **ЖК 118-моддаси 3-қисми «б» банди** билан жавобгарликка тортиш учун асос бўлади.

3. Ўзбекистон Республикаси **ЖК 118-моддаси 3-қисми «в» банди** — оммавий тартибсизликлар қатнашчиси томонидан содир этилган номусга тегиш.

Номусга тегиш оммавий тартибсизликлар вақтида унинг қатнашчилари томонидан содир этилган тақдирдагина айбдорнинг қилмиши ЖК 118-моддаси 3-қисми «в» банди билан квалификация қилинади.

Номусга тегиш оммавий тартибсизликларнинг ташкилотчиси ёки фаол қатнашчиси томонидан содир этилган бўлса, айбдорнинг қилмиши ЖК 118-моддаси 3-қисми ва 244-модда (Оммавий тартибсизликлар) билан жиноятларнинг жами бўйича квалификация қилиниши лозим.

4. Ўзбекистон Республикаси **ЖК 118-моддаси 3-қисми «г» банди** — ўта хавфли рецидивист томонидан содир этилган номусга тегиш.

Қилмиш ўта хавфли рецидивист томонидан содир этилган деб айбдорни **ЖК 118-моддаси 3-қисми «г» банди** билан жиноий жавобгарликка тортиш учун, унинг номусга тегишдан олдин ЖК 34-моддаси 3-қисмига мувофиқ қонунда белгиланган тартибда ўта хавфли рецидивист деб топилганлигини аниқлаш зарур.

5. Ўзбекистон Республикаси **ЖК 118-моддаси 3-қисми «д» банди** — номусга тегиш натижасида оғир оқибатларнинг келиб чиқиши.

Қуйидагилар **оғир оқибатлар** деб эътироф этилиши мумкин:

— жабрланувчининг ўлими келиб чиқиши ёки унга оғир тан жароҳатлари етказилиши;

— шахнинг таносил ёки ОИВ/ОИТС касаллиги ўзида борлигини била туриб уни жабрланувчига юқтириши¹;

— шахнинг ўзини ўзи ўлдириши ёки ўзини ўзи ўлдиришга суиқасд қилиши;

— бахтсиз ҳодиса натижасида жабрланувчининг ўлими келиб чиқиши ёки унга оғир тан жароҳатлари етказилиши;

— бачадондан ташқарида ҳомиланинг пайдо бўлиши ёки тиббий нуқтаи назардан туғиш ёки ҳомилани сунъий тушириш (аборт) мумкин бўлмаган ҳолда жабрланувчининг ҳомиладор бўлиши (масалан, унинг ёш бола эканлиги).

Мазкур ҳолатда содир этилган қилмиш ЖК 118-моддаси 3-қисми «д» банди билан тўлиқ қамраб олинади ва ЖК Махсус қисмининг бошқа моддалари билан қўшимча квалификация қилиш талаб қилинмайди (масалан, номусга тегиш пайтида эҳтиётсизликдан жабрланувчининг ўлими келиб чиқса ЖК 102-моддаси билан, жабрланувчи ўзини ўзи ўлдирса ЖК 103-моддаси билан, жабрланувчи руҳий касалга чалинса ЖК 104-моддаси билан).

NOTA BENE!

Номусга тегиш натижасида келиб чиққан **оғир оқибатларга** жинсий алоқа оқибатлари, шунингдек, айбдор томонидан жабрланувчига нисбатан зўрлик ишлатиб амалга оширган бошқача

¹ Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2010 йил 29 октябрдаги 13-сонли «Номусга тегиш ва жинсий эҳтиёжни ғайритабiiй усулда қондиришга доир ишлар бўйича суд амалиёти тўғрисида»ги қарори. — Т.: Ўзбекистон Республикаси Олий судининг бирлашган тахририяти, 2010. 12-б.

ҳаракатлари, ундан ташқари жабрланувчининг унга нисбатан ишлатилган зўрликни баргараф қилиш учун қилган ҳаракатлари натижасида вужудга келган оқибатлар киради.

Номусга тегиш билан боғлиқ барча ҳолларда зўрланганидан сўнг юз берган барча оғир оқибатлар билан зўрлик ишлатиб жинсий алоқа қилиш ўртасида **сабабий боғланиш** мавжудлигини аниқлаш зарур. Шундай боғланиш мавжудлиги аниқланмаса, жиноятни **ЖК 118-моддаси 3-қисми «б» банди** билан квалификация қилиб бўлмайди. Унда жабрланувчининг ўлимига нисбатан айбдорнинг айби фақат эҳтиётсизлик шаклида бўлади. Масалан, айбдорнинг жабрланувчининг қаршилигини енгиш мақсадида зўрлик ишлатиши натижасида жабрланувчининг ўлими келиб чиққан бўлса, айбдор жабрланувчининг ўлимига кўзи етмаган, лекин кўзи етиши лозим ва мумкин бўлган бўлади ҳамда келиб чиққан оқибат эҳтиётсизлик натижасида юз беради.

Агар номусга тегиш жабрланувчисининг ўлимига нисбатан айбдор қасдан ҳаракат қилганлиги аниқланса, жиноят **ЖК 118-моддасининг** тегишли банди ва 97-моддаси 2-қисми «з» банди билан квалификация қилиниши лозим. Тегишли равишда агар жабрланувчи номусга тегиш амалга оширилганидан сўнг ҳаёт ёки соғлиқ учун хавфли бўлган ҳолда ташлаб кетилиши оқибатида унинг исботи келиб чиқса ёки унга оғир тан жароҳатлари етказилса, қилмиш **ЖК 118-моддасининг** тегишли қисми ва 117-моддаси билан жавобгарликка тортилади. Мазкур ҳолатда **ЖК 118-моддаси 3-қисми «д» бандини** қўллаш ортиқча ҳисобланади, чунки қасдан одам ўлими ёки хавф остида қолдириш жинсий зўрлик ишлатиш билан боғлиқ ҳолда содир этилган бўлишига қарамасдан номусга тегишнинг оғирлаштирувчи қисмини ташкил қилмайди ва жиноятнинг алоҳида таркибини ташкил этади ва шунинг учун бу ҳолатда икки марта жавобгарлик белгиланмайди.

Агар жабрланувчига ҳаёти учун хавфли оғир тан жароҳатлари етказилган бўлса-ю, аммо бу ЖК нинг 104-моддаси 1-қисмида назарда тутилган оқибатларга олиб келмаса, қилмиш **ЖК 118-моддаси 1-қисми** ва 104-модданинг 1-қисми билан баҳоланади.

Номусга тегиш натижасида жабрланувчининг қизлигини йўқотиши ёки ҳомиладор бўлиб қолиши оғир оқибат деб эътироф этилиши мумкин эмас.

Ўзбекистон Республикаси **ЖК 118-моддаси 4-қисми** — ўн тўрт ёшга тўлмаганлиги айбдорга аён бўлган шахснинг номусига тегиш.

Жабрланувчининг 14 ёшга тўлмаганлиги айбдорга олдиндан маълум бўлган ёки унинг хулқи ва ташқи кўринишига қараб ёшини билиши лозим бўлган ҳоллардагина айбдорнинг қилмиши **ЖК 118-моддаси 4-қисми** билан квалификация қилинади. Башарти айбдор жабрланувчининг ёшига нисбатан ҳақиқатан ҳам янглишган бўлса, унинг қилмиши ЖК 118-моддаси 1-қисми билан, жабрланувчининг ўн саккиз ёшга тўлмаганлигини тахмин қилган бўлса, **ЖК 118-моддаси 3-қисми «а» банди** билан квалификация қилиниши зарур.

Агар 14 ёшга тўлмаганлиги айбдорга аён бўлган шахснинг номусига тегиш содир этилиб, кейинчалик унинг ихтиёри билан номусга тегиш ҳаракатлари содир этилган бўлса, қилмиш жиноятлар жами тариқасида **ЖК 118-моддаси 4-қисми** ва 128-моддаси (Ўн олти ёшга тўлмаган шахс билан жинсий алоқа қилиш) билан квалификация қилинади.

2-§. Жинсий эҳтиёжни зўрлик ишлатиб, ғайритабiiй усулда қондириш (ЖК 119-моддаси)

Мазкур жиноятнинг **бевосита объекти** жабрланувчининг жинсий эркинлигини таъминловчи ижтимоий муносабатлар, шунингдек, ўз ихтиёрига кўра жинсий алоқа қилиш шеригини танлаш ҳуқуқи, 16 ёшга тўлмаган шахсларнинг жинсий дахлсизлиги ҳисобланади. Жинсий эҳтиёжни зўрлик ишлатиб ғайритабiiй усулда қондиришнинг **кўшимча объекти** жабрланувчининг соғлиғи ва (ёки) ҳаёти бўлиши мумкин.

Объектив томондан жиноят зўрлик ишлатиб, қўрқитиб ёки жабрланувчининг ожизлигидан фойдаланиб, жинсий эҳтиёжни ғайритабiiй усулда қондиришда ифодаланади.

Мазкур моддада назарда тутилган жиноят:

1) эркак кишининг жинсий эҳтиёжини аёл билан ғайритабiiй усулда зўрлик ишлатиб қондиришида;

2) аёлнинг жинсий эҳтиёжини аёл билан зўрлик ишлатиб қондиришида;

3) эркак кишининг жинсий эҳтиёжини эркак билан зўрлик ишлатиб қондиришида;

4) жинсий эҳтиёжини қондиришга қаратилган бошқа шахвоний ҳаракатларни содир этишда (масалан, жабрланувчини жинсий аъзо билан муомала қилишга мажбурлашда ва ҳоказо) ифодаланиши мумкин.

(«Зўрлик», «зўрлик ишлатиш билан қўрқитиш», «жабрланувчининг ожиз аҳволи» тушунчаларини ЖК 118-моддаси таҳлилида кўриб чиққан эдик.)

Кўриб чиқилаётган жиноят жинсий эҳтиёжни ғайритабiiй усулда қондиришга қаратилган зўравонлик ҳаракати содир этилган дақиқадан эътиборан, дефлорация ва эякуляциядан қатъи назар, тугалланган деб эътироф этилади.

Жинсий эҳтиёжни ғайритабiiй усулда қондириш айбдорнинг хоҳиш-иродасига боғлиқ бўлмаган сабабларга кўра ниҳоясига етказилмаган бўлса, қилмиш шу жиноятга суиқасд деб топилади (масалан, кийимларини ечиш, муайян ҳолатда туришга мажбурлаш ва ҳоказо) ва ЖК 119-моддаси ҳамда 25-моддаси билан квалификация қилинади.

Жинсий эҳтиёжни зўрлик ишлатиб, ғайритабiiй усулда қондиришдан кўнгулли равишда воз кечиш ҳоллари ҳам учрайди.

Субъектив томондан жиноят тўғри қасддан ғаразли ният билан содир этилади. Жиноятнинг **мотиви** — шахвоний алоқа, шунингдек,

жабрланувчининг шаънини таъқирлаш бўлиши мумкин, **мақсад** — жинсий эҳтиёжни қондириш.

Жиноятнинг субъекти ўн тўрт ёшга тўлган ҳар қандай ақли расо шахс бўлиши мумкин.

Мазкур жиноятнинг номусга тегишдан фарқи шундаки, номусга тегишда жинсий алоқа зўрлик ишлатиб **табiiй усулда** содир этилади, бу жиноятларнинг бошқа барча аломатлари эса бир хилдир.

(Бу ҳақда батафсил ЖК 118-моддаси таҳлилига қаранг.)

3-§. Бесоқолбозлик (эркакнинг эркак билан жинсий алоқа қилиши) (ЖК 120-моддаси)

Таҳлил этилаётган жиноятнинг **бевосита объекти** жинсий алоқаларнинг қарор топган (нормал) тартибини таъминловчи ижтимоий муносабатлар ҳисобланади.

Бесоқолбозлик **объектив томондан** эркакнинг эркак билан жинсий эҳтиёжини ихтиёрий қондиришидан иборатдир.

Бесоқолбозлик — эркакнинг эркак билан жинсий эҳтиёжини қондиришга қаратилган ҳар икки томоннинг ихтиёрий ҳаракатларидир.

Башарти бесоқолбозликда зўрлик ишлатиш, қўрқитиш ёки жабрланувчининг ожизлигидан фойдаланиш аломатлари мавжуд бўлса, айбдорнинг қилмиши ЖК 119-моддаси билан квалификация қилинади.

Жиноят жинсий алоқа бошланган дақиқадан эътиборан **туғалланган** деб эътироф этилади.

Субъектив томондан жиноят **тўғри қасд** билан содир этилади.

Бесоқолбозликнинг субъекти ўн олти ёшга тўлган, ғайритабiiй жинсий алоқа (гомосексуализм)нинг фаол ёки пассив қатнашчиси бўлган шахс ҳисобланади.

Бесоқолбозликнинг иштирокчиларидан бири ўн олти ёшга тўлмаган бўлса, иккинчи иштирокчининг қилмиши унинг фаол ёки пассив роль ўйнаганидан қатъи назар, ЖК 128-моддаси (Ўн олти ёшга тўлмаган шахс билан ғайритабiiй усулда жинсий алоқа қилиш) билан квалификация қилинади.

4-§. Аёлни жинсий алоқа қилишга мажбур этиш (ЖК 121-моддаси)

Жиноятнинг **бевосита объекти** аёлнинг жинсий эркинлигини таъминловчи ижтимоий муносабатлар ҳисобланади.

Объектив томондан жиноят хизмат, моддий ёки бошқа жиҳатлардан айбдорга қарам бўлган аёлни жинсий алоқа қилишга ёки жинсий эҳтиёжни ғайритабiiй усулда қондиришга мажбур этишда ифодаланади.

NOTA BENE!

Мажбур этиш деганда, аёлнинг хоҳиш-иродасига қарши у билан жинсий алоқа қилиш ёки жинсий эҳтиёжни ғайритабиий усулда қондириш мақсадида унинг руҳиятига ғайриқонуний тазйиқ ўтказишни тушуниш зарур.

(«Жинсий алоқа» тушунчасини ЖК 118-моддаси, «Жинсий эҳтиёжни ғайритабиий усулда қондириш» тушунчасини эса ЖК 119-моддаси таҳлилида кўришингиз мумкин.)

Жабрланувчига мажбурлаш пайтида ҳуқуққа хилоф руҳий таъсир кўрсатиш куйидаги усулларда амалга оширилади:

– **хизмат жиҳатидан қарамлик**, яъни аёлнинг уни мажбурловчи шахсга хизмат юзасидан бўйсунуши – «раҳбар – бўйсунувчи ходим» кўринишида (масалан, жабрланувчини ишдан бўшатиш, кам ҳақ тўланадиган ишга ўтказиш, пул мукофотларидан маҳрум қилиш, паст лавозимга ўтказиш, яшаш манбаларидан маҳрум қилиш билан кўрқитиш ва бошқ.) бўлиши мумкин;

– **моддий жиҳатдан қарамлик**, яъни аёлнинг унинг жинсий эркинлигига таҳдид солаётган шахсга моддий қарамлиги ёки яшаш учун маблағларнинг асосий қисмини шу шахсдан олиши (масалан, жабрланувчида тўлай олмайдиган қарз мажбуриятларининг мавжудлиги; аёлнинг ўз яшаш жойи бўлмай туриб айбдорнинг уйида яшаши ва бошқ.) ҳисобланади;

– **бошқача тарздаги қарамлик**, яъни тегишли хизмат вазифасини эгаллаб турган шахснинг жабрланувчи учун муҳим саналган масалаларни ҳал қилиши натижасида жабрланувчининг маълум бир имтиёз, фойда, устунликка эришиши. Бундай қарамлик турли кўринишларда бўлиши мумкин, масалан, «спортчи аёл – унинг мураббийи», «гумон қилинувчи – терговчи», «ариза билан мурожаат қилаётган шахс – аризани қаноатлантира оладиган шахс», «аспирант – илмий раҳбар».

Бундан ташқари, айбдор жабрланувчига ЖК 121-моддаси 1- қисми диспозициясида назарда тутилган жинсий ҳаракатларни содир этса, унинг қонуний ҳуқуқ ва эркинликларини бузмаслиги шартини кўйиши мумкин.

Шуни тушуниш лозимки, бу ҳаракатлар аёлни ёмон аҳволга солиб кўйишга қаратилади.

Маълум имтиёзларнинг берилиши, ишлаш учун қулай шароитлар, афзалликларнинг яратилиши, совғалар тортиқ этилиши, ҳар хил қонуний ва ноқонуний хизматларнинг кўрсатилишини мажбур этиш деб эътироф қилиш мумкин эмас.

Мажбурлаш шахсни ўзи ёки бошқалар билан табиий ёки ғайритабиий усулда алоқа қилишга қаратилган бўлиши мумкин.

Таклифнинг ўзида, агар мажбур этиш аломати бўлмаса, таҳлил қилинаётган жиноят таркиби бўлмайди. Жабрланувчининг ўзи қарам бўлган шахс билан, ўз розилиги билан жинсий алоқага киришиши жиноят таркибини ташкил этмайди.

Мажбурлаш аёлга нисбатан уни жинсий алоқа қилишга ёки жинсий эҳтиёжни зўрлик ишлатиб ғайритабиий усулда қондиришга кўндириш мақсадида руҳий зўрлик ишлатишнинг ўзига хос шакли бўлганлиги учун мазкур жиноят таркиби билан ЖК 118- ва 119-моддаларида назарда тутилган руҳий зўрлик ишлатиш билан содир этиладиган жиноятларни бир-биридан фарқлаш масаласи юзага келади.

Аёлни мажбур этишнинг номусга тегишдаги руҳий тазйикдан фарқи шундаки, аёл бош тортгани дўқ-пўписанинг дарҳол амалга оширилишини тахмин қилмайди. Айни вақтда етказилаётган ёки дўқ-пўписа қилинаётган зарар, биринчидан, бевосита жабрланувчининг шахсига эмас, унинг мулкӣ ва бошқа шахсий ҳуқуқларига дахлдор бўлиши, иккинчидан, ўз моҳиятига қўра бу зарар жабрланувчи хизмат ёки моддий жиҳатдан қарам бўлган шахс томонидангина етказилган бўлиши керак.

Агар шахс ўзига хизмат юзасидан, моддий жиҳатдан ёки бошқача тарзда қарам бўлган аёлга унинг номусига тегиш ёки жинсий эҳтиёжини ғайритабиий усулда қондириш мақсадида унга нисбатан руҳий зўрлик ишлатса, айбдорнинг ҳаракатлари ЖК 118- ёки 119-моддаларининг тегишли қисми билан квалификация қилиниши лозим.

ЖК 121-моддаси 1-қисмида назарда тутилган жиноят аёлни жинсий алоқа қилишга ёки жинсий эҳтиёжни ғайритабиий усулда қондиришга мажбурлаш фактининг ўзи, мақсадга эришилган ёки эришилмаганидан қатъи назар, **туғалланган жиноят** деб қаралиши керак. ЖК 121-моддаси 2-қисмида назарда тутилган жиноят эса айбдор томонидан ўз мақсадига эришганидан сўнг, яъни жинсий алоқа қилинган ёки жинсий эҳтиёж ғайритабиий усулда қондирилган пайтдан бошлаб туғалланган ҳисобланади.

Башарти шахс аёлнинг хоҳиш-иродаси бошқа шахс томонидан бўйсундирилганини била туриб, у билан жинсий алоқа қилса ёки жинсий эҳтиёжни ғайритабиий усулда қондирса, унинг қилмишини ЖК 121-моддаси билан квалификация қилиш мумкин эмас. Айрим ҳолларда айбдор мажбурлашга далолат қилганлиги учун ЖК 28-моддаси орқали 121-моддаси билан жавобгарликка тортилади.

Субъектив томондан мазкур жиноят фақат **тўғри қасд** билан содир этилади. Айбдор жабрланувчини унинг хизмат юзасидан, моддий ёки бошқача қарамлигидан фойдаланиб у билан ёки учинчи шахс билан жинсий алоқа қилиш ёки жинсий эҳтиёжни зўрлик ишлатиб ғайритабиий усулда қондиришга мажбурлаётганини англайди, жинсий эҳтиёжини қондириш **мотиви** асосида бу нарсани хоҳлайди.

Ушбу **жиноятнинг субъекти** 16 ёшга тўлган шахс ҳисобланади.

Ўз манфаатини кўзлаб, жабрланувчининг хизмат, моддий ёки бошқа жиҳатлардан қарамлигидан фойдаланиб, уни эркак киши билан жинсий алоқа қилишга мажбурлаган аёл ҳам жиноятнинг субъекти бўлиши мумкин.

«Жинсий эркинликка қарши жиноятлар» мавзуси бўйича яқуний саволлар

1. Номусга тегиш деганда нима тушунилади?
2. Номусга тегиш жиноятини содир этишда қандай зўрлик турлари қўлланилади?
3. Жавобгарликни оғирлаштирувчи ҳолатларда номусга тегиш жинояти квалификациясининг асосий хусусиятларини сананг.
4. Ўлдириш билан қўрқитиб номусга тегиш жиноятининг ўлдириш ёки зўрлик ишлатиш билан қўрқитиш жиноятидан фарқи нимада кўринади?
5. Оғир оқибатларга, эҳтиётсизликдан одам ўлими келиб чиққан номусга тегишнинг номусга тегиш ёки жинсий эҳтиёжни зўрлик ишлатиб ғайритабиий усулда қондириш билан боғлиқ ҳолда одам ўлдиришдан фарқи нимада кўринади?
6. Номусга тегиш жиноятини жинсий эҳтиёжни зўрлик ишлатиб ғайритабиий усулда қондириш жиноятидан фарқи нимада?
7. Жинсий эҳтиёжни зўрлик ишлатиб, ғайритабиий усулда қондириш жиноятининг бесоқолбозлик жиноятидан фарқи.
8. Бесоқолбозлик жинояти учун жавобгарликнинг ўзига хос хусусиятлари нимада?
9. Аёлни жинсий алоқа қилишга мажбур этишнинг номусга тегишдаги руҳий тазйикдан фарқи нимада? Аёлни жинсий алоқа қилишга мажбур этганлик учун айбдор жавобгарлигининг ўзига хос жиҳатлари нимада?
10. ЖК 121-моддасида берилган хизмат, моддий ёки бошқа жиҳатлардан қарам деганда нима назарда тутилади?
11. Номусга тегиш билан аёлни жинсий алоқа қилишга мажбур этишнинг ўхшаш ва фарқ қилувчи жиҳатлари нимада намоён бўлади?

Қўшимча адабиётлар

Ўқув қўлланмалар, махсус адабиётлар

Антонян Ю.М., Ткаченко А.А. Сексуальные преступления. – М.: 1993.

Дьяченко А.П. Уголовно-правовая охрана в сфере сексуальных отношений. – М.: 1996.

Зубкова В.И. Ответственность за преступления против личности по законодательству России. – М.: «Норма», 2005. – 256 Б.

Кондрашова Т.В. Проблемы уголовной ответственности за преступления против жизни, здоровья, половой свободы и половой неприкосновенности. — Екатеринбург: 2000. — 239 Б.

Конева М.А. Насильственные действия сексуального характера. — СПб.: «Юридический центр Пресс», 2002. — 304 Б.

Мацнев Н.И. Половые преступления. — СПб.: «Юридический центр Пресс», 2003. — 400 Б.

Рустамбаев М.Х. Преступления против личности. Учебное пособие. — Т.: «Эльдинур», 1998. — 181 Б.

Илмий мақолалар

Блиндер Б.А. Повторность как обстоятельство, отягчающее изнасилование // В кн.: Вопросы уголовного права, уголовного процесса и криминологии. — Душанбе: 1966.

Блиндер Б.А. Уголовно-правовая охрана свободы и достоинства женщины // Сборник научных трудов ТашГУ. — Т.: ТашГУ, 1970.

Блиндер Б.А., Халиков А. Некоторые вопросы квалификации и предупреждения половых преступлений против несовершеннолетних // Сборник научных трудов ТашГУ. — Т.: ТашГУ, 1975.

Пайзуллаев К.П. Юридическая и криминологическая характеристика личности преступника, совершившего сексуальное насилие против несовершеннолетних // Ж. Давлат ва ҳуқуқ, 2003. № 3. — 49–51-б.

Рустамбаев А.М. Вопросы соучастия при групповом сексуальном насилии // ТДЮИ магистрантларининг илмий мақолалар тўплами. 2004. № 6. — 143–152-б.

Рустамбаев А.М. Объект преступлений и потерпевшее лицо в преступлениях, составляющих сексуальное насилие // ТДЮИ магистрантларининг илмий мақолалар тўплами. 2004. № 6. — 136–144-б.

Рустамбаев А.М. Социальная обусловленность противоправности и наказуемости сексуального насилия и его виды // Ёш олимлар илмий мақолалари тўплами. 2004. № 6. — 88–96-б.

Рустамбаев А.М. Вина, мотив, цель в преступлениях составляющих сексуальное насилие // Ёш олимлар илмий мақолалари тўплами. 2003. № 5. — 157–163-б.

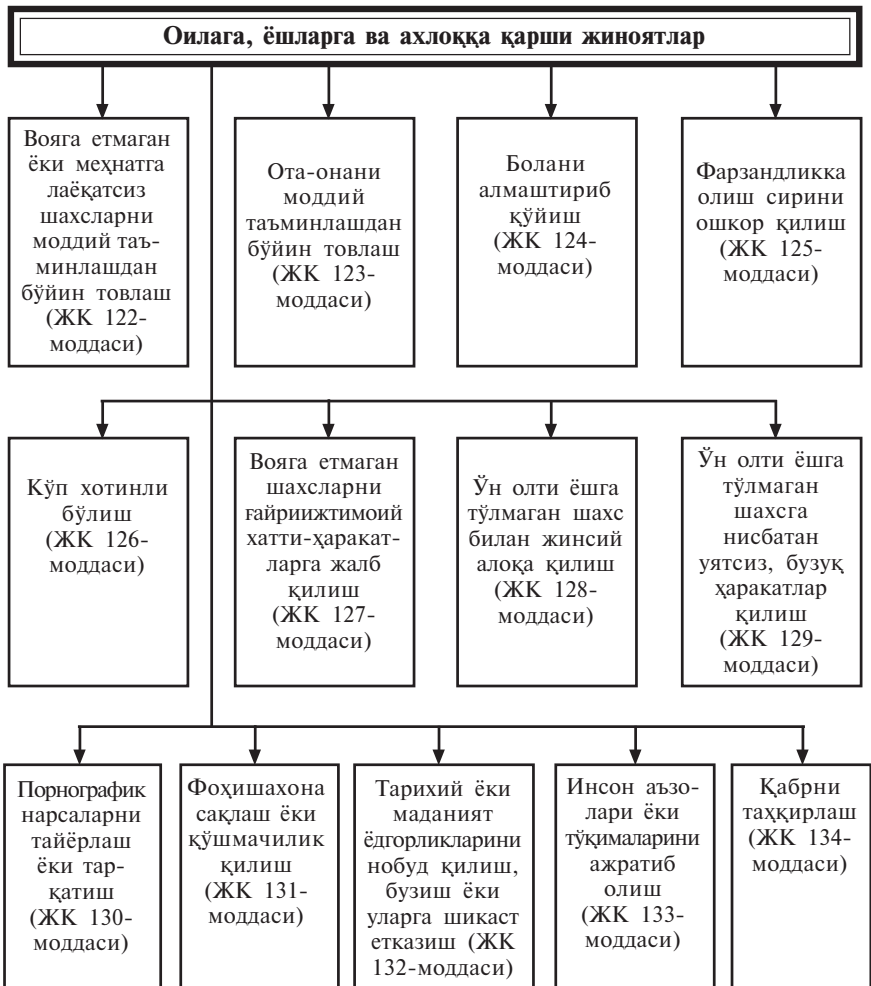
Рустамбаев М.Х., Ниязов А. Ответственность за угрозу в зарубежном законодательстве // Ж. Давлат ва ҳуқуқ, 2000. № 2. — 64–68-б.

Тохиров Ф. Отграничение преступлений, предусмотренных статьями 118, 119 УК РУз от развратных действий в отношении лица, не достигшего 16 лет // Ж. Вестник Каракалпакского Отделения Академии наук Республики Узбекистан. — Нукус: 2002. № 1–2. — 81–83-б.

Тохиров Ф. Юридическая и социально психологическая характеристика субъекта преступлений, составляющих сексуальное насилие // Ж. Ҳуқуқ, бизнес ва сиёсат. — Ҳўжанд: 2002. № 1–2. — 12–16-б.

VI БОБ. ОИЛАГА, ЁШЛАРГА ВА АХЛОҚҚА ҚАРШИ ЖИНОЯТЛАР

8 - схема

1-§. Вояга етмаган ёки меҳнатга лаёқатсиз шахсларни моддий таъминлашдан бўйин товлаш (ЖК 122-моддаси)

Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 64-моддасида: «Ота-оналар ўз фарзандларини вояга етгунларига қадар боқиб ва тарбиялашга мажбурдирлар.

Давлат ва жамият етим болаларни ва ота-оналарининг васийлигидан маҳрум бўлган болаларни боқиш, тарбиялаш ва ўқитишни таъминлайди, болаларга бағишланган хайрия фаолиятларни рағбатлантиради», деб белгиланган.

Конституциянинг 65-моддасида эса: «Фарзандлар ота-оналарининг насл-насабидан ва фуқаролик ҳолатидан қатъи назар, қонун олдида тенгдирлар»¹, деб таъкидланган.

Оила кодексига кўра, ота-она вояга етмаган болаларига таъминот бериши шарт (Оила кодекси 96-моддаси) ёхуд, ота-она вояга етган меҳнатга лаёқатсиз, ёрдамга муҳтож болалари-га таъминот бериши шартдир (Оила кодекси 100-моддаси).

ЖКнинг 122-моддасида назарда тутилган **жиноятнинг бевосита объекти** вояга етмаган ёки меҳнатга лаёқатсиз шахсларнинг турмуш кечириши учун нормал моддий шароитларни таъминлаш, шунингдек, вояга етмаганларнинг ёки меҳнатга лаёқатсиз шахсларнинг соғлиғи, нормал жисмоний ривожланишини таъминлашга йўналтирилган муносабатлардир.

Жиноятнинг объектив томони суднинг ҳал қилув қарорига мувофиқ моддий ёрдамга муҳтож бўлган вояга етмаган ва меҳнатга лаёқатсиз шахсларни боқиш учун ундириладиган маблағларни жами уч ойдан ортиқ муддат мобайнида тўламасликда ифодаланади.

NOTA BENE!

Бўйин товлаш деганда, нафақат суднинг ҳал қилув қарори бажарилишини тўғридан-тўғри рад этиш, балки айбдорнинг оладиган маоши миқдорини, бошқа даромадларини яшириши, ижро варақаси бўйича тўловлардан қочиб қутулиш мақсадида иш ёки яшаш жойини ўзгартириши ёхуд шу мақсадда меҳнат қилишдан бўйин товлаши ва ҳоказоларни тушуниш зарур.

Қилмиш фақат қуйидаги ҳолларда **ЖК 122-моддаси** билан жавобгарликка тортилади:

1) моддий ёрдамга муҳтож болаларни ёки меҳнатга лаёқатсиз шахсларни боқиш учун маблағ тўлаш тўғрисида қонуний кучга кирган суднинг ҳал қилув қарори мавжудлиги;

2) вояга етмаган ёки меҳнатга лаёқатсиз шахсларни боқиш учун ундириладиган маблағларни жами уч ойдан ортиқ муддат мобайнида қасддан тўламаган бўлиши.

¹ Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси: Ўн иккинчи чақириқ Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашининг ўн биринчи сессиясида 1992 йил 8 декабрда қабул қилинган. – Т.: «Ўзбекистон», 2009. – 6–7-б.

Ўша жойда – 13-б

Меҳнатга лаёқатсиз шахслар – I ва II гуруҳ ногиронлари ёки касаллиги туфайли вақтинча меҳнат лаёқатини йўқотган шахслардир.

Қонуний кучга кирган суднинг ҳал қилув қарорига биноан моддий ёрдамга муҳтож бўлган вояга етмаган ёки меҳнатга лаёқатсиз шахсларни боқиш учун ундирилиши лозим бўлган маблағ жами уч ой мобайнида тўланмаган тақдирда жиноят **туғалланган** деб эътироф этилади.

Субъектив томондан жиноят **тўғри қасдан** содир этилади. Айбдор ЖК 122-моддаси диспозициясида кўрсатилган шахсларни моддий таъминлаши лозим бўлган суд қарорининг қонуний кучга кирганлигини биледи ва мазкур мажбуриятни бажаришдан бўйин товлайди.

Жиноятнинг мотив ва мақсадлари қилмишни квалификация қилишга таъсир кўрсатмайди. Кўпинча ғараз ният ёки ўч олиш мотиви мавжуд бўлади.

Мазкур **жиноятнинг субъекти** суднинг ҳал қилув қарорига биноан моддий ёрдамга муҳтож вояга етмаган ёки меҳнатга лаёқатсиз шахсларни моддий таъминлаш вазифаси зиммасига юкланган 18 ёшга тўлган ақли расо ҳар қандай шахс (ота-оналар, фарзандликка олувчилар) бўлиши мумкин.

Ота-оналик ҳуқуқидан маҳрум қилиш алиментларни тўлашдан озод этмайди. Мазкур жиноят субъектлари, шунингдек, суд томонидан оталик белгиланган шахслар бўлиши мумкин.

Қайд этилган шахсларни боқиш вазифаси зиммасига юкланган шахс узрли сабабларга кўра (касаллиги, меҳнатга лаёқатсизлиги ва ҳоказо) уларни боқа олмаган ҳолларда уни ЖК 122-моддаси билан жиноий жавобгарликка тортиб бўлмайди.

2-§. Ота-онани моддий таъминлашдан бўйин товлаш (ЖК 123-моддаси)

Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 66-моддасида: «Вояга етган, меҳнатга лаёқатли фарзандлар ўз ота-оналари ҳақида ғамхўрлик қилишга мажбурдирлар»¹, деб уқтирилади. Ўзбекистон Республикаси Оила кодексига мувофиқ, вояга етган, меҳнатга лаёқатли болалар меҳнатга лаёқатсиз, ёрдамга муҳтож ўз ота-онасига таъминот беришлари ва улар тўғрисида ғамхўрлик қилишлари шарт.

Ота-онасининг давлат ва нодавлат муассасалари қарамоғида эканлиги вояга етган меҳнатга лаёқатли болаларни ота-она ҳақида ғамхўрлик қилиш ва уларга моддий ёрдам кўрсатиш мажбуриятидан озод қилмайди (Оила кодекси 109-моддаси).

Ушбу **жиноятнинг бевосита объекти** — айбдорнинг ота-онаси бўлмиш, меҳнатга қобилиятсиз шахсларнинг яшаш учун нормал

¹ Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси... 2009. – 13-б.

моддий шароитга эга бўлиши, шунингдек, уларнинг соғлиғини таъминловчи ижтимоий муносабатлардир.

Жинойятнинг **объектив томони** суднинг ҳал қилув қарорига биноан меҳнатга лаёқатсиз ва моддий ёрдамга муҳтож бўлган ота-онани ёки уларнинг ўрнини босувчи шахсларни моддий таъминлаш учун ундириладиган маблағнинг вояга етган шахслар томонидан жами уч ойдан ортиқ муддат мобайнида тўланмаслигида ифодаланади.

Шахсни ЖК 122-моддасидаги каби **ЖК 123-моддаси** билан жиноий жавобгарликка тортиш учун:

1) фарзандлар зиммасига ота-оналарини ёки уларнинг ўрнини босувчи шахсларни моддий таъминлаш учун маблағ тўлаб туриш мажбуриятини юкловчи суднинг ҳал қилув қарори мавжудлиги;

2) мазкур шахсларни боқиш учун ундириладиган маблағларни жами уч ойдан ортиқ муддат мобайнида қасддан тўламаган бўлишини аниқлаш зарур.

Ота-оналар – 55 ёшга тўлган аёллар, 60 ёшга тўлган эркаклар ҳамда I ва II гуруҳ ногиронлари **меҳнатга лаёқатсиз шахслар** деб ҳисобланади.

Суднинг ҳал қилув қарорига биноан ундирилиши лозим бўлган маблағнинг камида уч ойдан ортиқ муддат тўланмаслиги **туғалланган жиноят** деб эътироф этилади. Бўйин товлаш усули (масалан, яшаш жойини, иш жойини ўзгартириш, маошининг ҳақиқий миқдорини яшириш ва ҳоказо) қилмишни баҳолашда аҳамиятга эга эмас.

Субъектив томондан жиноят тўғри қасд билан содир этилади. Жиноятнинг содир этилиш мотиви ва кўзланган мақсад уни квалификация қилишда аҳамиятга эга эмас.

Жиноятнинг субъекти суднинг ҳал қилув қарорига биноан ота-оналарини ёки уларнинг ўрнини босувчи шахсларни моддий таъминлаш мажбурияти юкланган вояга етган туғилган фарзандлар, фарзандликка олинган ўғил ва қизлар, ўғай ўғил ва қизлар бўлиши мумкин.

3-§. Болани алмаштириб қўйиш (ЖК 124-моддаси)

Ушбу **жинойтнинг бевосита объекти** болага нисбатан ота-онанинг ҳуқуқларини, шу жумладан, уни тарбиялаш билан боғлиқ ҳуқуқларни таъминлаш борасида вужудга келадиган, шунингдек, бола туғилганидан сўнг келажакда ҳам унинг қонуний ҳуқуқ ва манфаатларини ҳимоя қилишда вужудга келадиган ижтимоий муносабатлар ҳисобланади.

Болани алмаштириб қўйиш бу қонунчилик томонидан ўрнатилган ҳамда Оила кодексига белгиланган комплекс ҳуқуқларнинг бузилиши ҳисобланади. Ўзбекистон Республикаси Оила кодексига мувофиқ, «ҳар бир бола оилада яшаш ва тарбияланиш, ўз ота-онасини билиш,

уларнинг ғамхўрлигидан фойдаланиш, улар билан бирга яшаш ҳуқуқи-га эга, бола манфаатларига зид бўлган ҳолатлар бундан мустаснодир» (65-модда).

Мазкур жиноятнинг **жабрланувчиси** қонунга мувофиқ фақатгина **бола** бўлиши мумкин. Аммо ЖК 124-моддаси мазмунидан ҳар қандай бола эмас, балки у билан содир этилаётган ҳаракатларнинг характери ва моҳиятини тушуна олмайдиган бола алмаштириш предмети бўлиши мумкинлиги келиб чиқади. Шунинг учун жиноят таркибининг мазкур белгиси («бола») чекланган ҳолда изоҳланиши керак. Жабрланувчи қоида тариқасида янги туғилган чақалоқ ҳисобланади. Бундай ҳолатда болада аниқ фарқ қилувчи белгилар намоён бўлмаган ёки унинг ота-онаси уларни фарқлашга улгурмаган бўлади.

Объектив томондан жиноят болани алмаштиришда, яъни янги туғилган ёки эмизикли бир чақалоқни бошқаси билан алмаштиришда ифодаланади (қасал болани соғлом болага, қиз болани ўғил болага ёки тескариси, бир миллатдагисини бошқа миллатга ва бошқ.). Болани эгаллаш ва унинг ўрнига бошқасини бериш унинг ота-онаси ёки унга ҳуқуқи бор шахслардан яширин равишда уларнинг иродасига қарши амалга оширилади. Бундай ҳаракатлар туғруқхонада, болалар уйида, уй шароитида ёки бошқа ҳолатларда амалга оширилиши мумкин.

Қилмиш бола эгалланган ва унинг ўрнига бошқаси берилган пайтдан бошлаб тугалланган ҳисобланади.

ЖК 137-моддаси билан квалификация қилинадиган одам (бола)ни ўғрилашдан фарқли равишда болани алмаштириш «ўринга-ўрин» асосида амалга оширилади. Бошқа жиҳатдан эса санаб ўтилган жиноятлар ўхшаш бўлиши мумкин.

Субъектив томондан ЖК 124-моддасида назарда тутилган жиноят тўғри қасд билан содир этилади. Айбдор у томондан амалга оширилаётган алмаштиришнинг ижтимоий хавфлилигини англайди, шунга кўзи етади ва жиноий оқибатлар келиб чиқишини хоҳлайди.

Жиноятни квалификация қилишда жиноят **мотиви** зарурий белгидир. Тамагирлик ёки бошқа паст ниятлар мавжуд бўлганда жиноят таркиби мавжуд бўлади.

Тамагирлик ниятлари моддий манфаатга эришишга интилишда ифодаланади. Болани алмаштираётган шахс ўз ҳаракатлари учун моддий рағбатлантириш олиш мақсадини кўзлайди. Тамагирлик ниятлари боланинг ота-онаси ёки бошқа манфаатдор шахслар бола касаллигини билган ва унинг даволаниши учун маълум миқдордаги харажатлар талаб қилинишини англаб, ундан алмаштириш орқали қутулмоқчи бўлганда ҳам мавжуд бўлади.

Бошқа паст ниятлар деганда, ўч олиш, ҳасад назарда тутилади.

Эҳтиётсизлик орқасидан болани алмаштириш жиноий жавобгарликни келтириб чиқармайди.

Мазкур жиноят **субъекти** 16 ёшга тўлган ҳар қандай ақли расо шахслар, тегишли муассаса (туғруқхона, болалар уйи ва бошқ.)нинг ходимлари ҳам бўлиши мумкин.

4-§. Фарзандликка олиш сирини ошкор қилиш (ЖК 125-моддаси)

Ўзбекистон Республикаси Оила кодексига мувофиқ, фарзандликка олиш қонун ҳимоясида ҳисобланади (Оила кодексининг 153-моддаси).

Жиноятнинг бевосита объекти фарзандликка олинган болаларнинг нормал ривожланиши учун шарт-шароитларни вужудга келтиришга қаратилган ижтимоий муносабатлар, оила манфаатлари, боланинг нормал руҳий ривожланиши ҳисобланади. Давлат нафақат фарзандликка олишнинг алоҳида тартибини белгилайди, балки биринчи навбатда боланинг руҳий эзилиши, катталар билан муносабатда тўсиқ ва қийинчиликлар вужудга келишининг олдини олиш мақсадида бошқа шахсларни фарзандликка олишни сир сақлаш мажбуриятини юклайди.

Объектив томондан жиноят фарзандликка олувчининг (мазкур шахслар вафот этган ҳолларда васийлик ва ҳомийлик органларининг) розилигисиз фарзанд қилиб олинган ўғил ёки қиз бола ҳақидаги маълумотларни ошкор этиши, фуқаролик ҳолатини қайд этиш ёзувлари китобидаги фарзандликка олувчилар боланинг қонқариндоши эмаслигини англаш мумкин бўлган кўчирмаларни беришида ифодаланади.

NOTA BENE!

Ўғил ёки қиз боланинг фарзандликка олингани ҳақидаги сирнинг ошкор этилиши, фарзандликка олинган болаларнинг туғишган ота-онаси эмаслиги тўғрисидаги ахборотни (оғзаки, ёзма равишда, босма усулда ва ҳоказо) ошкор қилиш жиноий жавобгарликка тортиш учун асос бўлади. Бунда ахборот фарзандликка олувчиларнинг хоҳиш-иродасига қарши ёхуд уларнинг вафотидан сўнг васийлик ва ҳомийлик органларининг рухсатисиз ошкор этилган бўлиши мумкин.

Башарти, фарзандликка олиш сирининг ошкор этилиши фарзандликка олишни ҳақиқий эмас деб эътироф этиш ёки фарзандликка олишни бекор қилиш талаби билан боғлиқ бўлган ҳолларда, ушбу талаблар тегишли расмий органларга (суд, васийлик органи ва ҳоказоларга) қонунда кўзда тутилган тартибда маълум қилинган бўлса, бундай ҳаракат жиноят ҳисобланмайди.

ЖКнинг 125-моддасида назарда тутилган жиноят, фарзандликка олиш ҳақидаги сир бир кишига ошкор қилинган пайтдан эътиборан **тамом бўлган** жиноят ҳисобланади.

Субъектив томондан жиноят тўғри қасд билан содир этилади. Айбдор фарзандликка олиш ҳақидаги маълумотнинг тўғрилигини биледи, бошқаларга буни маълум бўлишини истаб, фарзандликка олганларнинг ёки васий ва ҳомийлик органининг розилигисиз ошкор қилади.

ЖКнинг 125-моддаси 1-қисмида назарда тутилган **жиноятнинг субъекти** 16 ёшга тўлган фарзандликка олинганлик ҳақидаги маълумотга эга ҳар қандай шахс, фарзандликка олган инсоннинг ота-онаси, болалар муассасаси тарбиячилари, ўқитувчилари, эр-хотиндан биронтаси (бошқасининг хоҳишига зид келса) ҳам бўлиши мумкин.

Айбдорнинг ҳаракатлари қуйидаги ҳолларда **ЖКнинг 125-моддаси 2-қисми** билан квалификация қилинади:

а) фарзандликка олиш сирини ошкор этиш касбий фаолияти ёки эгаллаб турган хизмат мавқеи муносабати билан буни сир сақлаши лозим бўлган шахс томонидан содир этилган бўлса;

б) ғаразгўйлик ёки бошқа паст ниятларда содир этилган бўлса;

в) оғир оқибатларга сабаб бўлса.

Ўз касби ёки хизмат вазифасига кўра фарзандликка олинганлик ҳақидаги маълумотни сир тутиши лозим бўлган шахслар (васийлик ва ҳомийлик органлари ходимлари, суд мажлиси судьяси, котиби, таржимон) ЖКнинг **125-моддаси 2-қисми «а» банди** субъекти бўла олади.

ЖК 125-моддаси 2-қисми моҳиятидан келиб чиқиб, оғир оқибатлар деганда, оиланинг бузилиши, шахс саломатлигига зиён етиши ва ҳоказони тушуниш зарурдир (масалан, бола асраб олган шахсларнинг ёки асраб олинган бола кўнглининг бузилиши).

5-§. Кўп хотинли бўлиш (ЖК 126-моддаси)

Ушбу **жиноятнинг бевосита объекти** оилавий муносабатларни яхши йўлга қўйиш, хусусан, эр-хотин ўртасидаги муносабатлар ҳисобланади.

Объектив томондан жиноят умумий рўзғор юритиш асосида икки ёки ундан ортиқ аёл билан эр-хотин бўлиб яшашда ифодаланади.

Эр-хотин бўлиб яшаш эр-хотин ўртасида жинсий муносабатларнинг бўлишини назарда тутеди.

Умумий рўзғор, одатда, умумий хонадон ёки уйдан, умумий мол-мулк, пул маблағлари ва ҳоказолардан иборат бўлади. Бунда айбдорнинг бир уй ёки хонадонда бир вақтнинг ўзиде икки ёки ундан ортиқ аёл билан яшаш аҳамиятга эга эмас. Шунингдек, хотинларнинг бир-бири ҳақида билиши ёки уларнинг бир шахс билан умумий рўзғор асосида яшашга розилиги ҳам жиноятнинг квалифи-

кациясига таъсир қилмайди. Асосийси, айбдор уларнинг умумий рўзгорига моддий харажат қилган бўлиши лозим (масалан, коммунал ва фойдаланиш тўловларини доимий тўлаши, озиқ-овқат маҳсулотлари билан таъминлаб туриши, уйни ёки хонани таъмирлаш харажатларини, болаларнинг таълим олишини тўлаши ва бошқ.).

Никоҳда бўлган эркакнинг бошқа аёллар билан умумий рўзгорсиз биргаликда яшаши каби айрим ҳоллар **ЖК 126-моддаси** билан квалификация қилиниши мумкин эмас. Шу билан бир қаторда, агарда шахс бир хотин билан никоҳни хўжақўрсинга бекор қилиб, бошқа хотини билан никоҳдан ўтса, аммо аслида иккала оилани ҳам сақлаб қолса, кўриб чиқиладиган жиноят содир этилган ҳисобланади, демак, шахсни жавобгарликка тортиш учун ҳар икки хотин билан юридик жиҳатдан никоҳда эканлиги фактини аниқлашнинг ҳожати бўлмайди. Айбдор уларнинг бирортаси билан ҳам никоҳдан ўтмаган бўлиши мумкин.

Умумий рўзгор юритиш асосида икки ёки ундан ортиқ аёл билан эр-хотин бўлиб яшаш бошланган пайтдан эътиборан **жиноят тугалланган** деб эътироф этилади.

Субъектив томондан жиноят тўғри қасддан содир этилади. Айбдор бир вақтнинг ўзида икки ёки ундан ортиқ аёл билан умумий рўзгор асосида яшаётганлигини билади ва буни хоҳлайди. Қилмишнинг содир этилиш мотиви ва кўзланган мақсад жиноятни квалификация қилишда аҳамиятга эга эмас.

Жиноятнинг субъекти 16 ёшга тўлган ҳар қандай ақли расо шахс бўлиши мумкин.

6-§. Вояга етмаган шахсни ғайриижтимоий хатти-ҳаракатларга жалб қилиш (ЖК 127-моддаси)

Кўриб чиқиладиган модда уч қисмдан иборатдир: вояга етмаган шахсни тиламчиликка, спиртли ичимликлар истеъмол қилишга, гиёҳвандлик ёки психотроп ҳисобланмаган, лекин кишининг ақли-идрокига таъсир қиладиган восита ва моддаларни истеъмол этишга жалб қилиш (ЖК 127-моддаси 1-қисми); вояга етмаган шахсни гиёҳвандлик воситалари ёки психотроп моддалар истеъмол этишга жалб қилиш (ЖК 127-моддаси 2-қисми); вояга етмаган шахсни жиноят қилишга жалб этиш (ЖК 127-моддаси 3-қисми).

Бу **жиноятнинг бевосита объекти** вояга етмаган шахснинг нормал, ахлоқий ва жисмоний ривожланиши, унинг соғлиғи ҳамда жамоат хавфсизлиги ва тартибини таъминловчи ижтимоий муносабатлар ҳисобланади.

Жиноятнинг **жабрланувчиси** айбдор уни ғайриижтимоий хатти-ҳаракатларга жалб қиладиган пайтда вояга етмаган, яъни 18 ёшга тўлмаган шахслар ҳисобланади.

ЖК 127-моддаси 1-қисмида назарда тутилган жиноятнинг **объектив томони** вояга етмаган шахсни тиламчилик қилишга, спиртли ичимликлар истеъмол қилишга, гиёҳвандлик ёки психотроп ҳисобланмаган, лекин кишининг ақл-идрокига таъсир қиладиган восита ва моддаларни истеъмол этишга жалб қилишдан иборатдир. Мазкур модда маъмурий преюдицияга эга, яъни агар шахс айнан шундай қилмиш учун маъмурий жазо қўлланилганидан сўнг бир йил ичида худди шу қилмишни содир этса, **ЖК 127-моддаси 1-қисми** билан жавобгарликка тортилади.

NOTA BENE!

Жалб қилиш деганда, вояга етган шахснинг вояга етмаган шахсни маълум бир ҳаракатларни бажаришга кўндиришга қаратилган ҳаракатлари тушунилади. Жалб қилиш пул бериш, алдаш, жисмоний ёки руҳий зўрлик ишлатиш ва бошқа ҳаракатлар орқали амалга оширилиши мумкин.

Ваъда бериш айбдор шахснинг вояга етмаган шахсга нисбатан бирор-бир мажбуриятни олишини, яъни унинг манфаатлари йўлида маълум бир ҳаракатни амалга ошириши ёки амалга оширишдан ўзини тийишини айтишида ифодаланади (масалан, вояга етмаган шахсни бошқалардан ҳимоя қилишга, моддий ёрдам беришга, ўқишга кириштишга ваъда бериш).

Алдаш вояга етмаган шахсни бирор-бир маълумот ёки воқеани чалғитиб кўрсатиш орқали амалга оширилади.

Жисмоний зўрлик ишлатиш вояга етмаган шахсни унинг иродасини синдириб, маълум бир ҳаракатларни амалга оширишга мажбурлаш мақсадида дўппослаш, турли даражадаги тан жароҳатлари етказиш ёки бошқача тарзда жисмоний азоб бериш (боғлаш, қўлини қайириш ва бошқ.)да ифодаланади. Агар вояга етмаган шахсга нисбатан қўлланилган жисмоний зўрлик (жалб қилиш усули сифатида) ЖК Махсус қисмида назарда тутилган алоҳида жиноят таркибини ташкил қилса, содир этилган қилмиш етказилган тан жароҳатининг даражасига мувофиқ ЖКнинг тегишли моддаси билан жиноятлар жами сифатида квалификация қилиниши лозим (масалан, 127- ва 105-моддалар билан).

Руҳий зўрлик ишлатиш ғайриижтимоий ҳаракатларга жалб қилиш усули сифатида вояга етмаган шахснинг маълум ҳаракатларни амалга оширишни рад этганда унга нисбатан жисмоний зўрлик (дўппослаш, қийнаш ва бошқ.) ишлатиш, мулкий зарар етказиш, уни шарманда қилувчи маълумотларни тарқатиш, дўстликни тугатиш ва бошқаларни айтишда ифодаланади. Кўрқитиш турли усуллар орқали амалга оширилиши мумкин ҳамда айтилган кўрқитиш алоҳида жиноят (масалан, ўлдириш ёки зўрлик ишлатиш билан кўрқитиш) таркибини

ташқил этса, жалб қилувчи шахснинг ҳаракатлари жиноятлар жами тариқасида (масалан, ЖК 112- ва 127-моддалари билан) квалификация қилиниши лозим. Бунда вояга етмаган шахс қўрқитишни жиддий қабул қилиб, унда қўрқитишнинг амалга оширилишидан қўрқиш учун реал асос мавжуд бўлган бўлиши лозим.

Вояга етмаган шахсни ғайриижтимоий ҳаракатларга **жалб қилишнинг бошқача усуллари** деганда, таклиф қилиш, сўраш, кўндириш, пул билан ўзига оғдириш, шунингдек, унга «катталар иши»ни қилол-маслигини ёки атрофдагилар олдида унинг обрўи ошишини айтиш орқали унда спиртли ичимликларни истеъмол қилишга қизиқиш уйғотиш ва бошқалар тушунилади.

Тиламчилик қилишга жалб қилиш учун жавобгарлик, вояга етмаган шахсни бегона шахслардан пул, озиқ-овқатларни, кийим-кечакларни ва ҳоказоларни сўраб тиламчилик қилишни бошламаганда ҳам юзага келиши лозим.

Вояга етмаганларни спиртли ичимликлар истеъмол қилишга, гиёҳвандлик ёки психотроп ҳисобланмаган, лекин кишининг ақл-идрокига таъсир қиладиган восита ва моддаларни истеъмол этишга жалб қилиш деганда, вояга етган шахснинг қайд этилган ичимликларни, восита ва моддаларни қайта ва қайта истеъмол қилишга ўргатиш ёхуд қайд этилган ашёларни қайта ва қайта вояга етмаганлар учун қўлга киритилишини ва вояга етмаган шахснинг қайд этилган ашёларни алдаш, меҳмон қилиш, кўндириш ва ҳоказо йўллар билан қўлга киритишга қаратилган ҳаракатларини тушуниш зарур.

Гиёҳвандлик ёки психотроп ҳисобланмаган, лекин кишининг ақл-идрокига таъсир қиладиган восита ва моддалар деганда, инсон миясини гангитувчи таъсир кўрсатадиган ва унга нисбатан талабни вужудга келтирадиган турли моддаларни тушуниш лозим. Уларга мисол қилиб клофелиннинг алкоғол билан ҳар қандай процентдаги аралашмаси, хлороформ, эфир, димедролнинг алкоғол билан аралашмаси, таркибида тропан гуруҳига кирувчи алкалоид бўлган ўсимликларнинг спиртли экстракти ва бошқалар, шунингдек, ацетон, бўёқ, лок, елимларнинг айрим турлари ва бошқа ҳиди киши ақл-идрокига гангитувчи таъсир кўрсатувчи бошқа кимёвий моддалар тушунилади. Мазкур моддалар турмушда, ишлаб чиқаришда, аҳолига тиббий хизмат кўрсатишда кенг қўлланилиб, улар билан муомала қилишнинг алоҳида тартибини белгилаш мумкин эмас.

ЖК 127-моддаси 1-қисмида назарда тутилган жиноят вояга етмаган шахсни тиламчиликка, спиртли ичимликлар истеъмол қилишга, гиёҳвандлик ёки психотроп моддаси ҳисобланмаган, лекин одамнинг ақл-идрокига таъсир қиладиган восита ва моддаларни истеъмол этишга жалб қилишга қаратилган ҳар қандай ҳаракат содир этилган пайтдан эътиборан, айбдор ўз мақсадига эришгани ёки эришмаганидан қатъи назар, тугалланган деб эътироф этилади.

ЖК 127-моддаси 2-қисмида назарда тутилган жиноятнинг **объектив томони** вояга етмаган шахсни турли усуллар билан (авраш, меҳмон қилиш, алдаш ва ҳоказо) гиёҳвандлик воситаларини ёки психотроп моддаларни истеъмол этишга жалб қилишдан иборатдир.

NOTA BENE!

Гиёҳвандлик воситаларига табиий ва синтетик усулда олинган, инсоннинг марказий нерв тизимига эзувчи, қўзғатувчи, галлюциноген таъсир кўрсатувчи ва бу ҳолат уларнинг тиббий қоидаларга номувофиқ ҳолда истеъмол қилиниши ва уларга жисмоний ва руҳий мойилликнинг вужудга келишига сабаб бўлувчи нарсалар киради.

Таркибида гиёҳвандлик воситалари бўлган препарат ва ўсимликлар наркотик моддалар рўйхатига киритилган бўлиб, Ўзбекистон Республикасида назорат остига олинган. Уларга ЖК 8-бўлимида берилган таърифлар билан бирга 1961 йилги Наркотик моддалар тўғрисидаги Қўшма Конвенциянинг I ва II рўйхатига 1961 йилги Наркотик моддалар тўғрисидаги Қўшма Конвенцияга ўзгартириш киритиш тўғрисидаги 1972 йилги Баённомага мувофиқ киритилган моддалар киради.

NOTA BENE!

Психотроп моддалар табиий ва синтетик усулда олинган, инсонда мойиллик ҳолатини вужудга келтирувчи ва инсоннинг марказий нерв тизимига қўзғатувчи ёки депрессив таъсир кўрсатувчи галлюцинация ёки ҳаракатланиш, идрок қилиш, қабул қилиш, кайфиятнинг бузилишига олиб келувчи моддалар ҳисобланади.

Психотроп моддалар ҳам психотроп моддаларнинг алоҳида рўйхатига киритилган бўлиб, Ўзбекистон Республикасида назорат остига олинган. Уларга БМТ нинг 1971 йилги Психотроп моддалар тўғрисидаги Конвенциясининг I, II, III ёки IV рўйхатига (ЖКнинг 8-бўлимида берилган) киритилган моддалар киради.

Мазкур жиноят айбдор томонидан вояга етмаган шахсни наркотик ёки психотроп моддаларни истеъмол қилишга жалб қилишга қаратилган ҳаракатларни амалга оширган пайтдан бошлаб, келиб чиққан оқибатлардан, яъни шахс гиёҳвандлик воситалари ёки психотроп моддаларни истеъмол қилганлигидан қатъи назар **туғалланган** ҳисобланади.

Башарти шундай ҳаракатлар:

а) илгари гиёҳвандлик воситалари ёки психотроп моддаларни гайриқонуний равишда муомалага чиқариш билан боғлиқ бирон-бир жиноятни содир этган шахс томонидан амалга оширилган бўлса;

б) шундай ҳаракатлар икки ёки ундан ортиқ вояга етмаган шахсга нисбатан содир этилган бўлса;

в) жиноят ўқув юртларида, ўқувчилар ва талабалар ўқув-тарбия, спорт ёки жамоат тадбирларини ўтказишда фойдаланиладиган бошқа жойларда содир этилган бўлса, айбдорнинг қилмиши **ЖК 127-моддаси 3-қисми** билан квалификация қилиниши лозим.

NOTA BENE!

Вояга етмаган шахсни жиноятга жалб этиш деганда, вояга етмаган шахсга нисбатан жисмоний зўрликни қўллаш ёки унга руҳий таъсир ўтказиш билан қўрқитиш, пул бериб оғдириш, авраш, алдаш, ўч олиш, ҳасад, рашк туйғуларини ва бошқа паст ниятларини кўзгатиш, жиноят содир этишни таклиф қилиш, ўғирланган нарсаларни сотиб олиш ёки сотиб беришни ваъда қилиш, жиноятни содир этиш жойи ва усуллари ёки жиноят изларини яшириш ҳақида маслаҳатлар бериш йўли билан унинг бир ёки бир неча жиноятларнинг содир этилишида иштирок этиш ниятини рағбатлантиришга қаратилган ҳаракатлар ва жиноятни содир этишга оғдириш мақсадида вояга етмаган шахслар билан спиртли ичимликлар ичилишини тушуниш зарур.

Вояга етмаган шахсни жиноятга жалб қилиш айбдорнинг вояга етмаган шахсга жисмоний ёки руҳий таъсир кўрсатиш билан боғлиқ фаол ҳаракатлари орқали амалга оширилади.

Мазкур жиноят таркиби учун айбдорнинг 18 ёшга тўлмаган вояга етмаган шахсни қайси жиноятга жалб қилганлигининг аҳамияти йўқ.

Таҳлил этилаётган жиноят шахс томонидан вояга етмаган шахсни жиноятга жалб этишга қаратилган ёхуд жиноят содир этишга далолат қилувчи ҳаракатларни содир этган пайтдан эътиборан, вояга етмаган шахс жиноятга жалб этилгани ёки этилмаганидан қатъи назар, **туғалланган** деб эътироф этилади.

Вояга етмаган шахсни маълум бир жиноятни содир этишга даъват қилган шахснинг қилмиши, башарти ана шу жиноят содир этилган бўлса, **ЖК 127-моддаси 3-қисми** ва вояга етмаган ёшни жиноятга даъват қилиш ёхуд айбдорнинг ўзи ҳам жиноятни содир этишда иштирок этган бўлса, жиноятнинг иштирокчиси сифатида жиноятлар жами бўйича квалификация қилинади.

Ўсмир жиноятга жалб қилинган, аммо у жиноятнинг субъекти бўла олмайдиган ҳолларда, уни жиноятга жалб қилган шахснинг

қилмиши **ЖК 127-моддаси** ва вояга етмаган шахс содир этган жиноятнинг бажарувчиси сифатида жиноятларнинг жами бўйича баҳоланиши даркор.

Ёш боладан фойдаланган ҳолда жиноятни содир этиш **ЖК 56-моддаси** «ж» бандига мувофиқ жазони оғирлаштирувчи ҳолат деб топилади ва жазо тайинлаш вақтида суд томонидан инобатга олинади.

Содир этилган жиноятда вояга етмаган ва вояга етган шахслар биргаликда иштирок этган ва вояга етган шахслар томонидан жиноятга жалб этиш ёки даъват этиш аломатлари бўлмаган ҳолларда уларнинг қилмишини **ЖК 127-моддаси 3-қисми** билан квалификация қилиб бўлмайди, жиноят **ЖК 28-моддасига** асосан жиноятда иштирокчилик деб баҳоланиши лозим.

Субъектив томондан жиноят **тўғри қасд** билан содир этилади, яъни айбдор вояга етмаган шахсни ғайриижтимоий хатти-ҳаракатга жалб қилаётганини билиб туради ва шуни хоҳлайди. Айни пайтда айбдор ғайриижтимоий хатти-ҳаракатга жалб қилинаётган шахснинг вояга етмаганлигини билган ҳоллардагина мазкур модда бўйича жиноий жавобгарликка тортиш мумкин эканлигига эътибор бермоқ керак.

Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг «Вояга етмаганлар жиноятчилиги бўйича суд амалиёти» тўғрисидаги қарориди шундай дейилади: «Шунингдек катта ёшдаги киши ўз ҳаракатлари билан вояга етмаган шахсни ғайриижтимоий хатти-ҳаракатларга жалб қилаётганини билгани ҳолда ёки шундай фикрга йўл қўйганини ҳам аниқлаш лозим.

Агарда катта ёшдаги киши шахсни ғайриижтимоий хатти-ҳаракатларга жалб қилса-ю, унинг вояга етмаганлигини билмаса ёки билиши мумкин бўлмаса, бу ҳолда **ЖКнинг 127-моддаси** билан жиноий жавобгарликка тортиш мумкин эмас»¹.

Ушбу **жиноятнинг субъекти** 18 ёшга тўлган ҳар қандай ақли расо шахс бўлиши мумкин.

7-§. Ўн олти ёшга тўлмаган шахс билан жинсий алоқа қилиш (ЖК 128-моддаси)

Бу **жиноятнинг бевосита объекти** 16 ёшга тўлмаган шахсларнинг жинсий дахлсизлигини ҳамда уларнинг нормал руҳий ва жисмоний ривожланишини таъминловчи ижтимоий муносабатлар ҳисобланади.

¹ Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2000 йил 15 сентябрдаги «Вояга етмаганлар жиноятчилиги бўйича суд амалиёти» тўғрисидаги 21- сонли қарори (Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2002 йил 14 июнь 10-сонли ва 2006 йил 3 февралдаги 5-сонли қарорлари билан киритилган ўзгартиш ва қўшимчалар билан) // Тўплам, 2-жилд. – 301-б.

Объектив томондан жиноят эркак ёки аёлнинг қарама-қарши жинсдаги ўн олти ёшга тўлмаган шахс билан ихтиёрий равишда алоқа қилиши ёки жинсий эҳтиёжни гайритабиий усулда қондиришида ифодаланади.

(«Жинсий алоқа қилиш» ҳамда «жинсий эҳтиёжни гайритабиий усулда қондириш» тушунчалари ҳақида тўлиқ маълумот ЖК 118- ва 119-моддалари таҳлилида берилган.)

Шуни инобатга олиш лозимки, мазкур моддага мувофиқ, жинсий алоқа қилиш ҳамда жинсий эҳтиёжни гайритабиий усулда қондириш ихтиёрий равишда амалга оширилган бўлиши лозим.

NOTA BENE!

Ихтиёрий равишда жинсий алоқа қилиш ёки жинсий эҳтиёжни гайритабиий усулда қондириш деганда, зўрлик ишлатмай, қўрқитмай ёки жабрланувчининг ожизлик ҳолатидан фойдаланилмаган ҳолда жинсий эҳтиёжнинг қондирилишини тушуниш зарур.

Мазкур ҳолатларда розилик икки хил бўлиши мумкин: 1) 16 ёшга тўлмаган шахсни моддий ёки бошқача усулда қизиқтириш, шунингдек, унда жинсий қизиқиш ҳосил бўлганлиги; 2) жабрланувчи руҳий ожиз аҳволда бўлмаган ҳолда айбдор ҳаракатларига қаршилиқ кўрсатмаслиги.

Шахс неча ёшгача жинсий алоқа қилиш ёки гайритабиий усулда жинсий эҳтиёжни қондиришнинг аҳамиятини тушунмайди деган саволга жавобан қонунда маълум бир ёш белгиланган эмас. Шунинг учун жинсий алоқа қилиш ёки жинсий эҳтиёжни гайритабиий усулда қондириш ихтиёрий равишда содир этилганлиги (жабрланувчининг ожизлигидан фойдаланиб содир этилмаганлиги) ҳар бир алоҳида ҳолда, иш ҳолатлари ҳисобга олиниб, жабрланувчининг онги қай даражада ривожланганлиги, ўзига нисбатан содир этилаётган жинсий алоқанинг моҳияти ва аҳамиятини қай даражада идрок этганлигини ҳисобга олиниб, ҳал этилиши лозим.

Шуни таъкидлаш жоизки, айбдор ва жабрланувчи ўртасидаги никоҳнинг мавжудлиги қилмишни ЖКнинг мазкур моддаси билан квалификация қилишга таъсир қилмайди.

Жинсий алоқа қилиш бошланган, яъни эркакнинг жинсий аъзоси аёлнинг жинсий аъзосига киритилган ёхуд жинсий эҳтиёжни гайритабиий усулда қондиришга қаратилган хатти-ҳаракатлар содир этилган пайтдан эътиборан жиноят **туғалланган** деб эътироф этилади. Ўн олти ёшга тўлмаган шахс қайд этилган хатти-ҳаракатларни содир этишга кўндирилган, аммо айбдорга боғлиқ бўлмагани ҳолда амалга оширилмаган бўлса, қилмиш таҳлил этилаётган жиноятга суиқасд деб квалификация қилиниши лозим.

Субъектив томондан жиноят **тўғри қасд** билан содир этилади. Айбдор 16 ёшга тўлмаган шахс билан жинсий алоқага киришаётганлигини билади ва буни хоҳлайди.

Жабранувчи қиз (ўғил) боланинг ўн олти ёшга тўлмаганлиги субъектга олдиндан аён бўлганлиги, айбдорни ЖК 128-моддаси билан жавобгарликка тортишнинг зарурий шарти ҳисобланади. Айбдор мазкур фактни жабранувчи билан аввалдан танишганлик туфайли, унинг ташқи жисмоний кўринишидан, хатти-ҳаракатларидан билиши мумкин. Башарти субъект жабранувчи қиз (ўғил) боланинг ёшига нисбатан ҳақиқатан ҳам адашган бўлса **ЖК 128-моддаси** билан квалификация қилинмайди.

Ушбу **жиноятнинг субъекти** ҳар икки жинсдаги, 16 ёшга тўлган ҳар қандай ақли расо шахслар бўлиши мумкин.

Кўриб чиқилаётган жиноятда, алоҳида ҳолатлардан келиб чиқиб, хусусан, айбдорнинг шахсини тасдиқловчи ҳолатлар, рўй берган оқибатлардан ва ишнинг бошқа аломатлари (масалан, айбдор ва жабранувчи ўртасидаги никоҳнинг, муҳаббатнинг борлиги, жабранувчининг ҳомиладорлиги)дан келиб чиқиб, шахсни жавобгарликдан ва жазодан озод қилиш мақсадга мувофиқдир.

Ушбу модданинг 1-қисмида жавобгарлик назарда тутилган қилмиш такроран ёки рецидивист томонидан ёхуд илгари ЖК 118- ёки 119-моддаларида назарда тутилган жиноятларни содир этган шахс томонидан содир этилган ҳолларда, айбдор ЖКнинг **128-моддаси 2-қисми** билан жавобгарликка тортилади.

8-§. Ўн олти ёшга тўлмаган шахсга нисбатан уятсиз-бузуқ ҳаракатлар қилиш (ЖК 129-моддаси)

Жиноятнинг бевосита объекти 16 ёшга тўлмаган шахсларнинг жинсий дахлсизлигини таъминловчи ижтимоий муносабатлар, шунингдек, уларнинг нормал жисмоний ва руҳий ривожланиши ҳисобланади.

16 ёшга тўлмаган болалар ва қизларга нисбатан уятсиз-бузуқ ҳаракатлар қилишнинг ижтимоий хавфлилиги шунда намоён бўладики, мазкур шахсларда жинсий ҳаётга муддатдан олдин носоғлом, жисмоний ва руҳий асосланмаган қизиқиш пайдо бўлади, одамлар ўртасидаги жинсий муносабатлар ҳақида уларнинг фикри бузуқ бўлади, айрим ҳолларда бундай шахсларда ғайритабiiй жинсий қарашлар шаклланади.

ЖК 129-моддаси 1-қисмида назарда тутилган жиноятнинг **объектив томони** шахснинг ўн олти ёшга тўлмаганлиги айбдорга аён бўлган ҳолда унга нисбатан зўрлик ишлатмай, уятсиз-бузуқ ҳаракатлар содир этишида ифодаланади.

Уятсиз-бузуқ ҳаракатлар жинсий характерга эга бўлиб, айбдорнинг жинсий эҳтиёжини қондиришга ёки аксинча жабрланувчида жинсий қизиқиш уйғотиш мақсадида амалга оширилади. Бундай ҳаракатлар жисмоний ёки руҳий амалга оширилиши мумкин.

NOTA BENE!

Жисмоний уятсиз-бузуқ ҳаракатлар деганда, ўн олти ёшга тўлмаган шахслар кўзи олдида жинсий органларни яланғочлаш, жинсий алоқани содир этиш ёки жинсий эҳтиёжни ғайритабиий усулда қондириш, уларни жинсий алоқалар қилишга ўргатиш, жабрланувчининг жинсий аъзоларига тегиши тушунилади.

Содир бўлаётган воқеаларнинг моҳиятини англашга тўсқинлик қиладиган ёшда бўлган ёш бола олдида жинсий ҳаракатлар ёки жинсий характерга эга бўлган бошқа ҳаракатларни содир этиш, башарти шахс мазкур ҳаракатларни 16 ёшга тўлмаган шахснинг кузатиб туриши учун содир этмаган бўлса, жинсий жавобгарликка тортилмайди.

NOTA BENE !

Руҳий уятсиз-бузуқ ҳаракатлар деганда, ўн олти ёшга тўлмаган шахсларга беҳаё фильмларни, тасвирларни намойиш этиш, беҳаё адабиётларни ўқиш, жинсий мавзуларда уятсиз гаплашиш ва ҳоказоларни тушуниш лозим.

ЖК 129-моддаси 1-қисми диспозициясига мувофиқ, 16 ёшга тўлмаган шахсга нисбатан уятсиз-бузуқ ҳаракатлар зўрлик ишлатмасдан амалга оширилади. Бунда 16 ёшга тўлмаган шахснинг айбдор билан уятсиз-бузуқ ҳаракатлар қилиш ташаббуси билан чиқиши айбдорни **ЖК 129-моддаси** бўйича жавобгарликдан озод қилиш учун асос бўлмайди.

Уятсиз-бузуқ ҳаракатларни қилиш вақтида айбдор жабрланувчига зўрлик ишлатган ёки қўрқитган бўлса, у **ЖК 129-моддаси 2-қисми** билан жавобгарликка тортилади.

ЖК 129-моддаси 2-қисми моҳиятидан келиб чиқиб, **зўрлик ишлатиш** деганда, жабрланувчининг калтакланишини, унинг баданига енгил ёки ўртача оғир шикаст етказилишини тушуниш зарур.

Жабрланувчининг баданига оғир шикаст етказилган ҳолларда айбдорнинг қилмиши жиноятлар жами бўйича (**ЖК 129-моддаси** ва **ЖК 104-моддаси** билан) квалификация қилиниши лозим.

Уятсиз-бузуқ ҳаракатларни қилиш вақтида айбдор жинсий алоқа қилиш ёки жинсий эҳтиёжини ғайритабиий усулда қондириш мақсадида зўрлик ишлатган, қўрқитган ёки жабрланувчининг ожизлик

ҳолатидан фойдаланган, аммо ўз хоҳиш-иродасига боғлиқ бўлмаган сабабларга кўра мақсадига эриша олмаган бўлса, унинг қилмиши 16 ёшга тўлмаган шахснинг номусига тажовуз сифатида ЖК 25-моддаси ва 118-моддаси 3-қисми «а» банди билан ёхуд жинсий эҳтиёжни ғайритабиий усулда қондиришга тажовуз сифатида ЖК 25-моддаси ва 119-моддасининг 3-қисми «а» банди билан квалификация қилинади. Агар 16 ёшга тўлмаган шахсга нисбатан уятсиз-бузуқ ҳаракатлар қилиш унинг розилиги асосида номусга тегиш ёки жинсий эҳтиёжни ғайритабиий усулда қондириш билан тугаса, айбдорни ЖК 128-моддаси бўйича жавобгарликка тортиш лозим.

Амалиётда 16 ёшга тўлмаган шахсга нисбатан уятсиз-бузуқ ҳаракатлар қилиш жиноятининг таркибини ЖК 119-моддаси 3-қисми «а» банди ва 128-модданинг таркибидан фарқлашда қийинчиликлар вужудга келади. Қонун чиқарувчи ЖК 119-моддаси 1-қисми ва 128-моддаси 1-қисмини ишлаб чиқаётганда «жинсий эҳтиёжни ғайритабиий усулда қондириш» тушунчасининг мазмунини ёритиб бермаган ва бу қилмишнинг уятсиз-бузуқ ҳаракатлардан фарқлари кўрсатилмаган.

Мазкур тушунчаларни бир-биридан фарқлашда, бизнинг назаримизда, жинсий эҳтиёжни ғайритабиий усулда қондиришга қаратилган ҳаракатлар уятсиз-бузуқ ҳаракатлардан фарқли равишда жинсий эҳтиёжни қондиришнинг нисбатан сексуал характер касб этишига эътибор қаратишимиз лозим. Ундан ташқари, аксарият ҳолларда, уятсиз-бузуқ ҳаракатларни амалга оширишда айбдор ўзининг ғайритабиий жинсий эҳтиёжини қондиришни эмас, балки 16 ёшга тўлмаган, онгида инсонлар ўртасидаги жинсий муносабатлар тўғрисида аниқ шаклланган тўғри тушунчалар мавжуд бўлмаган шахснинг онгини заҳарлаш мақсадини кўзлайди.

Жиноят уятсиз-бузуқ ҳаракат содир этилган пайтдан эътиборан **туғалланган** деб эътироф этилади. Жиноятни квалификация қилиш учун айбдорнинг 16 ёшга тўлмаган шахсга нисбатан ўз мақсадига эришгани ёки эриша олмаганлиги аҳамиятга эга эмас.

Субъектив томондан жиноят тўғри қасд билан содир этилади. Кўпгина ҳолларда, айбдор 16 ёшга тўлмаган шахсга нисбатан уятсиз-бузуқ ҳаракатларни содир қилаётганлигини билади ва буни хоҳлайди (**тўғри қасд**). **Эгри қасд** бўлиши учун айбдор 16 ёшга тўлмаган шахс борлигида жинсий алоқа ёки шахвоний ҳаракатлар қилиб, қилмишининг ижтимоий хавфлилигини била туриб, болани ахлоқсизликка ўргатаётганлигини кўра билади ва зарарли оқибатлар келиб чиқишига йўл қўйиб беради ёки бунга бефарқ қарайди. Бу ҳолатда айбдор жабрланувчининг жисмоний тузилишига қараб, ташқи кўринишига, ҳаракатларига ва бошқа ҳолатларга қараб ёшини аниқ билиши керак.

Айбдорнинг қилмишини **ЖК 129-моддаси** билан квалификация қилиш учун жабрланувчи қиз (ўғил) боланинг 16 ёшга тўлмаганлиги

айбдорга олдиндан аён бўлганлигини аниқлаш зарур. Агарда у жабрланувчининг ёшига нисбатан ҳақиқатан ҳам адашган ёки жабрланувчининг ёши ўн олтидан ошганлигига ишонган бўлса, қилмиш ЖК 129-моддаси билан квалификация қилинмайди. Аммо айбдорнинг уятсиз-бузук ҳаракатларни содир этиши натижасида, жабрланувчининг баданига шикаст етказилган, таносил ёки ОИТС касалликлари юқтирилган бўлса, қилмиш ЖК тегишли моддалари билан жиноятлар жами сифатида квалификация қилинади.

Мазкур **жиноятнинг субъекти** ҳар икки жинсдаги, ўн олти ёшга тўлган шахслар бўлиши мумкин.

9-§. Порнографик нарсаларни тайёрлаш ва тарқатиш (ЖК 130-моддаси)

Таҳлил этилаётган модда ЖКга Халқаро Женева Конвенциясининг 1923 йил 13 сентябрдаги «Порнография буюмларининг тарқатилиши ва савдо-сотиғига қарши кураш тўғрисида»ги қарорига мувофиқ киритилган¹.

Мазкур Конвенцияда жиноят сифатида қуйидаги қилмишлар назарда тутилган: порнографик нарсаларни сотиш, тарқатиш ёки оммавий намойиш этиш мақсадида тайёрлаш ва сақлаш; мазкур нарсаларни давлат чегарасидан олиб кириш, олиб ўтиш, олиб чиқиш ёки уларни муомалага чиқариш; порнографик нарсаларни сотиш, тарқатиш ёки оммавий намойиш этиш, прокатга топшириш; мазкур материалларни олиш мумкин бўлган йўллари ошкор қилиш ва эълон қилиш.

Ушбу **жиноятнинг бевосита объекти** жамоат одоб-ахлоқи, ёшларнинг нормал ахлоқий ривожланишини таъминловчи ижтимоий муносабатлар ҳисобланади.

Жиноят предмети порнографик нарсалар ҳисобланади.

NOTA BENE!

Порнографик нарсалар деганда, порнографик асарларни (қўлёзма ёки машинада ёзилган), босма буюмларни, тасвирларни (фотосуратлар, слайдлар, киноплёнкалар, гравюралар, афиша ва бошқалар), жинсий алоқаларни, эркак ва аёл жинсий аъзоларини қўпол, натурал ҳолатда, уятсизларча, шармандали ёки бузук ҳолда акс эттирувчи бошқа нарсаларни тушуниш зарур.

¹ Порнографик нашрлар муомаласини тўхтатиш тўғрисидаги Битим (Париж, 1910 йил 4 май); Бола меҳнатининг энг ёмон шакллари худлик билан тақиқлаш тўғрисидаги № 182 Конвенция. (Женева, 1999 йил 17 июнь); Халқаро Меҳнат Ташкилоти Бош Конференциясининг 87-сессиясида қабул қилинган.

Порнография нарсалари тушунчасини бундай белгилаш халқаро стандартларга жавоб беради. Предметнинг порнографик характери, қоида тариқасида, махсус билимга эга бўлмаган ҳар қандай шахс учун маълум бўлиши керак. Аммо шуни ҳам таъкидлаш жоизки, ҳар бир мамлакатда «порнография» тушунчаси мазкур масалага нисбатан давлатлар ва жамиятлар қонунчилик ҳокимиятининг муносабати, уларнинг миллий анъаналари, маънавий ва диний қоидалари ва бошқа омилларга мувофиқ турлича талқин қилинади.

Порнографияни инсонлар жинсий ҳаётини акс эттирувчи жиноят ҳисобланмайдиган «эротика»дан фарқлаш лозим. Ишқий муносабатларни намоиш этиш, уларнинг тасвири, яланғоч тананинг кўрсатилиши, башарти улар қўпол, безбетлик, натуралистик хусусиятга эга бўлмаса, порнография деб эътироф этилиши мумкин эмас. Шунингдек, бузуқ ҳолатдаги, натурализм бўлмаган, инсонлар ўртасидаги жинсий муносабатларни акс эттирувчи санъат асарлари ҳам порнографик нарсалар ҳисобланади (масалан, «Кама Сутра» ҳинд эпоси).

Материал ёки предметларнинг порнографик характерга эга эканлигини аниқлаш учун кинотанқид, психология, сексопатология, юриспруденция ва бошқа соҳалардаги махсус мутахассислар иштирокида **комплекс экспертиза** тайинланиши лозим бўлади.

Жиноятнинг объектив томони порнографик нарсаларни намоиш қилиш ёки тарқатиш мақсадида тайёрлаш, шунингдек, уларни йигирма бир ёшга тўлмаган шахслар ўртасида намоиш қилиш ёки тарқатиш, шундай ҳаракатлар учун маъмурий жазо қўлланилганидан кейин содир этилишидан иборатдир.

Мазкур модда бўйича жавобгарлик маъмурий жазо чораси қўлланилганидан кейин бир йил ичида шундай қилмиш содир этгандан сўнг вужудга келади.

NOTA BENE!

Порнографик нарсаларни тайёрлаш деганда, уларнинг яратилиши (видеофильмга тушириш, монтаж қилиш, фотосуратга олиш, асарлар яратилиши, кўпайтирилиши ва ҳоказолар)га қаратилган ҳаракатларни тушуниш лозим.

Порнографик нарсаларни тайёрлаганлик учун жавобгарлик айбдор уларни намоиш қилиш ёки тарқатиш мақсадини кўзлагандагина юзага келади.

NOTA BENE!

Тарқатиш деганда, порнографик нарсаларнинг ҳеч бўлмаганда бир шахсга бериш, жўнатиш, сотиш, ҳада қилиш, интернетга жойлаш ёки бошқа усулда етказиб берилишини, жўнатилишини тушуниш керак. Тарқатиш усули квалификация қилишда аҳамиятга эга эмас.

NOTA BENE!

Намойиш қилиш деганда, порнография билан ҳеч бўлмаганда бир шахснинг ҳар қандай усуллар (масалан, видеофильм, кинофильм, фотосуратлар, слайдларни кўрсатиш, порнографик асарларни ўқиш ва ҳоказо йўллар) билан таништирилишини тушуниш лозим.

Жиноят порнографик нарсаларни намойиш қилиш ёки тарқатиш мақсадида тайёрланган пайтдан бошлаб ёхуд порнографик нарсалар йигирма бир ёшга тўлмаган шахслар ўртасида намойиш қилинган ёки тарқатилган пайтдан бошлаб тугалланган ҳисобланади.

Агарда порнографик нарсалар йигирма бир ёшга тўлган шахслар ўртасида намойиш этилган ёки тарқатилган бўлса, бунда жиноят таркиби бўлмайди. Порнографик нарсалар намойиш этиш ёки тарқатиш мақсадисиз сақланган бўлса, шахс жазога тортилмайди.

Субъектив томонидан жиноят тўғри ёки эгри қасд билан содир этилади. Айбдор порнографик нарсаларни намойиш қилиш ёки тарқатиш мақсадида тайёрлаётганлигини ёки порнографик нарсаларни йигирма бир ёшга тўлмаган шахслар ўртасида намойиш қилаётганлигини ёки тарқатаётганлигини билади ва бунга хоҳлайди. Порнографик нарсаларни тайёрлашдан махсус **мақсад**, яъни уларни намойиш қилиш ёки тарқатиш мақсади борлигини билиш лозим. Бунда айбдор порнографик нарсаларни намойиш қилаётганда жабрланувчининг **ЖК 130-моддаси** диспозициясида белгиланган ёшга тўлмаганлигини билиши лозим. Эгри қасдда айбдор порнографик нарсаларни тайёрлашда қонунда кўрсатилган ёшга етмаган шахслар орасида тарқалиб кетиши мумкинлигини кўра билади ва бунга онгли равишда йўл қўйиб беради.

Унинг содир этилиш **мотиви** ҳар хил (ғараз, безорилик ва ҳоказо) бўлиши мумкин, аммо улар жиноятнинг квалификациясига таъсир этмайди.

Ушбу **жиноятнинг субъекти** ўн олти ёшга тўлган ҳар қандай ақли расо шахс бўлиши мумкин. Агар жиноят мансабдор шахс томонидан ўз хизмат вазифасидан фойдаланиб содир этилган бўлса, қилмиш жиноятлар жами тариқасида ЖК 130-моддаси ва 205-моддаси (Ҳокимият ёки мансаб ваколатини суиистеъмол қилиш) билан жавобгарликка тортилади.

10-§. Фоҳишахона сақлаш ёки қўшмачилик қилиш (ЖК 131-моддаси)

Ушбу жиноятнинг **бевосита объекти** жамяятдаги нормал ахлоқий муҳитни таъминловчи ижтимоий муносабатлар ҳисобланади. Шунинг-

дек, оила ва вояга етмаганларни ҳимоя қилувчи ижтимоий муносабатлар, фуқароларнинг ҳаёти, соғлиғи ва шаъни, қадр-қиммати **факультатив объект** ҳисобланади.

Жиноят объектив томондан бузуқлик уяси бўлмиш фоҳишахона очиш ёки сақлаш, шунингдек, тамагирилик ёки бошқа паст ниятларда қўшмачилик қилишда ифодаланади.

NOTA BENE!

Фоҳишахона деганда, мижозлар жинсий алоқа ёки жинсий эҳтиёжларини ғайритабиий усулда қондириши учун мўлжалланган ҳар қандай хонани ёки жойни тушуниш зарур.

Фоҳишахона алоҳида хонадон, уй, дала ҳовли, саунадаги, ёрдамчи хонадаги алоҳида бир жой ва ҳоказо кўринишда бўлиши мумкин. Ҳозирги вақтда уйлар, меҳмонхона, дам олиш зоналари ва бошқа жойларда ҳам фоҳишахоналар бўлиши мумкин. Поездлар, автомашиналар, микроавтобусларнинг махсус жойлари ҳам бўлиши мумкин. Зарурий шарти, бу ерга одамларни ўз эҳтиёжини қондириш учун ҳақ эвазига келишидир.

Ушбу жиноятнинг объектив томони фаол ҳаракат билан содир қилинади. **Фоҳишахона очиш ва сақлаш** деганда, хона танланиши, унинг жиҳозланиши, фаолият кўрсатиши учун шарт-шароитлар яратилиши, узоқ вақт хизмат қилиши учун фоҳишахонанинг сақланиши, мижозлар жалб қилиниши, унинг рекламаси ва ҳоказоларни тушуниш керак. Фоҳишахона эгаси шахвоний ёки бошқа мақсадларда одам ёллаган ҳолларда, унинг қилмиши ЖК 131- ва 135-моддалари билан жиноятлар жами бўйича квалификация қилиниши зарур.

NOTA BENE!

Қўшмачилик – тамагирилик ёки бошқа паст ниятларни кўзлаб, манфаатдор шахслар (мижоз)нинг ўзаро жинсий алоқа қилиши ёхуд жинсий эҳтиёжларини ғайритабиий усулда қондиришига ёрдам кўрсатишдан иборат (жинсий алоқа шеригини топиш).

ЖК 131-моддасида кўрсатилган жиноят фоҳишахона очилган дақиқадан ёхуд уни сақлашга қаратилган хатти-ҳаракатлар содир этилган пайтдан эътиборан ёхуд мижозларнинг ўзаро ишқий ҳаракатларни амалга оширишига ёрдам беришга қаратилган хизматлар кўрсатилган пайтдан эътиборан **туғалланган** ҳисобланади, бу жиноят формал таркибдир.

Унинг ўзига хос хусусиятлари шундан иборатки, унда жиноий фаолиятга тайёргарлик кўриш ёки суиқасд қилиш босқичлари бўлмайди. Субъект томонидан жинсий эҳтиёжларни қондириш учун

шахсларни қидириши, бунинг учун хонанинг тайёрланиши ҳамда жиноят содир этиш учун қасддан бошқа шароитларнинг тайёрланиши билан жиноят тугалланган ҳисобланади.

Субъектив томондан жиноят тўғри қасд билан содир этилади. Шахс фоҳишахона ташкил этиш ва сақлаш ёки бошқа шахсларнинг жинсий эҳтиёжини қондиришга хизмат қилишга қаратилган ҳаракатларни бажараётганлигини англайди ва буни хоҳлайди.

Жиноят субъектив томонининг зарурий белгиси **мотивидир**. Ўша қилмиш **тамагирилик ёки бошқа паст ниятларда** содир этилган ҳоллардагина, айбдор **ЖК 131-моддаси** билан жавобгарликка тортилиши мумкин.

(«Тамагирилик ниятлари» тушунчаси тўғрисида тўлиқ маълумотни **ЖК 97-моддаси** таҳлилида олишингиз мумкин.)

Бунда мансабпарастлик, ўч олиш, хушомадгўйлик, лаганбардорлик ва ҳ.к. бошқа паст ният ҳисобланади.

Ушбу **жиноятнинг субъекти** 16 ёшга тўлган ҳар қандай ақли расо шахс бўлиши мумкин.

Фоҳишахоналарга бориш жиноят деб баҳоланмайди.

Юқорида айтилган қилмиш вояга етмаган шахсни жалб қилганда ёки такроран, хавфли рецидивист мазкур модда ёки илгари Кодекснинг 135-моддаси (Одам савдоси) ёки 137-моддасида (Одам ўғрилаш) назарда тутилган жиноятларни содир этган шахс томонидан содир этилган бўлса, айбдорнинг қилмиши **ЖК 131-моддаси 2-қисми** билан квалификация қилиниши лозим.

Қилмишни **ЖК 131-моддаси 2-қисми «а» банди** билан квалификация қилишда айбдорнинг жиноятга 18 ёшга тўлмаган шахсни жалб қилаётганлигини англаши лозим бўлади. Бунда вояга етмаган жабрланувчи фоҳишахона сақлаш ёки қўшмачилик қилишда қайси вазифани бажариши аҳамиятга эга эмас (фоҳишахона қоровули, фоҳишалик билан шуғулланувчи шахс ва бошқ.).

(«Такроран» ёки «хавфли рецидивист томонидан» тушунчалари тўғрисида тўлиқ маълумот **ЖК 97-моддаси** таҳлилида берилган.)

11-§. Тарих ёки маданият ёдгорликларини нобуд қилиш, бузиш ёки уларга шикаст етказиш (ЖК 132-моддаси)

Ўзбекистон Республикасининг 2001 йил 30 августдаги «Маданий мерос объектларини муҳофаза қилиш ва улардан фойдаланиш тўғрисида»ги Қонунига мувофиқ, мазкур қонунни бузган шахслар белгиланган тартибда (маъмурий ёки жиноий) жавобгарликка тортиладилар¹.

¹ Ўзбекистон Республикасининг 2001 йил 30 августдаги «Маданий мерос объектларини муҳофаза қилиш ва улардан фойдаланиш тўғрисида»ги 269-II сон Қонуни // Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Ахборотномаси, 2001 й., № 9-10, 180-б; 2004 й., № 5, 90-б; Ўзбекистон Республикаси қонунлари тўплами, 2005, № 37-38, 277-б.

Жиноий жавобгарлик **давлат муҳофазасига олинган** тарих ёки маданият ёдгорликларига тажовуз қилинган ҳоллардагина юзага келади.

Тарих ва маданият ёдгорликларининг давлат муҳофазасига олингани аҳоли эътиборига маълум бир усулда (тахтачалар, муҳофаза лавҳалари, кўрсаткичларни осиб қўйиш, китобларда, газета ва журналларда, йўл кўрсаткичларида ахборотлар бериш ва ҳоказо йўллар билан) етказилиши лозим.

Жиноятнинг бевосита объекти жамиятнинг нормал ривожланишини таъминловчи ижтимоий муносабатлар, тарихий ёдгорликлар ва маданий қадриятларни муҳофаза қилиш каби манфаатлар ҳисобланади.

Давлат муҳофазасидаги ҳар хил тарих ёки маданият ёдгорликлари (табiiй объектлар, табиий фавворалар, шаршаралар, аждодларимизнинг мақбаралари, қўриқхоналар ва ҳоказолар) **жиноятнинг предмети** бўлиши мумкин. Шу ўринда мазкур объектларнинг муҳофазага олингани тўғрисида тегишли идораларнинг қарорлари чиқарилган бўлиши ва бу бирон-бир усул билан фуқаролар эътиборига етказилган бўлиши лозим.

Юқоридаги қонунга кўра **ёдгорликлар** деганда, айрим иморатлар, бинолар ва иншоотлар, уларга тааллуқли рассомлик, ҳайкалтарошлик, амалий безак санъати асарлари ҳамда шу иморатлар, бинолар ва иншоотларнинг тарихан таркиб топган ҳудудлари билан бирга, мемориал уйлар, квартиралар, қабристонлар, мақбаралар ва айрим қабрлар, монументал санъат асарлари, фан ва техника (шу жумладан, ҳарбий техника) объектлари, халқ оғзаки ижоди, нумизматика, эпиграфика намуналари, антропология, этнография, картография, фотография материаллари, кинофильмлар, овозли-тасвири эзувлар ҳамда бошқа жисмлардаги эзувлар, адабиёт ва санъат асарлари, архив, қўлёзма ва чизма ҳужжатлар, қадимги қўлёзма китоблар, ҳарф териш усулида чиқарилган дастлабки китоблар, нодир ва ноёб нашрлар, ноталар, муқаддас буюмлар ва мемориал хусусиятга эга бўлган ашёлар, тош ҳайкаллар, қояга ўйиб солинган тасвирилар, шунингдек, тарихий, илмий, бадиий ва ўзгача маданий қимматга эга бўлган археология ёдгорликлари тушунилади.

Жиноят объектив томондан давлат муҳофазасига олинган тарих ёки маданият ёдгорликларини қасдан нобуд қилиш, бузиш ёки шикаст етказишнинг содир этилишида ифодаланади. Шундай қилмиш учун маъмурий жавобгарликка тортилгандан сўнг бир йил давомида содир этилса Жиноят кодекси 132-моддаси 1-қисми билан жавобгарликка тортилади.

Тарих ёки маданият ёдгорликларини **нобуд қилиш** деганда, уларнинг қайта тиклаш имконияти бўлмаган ҳолда, бутунлай яроқсиз ҳолга келтирилишини тушуниш лозим.

Тарих ёки маданият ёдгорликларини **бузиш** деганда, қайта тиклаш имкониятини қолдирган ҳолда уларга маълум даражада зарар етказилишини тушуниш керак.

Тарих ёки маданият ёдгорликларига **шикаст етказиш** деганда, уларга маълум даражада зарар етказилиши, унинг ўз қийматини йўқотиши тушунилади.

Жинойтнинг содир этилиш усуллари (ёдгорликларни ёндириш, вайрон қилиш, сув бостириш ва ҳоказо) жиноятни квалификация қилишда аҳамиятга эга эмас.

Давлат муҳофазасига олинган тарих ёки маданият ёдгорликлари нобуд қилинган ёки бузилган ёхуд шикаст етказилган пайдан бошлаб **жиноят тугалланган** деб эътироф этилади.

Айбдор ўз қилмиши натижасида **кўп миқдорда** зарар етказган бўлса, **ЖК 132-моддаси 2-қисми** билан жавобгарликка тортилади.

Энг кам ойлик иш ҳақининг юз бараваридан уч юз бараваригача миқдордаги зарарни **кўп миқдордаги** зарар деб тушуниш лозим.

Жиноят кодекси 132-моддаси 3-қисми рағбатлантирувчи характерга эга бўлиб, етказилган моддий зарар уч бараварига тенг миқдорда қопланган ҳолларда, айбдорга нисбатан озодликдан маҳрум қилиш тарзидаги жазо қўлланилмайди.

Субъектив томондан жиноят тўғри ёки эгри қасдан, билвосита ёки бевосита ғаразли ният билан содир этилади.

Жиноятнинг содир этилиш **мотиви** жиноятнинг квалификациясига таъсир этмайди. Аммо, ёдгорликларни нобуд қилиш, бузиш, уларга шикаст етказиш безорилик ҳаракатлари билан биргаликда содир этилса, айбдорнинг қилмиши Ўзбекистон Республикаси **ЖК 132-** ва **277-моддалари** билан жиноятлар жами бўйича квалификация қилинади.

Тарих ёки маданият ёдгорликларини нобуд қилиш, бузиш ёки уларга шикаст етказиш эҳтиётсизлик натижасида рўй берган ҳолларда, иш ҳолатига қараб, айбдор ЖК 207-моддаси (Мансабга совуққонлик билан қараш) ёхуд 172-моддаси (Мулкни қўриқлашга виждонсиз муносабатда бўлиш) билан жавобгарликка тортилади.

Тарих ёки маданият ёдгорликларини бузиш ёки уларга шикаст етказиш ёдгорликларнинг муайян қисмларини талон-торож қилиш билан биргаликда содир этилган ҳолларда, айбдорнинг қилмиши ЖК 132-моддаси ва ўзганинг мулкни талон-торож қилганлик учун жавобгарлик назарда тутилган тегишли модда билан жиноятлар жами бўйича квалификация қилиниши зарур.

Бу **жиноятнинг субъекти** 16 ёшга тўлган ақли расо шахс бўлиши мумкин.

Айбдор шахснинг қилмишида мансаб ваколоти билан боғлиқ жиноят аломатлари бўлган тақдирда, унинг қилмиши жиноятларнинг жами бўйича квалификация қилинади.

12-§. Инсон аъзолари ёки тўқималарини ажратиб олиш (ЖК 133-моддаси)

Ўзбекистон Республикаси қонунларига кўра, инсон аъзолари ёки тўқималари олди-сотди предмети бўлиши мумкин эмас.

Реципиентларга аъзоларни ва тўқималарни кўчириб ўтказиш билан боғлиқ операциялар тиббий хулосаларга асосланиб амалга оширилади.

Инсон аъзолари ва тўқималарининг ажратиб олинishi ва тайёрланишига шахс тириклигида унинг розилиги, шахс вафот этганда эса, унинг яқин қариндошлари розилиги асосида фақат Давлат соғлиқни сақлаш муассасаларидагина рухсат берилади. Шахснинг аъзо ёки тўқималарини кўчириб ўтказишга фақат махсус соғлиқни сақлаш муассасаларида рухсат берилади.

ЖК 133-моддасининг **бевосита объекти** жамиятнинг нормал маънавий асосларини таъминловчи ижтимоий муносабатлар ҳисобланади.

Жиноят **предмети** инсон аъзолари ёки тўқималари ҳисобланади. (Бу ҳақда батафсил маълумотни ЖК 97-моддаси 2-қисми «и» бандида кўришингиз мумкин.)

Объектив томондан жиноят шахс тириклигида унинг розилигини олмасдан туриб ёки ўлганидан кейин яқин қариндошларининг розилигисиз, илмий ёхуд таълим ишлари учун кўчириб ўтказиш ёки бузилмайдиган ҳолда сақлаш (консервация) мақсадида мурданинг аъзолари ёки тўқималарини ажратиб олишда ифодаланади.

NOTA BENE!

Аъзолар ёки тўқималарни соғлиқни сақлаш муассасасида ажратиб олишга одам тириклиги вақтида ёхуд унинг яқин қариндошлари шахс ўлганидан сўнг унинг аъзолари ёки тўқималарини маълум мақсадлар учун ажратиб олишга рози эмасликларини маълум қилган бўлсалар, мурданинг аъзолари ёки тўқималари **ажратиб олинishiга** йўл қўйилмайди.

Мутахассис врачлар консилиуми томонидан қайд этилган ўлим фактининг шубҳасиз исботлари мавжуд бўлса, одам тириклиги вақтида берган ёки унинг яқин қариндошлари у ўлганидан кейин розилик берган бўлса, кўчириб ўтказиш учун мурданинг аъзолари ёки тўқималарини ажратиб олиш мумкин.

Мурда аъзолари ёки тўқималарини ажратиб олиш соғлиқни сақлаш муассасаси бош врачининг рухсати билан амалга оширилади.

Суд-тиббий экспертизасини ўтказиш талаб қилинган ҳолларда мурданинг аъзолари ёки тўқималарини ажратиб олишга рухсат, прокурор огоҳ этилиб, суд-тиббий эксперти томонидан берилиши лозим.

Қотиллик мурданинг аъзолари ёки тўқималарини кўчириб ўтказиш мақсадида содир этилганлиги аниқланса, айбдорнинг қилмиши ЖК

97-моддаси 2-қисми «н» банди ҳамда 25- ва **133-моддалар** билан ёхуд агар кўчириб ўтказиш учун аъзоларни ёки тўқималарни ажратиб олиш рўй берган бўлса, ЖК 97-моддаси 2-қисми «н» банди ва **133-модда** билан квалификация қилиниши лозим.

Кўчириб ўтказилгани ёки ўтказилмагани, сақлаб қўйилгани ёки сақлаб қўйилмаганидан қатъи назар, одамнинг аъзолари ёки тўқималари ажратиб олинган пайтдан бошлаб **жиноят тугалланган** деб ҳисобланади.

Ушбу ҳаракатлар:

а) тамагирилик ёки бошқа паст ниятларда;

б) такроран ёки хавфли рецидивист томонидан содир этилган бўлса, **ЖК 133-моддаси 2-қисми** билан квалификация қилинади.

(«Тамагирилик ниятида» тушунчаси ҳақида ЖК 97-моддаси таҳлилига қаранг.)

Тамагирилик нияти мулкӣ ёки моддий мажбурияти бўлган шахсдан қутулиб, қарзларни ва алиментни тўлаш ва бошқа мақсадларда амалга оширилганда намоён бўлиши мумкин. Бошқа паст ниятлар деганда, мазкур ҳолатда мансабпарастлик, лаганбардорлик, ошна-оғайнигарчиликни тушуниш мумкин.

(«Такроран» ёки «хавфли рецидивист томонидан» тушунчалари тўғрисида тўлиқ маълумотни ЖК 97-моддаси таҳлилида олишингиз мумкин.)

Субъектив томондан жиноят тўғри қасддан содир этилади.

Жиноятни содир этиш **мотивлари** айбдорни **ЖК 133-моддаси 1-қисми** билан жавобгарликка тортиш учун аҳамият касб этмайди. Жиноят трансплантация, консервация ёки илмий **мақсадларда** амалга оширилиши мумкин.

Мазкур **жиноятнинг субъекти** 16 ёшга тўлган шахслар бўлиши мумкин, одатда улар тиббий ихтисосликка эга бўладилар.

13-§. Қабрни таҳқирлаш (ЖК 134-моддаси)

ЖК 134-моддасида жавобгарлик белгиланган **жиноятнинг бевосита объекти** жамиятда мавжуд бўлган одоб-ахлоқ асосларини таъминловчи ижтимоий муносабатлар ҳисобланади.

Жиноят **предмети** вафот этган одамларнинг мурдалари, уларнинг кўмилган жойлари, қабрлари, мозорлари ҳисобланади.

Қабр – ўлган одам ётган (ҳар хил анжомлар, кийим-кечак, тобут ва ҳоказо нарсалар бўлган) жойдир.

Мозор деганда, қабрни ва унинг устидаги тепаликни, ёдгорлик, панжара, гуллар, гулчамбарларни ва ҳоказоларни тушуниш лозим.

Объектив томондан жиноят қабрни ёки мурдани таҳқирлашда, шунингдек, мурдадаги, қабр устида ёки ичидаги нарсаларни олишда ифодаланади.

Қабрни таҳқирлаш деганда, унинг қовлаб ташланиши, қабр устидаги тошлар, ёдгорликлар, марҳумнинг хоки сақланаётган идишлар,

панжараларнинг вайрон қилиниши, яшил ниҳолларнинг босиб-янчилиши, қабр тошларига беадаб ёзувлар ёзилиши ва ҳоказоларни тушуниш лозим.

Мурдани таҳқирлаш деганда, мурданинг, унинг алоҳида қисмларининг ташқарига чиқариб олинishi, мурданинг таниб бўлмас ҳолга келтирилиши, унинг хўрланиши тушунилади.

Мурдадаги, қабр устидаги ёки ичидаги нарсаларни олиш қабрни таҳқирлашнинг кўринишларидан бири бўлиб, ана шу нарсаларнинг яширин ёки ошқора қўлга киритилишидан иборатдир.

Ушбу жиноят қабр устидаги ёки ичидаги нарсалар олинган ва айбдор уларни қўлга киритган пайтдан бошлаб тугалланган деб эътироф этилади.

Субъектив томондан жиноят **тўғри қасд** билан содир этилади. Айбдор қабрни таҳқирлаётганлигини англайди ва буни хоҳлайди. Жиноятнинг содир этилиш **мотиви** уни квалификация қилишда аҳамиятга эга эмас. Кўпгина ҳолларда, қабрни таҳқирлашда айбдор безорилик ниятлари ёки диний таассублар замирида (қандайдир маросим ўтказида) ҳаракат қилади.

Мазкур **жиноятнинг субъекти** 16 ёшга тўлган ҳар қандай ақли расо шахс бўлиши мумкин.

Жамоат жойларида жамоат тартиби қоидаларига қасддан ҳурматсизлик билдириш билан бирга содир этилган ўзганинг мулкига шикаст етказиш ёки нобуд қилиш, қабрни ёки мурдани таҳқирлаш ЖК 134-моддаси ва 277-моддаси 2-қисми «п» банди билан квалификация қилинади.

«Оилага, ёшларга ва ахлоққа қарши жиноятлар» мавзуси бўйича яқуний саволлар

1. Вояга етмаган ёки меҳнатга лаёқатсиз шахсларни моддий таъминлашдан бўйин товлаш тушунчаси ва жиноий жавобгарлик қандай асосларда келиб чиқади?

2. Вояга етмаган ёки меҳнатга лаёқатсиз шахсларни моддий таъминлаш жиноятдан ота-онани моддий таъминлашдан бўйин товлаш жиноятининг фарқи нимадан иборат?

3. Айбдор ҳаракатларини ЖК 124-моддаси (Болани алмаштириб қўйиш) билан квалификация қилишнинг ўзига хос жиҳатлари нималардан иборат?

4. Фарзандликка олиш сирини ошқор қилиш жинояти учун жавобгарликнинг келиб чиқиш асослари нималардан иборат?

5. Кўп хотинлилик белгилари нималардан иборат?

6. Вояга етмаган шахсни ғайриижтимоий хатти-ҳаракатларга жалб қилиш деганда нималарни тушунасиш? Ғайриижтимоий хатти-ҳаракатлар тушунчасига таъриф беринг.

7. Ўн олти ёшга тўлмаган шахс билан жинсий алоқа қилиш учун жавобгарликнинг асослари ва ўзига хос хусусиятлари нималарда кўринадиди? Мазкур жиноятнинг номусга тегиш ёки жинсий эҳтиёжни зўрлик ишлатиб гайритабiiй усулда қондириш жиноятлари билан ўхшаш ва фарқли жиҳатлари нималарда кўринадиди?

8. Уятсиз-бузуқ ҳаракатлар деганда нимани тушунасиз?

9. Уятсиз-бузуқ ҳаракатларнинг қандай кўринишлари мавжуд?

10. Порнографик нарсалар деганда нимани тушунасиз? Порнографик нарсаларни тайёрлаш ёки тарқатиш учун жинсий жавобгарлик юзага келишининг ўзига хос жиҳатларини кўрсатинг.

11. Уятсиз-бузуқ ҳаракатларнинг порнографик нарсаларни тайёрлаш ёки тарқатишдан фарқи нимада?

12. Фоҳишахона сақлаш ёки қўшмачилик қилиш тушунчасига таъриф беринг, уларнинг белгилари ва ўзига хос жиҳатларини сананг.

13. Фоҳишахона очиш ва сақлаш деганда нимани тушунасиз?

14. Қилмишни ЖК 131-моддаси (Фоҳишахона сақлаш ёки қўшмачилик қилиш) билан квалификация қилишнинг зарурий шартлари нималар?

15. Тарих ёки маданият ёдгорликларини нобуд қилиш, бузиш ёки уларга шикаст етказиш учун жавобгарликнинг ўзига хос жиҳатлари нималар? Тарих ёки маданият ёдгорликларини нобуд қилиш, бузиш ёки уларга шикаст етказиш деганда нимани тушунасиз?

16. Инсон аъзолари ёки тўқималарини ажратиб олиш жиноятининг белгиларини сананг. Мазкур қилмиш учун жазони оғирлаштирадиган ҳолатлар қайсилар?

17. Қабрни, мурдани таҳқирлаш деганда нимани тушунасиз?

18. Мурдани таҳқирлаш жиноятининг қонунга хилоф равишда инсон аъзолари ёки тўқималарини ажратиб олиш жиноятдан фарқи нимада?

Кўшимча адабиётлар

Ўқув кўлланмалар, махсус адабиётлар

Арзымбетов М.У. Правовые вопросы совершенствования уголовного законодательства о преступлениях, связанных с обычаями и традициями (на материалах Республики Каракалпакстан). Монография. — Т.: 1996.

Дорош Л.В. Уголовная ответственность за злостное уклонение от платежа алиментов на содержание детей. Автореф. канд. дисс. — Харьков: ХарЮИ, 1982.

Зубкова В.И. Ответственность за преступления против личности по законодательству России. — М.: «Норма», 2005. — 256 Б.

Игнатов А.И. Ответственность за преступления против нравственности. — М.: 1966.

Кондрашова Т.В. Проблемы уголовной ответственности за преступления против жизни, здоровья, половой свободы и половой неприкосновенности. — Екатеринбург: 2000. — 239 Б.

Осокин Р.Б., Денисенко М.В. Уголовная ответственность за незаконное распространение порнографических материалов или предметов. — М.: Щит-М, 2005.

Пудовочкин Ю.Е. Ответственность за преступления против несовершеннолетних по Российскому уголовному праву / Под ред. д.ю.н., проф., заслуженного юриста РФ Г.И. Чечеля — СПб.: «Юридический центр Пресс», 2002. — 320 Б.

Рустамбаев М.Х. Преступления против личности. Учебное пособие. — Т.: «Эльдинур», 1998. — 181 Б.

Савельева В.С. Уголовная ответственность за преступления против несовершеннолетних. — М.: МЮИ, 1992.

Степанок А.Ф. Уголовная ответственность за изготовление, сбыт и распространение порнографических предметов. Автореф. канд. дисс. — Харьков: ХарЮИ, 1983.

Тихонова С.С. Посмертное и прижизненное донорство в Российской Федерации: Вопросы уголовно-правового регулирования. — СПб.: «Юридический центр Пресс», 2002. — 321 Б.

Халиков А. Ответственность за посягательство на интересы несовершеннолетних. — Нукус: «Каракалпакстан», 1983.

Щерба С.П., Приданов С.А. Уголовно-правовая охрана предметов и документов, имеющих историческую, научную, художественную или культурную ценность: Практическое пособие / Под общ. ред. проф С.П. Щербы. — М.: Учебно-консультационный центр «ЮрИнфоР», 2000.

Якубов А.С. Уголовно-правовые меры борьбы с вовлечением несовершеннолетних в пьянство и употребление наркотических средств. — Т.: ВШ МВД, 1992.

Илмий мақолалар

Михайлова Л.П. Применение наказаний за злостное уклонение от уплаты алиментов детям. — М.: Вестник МГУ. Право. 1980. № 1.

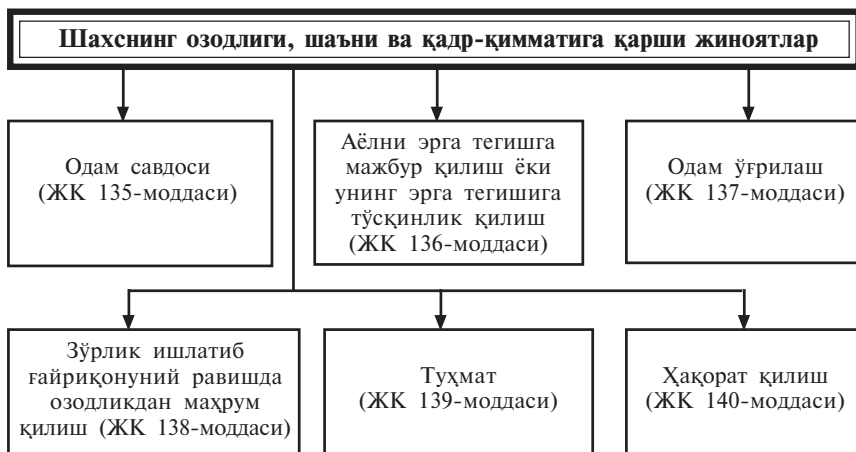
Пайзуллаев К.П. Юридическая и криминологическая характеристика личности преступника, совершившего сексуальное насилие против несовершеннолетних // Ж. Давлат ва ҳуқуқ. 2003. № 3. — 49–51-б.

Тохиров Ф. Отграничение преступлений, предусмотренных статьями 118, 119 УК РУз от развратных действий в отношении лица, не достигшего 16 лет // Ж. Вестник Каракалпакского Отделения Академии наук Республики Узбекистан, Нукус. 2002. № 1–2. — 81–83-б.

Тохиров Ф. Семья — как объект защиты общества и государства // Ж. Демократлаштириш ва инсон ҳуқуқлари. 2001. № 4. — 8–10-б.

VII БОБ. ШАҲСНИНГ ОЗОДЛИГИ, ШАЪНИ ВА ҚАДР-ҚИММАТИГА ҚАРШИ ЖИНОЯТЛАР

9 - с х е м а

1-§. Одам савдоси (ЖК 135-моддаси)

Одам савдоси билан боғлиқ жиноятлар (айниқса, аёллар ва болаларга нисбатан) халқаро ҳуқуқда узоқ вақтдан бери маълум. 1949 йил 2 декабрда БМТ Одам савдоси ва учинчи шахсларнинг танфурушлигини эксплуатация қилишга қарши Конвенцияни қабул қилди¹. Ҳозирги кунда одам савдоси трансмиллий уюшган жиноятчиликнинг ажралмас бир бўлагига айланган бўлиб, дунё миқёсида шундай кенг тарқалганки, БМТ ва Халқаро миграция ташкилоти экспертларининг фикрларига кўра, мазкур жиноятдан жабрланганлар сони миллионларни ташкил этади.

Одам савдоси – ҳозирги куннинг долзарб муаммоларидан биридир. Ундан келадиган даромад гиёҳванд моддалар ва қурол савдосидан сўнг учинчи ўринда туради. Жиноятчиликнинг мазкур туридан келадиган даромаднинг йиллик айланмаси 7 млрд. АҚШ долларини ташкил этади.

Жинсий эксплуатация, мажбурий меҳнат, болалар меҳнатини эксплуатация қилиш айрим мамлакатларда шу даражада кенг тарқалганки, натижада ҳозирги кунда миллат генофондига, шу билан бирга

¹ Одам савдосига ва учинчи шахслар томонидан танфурушликдан фойдаланилишига қарши кураш тўғрисидаги БМТ Конвенцияси (Нью Йорк, 2 декабрь 1949 й.); Бирлашган Миллатлар Ташкилоти 317 (IV) Резолюцияси билан маъқулланган; Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг 12.12.2003 й. 576-II сонли қарорига биноан Ўзбекистон Республикаси мазкур Конвенцияга қўшилган.

миллий хавфсизликка жиддий хавф туғдирмоқда. Бундай ҳолатда ҳар қандай маданияти ривожланган мамлакат мазкур жиноий фаолият тури билан кураш бўйича барча зарур чораларни кўриши лозим. Ўзбекистон ҳам бу борада истисно эмас.

Бизнинг мамлакатимизда эксплуатация қилиш мақсадида одамларни сотиш муаммоси мустақилликнинг илк даврларидаёқ долзарб муаммога айланди. Мамлакатда юз берган сиёсий ва ижтимоий-иқтисодий жараёнлар, айниқса чегараларнинг очилиши ва аҳоли халқаро миграциясининг ошиши, шунингдек, иқтисодиётда ўтиш даври муносабати билан аҳоли турмуш даражасининг сезиларли тарзда пасайиши натижасида криминоген ҳолатнинг ёмонлашуви ва шахснинг жинсий ва бошқа турдаги эксплуатацияси билан боғлиқ ҳаракатлардаги жабрланганлар сонининг ошиши кузатилди. Шу билан бирга кўпгина ҳолларда, жабрланувчилар республика ҳудудидан ташқарига олиб чиқилиб, ноқонуний тарзда сақлаб турилган. Айнан шунинг учун мамлакатимиз қонунчилиги томонидан собиқ Совет мамлакатлари орасида биринчилардан бўлиб 1994 йили жиноят қонунчилигида одамларни жинсий ёки бошқача тарзда эксплуатация қилиш учун уларни ёллаш учун жавобгарликни белгиловчи норма қабул қилинди.

2003 йилда Ўзбекистон юқорида қайд этилган БМТнинг 1949 йилги Конвенциясига қўшилди, 2008 йилда эса БМТнинг трансмиллий уюшган жиноятчиликка қарши Конвенциясини тўлдирувчи Одам савдоси, айниқса аёллар ва болалар савдосининг олдини олиш, бартараф қилиш ва бунинг учун жавобгарлик тўғрисидаги Баённомани¹ тасдиқлаб, аҳолини огоҳлантириш, жабрланувчиларни ҳимоя қилиш ва ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар фаолияти самарадорлигини оширишга қаратилган дастурларни амалга ошириш ва уларни қўллаб-қувватлаш орқали одам савдосининг олдини олиш ва бартараф қилиш мажбуриятини олди.

Ўзбекистон Республикасининг «Одам савдосига қарши кураш тўғрисида»ги² Қонуни қабул қилинганлиги муносабати билан ЖКнинг 135-моддасига ўзгартиш киритилди. ЖК 135-моддасининг аввалги таҳрири одамларни эксплуатация қилиш учун уларни ёллаш учун жавобгарликни назарда тутган ва халқаро ҳуқуқий ҳужжатларда

¹ Ўзбекистон Республикасининг 2008 йил 8 июлдаги «БМТнинг трансмиллий уюшган жиноятчиликка қарши Конвенциясини тўлдирувчи Одам савдоси, айниқса аёллар ва болалар савдосининг олдини олиш, бартараф қилиш ва бунинг учун жавобгарлик тўғрисидаги Баённомани (Нью-Йорк, 2000 йил 15 ноябрь) ратификация қилиш тўғрисида»ги 160-сонли Қонуни // Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси палаталари Ахборотномаси, 2008 йил № 7, 351-б.

² Ўзбекистон Республикасининг 2008 йил 16 сентябрдаги «Одам савдосига қарши кураш тўғрисидаги Қонунининг қабул қилиниши муносабати билан Ўзбекистон Республикасининг Жиноят кодексига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида»ги 179 сонли Қонуни // Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси палаталари Ахборотномаси, 2008 йил № 9, 485-б.

қайд этилган одам савдоси билан боғлиқ жиноий қилмишларни қамраб олмаган, натижада унинг амалда қўлланилиши трафикнинг объектига айланган фуқароларнинг эркинликлари, шаъни ва қадр-қимматини тўлиқ ҳимоя қилишни таъминлай олмаган. Бундан ташқари, фақатгина фоҳишаликнинг эксплуатация қилиниши мақсадида одамларни сотиш назарда тутилган 1949 йилги Конвенциядан фарқли равишда ЎзР ЖК 135-моддаси одамларни ҳар қандай эксплуатация қилиш мақсадида бундай ҳаракатларни амалга оширганлик учун жавобгарликни белгилади.

Одам савдосининг **бевосита объектини** шахснинг шахсий эркинлиги, шаъни ва қадр-қимматини кафолатловчи ижтимоий муносабатлар ташкил этади. **Кўшимча объект** алоҳида квалификация қилинган таркибларда шахснинг ҳаёти ва соғлиғи дахлсизлигини таъминловчи ижтимоий муносабатлар ҳисобланади.

ЖК 135-моддаси тавсифловчи диспозицияга эга. Мазкур жиноят **объектив томондан** одам савдоси, яъни одамларни олиш-сотиш ёки уларни эксплуатация қилиш мақсадида ёллаш, ташиш, топшириш, яшириш ёки қабул қилишда ифодаланади.

Агар айбдор жабрланувчининг вояга етмаганлигини била туриб, унга нисбатан модда диспозициясида санаб ўтилган юқоридаги ҳаракатлардан бирини содир этса ҳамда унинг ҳаракатларида ЖК 135-моддаси 2-қисмидаги «а, в, г, д, е, ж, з, и, к» ва 3-қисмининг «б, в, г» бандлари бўлмаса, қилмиш 135-модданинг 1-қисми билан жавобгарликка тортилади.

Одам савдоси шахс эксплуатациясининг бошланишидан қатъи назар, айбдор ЖК 135-моддаси 1-қисмида назарда тутилган ҳаракатлардан бирини содир этган пайтдан бошлаб, одамларни олиш-сотиш, уларни ёллаш, ташиш, топшириш, яшириш ёки қабул қилиш ҳаракатлари содир этилган пайтдан бошлаб **туғалланган** ҳисобланади.

Ўзбекистон Республикасининг «Одам савдосига қарши кураш тўғрисида»ги¹ Қонунида «одам савдоси» тушунчаси «ёллаш», «ташиш», «топшириш», «яшириш», «қабул қилиш» қилмишлари (ҳаракат шакли) шаклида берилган. Бироқ ЖК матнида бу тушунчалар қисқа берилган.

NOTA BENE!

Одам савдоси одамни олиш-сотиш, яъни уни сотувчига пул кўринишида маълум миқдордаги маблағ ёки бошқача мулккий эквивалент (кўчар ва кўчмас мулклар, мулккий характердаги даромадлар, мулккий ёки пул кўринишидаги қарздан воз кечиш ва бошқалар) бериш эвазига сотиб олувчи эгалигига топшириш ҳисобланади.

¹ Ўзбекистон Республикасининг 2008 йил 17 апрелдаги «Одам савдосига қарши кураш тўғрисида»ги 154-сонли Қонуни, 3-б. // Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси палаталари Ахборотномаси, 2008 йил, № 4, 190-б.

Одам савдоси **олиш-сотиш** — «товар»га ҳақ тўлангандан сўнг, яъни одам савдоси билан шуғулланувчи шахснинг жабрланувчини сотиб олувчи эгалигига топширган пайтдан қатъи назар, маълум миқдордаги пул ёки бошқача мулкый эквивалент олган пайтдан бошлаб тугалланган ҳисобланади.

Агар жиноятчилар (бир томондан одамларни сотувчи, иккинчи томондан сотиб олувчи) ўртасида одамни олиш-сотиш тўғрисида келишув тузилган бўлиб, аммо маълум сабабларга кўра режалаштирилган келишув амалга ошмаган бўлса (пул топширилмаган бўлса), уларнинг ҳаракатлари ЖК 135-моддасининг тегишли қисми ва 25-модданинг 1- қисми бўйича, яъни олиш-сотиш кўринишида одам савдосига тайёргарлик кўриш сифатида баҳоланиши лозим.

Одам савдосининг бир кўриниши одамларни бирор-бир фаолиятга, мазкур ҳолатда **эксплуатацияга** жалб қилишга қаратилган ҳаракатларда намоён бўлувчи одамларни ёллаш ҳисобланади (масалан, одамларни қидириш, хоҳловчиларни рўйхатга олиш, улар билан дастлабки келишув тузиш ва бошқ.). Одамни ёллаш фақат уни олиш-сотиш билан тугайди ва бу, қоида тариқасида, алдаш орқали амалга оширилади. Айбдор жабрланувчининг ўз хоҳишига кўра маълум бир фаолият билан шуғулланишига розилигини олмоқчи бўлганда ёллаш усули сифатида кўндириш мазкур ҳолатда камдан-кам ҳолларда қўлланилади.

Одамни ёллаш уни зўрлаш, қўрқитиш ёки мажбурлашнинг бошқача турларини қўллаш орқали амалга оширилса, келиб чиққан оқибатларнинг даражасидан қатъи назар, қилмиш **ЖК 135-моддаси 2- ёки 3-қисми** билан жавобгарликка тортилади.

Ёллаш ёлланаётган шахснинг розилигини олишга қаратилган ҳаракатлар амалга оширилган пайтдан бошлаб, шахс розилиги олинганидан қатъи назар, тугалланган ҳисобланади.

Шахсни жинсий эксплуатация қилиш мақсадида ёллашни уни фоҳишалик билан шуғулланишга жалб қилиш мақсадида ёллашдан, яъни **ЖК 131-моддасидаги** қўшмачилик жиноятдан фарқлаш лозим. Улар ўртасидаги фарқни жиноятчининг мақсади, шунингдек, жинойий тажовуз объектида кўриш мумкин. Авваламбор, айбдорнинг ёллашга қаратилган ҳаракатларидан келиб чиқадиган оқибатга кўзи етишини аниқлаш лозим. Агар жиноят субъекти у томонидан ёлланаётган шахснинг шахсий эркинлиги чекланиши, у учун ноқулай шароитга солиниб, бошқаларга қарам ҳолатда сақланиши (масалан, қул сифатида сақланиши)ни билса, ёллаш шахсни кейинчалик эксплуатация қилиш мақсадида амалга оширилаётганлигини белгилаш мумкин бўлади.

Қўшмачиликда эса айбдор фақат тамагирлик мақсадини кўзлайди. Ундан ташқари, мазкур ҳолатда ёллашда фоҳишалик билан шуғулланиш ва унинг учун тўланадиган ҳақ шахс билан олдиндан шартлашилган келишув асосида унинг розилигини олиб амалга оширилади.

Бундай ҳолатда ёлланаётган шахс ўзининг шахсий эркинлиги ва ундан фойдаланишда тўла мустақил бўлади.

Ташиш — одамни бир жойдан иккинчи жойга, шунингдек, бир аҳоли яшайдиган жойдан иккинчисига ҳар қандай транспорт, шунингдек, от-арава воситасида олиб ўтишда намоён бўлади. Ташиш олиш-сотиш ҳаракатлари бошланишидан олдин ёки кейин ҳам амалга оширилиши мумкин ва жабрланувчи бир жойдан иккинчи жойга олиб ўтиш бошланган пайтдан бошлаб тугалланган ҳисобланади.

Шахсни топшириш одам савдосида воситачи, ундан ташқари, олиш-сотиш амалга оширилганидан сўнг сотиб олувчининг ўзи томонидан жабрланувчини эксплуатация қилиш, вақтинчалик жойлаштириш ёки унинг яшаши учун топшириш ҳаракатларида намоён бўлиши мумкин. Бунда топшириш қайтариб олиш (масалан, ёлланган шахсни бериш) ёки қайтариб олмаслик (масалан, ҳадя қилиш) шарти билан, доимий ёки маълум бир муддатга, маълум бир шартларни бажаргандан сўнг ёки уларсиз амалга оширилиши мумкин ҳамда жабрланувчининг бир шахс эгалигидан бошқасига ўтган пайтдан бошлаб тугалланган ҳисобланади.

Яшириш жабрланувчини олиш-сотишдан олдин ҳам, кейин ҳам амалга оширилиши мумкин (масалан, шахсни уйнинг ертўласида сақлаш) ҳамда шахсни яширишга қаратилган ҳар қандай ҳаракат амалга оширилган пайтдан бошлаб тугалланган ҳисобланади.

Қабул қилиш шахснинг топширилиши натижасида уни эгаллаб олиш билан боғлиқ ҳаракатлар (топширишга қарама-қарши ҳаракатлар)да намоён бўлади.

Субъектив томондан одам савдоси **тўғри қасд** билан содир этилади ҳамда қонунда кўрсатилганидек, одамларни эксплуатация қилиш **мақсадида** амалга оширилади. Айбдор шахсни эксплуатация қилиш мақсадида уни олиш-сотиш ёки уни ёллаш, ташиш, топшириш, яшириш ёки қабул қилиш ҳаракатларини бажараётганлигини англайди ва бу ҳаракатларни бажаришни хоҳлайди. Бунда ЖК 135-моддаси бўйича жавобгарлик вужудга келиши учун шахс эксплуатацияси амалга ошганлиги аҳамиятга эга эмас. Асосийси, айбдор жабрланувчини шахсан ўзи эксплуатация қилмоқчи ёки бошқа шахсларнинг эксплуатация қилмоқчилигини билган бўлиши керак. Масалан, шахсни жинсий эксплуатация қилиш учун сотаётган айбдор унинг бошқа шахслар томонидан жинсий эксплуатация қилинишини билади ва айнан шунинг учун ўзининг жиноий қилмишларини амалга оширади. Унга қарама-қарши тарзда шахсни ўз эгалигига олаётган шахс кейинчалик шахсан ўзи уни эксплуатация қилади (мазкур ҳолат уй қулчилигига хос).

(Одамларни эксплуатация қилиш тушунчаси ЖКнинг 8-бўлимида берилган.)

NOTA BENE !

Одамларни эксплуатация қилиш бошқа шахсларнинг танфурушлигини эксплуатация қилиш ёки жинсий эксплуатациянинг бошқа турлари, мажбурий меҳнат ёки хизматлар, қулчилик, унга ўхшаш аънаналар, эркисиз ҳолат ёки инсон аъзо ёки тўқималарини ажратиб олиш ҳисобланади.

Бошқа шахсларнинг фоҳишафурушлигини эксплуатация қилиш ёки жинсий эксплуатациянинг бошқа турлари деганда, жабрланувчининг шундай бир ҳолатга солиниши тушуниладики, натижада у айбдорнинг хоҳишига кўра жинсий алоқа қилиш, кимларнингдир жинсий эҳтиёжини ғайритабиий усулда қондириш ёки бошқа шахсларнинг хоҳишига кўра бошқа жинсий характерга эга бўлган ҳаракатларни бажаришга мажбурлиги тушунилади. Жинсий эксплуатациянинг бошқа турларига, жумладан, шахсдан порнографик нарсаларни тайёрлашда фойдаланишни тушуниш лозим.

Мажбурий меҳнат ёки хизматлар деганда, жабрланувчининг шундай бир ҳолатга солиниши тушуниладики, натижада у айбдорнинг хоҳишига кўра қайсидир меҳнат фаолияти билан шуғулланишга ёхуд у ёки бу хизматларни кўрсатишга (жинсий хизматлардан ташқари) мажбурлиги тушунилади. Шунини таъкидлаш лозимки, халқаро ҳуқуқда «зўрлаб ишлатиш ёки мажбурий меҳнат» тушунчалари мавжуд бўлиб, улар маълум бир шахсни маълум бир жазони қўллаш билан кўрқитиб, шахс ўзи бажаришга рози бўлмаган ишларни бажаришни талаб қилишни англатади»¹.

Мажбурий меҳнатнинг нисбатан оғир ва хавфли тури **қуллик** ҳисобланади. Унда «шахсга нисбатан мулкӣ ҳуқуқлар ёки уларнинг айримлари амалга ошириладиган ҳолатга тушади»². Қулликнинг белгиларидан бири одам савдоси ва иқтисодидан ташқарида шахсни мажбурий меҳнат қилдириш ҳисобланади.

Мажбурий меҳнат (кул меҳнати), қоида тариқасида, норасмий ва хуфёна иқтисодидан, яширин ишлаб чиқаришда ҳамда ноқонуний маҳсулотларни ишлаб чиқаришда, шунингдек, уй шароитида (уй қулчилиги) қўлланилади.

Қулчиликка ўхшаш аънаналар деганда, шахсдан уй хўжалигида, қурилиш ёки қишлоқ хўжалиги ишларида, мол боқишда, бола туғишда, касал ёки кексайган қариндошларга, болаларга қарашда

¹ Зўрлаб ёки мажбурлаб ишлатиш тўғрисидаги Конвенция (Женева, 1930 йил 28 июнь; Халқаро Меҳнат Ташкилоти Бош Конференциясининг 14-сессиясида қабул қилинган; Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг 1997 йил 30 августдаги № 492-1 сонли қарори билан ратификация қилинган), 2-моддаси.

² Қаранг: Қуллик тўғрисидаги Конвенция (Женева, 1926 йил 25 сентябрь).

фойдаланишни тушуниш лозим. Бундай анъаналар, одатда, оилавий ёки қариндошлик муносабатларидан келиб чиқади.

Эрксиз ҳолат қулликка ўхшаш ҳолат ҳисобланади. Унга мисол қилиб, тиламчилик қилиш учун фойдаланиладиган болалар ва ногиронларни тушунишимиз мумкин.

ЖК 135-моддасига «эксплуатация» атамаси шахсни нафақат маълум бир фаолиятга жалб қилиш, балки ундан донор сифатида фойдаланиш, яъни унинг аъзо ва тўқималарини ажратиб олишни ўз ичига олган «фойдаланиш» атамаси каби кенг маънода қўлланилган. Бунда шуни алоҳида таъкидлаш лозимки, одам савдоси жиноятининг объектив томонидаги ҳаракатлардан бирини содир қилишда трансплантат олиш мақсади бўлса, қилмиш **ЖК 135-моддаси 1-қисми** бўйича квалификация қилинмайди ва мазкур ҳолат квалификациянинг асосий белгиси бўлган модданинг 2-қисми «к» банди билан квалификация қилинади. Мазкур ҳолат қонун чиқарувчи томонидан оғирлаштирувчи ҳолат сифатида тўғри ишлаб чиқилган, чунки айнан шу мақсадни кўзлаш (унинг амалга ошиши ҳақида гапирмаса ҳам бўлади) жинсий ёки меҳнатни эксплуатация қилиш мақсадини кўзлашга нисбатан жабрланувчига тузатиб бўлмайдиган зарар етказиш хавфини келтириб чиқаради.

Юқорида таъкидланганидек, одам савдоси жиноят объектив томонига кирувчи ҳаракатлардан бирини бажарган пайтдан бошлаб, жинсий мақсаднинг амалга ошгани ва уларнинг натижасида маълум моддий оқибатларнинг келиб чиққанлигидан қатъи назар, тугалланган ҳисобланади. Шундай экан, бундай оқибатларнинг вужудга келиши ЖК Махсус қисмининг содир этилган аниқ қилмиш учун жавобгарликни назарда тутувчи тегишли моддаси бўйича ҳуқуқий жиҳатдан алоҳида баҳоланиши лозим:

– одам савдоси жабрланувчилари жинсий эксплуатация қилинганда ЖК 118-моддаси (Номусга тегиш) ёки ЖК 119-моддаси (Жинсий эҳтиёжни ғайритабiiй усулда қондириш) бўйича;

– агар жинсий эксплуатациянинг фоҳишалик билан шуғулланишга мажбурлаш шакли қўлланилган бўлса ЖК 121-моддаси (Аёлни жинсий алоқа қилишга мажбур этиш) билан;

– агар болалардан тиламчилик қилишда фойдаланилган бўлса ЖК 127-моддаси (Вояга етмаган шахсни ғайририжтимоий хатти-ҳаракатларга жалб қилиш) билан;

– агар **ЖК 135-моддаси 2-қисмида** назарда тутилган трансплантат олиш мақсади амалга оширилган бўлса, ЖК 97-моддаси 2-қисми «н» банди (киши аъзоларини кесиб олиб, бошқа кишига кўчириш (трансплантат) ёки мурданинг қисмларидан фойдаланиш мақсадида) ёки ЖК 104-моддаси (Қасддан баданга оғир шикаст етказиш) билан.

Аммо, жинсий эксплуатациянинг порнографияда тасвирга туширишга мажбурлаш ёки жабрланувчини қулликка ўхшаш меҳнат

қилиш (хизмат кўрсатиш)га мажбурлаш ҳаракатлари амалга оширилган бўлса, қилмишга ҳуқуқий баҳо бериш сезиларли даражада мураккаблашади. Ундан ташқари, шахсни жавобгарликка тортиш масаласи ҳам юзага келади. Бу амалдаги ЖКда мазкур қилмишлар учун жавобгарликни назарда тутувчи махсус жинойт таркибининг мавжуд эмаслиги билан боғлиқ. Бундай ҳолатларда айбдор ҳаракатларини қийнаш (агар кўзланган натижаларга эришиш учун айбдор эксплуатация қилинаётган шахсни муттасил равишда дўппослаган ёки ЖК 110-моддасидаги бошқа ҳаракатларни содир этган бўлса); зўрлик ишлатиб ғайриқонуний равишда озодликдан маҳрум қилиш ёки ўзини ўзи ўлдириш даражасига етказиш (агар жабрланувчи ўзининг эрксиз ҳолатига чидай олмай ўзини ўлдирган ёки ўлдиришга суиқасд қилганлиги аниқланса) ва бошқа ҳаракатлар учун жавобгарликка тортиш мумкин.

ЖК 135-моддаси 1-қисмида назарда тутилган жинойтнинг **субъекти** 16 ёшга тўлган ақли расо шахс ҳисобланади.

Агар қилмиш:

а) ўғрилаш, зўрлик ишлатиш ёки зўрлик ишлатиш билан қўрқитиш ёхуд мажбурлашнинг бошқа шакллари қўллаш орқали;

б) икки ёки ундан ортиқ шахсга нисбатан;

в) ожиз аҳволдалиги айбдорга аён бўлган шахсга нисбатан;

г) айбдорга моддий жиҳатдан ёки бошқа жиҳатдан қарам бўлган шахсга нисбатан;

д) такроран ёки хавфли рецидивист томонидан;

е) бир гуруҳ шахслар томонидан олдиндан тил бириктириб;

ж) хизмат мавқеидан фойдаланган ҳолда;

з) жабрланувчини Ўзбекистон Республикасининг Давлат чегарасидан олиб ўтиш ёки уни чет элда қонунга хилоф равишда ушлаб турган ҳолда;

и) қалбаки ҳужжатлардан фойдаланган ҳолда, худди шунингдек, жабрланувчининг шахсини тасдиқловчи ҳужжатларни олиб қўйган, яширган ёхуд йўқ қилиб юборган ҳолда;

к) киши аъзоларини кесиб олиб, бошқа кишига кўчириш (трансплантат) мақсадида содир этилган бўлса **ЖК 135- моддаси 2-қисми** бўйича жавобгарликка тортилади.

Агар жинойт жабрланувчини ўғрилаш, унга нисбатан жисмоний зўрлик ишлатиш, шундай зўрлик ишлатиш билан қўрқитиш, шунингдек, мажбурлашнинг бошқача шакллари, масалан, шантаж қилиш орқали амалга оширилган бўлса, қилмиш **ЖК 135-моддаси 2-қисми «а» банди** билан жавобгарликка тортилади.

Шахсни ўғрилаш яширин, очикдан-очик, алдаш ёки ишонччи суиистеъмол қилиш орқали эгаллаб ва ўзининг доимий ёки вақтинчалик яшаш жойидан айбдор танлаган бошқа жойга, кейинчалик, олиш-сотиш ёки топшириш мақсадида сақлаш учун келтиришда

ифодаланади. Бундай қилмиш ЖК 137-моддаси (Одам ўғрилаш) билан жиноятлар жами сифатида квалификация қилинмайди.

Зўрлик ишлатиш дўппослаш, қийнаш, ғайриқонуний равишда озодликдан маҳрум қилиш, енгил ёки ўртача тан жароҳатлари етказиш кўринишида жисмоний таъсир кўрсатишда ифодаланади. Бундай ҳолатларда қилмиш **ЖК 135-моддаси 2-қисми «а» банди** билан тўлиқ қамраб олиниб, ЖК Махсус қисмининг бошқа моддаси билан қўшимча квалификация қилиш талаб қилинмайди. Агар жабрланувчи ўлдирилган ёки унга оғир тан жароҳатлари етказилган бўлса, қилмиш тегишли равишда ЖК 97-моддаси ёки 104-моддаси бўйича қўшимча квалификация қилиниши лозим. Агар жабрланувчига зўрлик ишлатиш натижасида эҳтиётсизликдан унинг ўлими келиб чиққан ёки унинг соғлиғига оғир тан жароҳатлари етказилган бўлса, қилмиш жабрланувчининг ўлими ёки бошқа оғир оқибатларга олиб келган одам савдоси сифатида баҳоланиб, **ЖК 135-моддаси 3-қисми «б» банди** билан квалификация қилиниши лозим.

Шуни инобатга олиш лозимки, жабрланувчининг иродаси ёки қаршилигини синдириш мақсадида уни гиёҳвандлик воситалари ёки психотроп моддалар истеъмол қилишга зўрлик билан жалб қилиш мумкин. Бундай ҳолатлар жинсий эксплуатация қилинувчи шахсларни эгаллашда кўп учрайди. Бундай ҳолатда айбдор ҳаракатларини **ЖК 135-моддаси 2-қисми «а» банди** ва иш ҳолатларига кўра ЖК 127-моддаси 2-қисми (вояга етмаган шахсни гиёҳвандлик воситалари ёки психотроп моддалар истеъмол этишга жалб қилиш) билан ёки ЖК 274-моддаси (Гиёҳвандлик воситалари ёки психотроп моддаларни истеъмол қилишга жалб этиш) бўйича жиноятлар жами бўйича квалификация қилиниши лозим.

Одам савдосида қўрқитиш жабрланувчига, агар у айбдорнинг талабларини бажаришдан бўйин товлаганда унга нисбатан ҳар қандай жисмоний зўрлик ишлатиш, яъни дўппослаш, тан жароҳатлари етказиш, ҳаётдан маҳрум қилиш, овқатсиз ёки сувсиз қолдириш мақсади борлигини айтиш орқали руҳий таъсир кўрсатишда ифодаланади. Бунда қўрқитиш ҳақиқий бўлиши керак. Лекин амалга ошиши шарт эмас ҳамда бу қилмиш ЖК 112-моддаси (Ўлдириш ёки зўрлик ишлатиш билан қўрқитиш) билан қўшимча квалификация қилинишини талаб қилмайди.

Шантаж қилиш ёки **мажбурлашнинг бошқача шакллари** жабрланувчини айбдорнинг у ёки бу талабларини бажаришга мажбур қилувчи ҳолатларни яратиш, жабрланувчини унга боғлиқ бўлмаган ҳолда айбдор талабларини бажаришдан бўйин товлай олмайдиган ҳолатга туширишда ифодаланади.

Бундай ҳолатни яратиш жабрланувчининг яқин инсонларига зўрлик ишлатиш, мулкни нобуд қилиш ёки унга шикаст етказиш, жабрланувчи сир сақлашни хоҳлаган, унинг қонуний ҳуқуқ ва манфаат-

ларига зарар етказадиган маълумотларни ошкор қилиш (масалан, фарзандликка олинганлик сирини ошкор қилиш) билан қўрқитишда ифодаланади. Агар айбдор мазкур жиноятни ҳеч қандай тўсқинликсиз амалга ошириш мақсадида жабрланувчининг гиёҳвандликка бўлган мойиллигидан фойдаланса (масалан, жабрланувчи айбдорнинг унга гиёҳвандлик воситалари ёки психотроп моддалар топиб бериши эвазига унинг барча талабларини бажарса) айбдор ҳаракатларини ЖК 273-моддаси (Гиёҳвандлик воситалари ёки психотроп моддаларни ўтказиш мақсадини кўзлаб қонунга хилоф равишда тайёрлаш, олиш, сақлаш ва бошқа ҳаракатлар қилиш, шунингдек, уларни қонунга хилоф равишда ўтказиш) билан қўшимча квалификация қилиниши лозим.

Айбдорда кўриб чиқиладиган модда диспозициясида кўрсатилган ҳаракатларни ягона қасд асосида камида икки шахсга нисбатан амалга оширган бўлса, қилмиш **икки ёки ундан ортиқ шахсга нисбатан амалга оширилган деб топилади**. Бунда, қоида тариқасида, жиноий ҳаракатлар бир вақтда ёки узоқ бўлмаган вақт оралиғида содир этилади.

Агар субъектда икки ёки ундан ортиқ шахсга нисбатан одам савдоси ҳаракатларини амалга оширишга қасд бўлиб, у бу қилмишни ўзига боғлиқ бўлмаган ҳолда охирига етказмаган бўлса (ҳатто бир жабрланувчига нисбатан ҳам), унинг ҳаракатлари ЖК 25-моддаси 2-қисми, **135-моддаси 2-қисми «б» банди** билан икки ёки ундан ортиқ шахсга нисбатан одам савдосини бажаришга суиқасд сифатида квалификация қилиниши лозим.

Жабрланувчининг ожиз аҳволи унинг қаршилик кўрсатиш ёки унга нисбатан қўлланиладиган ҳаракатлар моҳиятини англашга тўсқинлик қилувчи организмнинг жисмоний ёки руҳий хусусиятлари билан боғлиқ бўлиши мумкин.

(«Ожиз аҳвол» тушунчаси тўғрисида тўлиқ маълумотни ЖК 97-моддаси 2-қисми таҳлилида кўришингиз мумкин.)

Агар одам савдоси ҳаракатлари **айбдорга моддий жиҳатдан ёки бошқа жиҳатлардан қарам бўлган шахсга нисбатан** содир этилган бўлса, қилмиш **ЖК 135-моддаси 2-қисми «г» банди** билан квалификация қилинади.

(«Моддий ва бошқа жиҳатдан қарам» тушунчаси тўғрисида тўлиқ маълумотни ЖК 103-моддаси таҳлилида кўришингиз мумкин.)

Жиноятнинг «такроран ёки хавfli рецидивист томонидан» содир этилишининг ўзига хос жиҳатларини ЖК 97-моддаси 2-қисми таҳлилида кўришингиз мумкин.)

Бир гуруҳ шахслар томонидан олдиндан тил бириктириб одам савдосини амалга ошириш деганда, икки ёки ундан ортиқ шахснинг кўриб чиқиладиган модданинг 1-қисми диспозициясида кўрсатилган ҳаракатларни амалга оширишда биргаликда ҳаракат қилиши тушунилади. Бунда қилмишни ЖК 135-моддаси 2-қисми «е» банди

билан квалификация қилишда айбдорлар ўртасидаги келишув жиноий фаолият вақтида ёки ундан бевосита олдин тузилган бўлиши керак.

ЖК 135-моддаси 2-қисми «ж» бандидаги хизмат мавқеидан фойдаланиш деганда, жиноятнинг махсус субъект, яъни мансабдор шахслар, шунингдек, мулк шаклидан қатъи назар, корхона, муассаса, ташкилотларда бошқарув вазифаларини бажарувчи, тегишли хизмат ваколатлари берилган шахслар томонидан бажарилиши тушунилади.

Мазкур қилмишнинг ижтимоий хавфлилиги шунда намоён бўладики, хизмат ваколатлари, айрим ҳолларда, ҳокимият ваколатларига эга бўлган шахслар жиноят содир этилишини осонлаштиради. Бундай ҳолларда, қилмишни қўшимча тарзда ЖК 205-моддаси (Ҳокимият ёки мансаб ваколатини суиистеъмом қилиш) ёки 206-моддаси (Ҳокимият ёки мансаб ваколати доирасидан четга чиқиш) билан квалификация қилиш талаб қилинмайди. Бунда қилмиш **ЖК 135-моддаси 2-қисми «ж» банди** билан квалификация қилиниши лозим.

Агар жабрланувчи Ўзбекистон Республикаси Давлат чегарасидан олиб ўтилган, Ўзбекистон ҳудудига олиб кирилган ёки Ўзбекистон чегарасидан олиб ўтилиб, республикага қайтиш имкониятидан маҳрум қилинган бўлса, қилмиш **ЖК 135-моддаси 2-қисми «з» банди** билан квалификация қилинади.

Биринчи ва иккинчи ҳолатларда шахс Ўзбекистон чегарасидан қонуний ва ноқонуний тарзда олиб ўтилиши мумкин. Масалан, одамларни божхона хизмати ходимларидан товар вагонларида, кема юкхоналарида яшириш орқали ёки қалбаки ҳужжатлардан фойдаланган ҳолда (масалан, болаларни олиш-сотишни фарзандликка олиш ниқоби остида) амалга оширилиши мумкин. Белгиланган тартибни бузиб, Ўзбекистон Республикаси Давлат чегарасидан ўтганда қилмиш ЖК 223-моддаси (Қонунга хилоф равишда чет элга чиқиш ёки Ўзбекистон Республикасига кириш) билан жиноятлар жами бўйича квалификация қилиниши лозим.

Учинчи ҳолатда жабрланувчи чет элда ноқонуний тарзда ушлаб турилади ва унга нисбатан одам савдоси ҳаракатларини қўллаш учун чет элда ушлаб туриб, унинг қайтиб келишига ноқонуний тўсқинлик қилинади.

Қалбаки ҳужжатлардан фойдаланиш деганда, одам савдоси ҳаракатларини амалга оширишни осонлаштириш, яъни яшириш мақсадида уларни тақдим қилиш назарда тутилади. Бунда, агар айбдор расмий ҳужжатни ўзи тайёрлаган ёки қалбакилаштирган бўлса, унинг ҳаракатларини ЖК 228-моддаси (Ҳужжатлар, штамплар, муҳрлар, бланкалар тайёрлаш, уларни қалбакилаштириш, сотиш ёки улардан фойдаланиш) тегишли қисми билан ёки агар субъект мансабдор шахс бўлса, ЖК 209-моддаси (Мансаб сохтакорлиги) билан қўшимча тарзда квалификация қилиниши лозим.

Хужжатларни олиб қўйиш ёки яшириш деганда, жабрланувчини шахсини тасдиқловчи ҳақиқий ҳужжатларга эгалик қилиш имкониятидан маҳрум қилиш ёки бу ҳужжатларнинг бошқа шахс эгалигида бўлиши тушунилади. **Хужжатларни йўқ қилиб юбориш** деганда эса, инсоннинг шахсини аниқлаш имкониятини берувчи ҳужжатларни йўқотиш назарда тутилади. Бунда шуни инобатга олиш лозимки, мазкур ҳаракат ЖКнинг 227-моддаси (Хужжатлар, штамплар, муҳрлар, бланкаларни эгаллаш, нобуд қилиш, уларга шикаст етказиш ёки уларни яшириш) билан қўшимча квалификация қилинмайди.

Трансплантат олиш мақсадида одам савдосини амалга ошириш жабрланувчидан донор сифатида фойдаланишни англатади. Бунда қилмишни мазкур банд билан квалификация қилишда айбдор жабрланувчининг қайсидир аъзо ёки тўқималарини ажратиб олиши шарт эмас. Айбдорда бундай мақсадларнинг борлиги етарли ҳисобланади. Мазкур ҳаракатлар амалга оширилганда эса, қилмиш ЖК 97-моддаси 2-қисми «н» банди билан, яъни трансплантат олиш ёки мурданинг қисмларидан фойдаланиш мақсадида одам ўлдириш сифатида ёки ЖК 104-моддаси билан, яъни қасддан баданга оғир шикаст етказиш сифатида қўшимча квалификация қилиниши лозим.

ЖК 135-моддаси 3-қисмида одам савдоси билан боғлиқ қуйидаги қилмишлар учун жиноий жавобгарлик назарда тутилган:

а) ўн саккиз ёшга тўлмаганлиги айбдорга аён бўлган шахсга нисбатан содир этилган бўлса;

б) жабрланувчининг ўлимига ёки бошқа оғир оқибатларга сабаб бўлса;

в) ўта хавfli рецидивист томонидан содир этилган бўлса;

г) уюшган гуруҳ томонидан ёки унинг манфаатларини қўзлаб содир этилган бўлса.

Агар айбдор жабрланувчининг ўн саккиз ёшга тўлмаганлигини билса, унинг қилмишлари **ЖК 135-моддаси 3-қисми «а» банди** билан жавобгарликка тортилади. Агар айбдор жабрланувчининг ёшига нисбатан адашса, бунинг учун эса унда етарли асослар мавжуд бўлса ва унинг ҳаракатларида мазкур модданинг оғирлаштирувчи ҳолатлари бўлмаса, қилмиш ЖК 135-моддаси 1-қисми билан квалификация қилинади.

Ҳали туғилмаган болани олиш-сотиш тўғрисида келишув тузиш ва боланинг онаси ёки бошқа манфаатдор шахсга тегишли пул тақдим қилиш ЖК 25-моддаси 2-қисми ва **ЖК 135-моддаси 3-қисми «а» банди** билан, яъни ўн саккиз ёшга тўлмаганлиги айбдорга аён бўлган шахсга нисбатан одам савдосини амалга оширишга суиқасд қилиш сифатида баҳоланиши лозим.

Агар жабрланувчига нисбатан одам савдоси бўйича ҳаракатларни қўллаш натижасида эҳтиётсизлик оқибатида унинг ўлими ёки бошқа оғир оқибатлар келиб чиққан бўлса, қилмиш **ЖК 135-моддаси 3-қисми «б» банди** билан жавобгарликка тортилади, **бошқа оғир оқибатлар** тушунчаси қилмишни баҳоловчи тушунча ҳисобланади.

Уларга жабрланувчини ўзини ўзи ўлдириш даражасига етказиш, унинг таносил ёки ОИТС касаллигига чалиниши, унинг руҳий ҳолатининг бузилиши, бошқа оғир касалликка чалиниши ва бошқаларни мисол қилишимиз мумкин. Агар мазкур оқибатлар жабрланувчига қасддан етказилган бўлса, қилмишлар ЖК Махсус қисмининг тегишли моддаси билан, масалан, қасддан одам ўлдириш (ЖК 97-моддаси), қасддан баданга оғир шикаст етказиш (ЖК 104-моддаси) билан квалификация қилиниши лозим.

(Жиноятнинг **ўта хавфли рецидивист** томонидан содир этилган-лигининг ўзига хос жиҳатларини ЖК 97-моддаси 2-қисми «с» банди таҳлилида кўришингиз мумкин.)

Агар одам савдоси биргаликда жиноий фаолият олиб бориш мақсадида барқарор фаолият юритувчи гуруҳга бирлашган икки ёки ундан ортиқ шахс томонидан содир этилган бўлса, қилмиш **уюшган гуруҳ** томонидан содир этилган деб топилади. Бунда одам савдосини амалга оширишда иштирок этган уюшган гуруҳнинг ҳар бир аъзоси бажарган вазифаларидан қатъи назар, **ЖК 135-моддаси 3-қисми «г» банди** билан жавобгарликка тортилади.

Одам савдосини уюшган гуруҳ манфаатларини кўзлаб содир этилган деб топишда жиноят содир этилишидан уюшган гуруҳ аъзоларининг манфаатдор бўлиши лозимлигини инобатга олиш керак. Бунда жиноятни бажарувчи шахс уюшган гуруҳнинг аъзоси бўлмаслиги ҳам мумкин. Шунга эътибор қаратиш лозимки, айбдорда уюшган гуруҳ манфаатларини кўзлаб шахсни эксплуатация қилиш мақсадида олиш-сотиш, ёллаш, ташиш, топшириш, яшириш ёки қабул қилишга қасд бўлган бўлиши лозим.

2-§. Аёлни эрга тегишга мажбур қилиш ёки унинг эрга тегишига тўсқинлик қилиш (ЖК 136-моддаси)

Мазкур **жиноятнинг бевосита объекти** аёл кишининг эрки ва кадр-қиммати, унинг эрга тегиш ёки эри билан бирга яшашда давом этиш масаласини мустақил ҳал қилиш эркинлигини кафолатловчи ижтимоий муносабатлар ҳисобланади.

Жиноят объектив томондан аёлни эрга тегишга ёки никоҳда яшашни давом эттиришга мажбур қилиш ёхуд аёлнинг эркига хилоф равишда у билан никоҳда бўлиш учун ўғрилаш, шунингдек, аёлнинг эрга тегишига тўсқинлик қилишдан иборатдир.

NOTA BENE!

Аёлни эрга тегишга ёки никоҳда бирга яшашни давом эттиришга мажбур қилиш деганда, унга нисбатан эрга тегиши ёки никоҳда яшашида давом этишига мажбурлаш мақсадида жисмоний ёки руҳий зўравонлик ишлатилишини тушуниш лозим.

Кўриб чиқиладиган модда моҳиятидан келиб чиқиб **жисмоний зўрлик** ишлатиш деганда, аёл кишини уриш, калтаклаш, баданига энгил ёки ўртача оғир шикаст етказилишини тушуниш керак.

Аёлни мажбур қилиш вақтида унинг баданига оғир шикаст етказилган ҳолларда айбдорнинг қилмишига ЖК 136- ва 104-моддалари билан жиноятлар жами бўйича жавобгарлик белгиланади.

Руҳий зўрлик деганда, жисмоний зўрликни қўллаш, аёл киши сир сақлашни истаган маълумотларни ошкор қилиш, мол-мулкни нобуд қилиш билан қўрқитиш ва ҳоказоларни тушуниш лозим. Айбдор аёл кишини ўлдириш ёки зўрлик ишлатиб шикаст етказиш билан қўрқитган ҳолларда, айбдорнинг қилмиши ЖК 112-моддаси (Ўлдириш ёки зўрлик ишлатиш билан қўрқитиш) билан қўшимча равишда квалификация қилинмайди.

NOTA BENE!

Аёлни ўғрилаш аёлнинг хоҳиш-иродасига қарши, никоҳдан ўтиш учун алдаш ёки зўрлик ишлатиш йўли билан, уни бирон-бир ерда яккалаб қўйишдан (масалан, бирон-бир транспортда олиб қочиш ва ҳоказо) иборатдир.

Аёлни унинг хоҳиш-иродасига қарши никоҳдан ўтиш учун ўғрилаш ҳам ЖК 137-моддаси (Одам ўғрилаш) билан жиноятлар жами тариқасида квалификация қилинмайди. Жабрланувчини у билан никоҳдан ўтиш мақсади бўлмай туриб ўғрилаш эса, ЖК 137-моддаси билан квалификация қилиниши лозим.

Аёл киши, урф-одатга кўра, никоҳдан ўтиш учун ўғриланган бўлиб, бунга ўғирланган аёлнинг ўзи розилик берган бўлса, ЖК 136-моддасида назарда тутилган жиноятнинг таркиби мавжуд бўлмайди.

Ўғриланган шахс 16 ёшга тўлмаган ва айбдор буни била туриб унинг розилиги билан жинсий алоқа қилган ёхуд жинсий эҳтиёжини ғайритабиий усулда қондирган ҳолларда айбдорнинг қилмиши ЖК 136- ва 128-моддалари билан жиноятлар жами бўйича квалификация қилинади.

NOTA BENE!

Аёлни эрга тегишига тўсқинлик қилиш унинг ўз хоҳиш-иродасига кўра эрга тегишига йўл қўймаслик мақсадида жисмоний ёки руҳий зўрлик ишлатиш (қўрқитиш)да ифодаланади.

Аёлнинг эрга тегишига тўсқинлик қилишда қўлланиладиган жисмоний ёки руҳий зўрлик аёлни никоҳдан ўтишга мажбурлаш ва

никоҳда яшашни давом эттиришда қўлланиладиган зўрлик билан бир хилдир. Қариндошлар ва бошқалар томонидан аёлнинг никоҳдан ўтиш истагини ўзгартириш мақсадида уни кўндириш жиноят таркибини ташкил этмайди.

Субъектив томондан жиноят тўғри қасддан содир этилади. Айбдор аёлни эрга тегишга мажбурлаётганлигини ёки эрга тегишига тўсқинлик қилаётганлигини англайди ва ўз мақсадига эришишни хоҳлайди. Мазкур жиноятнинг содир этилиш мотиви турли хил бўлиб (масалан, ўч олиш, рашк, тамагирлик ва бошқ.), жиноятни квалификация қилишда аҳамиятга эга эмас.

Ушбу **жиноятнинг субъекти** 16 ёшга тўлган ҳар қандай шахс бўлиши мумкин. Аксарият ҳолларда, аёлнинг ота-онаси, бошқа қариндошлари, куёв бўлмиш шахс жиноятнинг субъекти бўлиб чиқади.

3-§. Одам ўғрилаш (ЖК 137-моддаси)

Одам ўғрилашнинг **бевосита объекти** одамларнинг истаган ерда бўлиш эркинлигини кафолатловчи ижтимоий муносабатлар ҳисобланади. Мазкур жиноий қилмишнинг **факультатив объекти** жабрланувчининг ҳаёти ёки соғлиғи хавфсизлиги бўлиши мумкин.

Объектив томондан жиноят ЖК 245-моддаси (Шахсни гаров сифатида тутқунликка олиш)да назарда тутилган аломатлар мавжуд бўлмаган ҳолда одам ўғрилашда ифодаланади.

NOTA BENE!

Одамни ўғрилаш деганда, одамни яширинча, ошкора ёки алдаш ёхуд ишончини суиистеъмол қилиш йўли билан ушлаш ва кейинчалик уни доимий яшаш жойидан бошқа ўғриланган одам зўрлик ишлатиб муайян мақсадда ушлаб туриладиган айбдор истаган жойга жойлаштириш тушунилади.

Эгаллаб олиш деганда, жабрланувчига эгалик қилиш, унинг тақдирини белгилаш имкониятига эга бўлиш учун уни шахсий эркинлигидан маҳрум қилиш назарда тутилади.

Одам ўғрилаш усуллари жиноятни квалификация қилишда аҳамиятга эга эмас.

Одам ўғрилаш вақтида унга нисбатан жисмоний ёки руҳий зўрлик қўлланилиши мумкин (қўлини боғлаб қўйиш, уриш, қўрқитиш ва бошқалар).

Агар одам ўғрилаш вақтида жабрланувчининг баданига енгил ёки ўртача оғир шикаст етказилган бўлса, қилмиш жабрланувчининг соғлиғига шикаст етказганлик учун жавобгарлик назарда тутилган моддалар бўйича қўшимча квалификацияни талаб қилмайди, жиноят ЖК 137- моддаси 1-қисми билан баҳоланади.

Айбдорлар ҳаракатларини ЖК 137-моддаси бўйича квалификация қилишда, шунингдек, ўғирланган шахс ушлаб турилган жой (турар жой ёки турар жой бўлмаган иншоот, автотранспорт воситаси, маҳаллий ер участкаси) ва у ушлаб турилган муддат аҳамиятга эга эмас.

Агар «жабрланувчи» «ўғри» билан келишиб, ўз турар жойини тарк этса ва ўзининг озод қилиниши учун «ўғри» ундан пул сўраса, қилмиш ЖК 137-моддаси билан квалификация қилинмайди. Мазкур ҳолатларда жиноятнинг объектив томони – шахсни эгаллаб олиш, зўрлик билан ушлаб туриш ва кўчириш мавжуд бўлмай, товламачилик (ЖК 165-моддаси) ёки фирибгарлик (ЖК 168-моддаси) жиноятларининг таркиби мавжуд бўлади.

Шунингдек, шахснинг ўз боласи ёки фарзандликка олинган боласини бошқа ота-онаси ёки яқин қариндошлари қўл остидан уларнинг хоҳиш-иродасига қарши олиш одам ўғрилаш сифатида баҳоланиши мумкин эмас.

Одам эркинлигидан маҳрум қилинган пайтдан эътиборан жиноят тугалланган деб ҳисобланади. Ўғриланган одамнинг озодликка қандай чиққанлиги — ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар томонидан озод қилинганлиги ёки ўғриларнинг ўзлари томонидан қўйиб юборилганлиги қилмишни ЖК 137-моддаси билан квалификациясига таъсир кўрсатмайди.

Шуни таъкидлаш лозимки, ўғирланган шахсни ўғирлаганлик учун жавобгарликка тортилмасдан туриб ва ҳеч қандай тўсиқсиз ушлаб туриш имконияти мавжуд бўлган ҳолда жиноий жавобгарликдан, жабрланувчи қариндошларининг ўч олишидан қўрқиб ва бошқа сабаблар туфайли содир этилган қилмиш учун пушаймон бўлиб, ўғрилар томонидан қўйиб юборилиши уларни жиноий жавобгарликдан озод қилиш учун асос бўлмайди, лекин бу ҳолат жазо тайинлашда инobatга олинаши мумкин.

Субъектив томондан одам ўғрилаш **тўғри қасд** билан содир этилади. Айбдор ўзининг жабрланувчини ноқонуний эгаллаб олиб, унинг хоҳиш-иродасига қарши бошқа жойга кўчириши, у ерда сақлашда ифодаланувчи ҳаракатларининг ҳуқуққа хилофлигини англайди ва буни хоҳлайди.

Бундай ҳолатда жиноят мотиви турлича бўлиши мумкин.

Агар айбдор одам ўғрилаш орқали моддий жиҳатдан бойиш ёки моддий харажатлардан қутулишни ёхуд жиноятни содир қилишда бошқа паст ниятларда (жинсий ниятлар, жабрланувчи ёки унинг яқин қариндошларига маънавий ва моддий зарар етказиш ва бошқ.) ҳаракат қилса, қилмиш ЖК 137-моддаси 2-қисми «б» банди билан квалификация қилиниши лозим.

Ушбу **жиноятнинг субъекти** 14 ёшга тўлган ҳар қандай ақли расо шахс бўлиши мумкин.

Одам ўғриллашда:

а) вояга етмаган шахс ўғриланган бўлса:

б) жиноят тамагирлик ёки бошқа паст ниятларда содир этилган бўлса;

в) бир гуруҳ шахслар томонидан олдиндан тил бириктириб содир этилган бўлса;

г) такроран ёки хавфли рецидивист томонидан содир этилган бўлса, айбдорнинг қилмиши **мазкур модданинг 2-қисми** билан квалификация қилинади.

Агар айбдор болани ўғрилаб, уни алмаштириб қўйган бўлса ва бунда тамагирлик ёки бошқа паст ниятни кўзлаган бўлса, унинг қилмиши ЖК 124-моддаси ва 136-модданинг 2-қисми «а», «б» бандлари билан жиноятларнинг жами бўйича квалификация қилиниши лозим.

Одам ўғриллаш:

а) ўта хавфли рецидивист томонидан содир этилган;

б) оғир оқибатларга олиб келган бўлса, айбдор шахс ЖК 137-моддаси 3-қисми билан жавобгарликка тортилади.

Оғир оқибатлар деганда, ўғирланган шахсга қасддан оғир тан жароҳатлари етказилиши; эҳтиётсизликдан унинг ўлими келиб чиқиши; жабрланувчи ота-онаси ёки яқин қариндошларининг ўзини ўлдириши ёки юрак хасталигига чалиниши; зўрлик билан ушлаб туришга қарши жабрланувчининг ўзини ўлдириши; жабрланувчи ҳомиладор аёлларнинг ҳомиласи тушиши ёки муддатидан олдин туғилган чақалоқнинг вафот этишини тушуниш лозим.

ЖК 137-моддасида назарда тутилган жиноятни тўғри квалификация қилишда одам ўғриллашни зўрлик ишлатиб ғайриқонуний равишда озодликдан маҳрум қилиш (ЖК 138-моддаси) ва шахсни гаров сифатида тутқунликка олиш (ЖК 245-моддаси) жиноятларидан фарқлаш лозим.

Мазкур жиноятлар таркибидаги умумий ўхшашлик жабрланувчининг ўзи хоҳлаган ерда бўлиш эркинлигини чеклашда, айрим ҳолларда уни боғлаш орқали бинода сақлаш, бошқа шахслар билан эркин муомалада бўлиш имкониятидан маҳрум қилиш, агар рухсат этилса ҳам, фақатгина жиноятчилар розилиги ёки уларнинг кўрсатмасига асосан рухсат беришда намоён бўлади.

Зўрлик ишлатиб ғайриқонуний равишда озодликдан маҳрум қилиш, шунингдек, жабрланувчини доимий ёки вақтинчалик яшаш жойида сақлаш орқали ҳам амалга оширилиши мумкин (унинг ўз уйида, ишхонасида, автомашинасида, гаражида ва бошқ.). Зўрлик ишлатиб ғайриқонуний равишда озодликдан маҳрум қилиш муддати, унга ҳеч қандай зиён етказилмаган бўлса ҳам, юқорида таъкидланганидек, айбдор ҳаракатларини ЖК 137-моддаси бўйича квалификация қилишга таъсир этмайди.

Жабрланувчи уни эгаллаб тутқунликка олишда ҳеч қаерга кўчирилмасдан ўз жойида ушлаб турилиши мумкин. Аммо бу ҳолат шахсни гаров сифатида тутқунликка олишнинг одам ўғрилашдан асосий фарқи эмас. Улар ўртасидаги асосий фарқ жиноятларнинг объектида ҳисобланади: одам ўғрилашда жиноят объекти шахснинг шахсий эркинлигини кафолатловчи ижтимоий муносабатлар бўлса, шахсни гаров сифатида тутқунликка олиш жиноятининг объекти эса жамоат хавфсизлигини кафолатловчи ижтимоий муносабатлар ҳисобланади. Ундан ташқари, одам ўғрилашда ва шахсни гаров сифатида тутқунликка олишда жиноятлар турли мақсадларни кўзлайди.

Одам ўғрилаш инсонлардан ўч олиш мақсадида уни ўлдириш, унинг номусига тегиш ёки жинсий эҳтиёжни гайритабиий усулда қондириш, жинсий ёки бошқача тарзда эксплуатация қилиш, жабрланувчидан ёки унинг яқин қариндошларидан маълум талабларни бажаришга розилик олиш: қарздан воз кечиш, мулкий ҳуқуқларни бериш мақсадида амалга оширилиши мумкин. Бунда жабрланувчини танлаш жиноятчи учун ҳал қилувчи аҳамиятга эга (қарз берган шахс, тўловни тўлаш имкониятига эга бўлган қариндошлари бўлган шахс ва бошқ.), одам ўғрилаш яширин тарзда кам гувоҳлар бўлган вазиятларда содир этилади.

Шахсни тутқунликка олишда жабрланувчининг шахси жиноятчини қизиқтирмайди. Жабрланувчи ҳар қандай шахс бўлиши мумкин ёки мазкур жиноятга кенг ижтимоий эътибор бериш мақсадида жабрланувчилар таниқли жамоат ёки сиёсат арбоблари бўлиши мумкин. Бунда одам ўғрилашдан фарқли тарзда жиноятчилар тутқунликка олинган шахсларни озод қилиш шarti билан ўз талабларини очиқдан-очиқ, қоида тариқасида давлатга ёки турли ташкилотларга эълон қилишади.

4-§. Зўрлик ишлатиб ғайриқонуний равишда озодликдан маҳрум қилиш (ЖК 138-моддаси)

Мазкур жиноятнинг **бевосита объекти** жабрланган шахснинг шахсий (жисмоний) эркинлигини кафолатловчи ижтимоий муносабатлар ҳисобланади. Кўпгина ҳолларда, қўшимча объект сифатида шахснинг ҳаёти ва соғлиғи хавфсизлиги намоён бўлади.

Жиноятнинг объектив томони зўрлик ишлатиб ғайриқонуний равишда шахсни ҳаракат қилиш эркинлигидан маҳрум этиш, жабрланувчига нисбатан жисмоний ёки руҳий зўрлик ишлатиб, одамни унинг хоҳиш-иродасига қарши маълум бир жойда мажбуран ушлаб туриш мақсадида жабрланувчини банди қилиш, унга уйқу дорисини бериш, одамни алдаш йўли билан ўзи киришни истамаган хонага олиб кириш ва ҳоказолар, унинг қаерда бўлишини эркин танлаш ҳуқуқини чеклаш каби хатти-ҳаракатларни содир этишда ифодала-

нади. Жабрланувчига нисбатан жисмоний ва руҳий зўрлик (жабрланувчининг қаршилигини енгиш мақсадида уни боғлаш, уйқу дориси бериш, кишан билан қўзғалмайдиган жисмларга бириктириш; жабрланувчи ёки унинг яқин қариндошларига нисбатан зўрлик ишлатиш билан ёки мулкни нобуд қилиш билан қўрқитиб бинога қамаб қўйиш) қўлланилиши мумкин.

Бир бинода бўлган шахснинг бошқа шахсга маълум предметлардан, шу билан бирга алоқа хизматидан фойдаланишни тақиқлаш, уни зўрлик ишлатмасдан ушлаб туриш ЖК 138-моддасидаги жиноят таркибини ташкил этмайди. Шунингдек, шахснинг ўз розилиги асосида бирор бинога қамаш жиноят таркибини ташкил этмайди. Ундан ташқари, ота-оналар томонидан ўз фарзандларини тарбиялаш мақсадида зўрлик ишлатиб ғайриқонуний равишда озодликдан маҳрум қилиш мазкур жиноят таркибини ташкил этмайди.

Жабрланувчи ғайриқонуний равишда озодликдан маҳрум қилинган пайтдан эътиборан жиноят тамом бўлган деб ҳисобланади. Озодликдан маҳрум қилишнинг муддати айбдорларнинг ЖК 138-моддаси бўйича жавобгарлигига таъсир қилмайди.

Жиноят **субъектив томондан тўғри қасд** билан содир этилади, айбдор жабрланувчини қонунга хилоф равишда озодликдан маҳрум этаётганлигини билади ва шуни истайди. Жиноятнинг содир этилиш мотиви ва ундан кўзланган мақсад жиноятнинг квалификациясига таъсир қилмайди. Жиноят жабрланувчини маълум ҳаракатларни бажаришга мажбурлаш мақсадида уни қўрқитиш учун содир этилиши мумкин. Зўрлик ишлатиб ғайриқонуний равишда озодликдан маҳрум қилиш безорилик ниятлари ёки ўч олиш мақсадида содир этилиши мумкин.

Ушбу **жиноятнинг субъекти** 16 ёшга тўлган ақли расо жисмоний шахслар бўлиши мумкин. Мазкур жиноятни содир этган мансабдор шахслар иш ҳолатларидан келиб чиқиб, ҳокимият ёки мансаб ваколатларини суиистеъмол қилганликлари учун (ЖК 205-моддаси), ҳокимият ёки мансаб ваколати доирасидан четга чиққанлик учун (ЖК 206-моддаси) ёки одил судловга қарши жиноятлар, масалан, қонунга хилоф равишда ушлаб турганлик ёки қамоқда ушлаганлик учун (ЖК 234-моддаси) жавобгарликка тортиладилар.

Зўрлик ишлатиб ғайриқонуний равишда озодликдан маҳрум қилиш қуйидаги ҳолатларда **ЖК 138-моддаси 2-қисми** билан квалификация қилинади:

- а) жисмоний азоб бериш билан;
- б) ҳаёт ёки соғлиғи учун хавfli бўлган шароитда ушлаб туриш билан.

Агар кўриб чиқилаётган мазкур жиноятни содир этиш жараёнида жабрланувчига нисбатан дўппослаш, қийнаш ёки тана учун ноқулай

шароитда узоқ муддат ушлаб туриш (тўлиқ туриш, қўллар қўзғалмас жисмларга бириктирилганда уларни тушириш имконияти чекланган ва бошқ.) ҳаракатлари содир этилган бўлса, айбдор ҳаракатлари ЖК 138-моддаси 2-қисми «а» банди бўйича квалификация қилиниши лозим. Агар айбдорнинг жабрланувчига жисмоний азоб бериш билан боғлиқ ҳаракатлари алоҳида жиноят таркибини ташкил қилса, (масалан, қасддан оғир тан жароҳатлари етказиш, номусга тегиш) қилмиш жиноятлар жами тариқасида квалификация қилиниши лозим (ЖК 138-моддаси 2-қисми «а» банди ва 104-модданинг тегишли қисми ёки 118-модда бўйича).

NOTA BENE!

Ҳаёт ёки соғлиқ учун хавфли шароит деганда, одамнинг узоқ вақт совуқ хонада ёки аксинча жуда кўп вақт иссиқ хонада сақланиши, узоқ вақт сув, овқат берилмаслиги, яъни жабрланувчининг ҳаёти ва соғлиғига жиддий зарар етказиш хавфи вужудга келган ҳолларни тушуниш лозим.

Агар жабрланувчига бундай таъсир кўрсатиш одам ўлимига сабаб бўлса ва бунда ЖК 97-моддаси 2-қисми «ж» банди аломатлари бўлмаса, қилмиш ЖК 138-моддаси 2-қисми «б» банди ва 102-моддаси билан квалификация қилиниши лозим.

5-§. Тухмат (ЖК 139-моддаси)

Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 27-моддасига мувофиқ, «ҳар ким ўз шаъни ва обрўсига қилинган тажовузлардан ... ҳимояланиш ҳуқуқига эга»¹ дир.

Тухмат қилишнинг **бевосита объекти** шахснинг шаъни ва кадр-қиммати ҳурмат қилинишини таъминловчи ижтимоий муносабатлар ёки бошқача қилиб айтганда, шахсга ва унинг фаолиятига жамият томонидан баҳо бериш ҳисобланади. **Кўшимча объект сифатида** фуқароларнинг ҳаёти ва соғлиғи хавфсизлиги намоён бўлиши мумкин.

Шаън ва кадр-қиммат тушунчалари бир-бири билан боғлиқ; улар ахлоқ категориясига киради, инсоннинг маънавий дунёсини кўрсатади ва мазмун жиҳатдан бир-бири билан боғлиқ. Улар ўртасидаги фарқни фақат объектив ва субъектив ёндашиш орқали кўриш мумкин: шаън – инсоннинг объектив баҳоси, кадр-қиммат – инсоннинг субъектив баҳоси ҳисобланади.

¹ Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси: Ён иккинчи чақирёқ Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашининг ўн биринчи сессиясида 1992 йил 8 декабрда қабул қилинган. – Т.: «Ўзбекистон», 2009. – 8-б.

NOTA BENE!

Шаън — бу жамиятнинг объектив фикри, шахснинг ижтимоий баҳоси.

NOTA BENE!

Қадр-қиммат — мазкур хусусиятнинг шахс онгида акс этиши, яъни жамиятнинг объектив фикри асосида унга баҳо берилиши.

Объектив томондан тухмат ёлғонлигини била туриб, бошқа шахсни шарманда қиладиган уйдирмаларни тарқатишда ифодаланади. Бунда агар шахсга айнан шу қилмиши учун унга нисбатан маъмурий жазо қўлланилганидан сўнг бир йил ичида шу қилмишни содир этса, ЖК 139-моддаси 1-қисми билан жавобгарликка тортилади.

ЖК 139-моддаси 1-қисмида тухматнинг барча зарурий белгилари санаб ўтилган: айбдор тарқатилаётган маълумотлар **ёлғонлигини** билган бўлиши, тарқатилган маълумотлар ҳақиқатга тўғри келмайдиган ва **шарманда қилувчи**, яъни жабрланувчининг шаъни ва қадр-қимматини камситувчи бўлиши лозим.

Маълумотларнинг шарманда қилувчи эканлиги масаласи жабрланувчининг субъектив баҳосидан қатъи назар, суд томонидан аниқланади. Масалан, шахснинг таносил ёки руҳий касалга чалинганлиги, қиз боланинг бокира эмаслиги тўғрисидаги ёлғон маълумотлар шарманда қилувчи бўлиши мумкин.

Бундай шарманда қилувчи ёлғон маълумотлар шахс ҳаёти ва фаолиятининг турли соҳасига тегишли бўлиши мумкин: шахсий муносабатлар, меҳнат муносабатлари, ижтимоий муносабатлар ва бошқ. ЖК 139-моддаси бўйича жавобгарлик юзага келиши учун маълумотлар фактик (конкрет) мавжуд бўлиши мумкин ва аввалги ёки ҳозирги даврга тегишли бўлиши керак.

Башарти айбдор бошқа шахс ҳақида уни шарманда қилувчи, **аммо ҳақиқатга тўғри келади**ган маълумотларни тарқатган бўлса, уни тухматда айблаб, жавобгарликка тортиб бўлмайди. Худди шундай агар айбдор томонидан тарқатилган маълумотлар ёлғон бўлмаса, тухмат жиноятининг таркиби мавжуд бўлмайди.

Тухмат қилувчи маълумотлар маълум бир фактлар, воқеа-ҳодисалар, ҳолатларга тегишли бўлиши керак. Масалан, кимнидир фирибгар деб айтиш алдаш ёки ишончли суиистеъмол қилиш фактини кўрсатган ҳолда амалга оширилиши лозим. Акс ҳолда, мазкур ҳаракат тухмат сифатида баҳоланади.

Аниқ фактларни кўрсатмаган ҳолда умумий характердаги маълумотларни айтиш ҳақорат ҳисобланади.

Шунингдек, айбдор томонидан тарқатилган маълумотлар объектив жиҳатдан амалга ошиши мумкин бўлиши керак. Масалан, шахсни

«гайритабий кучлар билан сўзлашади» деб айтиш туҳмат ҳисобланмайди. Чунки мазкур ҳолат ҳақиқатда мавжуд бўлиши мумкин эмас.

Туҳмат қилувчи маълумотларнинг учинчи асосий белгиси унинг маълум бир вақтга тегишли эмаслиги, яъни туҳмат келаси замонда эмас, балки ўтган ва ҳозирги замон тўғрисидаги маълумотларда ифодаланган бўлиши лозим. Келаси замонда бўлиши мумкин бўлган ҳаракатларни айтиш ҳақорат таркибини ташкил қилади. Масалан, шахс кимгадир унинг одам ўлдиришга қодирлигини айтиши.

NOTA BENE!

Ёлғонлигини била туриб бошқа шахсни шарманда қиладиган уйдирмаларни **тарқатиш** деганда, уларнинг ҳеч бўлмаганда бир шахсга маълум қилинишини тушуниш зарур.

Уйдирмаларни тарқатиш усули ҳар хил бўлиши мумкин. Масалан, оғзаки, ёзма, бирор тасвир кўринишидаги лавҳа ва ҳоказо.

Туҳмат жиноятининг таркиби мавжуд бўлиши учун туҳмат маълумотлар тарқатилаётганда жабрланувчининг ўзи бўлган ёки бўлмаганлиги аҳамиятга эга эмас. Шунингдек, ёлғон маълумотларни тарқатишда маълумотларнинг муаллифи ёки учинчи шахс томонидан тарқатилганлиги аҳамиятга эга эмас.

Туҳмат жинояти айбдор томонидан била туриб ёлғон маълумотларни ҳеч бўлмаганда бир шахсга етказганда **туғалланган** ҳисобланади.

Субъектив томондан туҳмат фақат **тўғри қасд** билан содир этилади. Айбдор жабрланувчи тўғрисида ёлғон, шарманда қилувчи маълумотларни тарқатаётганлигини билади ва буни хоҳлайди. Жиноятни мазкур модда бўйича квалификация қилишда зарурий шарт айбдорнинг тарқатаётган маълумотларнинг ёлғонлигини билиши ҳисобланади. Маълумотларнинг ёлғонлигига нисбатан янглишиши ЖК 139-моддаси бўйича жавобгарликни келтириб чиқармайди.

Жиноятнинг **мотив ва мақсади** турлича бўлиши мумкин ва бу ҳолат қилмишнинг квалификациясига таъсир кўрсатмайди. Истисно тариқасида, агар шахс тамагирлик ёки бошқа паст ниятларда жиноят содир этган бўлса, қилмиш ЖК 139-моддасининг 3-қисми «г» банди бўйича жавобгарликка тортилади.

Бу **жиноятнинг субъекти** 16 ёшга тўлган ҳар қандай ақли расо шахс бўлиши мумкин.

Агар туҳмат қилиш нашр қилиш ёки бошқача усулда кўпайтирилган матнда ёхуд оммавий ахборот воситалари орқали содир этилган бўлса, қилмиш ЖК 139-моддаси 2-қисми билан квалификация қилинади.

NOTA BENE!

Нашр қилиш ёки бошқача усулда кўпайтирилган матни тарқатиш ёхуд оммавий ахборот воситалари орқали туҳмат қилиш деганда, ёлгон маълумотларни китобларда, газета ва журналларда, варақаларда ёки бошқа асарларда радио, телевидение, видеода намойиш қилиш орқали, аудио ва кассеталарда кенг оммага тарқатишни тушуниш лозим.

Мазкур ҳолатда, бошқа шахсни шарманда қилувчи мазмундаги ёзилган, тасвирланган, босма чиқарилган ҳар қандай маълумот орқали жиноят содир этилиши мумкин.

Мазкур ҳолат орқали амалга оширилган туҳмат жабрланувчига оддий туҳматдан кўра катта маънавий зарар етказди.

ЖК 139-моддаси 3-қисми билан қуйидаги ҳолларда жавобгарлик келиб чиқади:

- а) оғир ёки ўта оғир жиноятлар содир этишда айблаб;
- б) оғир оқибатлар келиб чиқишига сабаб бўлган ҳолда;
- в) хавфли рецидивист томонидан;
- г) ғаразгўйлик ёки бошқа паст ниятларда қилинган бўлса.

Шахсни ахлоққа зид ҳаракатлари учун туҳмат қилишдан фарқли равишда, ЖК 139-моддаси 3-қисми «о» бандидаги туҳмат, ЖК Махсус қисмида кўрсатилган оғир ёки ўта оғир жиноят содир этишда жабрланувчини айблаш, нафақат маънавий, балки давлат номидан ҳам айблайди.

Оғир жиноятлар деганда, қасддан содир этилиб, қонунда оғир жазо сифатида беш йилдан ортиқ, лекин ўн йилдан кўп бўлмаган муддатга озодликдан маҳрум қилиш назарда тутилган жиноятлар тушунилади. **Ўта оғир** жиноятларга қасддан содир этилиб, қонунда ўн йилдан ортиқ муддатга озодликдан маҳрум қилиш ёхуд умрбод озодликдан маҳрум қилиш жазоси назарда тутилган жиноятлар киради.

ЖК 139-моддаси 3-қисми «б» бандида назарда тутилган оғир оқибатларга туҳмат қилишдан шахснинг ўзини ўзи ўлдириши, уни руҳий ёки бошқа касалликларга чалиниши (инфаркт, инсульт ва бошқ.), оиласининг бузилиши, ишдан ҳайдалиши ва яшаши учун зарур бўлган моддий ёрдамдан айрилишини киритиш мумкин.

ЖК 139-моддаси 3-қисми «а» бандида назарда тутилган туҳматни ёлгон хабар бериш (ЖК 237-моддаси) ва ёлгон гувоҳлик беришдан фарқлаш лозим. Туҳмат жиноятининг бевосита объекти жабрланувчининг шаъни ва қадр-қиммати ҳисобланади, ёлгон гувоҳлик бериш жиноятининг бевосита объекти эса одил судлов фаолиятини таъминловчи ижтимоий муносабатлар ҳисобланади.

Ёлгон хабар беришда, туҳматдан фарқли равишда маълумотлар нафақат ўтмиш ва ҳозирги вақтга, балки келажакка оид ҳам бўлиши мумкин. Масалан, ҳуқуқни муҳофаза қилиш органларига шахсни

жиноятга тайёргарлик кўраётганлиги ҳақида хабар бериш. Асосийси, ёлгон хабар бериш ва гувоҳлик беришда, ёлгон маълумотлар жиноят ишини қўзғатиш ва тегишли ҳукм чиқариш ваколатига эга бўлган органга берилади. Ёлгон хабар бериш ва гувоҳлик беришда айбдорнинг қасди жабрланувчини жинойий жавобгарликка жалб қилишга, яъни уни судда айбли деб топишга қаратилган бўлади, туҳмат эса унинг шаъни ва қадр-қимматини камситишга қаратилади. Ҳақоратдан эса, туҳмат била туриб ёлгон ва шарманда қилувчи маълумотларни тарқатиши билан фарқ қилади.

6-§. Ҳақорат қилиш (ЖК 140-моддаси)

Жиноятнинг бевосита объекти инсон ўзга шахснинг шаъни, қадрини ҳурмат қилинишини кафолатловчи, ўз шахсининг қадрини субъектив англашини таъминловчи ижтимоий муносабатлар ҳисобланади. Факультатив объект сифатида ҳақоратланган инсоннинг соғлиғи кўрсатилиши мумкин.

Объектив томондан ҳақорат шахснинг шаъни ва қадрини номаъқул кўринишда ерга уриш ҳисобланади. Шу билан бирга жавобгарлик ЖКнинг 140-моддаси 1-қисми билан йил давомида худди шундай ҳаракатлар учун маъмурий жавобгарликка тортилгандан юзага келади.

NOTA BENE!

Ҳақорат — бу жабрланувчи шахсининг номаъқул кўринишдаги салбий баҳоси бўлиб, шахснинг шаъни ва қадр-қимматини ерга уради, унинг маънавий қиёфасини ҳам атрофидагилар назарида, ҳам ўзининг назарида поймол қилади.

Ҳақорат турли кўринишларда ва усулларда намоён бўлади. У фақат оғзаки, ёзма, бевосита тегмасдан тана ҳаракатлари орқали (жабрланувчи тарафга қараб туфлаш, хунук қилиқлар билан ва ҳ.к.) ва бевосита тегиш билан тана ҳаракатлари орқали, лекин жабрланувчига жисмоний зарар етказмасдан (итариб юбориш, кийимларини йиртиш ва ҳ.к.) содир этилиши мумкин. Кўпчилик ҳолларда, ҳақорат бевосита рўй беради, лекин у билвосита ҳам бўлиши мумкин. Бундай ҳолларда, 140-модда бўйича жавобгарлик фақат айбдор жабрланувчига ҳақоратлари етиб боришига ишонган тақдирдагина қўлланилиши мумкин.

NOTA BENE!

Шахснинг шаъни ва қадр-қимматини **таҳқирлаш** деганда, инсонга нисбатан салбий баҳо берилиши тушунилади ва ҳақоратнинг таркиби учун бу баҳоларнинг ёлгон ёки ростлиги аҳамиятсиздир.

Агар ҳақорат ҳақиқат бўлганида ва уятсиз, номаъқул кўринишда ифода этилган бўлса, ҳақорат жиноят таркиби бўлади. Аксинча, тўғри ифода этилган танқид ҳақорат ҳисобланмайди. Ҳақорат қилишнинг таркиби бўлиши учун кадр-қимматнинг таҳқирланиши албатта уятсиз ва номаъқул кўринишда ифода этилиши керак, яъни судда аниқланадиган ҳар бир ҳолат жабрланувчига нисбатан жамиятда қабул қилинган одоб-ахлоқ қоидаларига ва муомала маданиятига зид тарзда ифодаланган бўлиши шарт. Ҳақорат учун жавобгарлик масаласининг ҳал қилинишида фақатгина ҳақоратланган шахснинг реакциясидан келиб чиқиб бўлмайди, бу реакция ўзини юқори даражада яхши кўриши сабабли вужудга келиши мумкин. Ҳар қандай таҳқирлаш ҳақоратни ташкил этавермайди, фақатгина шаън ва кадр-қимматни таҳқирласа ва номаъқул кўринишда ифодалансагина ҳақорат ҳисобланиши мумкин.

Ҳақоратли ибораларнинг таркиби турлича бўлиши мумкин, бу ҳақорат қилувчининг «ихтирочилигига» боғлиқ. Қоида бўйича, шахснинг номаъқул кўринишда баҳоланиши цензурага зид тарзда гапирилишдан иборат бўлади. Шунини ёдда тутиш керакки, ҳақорат доимо айнан бир кишига қаратилган бўлади. Манзилсиз айтилган уятсиз сўз ва сўкинишлар безорилик сифатида квалификация қилиниши мумкин.

ЖКнинг 140-моддасига биноан шахснинг шаъни ва кадр-қимматини таҳқирлашга қаратилган уятсиз ҳаракатларни содир этилган вақтидан бошлаб, жабрланувчига нисбатан зарар етган ёки етмаганлигидан қатъи назар, жиноят **туғалланган** ҳисобланади.

Субъектив жиҳатдан ҳақорат фақатгина **тўғри қасдан** содир этилиши мумкин. Айбдор жабрланувчининг шаъни ва кадр-қимматини ноҳўя усулда поймол этаётганини билади ва шунини хоҳлайди. Ҳақоратнинг **мотиви** турлича бўлиши мумкин ва содир этилган жиноятнинг квалификациясига таъсир этмайди, безорилик мотиви бундан мустасно.

Жиноятнинг субъекти — 16 ёшга тўлган ақли расо, жисмоний шахс.

Нашр қилиш ёки бошқача усулда кўпайтирилган матнда ёки оммавий ахборот воситалари орқали ҳақорат қилинганда, айбдор ЖКнинг 140-моддаси 2-қисмига биноан жавобгарликка тортилади.

(Ушбу қисм билан квалификация қилиш учун ЖК 139-моддасининг 2-қисмига қаранг.)

ЖКнинг 140-моддаси 3-қисми билан жавобгарликка тортиш қуйидаги ҳолатда вужудга келади:

а) жабрланувчининг ўз хизмат ёки фуқаролик бурчини бажариши муносабати билан боғлиқ бўлса;

б) хавфли рецидивист ёки тухмат қилганлиги учун илгари судланган шахс томонидан қилинган бўлса.

(«Ўз хизмат ёки фуқаролик бурчини бажариши муносабати билан» тушунчаси бўйича ЖКнинг 97-моддаси 2-қисми «г» бандига қаранг.)

Ҳақоратни безориликдан ажратиш керак ва бу ерда мотив ва мақсад ҳақоратнинг содир этилишида асосий роль ўйнайди. Қасдан безорилик мақсадида нолайиқ қўринишда шахс шаъни ва қадр-қимматини таҳқирлаш (қоюда бўйича, жамиятда айбдор томонидан одоб-ахлоқ қоидаларининг бузилиши) бошқа зарур белгилар мавжудлигида ЖКнинг 277-моддаси (Безорилик) билан квалификация қилинади ва ЖКнинг 140-моддаси бўйича қўшимча квалификация қилишни талаб этмайди.

«Шахснинг озодлиги, шаъни ва қадр-қимматига қарши жиноятлар» мавзуси бўйича якуний саволлар

1. ЖКнинг 135-моддаси (Одам савдоси) бўйича жинойӣ жавобгарликнинг бошланиш шартлари қандай? Қайси пайтдан ушбу жиноят тугалланган ҳисобланади? Одам савдоси жиноятида жавобгарликни оғирлаштирувчи ҳолатларни айтинг.

2. Одамлардан фойдаланиш деганда нимани тушуниш лозим? Фоҳишаликдан фойдаланишнинг жинсий фойдаланишнинг бошқа қўринишларидан фарқи нимада?

3. Одамларни жинсий фойдаланиш мақсадида алдов йўли билан оғдириш ёки ишонтириб ёллаш билан аёл кишини жинсий алоқа қилишга мажбурлаш орасида қандай фарқ бор?

4. Аёлни эрга тегишга мажбур қилиш ёки унинг эрга тегишига тўсқинлик қилиш деганда нима тушунилади?

5. ЖКнинг 136-моддасига (Аёлни эрга тегишга мажбур қилиш ёки унинг эрга тегишига тўсқинлик қилиш) мувофиқ аёлга нисбатан жисмоний, руҳий зўрлик ишлатиш ҳамда уни ўғрилаш деганда нимани тушунасиш? Ушбу жиноятнинг квалификацияси тартиби қандай?

6. ЖКнинг 137-моддасига биноан айбдор ҳаракатларининг квалификацияси учун қандай аломатлар бўлиши керак? Одам ўғрилашнинг оғир оқибатлари деганда нима тушунилади?

7. Одам ўғрилашнинг зўрлик ишлатиб ноқонуний равишда озодликдан маҳрум қилишдан фарқи нимада?

8. Жисмоний азоб бериб, ҳаёт ёки соғлиқ учун хавfli шароитда зўрлик ишлатиб озодликдан маҳрум қилиш деганда нима тушунилади?

9. ЖКнинг 139-моддаси (Туҳмат)ни қўллашнинг зарурий шартларини айтинг. Ушбу жиноятнинг жавобгарликни оғирлаштирадиган ҳолатларига тавсиф беринг.

10. Ҳақорат қилганлик учун жинойӣ жавобгарлик қандай асосларда белгиланади.

11. Туҳмат қилишнинг ҳақорат қилишдан фарқи нимада?

Кўшимча адабиётлар

Ўқув кўлланмалар, махсус адабиётлар

Зубкова В.И. Ответственность за преступления против личности по законодательству России. — М.: НОРМА, 2005. — 256 Б.

Красиков А.Н. Уголовно-правовая охрана прав и свобод человека в России. — Саратов: 1996. — 41 Б.

Рустамбаев М.Х. Преступления против личности. Учебное пособие. — Т.: «Эльдинур», 1998. — 181 Б.

Сугачев Л.Н. Ответственность за оскорбление. — М.: «Юридическая литература», 1966.

Илмий мақолалар

Баймурзин Г.И. Честь и достоинство личности как объект оскорбления и клеветы // В кн.: Правовая наука Казахстана. — Алма-Ата: 1978.

Дьяченко А.П. Ответственность за сексуальную эксплуатацию женщин и детей // Ж. Уголовное право. 2003. № 2.

Мухитдинова Ф. Некоторые вопросы ответственности за клевету по УК союзных республик // Актуальные проблемы борьбы с преступностью. Сборник научных трудов ТашГУ — Т.: ТашГУ, 1983.

Осмонов А. Уголовно-правовая охрана чести и достоинства личности // Проблемы государства и права на современном этапе. — Т.: ИГП АН, 1971, вып. 3.

Осмонов А. Объект преступления оскорбления личности // Проблемы государства и права на современном этапе. — Т.: ИГП АН, 1973, вып. 6.

Рустамбаев М.Х. Личная неприкосновенность и проблемы судебной защиты граждан // В сб.: Судебная защита прав человека: проблемы теории и практики. — Т.: ТДЮИ, 2001. 21–23-б.

Рустамбаев М.Х. Охрана прав личности в уголовном праве. Взгляд юриста. Профессия юриста и права человека в Узбекистане // Бельгия, 1999. 117–121-б.

VIII БОБ. ФУҚАРОЛАРНИНГ КОНСТИТУЦИЯВИЙ ХУҚУҚ ВА ЭРКИНЛИКЛАРИГА ҚАРШИ ЖИНОЯТЛАР

10-схема

1-§. Фуқароларнинг тенг ҳуқуқлилигини бузиш (ЖК 141-моддаси)

Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 18-моддасида «Ўзбекистон Республикасида барча фуқаролар бир хил ҳуқуқ ва эркинликларга эга бўлиб, жинси, ирқи, миллати, тили, дини, ижтимоий келиб чиқиши, эътиқоди, шахси ва ижтимоий мавқеидан қатъи назар, қонун олдида тенглиги»¹ белгиланган. **ЖК 141-моддаси** халқаро ҳуқуқ-

¹ Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси: Ён иккинчи чақирғқ Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашининг ўн биринчи сессиясида 1992 йил 8 декабрда қабул қилинган. – Т.: «Ўзбекистон», 2009. – 6-б.

қий ҳужжатларга тўла мувофиқ келади. Хусусан, Фуқаролик ва сиёсий ҳуқуқлар тўғрисидаги Халқаро Пактнинг 26-моддасига кўра барча кишиларнинг қонун олдида тенглиги ва ҳар бир кишининг ҳуқуқи қонун билан ҳимоя қилиниши ёзиб қўйилган. Шу муносабат билан ҳар қандай камситиш қонун билан тақиқланган бўлиб, қонун барча шахсларнинг ирқи, танасининг ранги, жинси, тили, дини, сиёсий ёки бошқа эътиқодлари, миллий ёки ижтимоий келиб чиқиши, мулкий мавқеи, туғилиши ёки бошқа вазиятларга кўра камситилишига қарши тенг ва самарали ҳимояни кафолатлаши лозим.

Жиноятнинг **бевосита объекти** фуқаронинг шахсий ҳуқуқларини амалга ошириши борасидаги ижтимоий муносабатлар ҳисобланади.

Фуқаронинг нафақат Ўзбекистон Республикаси Конституцияси, балки халқаро ҳужжатларда назарда тутилган ҳуқуқлари жиноятнинг **предмети** бўлиб ҳисобланади.

Объектив томондан жиноят фуқароларнинг жинси, ирқи, миллати, тили, дини, ижтимоий келиб чиқиши, шахсий ёки ижтимоий ҳолатидан келиб чиққан ҳолда, ҳуқуқларининг бевосита ёки билвосита бузилиши ёки чекланишида намоён бўлади.

NOTA BENE!

Фуқароларнинг ҳуқуқларини бевосита ёки билвосита бузиш ёки чеклаш ёхуд фуқароларга бевосита ёки билвосита имтиёзлар бериш дейилганда, дискриминация, фуқароларнинг бирини бошқасидан устун қўйиш тушунилади. Дискриминация, яъни муайян бир шахснинг жинси, ирқи, миллати, тили, дини, ижтимоий келиб чиқиши, шахсий ёки ижтимоий ҳолатидан келиб чиққан ҳолда давлат, жамият, маданий ишлар ёхуд бошқа фаолиятда иштирок этиши учун тўсқинлик қилиш ёки ўз ҳуқуқ ва эркинликларидан фойдаланишига ёки уларни амалга оширишига тўсқинлик қилишда намоён бўлади.

Масалан, ишдан бўшатиш, рўйхатга олишдан бош тортиш, ишга олишда, ўқишга киришда ирқи, жинси, миллатидан келиб чиқиб ва ҳоказо. Кўрилатган жиноят ҳаракат орқали ҳам, ҳаракатсизлик орқали ҳам содир этилиши мумкин.

Ҳаракат орқали содир этилган жиноятга қасддан фуқароларнинг қонуний ҳуқуқ ва эркинликларидан фойдаланишга тўсқинлик қилиш киради. Ҳаракатсизлик орқали содир этилган жиноятга эса худди шу ҳуқуқ ва эркинликлардан фойдаланишга кўмак бермаслик киради.

Жиноят фуқароларнинг қонуний ҳуқуқ ва эркинликларига зарар етиш ёки етмаслигидан қатъи назар, бузиш ёхуд чеклашнинг бошланган вақтидан **туғалланган** деб топилади. Жиноятнинг таркиби

бўлиши учун, ирқи, миллати, тили, динидан қатъи назар, фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини ёки имтиёзларини бузиш ёки чеклаш учун ҳаракат ёки ҳаракатсизликнинг ўзи кифоядир. Шу сабабдан бу жиноятга нисбатан суиқасд истисно қилинади.

Субъектив томондан фуқароларнинг тенг ҳуқуқлилигини бузиш қасдан содир этилган жиноятдир. Қасд тўғри ёки эгри бўлиши мумкин. Бунда аниқ мақсад бўлмаслиги мумкин. Асосийси жиноятнинг мотивидир, шунингдек, ЖК 141-моддаси 1-қисмида кўрсатилган вазиятлардан бирини, жабрланувчига нисбатан тааллуқли ҳаракатни айбдор томонидан содир этилишидир.

Жиноятнинг **субъекти** – 16 ёшга тўлган ақли расо жисмоний шахс. Жиноят субъекти мансабдор шахс бўлган ҳолларда содир этилган жиноят зарур бўлганда мансаб ваколатини суиистеъмол қилиш (ЖК 205-моддаси), ҳокимият ёки мансаб ваколати доирасидан четга чиқиш (ЖК 206-моддаси) деб ЖКнинг Махсус қисми тегишли моддаси билан қўшимча равишда квалификация қилиниши зарур.

Айбдорнинг жинояти, агар тенг ҳуқуқлиликлнинг бузилиши зўрлик ишлатиб содир этилган бўлса, ЖКнинг 141-моддаси 2-қисми билан квалификация қилинади.

Фуқароларнинг тенг ҳуқуқлилигини **зўрлик ишлатиб бузиш** деганда, калтаклаш, дўппослаш, баданга енгил ёки ўртача оғир шикаст етказиш тушунилади.

Ушбу ҳолатда шахсга қарши жиноят учун жавобгарликка тортишда қўшимча квалификация зарур эмас. Оғир тан жароҳатлари етказилган тақдирда айбдорнинг қилмиши жиноятлар мажмуи бўйича ЖК 141-моддаси 2-қисми ва ЖК 104-моддаси тегишли қисми билан квалификация қилинади.

2-§. Фуқароларнинг турар жойи дахлсизлигини бузиш (ЖК 142-моддаси)

Турар жой дахлсизлиги Ўзбекистон Республикаси Конституцияси билан кафолатланади, яъни Конституциянинг 27-моддасида «ҳеч ким қонун назарда тутган ҳоллардан ва тартибдан ташқари бировнинг турар жойига кириш, тинтув ўтказиш ёки уни кўздан кечириши мумкин эмас»¹, деб қайд этилган.

ЖК 142-моддаси Фуқаролик ва сиёсий ҳуқуқлар тўғрисидаги Халқаро Пакт(битим)га ва Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларациясига мувофиқ келади. Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларациясининг 17-моддасида ҳеч кимнинг ғайриқонуний тарзда уй-жойга бостириб кириши мумкин эмас, деб белгилаб қўйилган.

¹ Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси... 2009. – 8-б.

Жиноятнинг **асосий бевосита объекти** бўлиб фуқароларнинг турар жой дахлсизлиги бўйича конституциявий ҳуқуқини таъминлайдиган ижтимоий муносабатлар ҳисобланади. Қўшимча объект сифатида, шахсий дахлсизлик, соғлиқ, шахсий эркинликни таъминловчи ижтимоий муносабатлар ҳисобланади.

Объектив томони турар жойга унда яшовчилар эркига хилоф равишда зўрлик ишлатиб ғайриқонуний бостириб киришдан иборатдир.

NOTA BENE!

Турар жой деб, одамларнинг доимий ёки вақтинчалик яшаши учун мўлжалланган жой (шахсий уй, квартира, ҳовли, меҳмонхона ва ҳ.к.) тушунилади. Шунингдек, юқоридагиларнинг дам олиш, мол-мулк сақлаш, яшовчиларнинг бошқа зарур эҳтиёжларини қондириш учун ишлатиладиган таркибий қисмлари (балкон, ойнаванд айвонлар ва ҳ.к.) ҳам турар жойга киради. Омбор, гараж ёки бошқа хўжалик хоналари одам яшаши учун мўлжалланмаган бўлса турар жой ҳисобланмайди.

Бостириб кириш бу турар жойга ноқонуний тарзда кириш деганидир. Бу ҳол нафақат яширин равишда амалга оширилиши, балки, очиқчасига, одамларнинг қаршилигини ва тўсиқларни енгиб ва турли қўлланмалар ёрдамида ёки тўсиқларни енгмасдан ҳам амалга оширилиши мумкин.

NOTA BENE!

Ноқонуний бостириб кириш бу айбдор томонидан ҳар қандай усул билан яшаётганларнинг розилигисиз ёки уларнинг хоҳишига қарши ва бунга ҳуқуқий асос мавжуд бўлмаган ҳолда турар жойга киришга қаратилган ҳаракатлардир (ноқонуний кўчиришни амалга ошириш, санкцияланмаган тинтув ва бошқ.).

Турар жойга унда яшовчиларнинг эркига хилоф равишда зўрлик ишлатиб ғайриқонуний бостириб кирилганда ЖК 142-моддаси билан жиноий жавобгарлик келиб чиқади. Ғайриқонуний бостириб кириш зўрлик ишлатмасдан содир этилган ҳолатда айбдорнинг ҳаракатлари жиноий жавобгарликка тортилмайди.

NOTA BENE!

Зўрлик ишлатиш деганда, жабрланувчига нисбатан жисмоний куч ишлатишни тушуниш лозим (жабрланувчини итариб юбориш, қўлини қайириш, калтаклаш, дўппослаш, унинг баданига енгил ва ўртача оғир шикаст етказиш).

Бундай ҳолатларда айбдорнинг ҳаракатларини жиноятлар мажмуи билан ЖКнинг соғлиққа қарши жиноятлар учун жавобгарликни назарда тутадиган моддалари билан жиноятлар жами тарзида квалификация қилиб бўлмайди.

Бостириб кирганда жабранувчига нисбатан ишлатилган зўрлик ЖКнинг 142-моддасида назарда тутилган жиноий иллатлардан кўра оғирроқ жиноят ҳисобланмасагина юқоридаги ҳолат назарда тутилади.

Жиноят зўрлик ишлатиб турар жойга бостириб кирилган вақтидан бошлаб вужудга келган оқибатлардан қатъи назар, **тамомланган** деб топилади.

Субъектив томондан жиноят тўғри қасд билан содир этилади. Айбдор ўзининг зўравонлик ҳаракатлари билан фуқароларнинг уй-жойга бўлган конституциявий ҳуқуқларини бузаётганини англайди ва буни хоҳлайди.

Ушбу жиноятнинг **субъекти** 16 ёшга тўлган ақли расо жисмоний шахс бўлиши мумкин.

Турар жойга унда яшовчиларнинг эркига хилоф равишда зўрлик ишлатиб ғайриқонуний равишда бостириб кириш мансабдор шахс томонидан содир этилганда, унинг ҳаракатлари ЖК 206-моддаси бўйича квалификация қилинади.

Бировнинг мол-мулкани талон-торож қилиш мақсадида турар жойга кириш ўзгалар мол-мулкани ўғирлаганлик учун жавобгарликни назарда тутадиган тегишли моддалар доирасига киради ва ЖК 142-моддаси билан қўшимча баҳолашни талаб қилмайди.

3-§. Хат-ёзишмалар, телефонда сўзлашув, телеграф хабарлари ёки бошқа хабарларнинг сир сақланиши тартибини бузиш (ЖК 143-моддаси)

Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 27-моддасига мувофиқ, ҳар бир фуқаро ёзишмалар ва телефон сўзлашувлари сирини ҳуқуқига эга¹. Мазкур конституциявий қоида Фуқаролик ва сиёсий ҳуқуқлар тўғрисидаги Халқаро Пактнинг 17-моддаси, шунингдек, Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларациясининг 12-моддасида ҳам мустаҳкамланган.

ЖК 143-моддаси фуқароларнинг ушбу ҳуқуқдан фойдаланишининг жиноий-ҳуқуқий кафолати ҳисобланади.

Фуқароларнинг хат-ёзишмалари, телефонда сўзлашув, телеграф хабарлари ёки бошқа хабарларни сир сақлаш ҳуқуқидан фойдаланишини таъминловчи ижтимоий муносабатлар жиноятнинг **бевосита объекти** бўлиб ҳисобланади.

¹ Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси... 2009. — 8-б.

Объектив томондан ЖКнинг 143-моддасида назарда тутилган жиноят хат-ёзишмалари, телефонда сўзлашув, телеграф хабарлари сир сақлаш тартибини бузганда худди шундай қилмиш учун маъмурий жавобгарликка тортилгандан сўнг юзага келади.

Ушбу ҳолатда тартибни **бузиш**, маълумот эгасининг розилигисиз ёки қонуний сабабларсиз (жиноят ишининг қидируви юзасидан суд ажрими ёки прокурор санкцияси) телефон, факс, электрон почта орқали келиб тушадиган хатнинг, телеграммининг, аудио маълумотларнинг ва бошқа хабарларнинг мазмуни билан танишишда намоён бўлади.

ЖПКнинг 166-моддаси (Почта-телеграф жўнатмалари арести) ва 167-моддаси (Почта-телеграф жўнатмаларини кўздан кечириш ва олиш) асосида почта-телеграф жўнатмаларини олиш, бу жўнатмаларни кўздан кечириш, очиш ҳолатлари фақатгина прокурор санкцияси ёки суд ажримига кўра амалга оширилиши мумкин. Телефон сўзлашувларини ёки бошқа алоқа воситаларида олиб борилаётган мулоқотларни эшитиш ҳам прокурор санкцияси ёки суд ажрими билан амалга оширилиши лозим (ЖК 143-моддаси 3-қисми).

Хат-ёзишмалари, телефон сўзлашувлари, ёки бошқа ёзишмалар билан рухсатсиз танишишни бошлаш вақтидан бошлаб жиноят **тамомланган** деб топилади.

Хат-ёзишмалар, телефон сўзлашувлари телеграф ёки бошқа хабарларнинг сири жиноятни очиш, жиноятни аниқлаш ва жиноятчини ушлаш мақсадида қонунда белгиланган тартибда ҳуқуқни муҳофаза қилиш идоралари томонидан бузилган ҳолларда шахсларнинг ҳаракатлари жинойий қилмиш деб топилмайди.

Мансабдор шахсларнинг ғайриқонуний ҳаракатлари тегишли белгилар мавжуд бўлган ҳолатда ЖК 205- ёки 206-моддаларида назарда тутилган мансаб ваколатини суиистеъмол қилиш жиноятини вужудга келтириши мумкин. Агарда бу тартибга риоя қилинмаса айбдор жинойий жавобгарликдан озод қилинмайди.

Субъектив томондан ЖК нинг 143-моддасида назарда тутилган жиноят қасдан содир этилади. Шахс бегона шахснинг хат-ёзишмалари ва бошқа маълумотлар билан танишаётганда, бегона телефон сўзлашувларини эшитаётганида фуқароларнинг конституциявий ҳуқуқини поймол этаётганини билади ва шуни хоҳлайди.

Жиноятни квалификация қилишда унинг **мотив** ва **мақсади** аҳамият касб этмайди, лекин жазо тайинланаётганда эътиборга олиниши керак. Кўп ҳолларда жиноятнинг мотиви оддий одамий қизиқувчанликдан келиб чиқади.

Кўрилаётган жиноятнинг **субъекти** 16 ёшга тўлган ақли расо жисмоний шахс бўлади.

4-§. Фуқароларнинг муурожаатлари тўғрисидаги қонун ҳужжатларини бузиш (ЖК 144-моддаси)

Конституциянинг 35-моддасига кўра, «Ҳар бир шахс бевосита ўзи ва бошқалар билан биргаликда ваколатли давлат органларига, муассасаларига ёки халқ вакилларига ариза, таклиф ва шикоятлар билан муурожаат қилиш ҳуқуқига эга.

Аризалар, таклифлар ва шикоятлар қонунда белгиланган тартибда ва муддатларда кўриб чиқилиши шарт»¹.

Жиноят кодексининг **кўрилатган моддаси** фуқароларнинг ўз муурожаатлари эркинлигини, давлат бошқаруви ҳокимиятини, муассасалар бошқарувини танқид қилиш эркинлигини ҳимоя қилувчи жиний-ҳуқуқий асосидир.

Фуқароларнинг ариза, таклиф ва шикоятлари билан ваколатли давлат органларига муассасалар, халқ вакилларига муурожаат қилишини таъминловчи ижтимоий муносабатлар ЖК 144-моддасида назарда тутилган жиноятнинг **асосий бевосита объекти** бўлиб ҳисобланади. Содир этилган жиноят натижасида қандай зарар етказилишига қараб, фуқаронинг кадр-қиммати, шахсий, мулк ҳуқуқини таъминловчи ижтимоий муносабатлар қонунчилик бузилишининг қўшимча объекти ҳисобланади.

Ушбу жиноят **объектив томондан** муурожаатни кўриб чиқишдан сабабсиз бош тортиш, муурожаатни кўриб чиқиш муддатларини узрли сабабларсиз бузиш асосида қонунга зид қарор қабул қилиш ёхуд фуқароларнинг шахси, ҳаётига доир маълумотларни ошкор этиш, шунингдек, фуқароларнинг муурожаатлари тўғрисидаги қонун ҳужжатларини, фуқароларнинг ҳуқуқлари ёки жамият ва давлат билан муҳофаза этиладиган манфаатларига жиддий зарар етказадиган ҳолда бузиш ҳисобланади.

Асоссиз ҳолда муурожаатларни кўриб чиқишдан бош тортиш берилган норма матнида ваколатли орган, мансабдор шахс ёки халқ вакилларининг муурожаатни қаноатлантирмастик, кўриб чиқишга қабул қилмаслик ҳақидаги ёзма ёки оғзаки кўринишдаги қарори ва табиийки, бевосита ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоя қилувчи ёки бевосита муурожаатига тааллуқли бўлган ҳужжатлар ва материаллар билан танишиш ёки уларни қўлга киритиш ҳуқуқи ва талабини қондирмасликда намоён бўлади. Шу билан бирга муурожаатларни кўриб чиқишни асоссиз равишда рад этиш унинг ноқонунийлигини, муурожаатларни кўриб чиқиш ҳақидаги норматив ҳужжатларга зид эканини билдиради.

Муурожаатларни кўриб чиқишни асоссиз рад этиш ҳаракат (рад этиш ҳақидаги резолюция ёки ариза) ёки ҳаракатсизликда (субъект-

¹ Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси... 2009. – 9-б.

нинг ўз конституциявий мажбуриятини бажармаслиги, фуқароларнинг муурожаатларини кўриб чиқиш ҳуқуқларини поймол қилиш) намоён бўлади.

Узрли сабабларсиз муурожаатларни кўриб чиқиш муддатини бузишга асоссиз ҳолда муурожаатларни кўриб чиқишнинг қонун билан белгиланган муддатини бузиш, тегишли муассасага муурожаатларни кўриб чиқиш учун ўз муддатида юбормаслик киради¹.

Узрли сабаблар фақат объектив хусусиятдаги омиллар (енгиб бўлмас куч таъсири) ва субъектив хусусиятдаги (масалан, муурожаатларни кўриб чиқишга масъул шахснинг бетоблиги) омиллар бўлиши мумкин.

Қонунга хилоф қарорнинг қабул қилиниши — бу муурожаатдаги масаланинг амалдаги қонунчилик меъёрларини бузган ҳолда ҳал қилинишидир.

NOTA BENE!

Муурожаатларни кўриб чиқиш жараёнида аниқланган ҳар қандай фуқаронинг шахсий ҳаётига тегишли бўлган маълумотларни, фуқаронинг шундай муурожаат қилган ёки қилмаганидан қатъи назар, тарқатиш, **фуқароларнинг шахсий ҳаёти ҳақидаги маълумотларни ошкор этиш ҳисобланади.**

ЖКнинг 144-моддаси 1-қисмида кўрсатилган фуқароларнинг муурожаатлари тўғрисидаги қонунчиликни бузиш турлари аниқ бўлиб, фуқароларнинг муурожаатлари ҳақидаги қонунчилик бузилганда ҳар бир ҳолатда айбдор томонидан ҳуқуқий муносабатларни тартибга солувчи норматив ҳужжатларнинг айнан қайсилари бузилганини аниқлаш лозим.

Фуқаролар, жамият ва давлатнинг қонун билан муҳофаза этиладиган манфаатларига ва ҳуқуқларига жиддий зарар етказилган вақтдан бошлаб, жиноят **тамом бўлган** деб топилади (ЖК 144-моддаси 1-қисми). Фуқаро, жамият ва давлатнинг ҳуқуқларига ва қонун билан муҳофаза этиладиган манфаатларига етказиладиган зарарнинг жиддийлиги тўғрисидаги масалани ҳал қилиш жараёнида фуқароларнинг муурожаатлари тўғрисидаги қонунлар бузилиши натижасида келиб чиқадиган оқибатлар хусусияти ҳамда маънавий зарарнинг аҳамияти, моддий зарар ҳажми, фуқаронинг меҳнат қилиш, шахсий, ҳуқуқий ва номулкий ва мулкый бўлмаган ҳуқуқ ва манфаатларининг чекланганлик даражаси инобатга олиниши керак.

¹ Ўзбекистон Республикасининг 1994 йил 6 майдаги «Фуқароларнинг муурожаатлари тўғрисида» (Янги таҳрири)ги 1064-ХП-сон Қонуни // Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2003 й., 1-2-сон, 2-модда.

Фуқароларнинг мурожаатлари тўғрисидаги қонунни бузиш ишлари бўйича ҳар бир алоҳида олинган ҳолатда айбдорнинг қилмишлари ва келиб чиққан оқибатлари ўртасидаги сабабий боғланишни аниқлаб олиш керак.

Шубҳасиз, кўрсатилган оқибатлар, яъни қонун бузилиши фуқароларнинг мурожаати ҳақидаги қонунчиликни бузиш натижасида эмас, балки бошқа бир сабабларга кўра келиб чиқса, шахс ЖК 144-моддаси билан жиноий жавобгарликка тортилиши мумкин эмас.

Фуқарони давлат органига, корхона, муассаса, ташкилот ёки жамият бирлашмасига мурожаат қилганлиги ёки мурожаатда баён этилган танқиди, шунингдек, бошқача шаклда танқид қилганлиги учун мансабдор шахс томонидан **таъқиб қилиниши ЖК 144-моддаси 2-қисмида** назарда тутилган жиноятнинг **объектив томони** бўлиб ҳисобланади. Масалан, ноқонуний равишда ишдан бўшатиш, асоссиз равишда кам маошли ишга ўтказиш, қонуний имтиёзлардан маҳрум қилиш ва ҳоказо.

ЖК 144-моддаси 2-қисмида назарда тутилган жиноят, жабрланувчи учун бирор зарар етиш-етмаслигидан қатъи назар, таъқиб қилинган пайтдан бошлаб **туғалланган** ҳисобланади. Фуқароларнинг мурожаатлари тўғрисидаги қонун мансаб ваколатига эга бўлган шахс томонидан ғараз ёки бошқа шахсий манфаатларда бузилиши оқибатида, фуқаролар, жамият ва давлатнинг ҳуқуқларига ёки уларнинг қонун билан муҳофаза этиладиган манфаатларига жиддий зарар етказилганда унинг ҳаракатларини ЖК 205- ёки 106-моддалари бўйича баҳолаш зарур.

ЖК 144-моддаси 1-қисмида назарда тутилган жиноят **субъектив томондан тўғри** ёки **эгри** қасддан содир этилиши мумкин. Шахс фуқароларнинг мурожаатлари тўғрисидаги қонунчиликни бузаётганини ва бу ҳолат фуқароларнинг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларига зарар етказишини билади ва шуни хоҳлайди (бевосита англаш) ёки шундай ҳолатларнинг рўй беришига онгли равишда йўл қўяди.

ЖК 144-моддаси 2-қисмида назарда тутилган жиноят фақатгина бевосита англаш натижасида рўй беради. Айбдор фуқаронинг давлат органига ёки бошқа муассасаларга мурожаати муносабати билан ёки мурожаатни ташкил этувчи танқид учун ҳуқуқ ва қонуний манфаатларига зарар етказиш ёки таъқиб қилиш ҳаракатини амалга ошираётганини англайди ва шуни хоҳлайди.

Жиноятни квалификация қилиш учун фуқароларнинг мурожаати ҳақидаги қонунчиликни бузиш **мотиви** ва **мақсади** аҳамиятсиздир.

ЖК 144-моддаси 1-қисми бўйича жиноятнинг **субъекти** 18 ёшга тўлган, ақли расо жисмоний шахс, давлат муассасаларида ёки ўзини ўзи бошқариш органларида хизмат лавозимига эга бўлган шахс, яъни махсус субъект аломатларига эга бўлиши керак. ЖК нинг 144-моддаси 2-қисми бўйича эса фақатгина мансабдор шахс субъект бўлиши мумкин.

5-§. Виждон эркинлигини бузиш (ЖК 145-моддаси)

Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 31-моддасига кўра, ҳамма учун виждон эркинлиги кафолатланади. Ҳар бир инсон хоҳлаган динга эътиқод қилиш ёки ҳеч қайси динга эътиқод қилмаслик ҳуқуқига эга. Диний қарашларни мажбуран сингдиришга йўл қўйилмайди¹.

Ўзбекистон Республикаси ЖКнинг 145-моддаси Фуқаролик ва сиёсий ҳуқуқлар тўғрисидаги Халқаро Пактнинг 18-моддаси 1-қисми ва Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларациясининг 18-моддасига тўла мос келади. Уларда ҳар бир инсон фикрлаш, виждон ва дин эркинлигига эгаллиги белгиланган.

Виждон эркинлигини бузиш жиноятининг **асосий бевосита объекти** Конституция билан кафолатланган виждон ва эътиқод эркинлигини, диний ташкилотларнинг қонуний фаолиятини таъминловчи ижтимоий муносабатлар ҳисобланади. **Қўшимча бевосита объект** бўлиб фуқаролар соғлиғи ҳимояси бўйича ижтимоий муносабатлар ҳисобланади.

ЖК 145-моддаси жиноят таркибининг учта турини назарда тутлади.

Объектив томондан ЖК 145-моддаси 1-қисмида назарда тутилган жиноят диний ташкилотнинг қонуний фаолиятига ёки диний маросимларни ўтказишга тўсқинлик қилишда намоён бўлади.

Қаршилик кўрсатиш диний муассасаларнинг фаолиятига тўсқинлик қилишда (масжид ва черковларни ёпиб қўйиш) ёки диний маросимларни ўтказишга йўл қўймасликка қаратилган ҳаракатларни содир этиш (никоҳ ўқиш, суннат қилиш, жаноза ўқиш ёки марҳумни дафн этиш ва ҳоказолар) да ифодаланиши мумкин.

Қонун чегарасида амалга оширилаётган ва фуқароларнинг ҳуқуқларини поймол қилишга йўл қўйилмайдиган диний маросимларни ўтказишга тўсқинлик қилиш ҳолати жиноят ҳисобланади.

NOTA BENE!

Виждон эркинлиги диний маросимларни фақат қонун чегарасида амалга оширишни назарда тутлади.

Агар диний фаолият фуқароларнинг ўз конституциявий ҳуқуқларини амалга оширишга ёки фуқаролик мажбуриятларини бажаришга қаршилик кўрсатиш билан содир этилган бўлса ёки диний маросимларни ўтказиш бирор кишининг баданига шикаст етказилишини келтириб чиқарса, айбдорнинг қилмишида мазкур жиноят таркиби бўлмайди.

¹ Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси... 2009. — 9-б.

NOTA BENE!

Диний маросимлар деганда, диний таълимот, тоат-ибодат қилиш ва бошқа урф-одатлар (масалан, чўқинтириш, суннат қилиш, никоҳ ўқитиш, дафн маросими ва ҳоказо) ни, маълум бир тимсолий ҳаракатларни кўпчилик билан амалга оширишни тушуниш лозим.

Диний ташкилотларнинг қонуний фаолиятига ёки диний маросимларни бажаришга қаршилик кўрсатишга қаратилган ҳаракат содир этилган вақтдан бошлаб, **ЖК 145-моддаси 1-қисмида** назарда тутилган жиноят **туғалланган** деб ҳисобланади.

ЖК 145-моддаси 2-қисмида назарда тутилган жиноятнинг **объектив томони**га вояга етмаган фуқароларни ўз хоҳишига қарши, ота-оналари ёки уларнинг ўрнини босувчи шахслар хоҳишига қарши диний ташкилотларга жалб қилиш ҳамда диний таълимотларини ўргатиш киради.

Вояга етмаган шахсларни диний ташкилотларга ноқонуний тарзда жалб қилишга турли йўллар билан диний ташкилотларнинг фаолиятида иштирок этишга (алдаш, моддий рағбат ваъда қилиб, ўч олиш, кўрқитиш, қасос олиш туйғусини сингдириш, кўраолмаслик ёки бошқа сабабларни кўрсатиб) мажбурлаш ёки кўндириш ҳолатлари киради.

Кўндиришда айбдор вояга етмаган шахсдан турли йўл билан ота-онасининг ёки уларнинг ўрнидаги шахслар хоҳиш-истакларига қарши бирор-бир диний ташкилот фаолиятида иштирок этиш истагини вужудга келтиришга ҳаракат қилади. **Мажбурлаш** деганда, 18 ёшга етмаган шахсни ўз хоҳишига қарши диний ташкилот фаолиятида иштирок этишга мажбур қилиш тушунилади.

Ноқонуний тарзда диний таълимот ўргатиш – бу вояга етмаган шахсларнинг ўз истагига қарши, ота-онаси ёки уларнинг ўрнини босувчи шахсларнинг хоҳиш-истагига қарши дин ҳақидаги турли билимларни сингдиришга ҳаракат қилишдир.

ЖК 145-моддаси 2-қисмида назарда тутилган жиноят вояга етмаган шахсларни диний ташкилот фаолиятида иштирок этишга кўндириш ёки ноқонуний тарзда ўз истагига қарши динга ўргатиш ҳолатлари содир этилган пайтдан бошлаб **тамомланган** ҳисобланади.

ЖКнинг 145-моддаси 3-қисмида назарда тутилган виждон эркинлигини бузишнинг объектив томони диний фаолиятнинг:

– фуқароларнинг ўз фуқаролик ҳуқуқларини амалга оширишлари ёки фуқаролик бурчларини бажаришларига (масалан дам олиш ҳуқуқи, касбий бурч, ота-оналар бурчи ва ҳоказо) тўсқинлик қилиш;

– мажбурий бадаллар йиғиш ва диндорлардан пул йиғиш ёки инсон шаънини ва қадрини поймол қилувчи чораларни қўллаш

(масалан, диний маросимларга фақат моддий ҳисса қўшиш, қурбонлик қилиш шарти билан қатнашишга рухсат бериш, у ёки бу диний қонун-қоидаларни бузганларга нисбатан «Жарима санкцияларини» қўллаш ёки шахс шаъни, қадр-қимматини поймол қилиш даражасида муомала қилиш);

– диний таълимот олиш ва фуқаро томонидан динга бўлган муносабати, динга эътиқод қилиши ёки қилмаслиги, диний маросимлар ва тадбирларда иштирок этиши ёки иштирок этмаслигига мажбурлаш (бу ҳолатда мажбурлаш қоида бўйича жабрланувчига руҳий таъсир ўтказиш, кўндириш, таҳдид қилиш ёки кўрсатилган амалларни бажаришга мажбур бўладиган шароит яратиш йўли билан амалга оширилади);

– баданга энгил ёки ўртача оғир шикаст етишига олиб келадиган диний маросимларни (масалан, инсоннинг бирор аъзосига озор бериш, узоқ вақт очликда сақлаш ёки ЖКнинг 105- ёки 109-моддаларида назарда тутилган оқибатларга олиб келган қийноқни амалга ошириш) ўтказишни ташкил қилиш билан изоҳланади.

(«Энгил тан жароҳатлари» ёки «Ўртача оғирликдаги тан жароҳатлари» тушунчалари ҳақида ЖКнинг 105- ва 109-моддалари таҳлилда бериб ўтилган.)

ЖК 145-моддаси 3-қисмида назарда тутилган жиноят, шикаст етган вақтдан бошлаб тамомланган деб топиладиган энгил ёки ўртача оғирликдаги тан жароҳатлари етишига олиб келадиган диний маросимларни ташкил этиш каби ҳаракатлардан бирини содир этилган вақтдан бошлаб **тамомланган** деб топилади.

Субъектив томондан ЖКнинг 145-моддасида назарда тутилган жиноят **тўғри қасддан** содир этилади. Айбдор ўз ҳаракатларининг ижтимоий хавфлилигини англайди ва уларни амалга оширишни хоҳлайди. ЖК 145-моддаси 3-қисмида назарда тутилган энгил ёки ўртача оғирликдаги тан жароҳатлари етишига олиб келадиган диний маросимларни ўтказишни ташкил қилишда виждон эркинлигини бузиш жинояти мустаснодир. Ушбу жиноий ҳаракат айбнинг мураккаб шаклида ифодаланади. Агар айбдор кўрсатилган оқибатларнинг келиб чиқишини хоҳласа содир этилган ҳаракатни ЖКнинг 105- ёки 109-моддаларига биноан квалификация қилиш керак.

Жиноятни квалификация қилиш учун **мотив** ва **мақсад** аҳамиятга эга эмас.

Жиноятнинг **субъекти** 16 ёшга тўлган ақли расо жисмоний шахс бўлиши мумкин.

Мансабдор шахс турли усуллар билан фуқароларнинг виждон эркинлиги ва эътиқод қилиш ҳуқуқини бажаришга ўз лавозимидан фойдаланган ҳолда тўсқинлик қилса, унинг ҳаракатларини аниқ ҳолатдан келиб чиқиб ЖК 205-моддаси «Ҳокимият ёки мансаб ваколатини суиистеъмол қилиш» ва 206-моддаси «Ҳокимият ёки мансаб ваколати доирасидан четга чиқиш» бўйича квалификация қилиш лозим.

**6-§. Сайлов ёки референдум ташкил қилиш,
уларни ўтказиш тўғрисидаги қонун ҳужжатларини бузиш
(ЖК 146-моддаси)**

Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 9-моддасига би-
ноан: «Жамият ва давлат ҳаётининг энг муҳим масалалари халқ
муҳокамасига тақдим этилади, умумий овозга (референдумга)
қўйилади. Референдумни ўтказиш тартиби қонун билан белгиланади¹.

NOTA BENE !

Референдум — бу давлат ҳаётининг энг муҳим масалалари
бўйича умумхалқ овози орқали қонунларни ёки бошқа қарор-
ларни қабул қилиш.

Сайловларни ўтказиш тартиби сайловлар тўғрисидаги қонунлар
билан белгиланади. Сайлов жараёни мураккаб жараён бўлиб, бир
неча поғоналарда амалга оширилади: номзодларни кўрсатиш, уларни
рўйхатга олиш, ташвиқот олиб бориш, овоз бериш, сайлов ёки рефе-
рендум натижаларини аниқлаш, уларни эълон қилиш.

Жинойятнинг **бевосита объекти бўлиб**, фуқароларнинг ҳам актив,
ҳам пассив сайлов ҳуқуқидан, референдумда иштирок этиш ҳуқуқи
ҳамда ўрнатилган тартибда сайлов ва референдум ўтказиш ҳуқуқидан
фойдаланишини таъминловчи ижтимоий муносабатлар ҳисобланади.

Объектив томондан ЖКнинг 146-моддасида назарда тутилган
жинойят қуйидаги ҳаракатларнинг бирида ифодаланади: сайлов ёки
референдум ўтказишда, ташкил қилишда, овоз бериш яширинлигини
бузиш, овоз бериш бюллетенлари ёки имзо варақаларига сохта ёзув-
ларини киритиш, била туриб овозларни нотўғри ҳисоб-китоб қилиш.

NOTA BENE!

Овоз бериш яширинлигини бузиш референдум ёки сайлов
қатнашчиларининг ўзларининг сайлов ҳуқуқларини ёки
референдумда қатнашиш ҳуқуқларини амалга оширишларига
тўсқинлик қилишдир. Бошқа сўзлар билан айтганда, бу сайлов-
чилар, референдум қатнашчиларининг ўз эркини ифода этиши
устидан назорат ўрнатиш ёки назорат ўрнатишга ҳаракат қилиш-
дир. Масалан, фуқароларни яширин овоз бериш имкониятидан
маҳрум қилиш мақсадида овоз бериш жараёнини кузатиш, очиқ
озов бериш кабиналарини жиҳозлаш ва бошқалар.

¹ Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси... 2009. — 5-6.

NOTA BENE!

Сайлов ёки референдум ҳужжатларига сайлов бюллетенлари, имзо варақалари, овоз бериш учун рўйхатлар ва сайлов кампания-сининг бошқа материаллари киради.

Сайлов ёки референдум ҳужжатларини алмаштириш деганда, ҳужжатнинг асл нусхасини қалбақисига алмаштириб қўйишни тушуниш керак.

Бюллетенлар ёки имзо варақаларига **сохта ёзувларни киритиш** деганда, асл ҳужжатларга бошқа ёзувларни киритиш натижасида ҳужжатни бузиш тушунилади.

Имзо варақалари ёки бюллетенларига сохта маълумот киритиш деганда, уларга ҳақиқатга тўғри келмайдиган маълумотлар киритиш тушунилади.

Била туриб овозларни нотўғри ҳисоблаш деганда, сайлов ёки референдумда берилган овозлар натижаларини у ёки бу номзод фойдасига қасдан бузиб кўрсатиш тушунилади.

Сайлов ёки референдумни ташкил этиш, ўтказиш тўғрисидаги қонунни бузишга қаратилган ҳаракатларнинг бирортаси содир этилиш вақтидан бошлаб, ЖКнинг 146-моддасида кўрсатилган жиноят **тамомланган** ҳисобланади.

Субъектив томондан бу жиноят **тўғри қасдан** содир этилади. Сайловни ташкил қилиш ва ўтказиш тўғрисидаги қонунчиликни бузиб, субъект ҳаракатларининг ижтимоий хавfli эканлигини, сайлов ёки референдум натижаларининг бузилиши мумкинлигини англайди ва буни истаб ҳаракат қилади.

Кўрсатилган жиноятнинг **мақсади** — сайловчилар ёки референдум қатнашчиларининг иродаси ва истагига хилоф равишда сайлов ёки референдум натижаларини сохталаштириб, керакли натижага эришишдир.

Жиноят **мотиви** квалификацияда аҳамиятга эга эмас.

Жиноят **субъекти** махсусдир. Қонунда белгиланганидек, фақат (18 ёшга етган) мансабдор шахслар жиноят субъекти бўла олади, яъни сиёсий партиялар ёки фуқароларнинг ўз-ўзини бошқариш органлари вакиллари, ташаббускор гуруҳлар ёки сайлов комиссиялари ёхуд референдум комиссиялари аъзолари жиноятнинг субъекти бўлишлари мумкин.

Кўрсатилган барча шахслар амалдаги сайлов қонунчилигига мувофиқ ваколатларга эга бўлишлари керак. Фақат шу ҳолатдагина улар **ЖК 146-моддаси** бўйича жавобгар бўла олади. Бундай ҳолларда ЖК 205- ва 206-моддалари бўйича қўшимча квалификация талаб қилинмайди. Мансабни суиистеъмол қилиш ёки ваколат доирасидан четга чиқиш ҳолатлари (ЖК 146-моддасида кўрсатилган ҳаракатлар-

дан ташқари) бошқа кўринишларда амалага ошса ЖКнинг 146-, 205-ёки 206-моддалари билан квалификация қилинади.

Кўрилатган жиноят иштирокчилиқда содир этилиши мумкин. Агар жиноятнинг кўрилатган таркиби субъектлари махсус субъект бўлмаган бошқа шахслар билан тил бириктириб, ҳаракат қилишган бўлса, ЖК 28-моддаси ва **146-моддаси** бўйича ташкилотчи, далолатчи ва ёрдамчилар сифатида жавобгарликка тортилади.

7-§. Сайлов ҳуқуқининг ёки ишончли вакил ваколатларининг амалга оширилишига тўсқинлик қилиш (ЖК 147-моддаси)

Мазкур норма Фуқаролик ва сиёсий ҳуқуқлар тўғрисидаги Халқаро Пактнинг 25-моддасига мувофиқ бўлиб, унда: «Ҳар бир фуқаро бирор-бир камситишларсиз ва асоссиз чеклашларсиз қуйидаги ҳуқуқ ва имкониятга эга бўлиши керак:

а) эркин овоз беришини таъминлайдиган ёпиқ овоз беришда умумий тенг сайлов ҳуқуқи асосида овоз бериш ва сайланиш ҳуқуқига».

Жиноятнинг **бевосита объектига** фуқароларнинг сайлаш ёки сайланиш, сайлов ва референдумда эркин иштирок этиш, сайловолди ташвиқот олиб бориш, депутатликка ёки Ўзбекистон Республикаси Президентлигига номзод шахснинг ишончли вакиллари сифатида ўз ваколатларини эркин амалга ошириш ҳуқуқини таъминловчи ижтимоий муносабатлар киради.

ЖК 147-моддасида назарда тутилган жиноят **объектив томондан** зўрлик ишлатиш, алдаш, қўрқитиш ёки оғдириб олиш йўли билан фуқаронинг сайлов ҳуқуқларини эркин амалга оширишда тўсқинлик қилишда ёки депутатликка ёхуд Ўзбекистон Республикаси Президентлигига номзод шахсларнинг ишончли вакиллари ваколатларини амалга оширишга йўл қўймасликда ифодаланади.

Тўсқинлик қилиш қасдан, ҳаракат ёки ҳаракатсизлик орқали амалга оширилиши мумкин. Бунда фуқароларнинг сайлов ҳуқуқларини амалга ошириш эркинлигини бузадиган ҳаракатлар қасдан содир этилади, жумладан, фуқаронинг сайловда ёки референдумда иштирок этиш ёки иштирок этмаслик ҳуқуқи, маълум депутатликка номзодга қарши ташвиқот қилиш ёки қилмаслик, референдумга қўйилган масала бўйича овоз бериш ёки бермаслик, бирор-бир номзодга қарши овоз бериш, барча номзодларга қарши овоз бериш ва ҳоказо (пассив сайлов ҳуқуқи); Ўзбекистон Республикаси Президентлигига, давлат ҳокимияти органларига ёки маҳаллий ўз-ўзини бошқариш органларига сайланиш ҳуқуқи ва бу билан боғлиқ қонунчиликда кўрсатилган сайловда қатнашиш бўйича ҳуқуқлари йиғиндиси (актив сайлаш ҳуқуқи) ва бошқалар.

Бу сайловолди ташвиқотини амалга ошириш учун қасддан сунъий тўсқинликларни; номзодларни рўйхатга олишда қонунчиликда асосланмаган турли тўсиқлар ва баҳоналарни; сайлов участкаларига кириш учун тўсиқларни (масалан, ҳарбий қисм командири ҳарбий хизматчини сайлов ҳуқуқидан фойдаланиши учун рухсат бермаслиги) вужудга келтириш каби ҳаракатларда юзага келиши мумкин.

Мазкур жиноят овоз бериш истагини билдирган касалга сайлов қутисини бермаслик ёки унга сайлов бюллетенларини бермаслик, сайловчини тегишли рўйхатга киритмаслик каби ҳаракатсизликлар билан содир этилиши мумкин.

ЖК 147-моддаси диспозициясида кўрилатган жиноятнинг **зарурий белгиси** зўрлик ишлатиш, кўрқитиш ёки оғдириб олиш йўли билан амалга ошадиган тўсқинлик қилишдир.

Зўрлик ишлатиш деганда, жабрланувчига уни сайлов ҳуқуқларини амалга оширишга ишончли вакил сифатида иштирок этишига тўсқинлик қилувчи ҳар қандай таъсир ўтказиш тушунилади (калтаклаш, дўппослаш, ғайриқонуний равишда озодликдан маҳрум этиш, баданга енгил ёки ўртача оғир шикаст етказиш).

Агар жабрланувчига оғир шикаст етказилса, айбдор ҳаракати ЖК 104-моддаси ва 147-моддаси билан квалификация қилинади.

Кўрқитиш жабрланувчига руҳий таъсир ўтгазишда, яъни агар у сайловда иштирок этиб ўз ҳуқуқини амалга оширса, овоз берса ёки сайловолди ташвиқоти олиб борса, унинг ёки қариндошларининг қонун билан кўриқланидиган манфаатларига (ҳаёти, соғлиғи, мулки, шаъни, кадр-қиммати ва бошқаларга) зарар етказиш нияти билдирилган (ёзма, оғзаки, имо-ишора билан) хабарларда ифодаланади.

Ушбу жиноятни содир этиш усули сифатида **алдаш** деганда, била туриб шахсни референдумда, Президент сайловларида, сайловолди ташвиқотлари олиб бориш ҳуқуқига нисбатан нотўғри ахборотлар бериб янглиштириш, овоз бериш жойи, вақти, тартиби ва ҳоказолар тўғрисида нотўғри хабарлар бериш тушунилади. Бундай алдаш сайловчиларга, референдум қатнашчиларига ва ишончли вакилларга берилиши керак бўлган маълумотлар ҳақида индамаслик, номзод шахсига, сайловчилар билан учрашув ўтказиш вақти ва жойига, сайлов вақти ва жойи, овоз бериш вақти, бюллетенларни тўлдириш тартиби ёхуд сайловолди кампанияси ёки сайловда эркин иштирок этиши учун билиши зарур бўлган маълумотларга оид бўлиши мумкин.

Оғдириб олиш деганда, шахсининг сайловолди кампаниясида ёки сайловларда қатнашмаслиги учун тақдирлаш ёки бирор мулкий имтиёзлар ёки неъматларни тақдим этишга ваъда бериш тушунилади (масалан, сайловолди кампанияси, сайлов ёки референдумда иштирок этмаслик, муайян шаклда овоз бериш, сайлов комиссиясининг ишига тўсқинлик қилиш, ўз номзодини қайтариб олиш учун).

Баъзан оғдириш қонуннинг ва ҳатто инсонпарварлик ҳаракатлари остига яширинган ҳолда амалга оширилиши мумкин. Масалан, касби тадбиркор бўлган номзод сайлов кампанияси ўтказилаётган вақтда ўз ҳисобидан кам таъминланган сайловчиларга моддий ёрдам бериши, сайловчилар уй-жойларини бепул таъмирлатиб бериши мумкин ва ҳоказо.

Жинойт ЖК 147-моддаси диспозициясида санаб ўтилган бирорта ҳаракатни содир этиш вақтидан бошлаб **тамомланган** деб топилади. Бунга фуқаронинг овоз беришда, сайловда ёки сайланишда сайловолди ташвиқотида қатнашувига амалда чинакамига тўсқинлик қилинган-қилинмаганлигининг аҳамияти йўқ.

Субъектив томондан ЖК 147-моддасида назарда тутилган жиноят **тўғри қасддан** содир қилинади. Айбдор сайлов ҳуқуқини амалга оширишга ишончли вакилларнинг ваколатларига қаршилик қилиш мақсадида жабрланувчига нисбатан зўрлик, таҳдид ишлатаётганини, уни алдаётганини ёки оғдираётганини билади ва шу ҳаракатларни амалга оширишни хоҳлайди. Содир этилган ҳаракатнинг мотиви квалификация учун аҳамиятга эга эмас.

16 ёшга етган ақли расо ҳар қандай жисмоний шахс ушбу жиноятнинг **субъекти** бўлиши мумкин.

Мансабдор шахс томонидан мазкур жиноят содир этилган ва бошқа зарур белгилар мавжуд бўлганда қилмишни ЖК 205- ёки 206-моддаларида кўрсатилган жиноятлар билан жиноятлар мажмуи сифатида квалификация қилиш керак.

8-§. Меҳнат қилиш ҳуқуқини бузиш (ЖК 148-моддаси)

Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 37-моддасида фуқароларнинг меҳнат қилиш ҳуқуқи муҳофаза қилинади. Яъни, унда: «ҳар бир шахс меҳнат қилиш, эркин касб танлаш, адолатли меҳнат шароитларида ишлаш ва қонунда кўрсатилган тартибда ишсизликдан ҳимояланиш ҳуқуқига эгадир»¹, деб ёзиб қўйилган.

Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларациясининг 23-моддасида «ҳар бир шахс меҳнат қилиш, эркин касб танлаш, адолатли ва қулай шароитларда бўлиш ва ишсизликдан ҳимояланиш ҳуқуқига эгадир», деб таъкидланади.

ЖК 148-моддасида кўрсатилган жиноятнинг **бевосита объекти** бўлиб, фуқароларнинг, шунингдек, ҳомиладор аёлларнинг ёки 3 ёшгача фарзандлари бўлган аёлларнинг ишга жойлашиш, шу тоифадаги аёлларнинг меҳнат ҳуқуқини амалга оширишни таъминловчи ижтимоий муносабатлар ҳисобланади.

¹ Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси... 2009. – 9-б.

Ишдан ғайриқонуний равишда бўшатиш ёки ишга тиклаш тўғрисидаги суд қарорини бажармаслик, шундай қилмиш учун маъмурий жавобгарликка тортилгандан сўнг содир этилган бўлса, қилмиш **ЖК 148-моддаси 1-қисмида** назарда тутилган жиноятнинг **объектив томони** ҳисобланади.

NOTA BENE!

Шахсни **қонунга хилоф равишда** била туриб **ишдан бўшатиш** — меҳнат қонунида назарда тутилган асосларнинг бўлмаслиги ёки ишдан бўшатишнинг белгиланган тартибига риоя қилмасдан амалга оширилганлигидир.

Шахсни **суднинг қарори билан қайтадан ишга тиклаш тўғрисидаги суд қарорини бажармаслик** уни амалда ишга қўймасликда ёки ишга тиклаш тўғрисидаги буйруқ чиқаришдан бўйин товлашдан қонуний кучга кирган суд қарорига бошқача тўсқинлик қилишдан иборатдир.

ЖК 148-моддаси 2-қисмида назарда тутилган жиноятнинг **объекти** аёлни ҳомиладорлиги ёки ёш бола парвариш қилаётганлигини била туриб, уни ишга олишдан ғайриқонуний равишда бош тортиш ёки ишдан бўшатиш ҳисобланади.

Жиноий жавобгарликнинг бошланиши учун ҳомиладорлик муддатининг аҳамияти йўқ. **ЖК 148-моддаси 2-қисмида** кўрсатилган ҳаракатлар, масалан, бўш иш ўринларининг зарур бланкалар, ҳужжатлар, тавсифномаларнинг йўқлиги баҳонаси билан ёки иш штатларининг қисқараётгани ёки ишлаб чиқариш самарадорлигининг пастлиги ва ҳ.к. сабаб қилиб кўрсатилиши билан содир этилиши мумкин.

Кўрилатган жиноятнинг объектив томони фақат ҳаракат кўринишида содир этилиши мумкин ва бирор-бир ҳужжат билан юридик тасдиқланган бўлиши шарт эмас.

Бу ҳаракат оғзаки кўринишда ишга қабул қилишдан бош тортишда ёки ишдан бўшатишда, масалан, ишга қўйишни чеклаб қўйишда намоён бўлади.

ЖК 148-моддасининг 1- ва 2-қисмида назарда тутилган жиноят уларда назарда тутилган қилмишнинг бирини содир этилиши билан **тамом бўлган** ҳисобланади ва бирор оқибат келиб чиқишини талаб қилмайди. Келиб чиққан оқибатлар жазо тайинланаётган вақтда инobatга олиниши мумкин.

Айбдор қонунда белгиланганидек, фуқаронинг меҳнат қилиш ва ишга жойлашиш ҳуқуқини асоссиз равишда бузаётганини билади ва худди шундай йўл тутишни истайди.

Субъектив томондан жиноят тўғри қасд билан амалга оширилади. Айбдор, қонунда кўрсатилганидек, фуқаронинг меҳнат қилиш

ҳуқуқини сабабларсиз бузаётганлигини билади. Жиноятни квалификация қилиш учун **мотив** ва **мақсаднинг** аҳамияти йўқ. Қоида бўйича, бу маълум шахсларнинг иш жойида бўлишини хоҳламаслик ёки уларни ишга олмасликда ифодаланади.

Жиноятнинг субъекти 16 ёшга етган ақли расо, жисмоний шахс, яъни ишга қабул қилиш ёки ишдан бўшатиш ҳуқуқига эга бўлган шахс бўлиши мумкин, яъни махсус субъект. Аммо, бу ерда иштирокчилик ҳам бўлиши мумкин, масалан, йирик ташкилотларда меҳнат муносабатлари билан боғлиқ масалалар одатда бўлинма томонидан ҳал қилинади. Агар раҳбар, масалан, ҳомиладор аёлни ишга қабул қилмаслик ҳақида кўрсатма берса, у ЖК 28-моддаси 4-қисми бўйича (далолатчи сифатида) жавобгарликка тортилади. Агар раҳбар шундай кўрсатмани ўз қўл остидагиларга, аниқ шахсга нисбатан берса, у қилмиши учун бажарувчи сифатида жавобгарликка тортилади.

9-§. Муаллифлик ёки ихтирочилик ҳуқуқларини бузиш (ЖК 149-моддаси)

Ўзбекистон Республикаси Конституциясида: «Ҳар кимга илмий ва техникавий ижод эркинлиги, маданият ютуқларидан фойдаланиш ҳуқуқи кафолатланади» (42-модда) ва бу эса ижодий фаолият билан боғлиқ бўлган ижтимоий муносабатларни қўриқлаш заруратини келтириб чиқаради¹.

Фуқароларнинг тафаккур мулки, хусусан, муаллифлик ва ихтирочилик ҳуқуқини ҳимоя қилишга оид ва Конституциявий ҳуқуқларини таъминловчи ижтимоий муносабатлар ушбу жиноятнинг **бевосита объекти** бўлиб ҳисобланади.

Жиноятнинг **предмети**, табиийки, тафаккур мулки объектларидир. Бу объектлар номоддий объект сифатида қўриқланади. Баъзан бу объектлар моддий объектлар билан боғлиқ бўлиши мумкин.

NOTA BENE!

Тафаккур, интеллектуал мулк объектлари жумласига, интеллектуал фаолият натижалари, фуқаролик муомаласи иштирокчиларининг товарлар, ишлар ва хизматларнинг хусусий аломатларини акс эттирувчи воситалар ҳамда Фуқаролик кодексига ва бошқа қонунларда назарда тутилган ҳолларда интеллектуал фаолиятнинг бошқа натижалари ҳамда фуқаролик муомаласи иштирокчиларининг, товарлар ва хизматларнинг хусусий аломатларини акс эттирувчи воситалар киради.

¹ Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси... 2009. – 10-б.

Интеллектуал фаолият натижаларига фан, адабиёт ва санъат асарлари, ихтиролар, фонограммалар, эфир ёки кабель орқали кўрсатув ёки эшиттириш берувчи ташкилотларнинг кўрсатувлари ёки эшиттиришлари; электрон ҳисоблаш машиналари учун дастурлар ва маълумотлар базалари, ихтиролар, фойдали моделлар, саноат намуналари, селекция ютуқлари; ошкор этилмаган ахборот, шу жумладан, ишлаб чиқариш сирлари (ноу-хау) киради.

NOTA BENE!

Асар — инсон ижодий фаолиятининг ўзига хос натижасидир. У оғзаки, ёзма, овозли ёки видео-ёзув, тасвир, ҳажмли-фазовий ёхуд бошқа объектив шаклларда ифодаланади. Фан, адабиёт ва санъат асарлари жумласига адабий асарлар (адабий, бадиий, илмий, ўқув, публицистик ва бошқа асарлар), драма ва сценарий, мусиқа, хореография асарлари, пантомималар, аудиовизуал, рангтасвир, ҳайкалтарошлик, графика, дизайн асарлари ва тасвирий санъатнинг бошқа асарлари, манзарали-амалий ва сахна беағи асарлари, фотография асарлари, хариталар, фаннинг турли соҳаларига оид тарҳлар, эскизлар ва асарлар, ЭҲМ учун дастурлар ва бошқалар киради.

NOTA BENE!

Саноат мулки объекти деганда, ихтиролар, фойдали моделлар ва саноат намуналари тушунилади.

Ихтиро — бу исталган соҳадаги бирор нарсага нисбатан (масалан, жиҳоз, микроорганизмлар штамми, ўсимликлар ва ҳайвонлар тана ҳужайралари таркиби), унинг усулига (моддий объект устидан моддий воситалар ёрдамида саъй-ҳаракатлар содир этилиши жараёни) дахлдор бўлган техник ечимдир.

Фойдали модель — бу янги мосламаларнинг қўлланилувчи, конструкциявий бажарилишидир.

Саноат намунаси — бу маҳсулотнинг ташқи кўринишини белгилувчи, янги ва ўзгача бадиий-конструктив ечимдир.

Саноат мулки объекти муаллифи деганда, шу мулкни ижодий меҳнати билан бунёд қилган жисмоний шахс тушунилади. Агар саноат мулки объекти бир неча жисмоний шахс томонидан биргаликдаги ижодий меҳнат маҳсули натижасида вужудга келган бўлса, ижодкор-

ларнинг барчаси, агар улар орасида бошқача келишув бўлмаса, тенг ҳуқуқли ҳаммуаллиф ҳисобланадилар¹.

Илм-фан, адабиёт, санъат асарлари ёки саноат мулки объекти муаллифи (ҳаммуаллифи)га техник, ташкилий ёки моддий ёрдам кўрсатган ёки муаллифлик ҳуқуқини олиш ва ундан фойдаланишга ёрдам берган, лекин шахсан ижодий ҳисса қўшмаган жисмоний шахслар муаллиф (ҳаммуаллиф) ҳисобланмайдилар.

Объектив томондан 149-модда назарда тутилган жиноят тафаккур мулки объектига нисбатан муаллифлик ҳуқуқини ўзлаштириб олиш, ҳаммуаллифликка мажбурлаш, шунингдек, тафаккур мулки объектлари тўғрисидаги маълумотларни улар расман рўйхатдан ўтказилгунга ёки эълон қилингунга қадар муаллифнинг розилигисиз ошкор қилишда ифодаланади.

Муаллифликнинг бошқа шахс томонидан ўзлаштирилиши (плагиат²) дейилганда қуйидагиларни тушуниш лозим:

1) асарни оммалаштириш (китобни нашр қилиш, компакт-диск, компьютер программалари, маълумотлар манбаларини тайёрлаш ва ҳ.к.);

2) асар нусхаларини тарқатиш (сотиш, алмаштириш, ижарага топшириш ва ҳ.к.);

3) асар нусхаларини тарқатиш мақсадида импорт (Ўзбекистон ҳудудига олиб кириш) қилиш;

4) асарни омма олдида намойиш қилиш (асарларни кўргазмада намойиш этиш ва ҳ.к.);

5) асарни омма олдида ижро этиш (қўшиқни омма олдида ижро этиш, театрда пьесани саҳналаштириш, кино асарларни кино уйида намойиш қилиш ва ҳ.к.);

6) асарни эфирга узатиш (радио ва телевидение, шу жумладан кабель телевиденияси орқали ва ҳ.к.);

7) архитектура ёки дизайнерлик лойиҳаларига нисбатан — худди шундай лойиҳани амалга ошириш, яъни биноларни, қурилмаларни қуриш, амалий безак санъати асарларини чоп этиш.

Шу билан бирга, **муаллифлик асарларидан фойдаланиш** деганда, Ўзбекистон ҳудудида муаллифлик ҳуқуқи билан ҳимоя қилинган **ақлий фаолият маҳсули** мулкидангина фойдаланиш тушунилади. Муаллифлик ҳуқуқи билан ҳимояланмаган худди шундай объектлар бунга кирмайди.

¹ Ўзбекистон Республикасининг «Ихтиролар, фойдали моделлар ва саноат намуналари тўғрисида» (Янги таҳрири)ги 1994 й. 6 майдаги 1062-ХП сон Қонуни. (Мазкур Қонуннинг янги таҳрири Ўзбекистон Республикасининг 2002 йил 29 августдаги 397-П-сон Қонуни билан тасдиқланган) // Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Ахборотномаси. 2002 й., № 9. — 158-6; Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси палатлари Ахборотномаси. 2008 й., № 7. — 355-б.

² *Плагиат* — латинчадан «plagio» — ўғирлайман — муаллифликни қасддан ўзлаштиришни англатади.

Шу муносабат билан Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленуми қуйидагиларни белгилайди: ҳуқуқий объект ҳисобланган интеллектуал мулкдан фойдаланиш ўзга шахслар томонидан фақатгина ҳуқуқ эгаси бўлган муаллифнинг розилиги билан амалга оширилиши мумкин. Шунинг учун ҳар бир интеллектуал мулкдан ноқонуний фойдаланиш шу ҳуқуқнинг қўпол равишда бузилиши ҳисобланади. Жумладан, тадбиркорлик субъектларининг интеллектуал натижаларини ўзлаштириб олиш ЖКнинг 149-моддаси бўйича квалификация қилиниши мумкин. Агар интеллектуал мулк объеклари моддий қийматга эга бўлса, айбдорнинг қилмиши талон-торож деб баҳоланади¹.

Шуни назарда тутиш керакки, муаллифликни ўзлаштириш тўғридан-тўғри ёки билвосита амалга оширилиши мумкин. Масалан: ўз номи билан бегона муаллифнинг илмий ёки адабий асарини чоп эттириш, муסיқий асарни радио орқали узатиш, санъат асарини кўргазмада намойиш қилиш бевосита плагиатликка киради. Билвосита плагиатлик эса, бошқа муаллифнинг асаридан лавҳаларни ўз илмий асарига муаллифини кўрсатмасдан киритиш ҳисобланади, гарчи бу лавҳалар «барчага маълумки» қабилидаги иборалар билан бошланган бўлса ҳам. Ҳар қандай ҳолатда ҳам плагиатликнинг берилган кўринишлари қилмишни ЖК 149-моддаси бўйича квалификация қилишда аҳамиятсиздир.

NOTA BENE!

Муаллифлик ҳуқуқи **ғоялар, услублар, жараёнлар, тизимлар, концепциялар, принциплар ва усулларга** нисбатан қўлланилмайди ва шу сабабли асарларда қўлланилган ғоялар, услублар концепциялар ва ҳ.к. лардан янги кўринишда ўз асарида фойдаланиш плагиатликка кирмайди ва жиноий жазоланмайди.

Ўзганинг sanoat mulki objektidan noqonuniy foydalaniш деганда, санкциясиз равишда, таркибида патентланган ихтирони ташкил қилган маҳсулотни тайёрлаш, сотиш ва маҳсулотни бошқа хўжалик айланмасига киритиш ҳамда патент соҳибининг розилигисиз патент билан ҳимоя қилинган усулларни қўллаш, патентланган sanoat namunasini қўллаган ҳолда маҳсулот ишлаб чиқариш ҳолларини тушуниш лозим.

¹ Ўзбекистон Республикаси Олий суди ҳамда Ўзбекистон Республикаси Олий хўжалик судининг «Тадбиркорлик фаолияти билан боғлиқ қонунчиликни қўллаш суд амалиёти тўғрисида»ги 2000 йил 28 апрелдаги 2/84-сон қарори. (Ўзбекистон Республикаси Олий суди ҳамда Ўзбекистон Республикаси Олий хўжалик судининг 2002 йил 25 октябрдаги 21/108-сонли қўшма қарорларига мувофиқ қўшимча ва ўзгартиришлар билан) // Тўплам, 2-жилд – 281-б.

Ҳаммуаллифликка мажбур этиш деганда, тафаккур мулки эгаси муаллифга турли йўллар билан таъсир ўтказиш, яъни айбдорнинг ўзи томонидан ҳамда унинг талаби билан тафаккур мулки объектини яратишда бевосита иштирок этмаган бошқа шахслар томонидан таъсир ўтказиш тушунилади. Ҳаммуаллифликка мажбур этиш — тафаккур мулки эгасига тафаккур мулки объектини яратиш ишига айбдорнинг талаби билан унинг ўзини ёки бошқа шахсларни муаллифлар жамоаси таркибига қўшишга оид таъсир ўтказишдир. Жабрланувчига нисбатан ҳуқуқига қарши таъсирлар турлича бўлиши мумкин (муаллифнинг ўзи ёки унинг яқинларига нисбатан жисмоний куч ишлатиш билан таҳдид қилиш; қонуний имтиёзлардан маҳрум этиш билан қўрқитиш; айбдорни ҳаммуаллифликка киритишга мажбур қиладиган шароит яратиш йўли билан талаб қўйиш). Агар ЖК 149-моддасида назарда тутилган жиноятдан кўра хавфи жиҳатдан ижтимоий хавф туғдирмаса, ЖКнинг бошқа моддалари бўйича квалификация қилиш шарт эмас.

Муаллифнинг розилигисиз тафаккур мулки объекти тўғрисидаги маълумотларни ошкор этиш деганда, муаллифнинг розилигисиз тафаккур мулки тўғрисида унинг расмий рўйхатдан ўтказилгунига ёки эълон қилингунига қадар ошкор қилинган ҳар қандай ахборотни тушуниш керак. Яъни, муаллифнинг розилигисиз ёки сўровчининг (бирор-бир саноат мулкига патент олишга сўров берган шахс) розилигисиз оммавий ахборот воситаларида чоп этиш, конференцияларда нутқ сўзлаш ёки бошқа ошкор этиш усуллари қўллаб, ҳеч бўлмаса бир кишининг огоҳ этилиши тушунилади.

ЖКнинг 149-моддасининг диспозициясида назарда тутилган ҳар қандай ҳаракатлардан бирини содир этиш вақтидан бошлаб мазкур жиноят **тамомланган** деб топилади.

Субъектив томондан жиноят тўғри қасдан содир этилади. Айбдор муаллифлик ёки ихтирочилик ҳуқуқини бузаётганини англайди ва шуни хоҳлайди.

Жиноятнинг **мотиви** ва **мақсади** жазо тайинланаётганда инобатга олиниши мумкин.

Жиноят **субъекти** — 16 ёшга етган ақли расо жисмоний шахс.

«Фуқароларнинг конституциявий ҳуқуқ ва эркинликларига қарши жиноятлар» мавзуси бўйича якуний саволлар

1. Фуқароларнинг тенг ҳуқуқлилигини бузиш нимадан иборат?
2. Фуқароларнинг тенг ҳуқуқлилигини бузишда зўрлик ишлатиш нимада намоён бўлади?
3. Фуқароларнинг уй-жой дахлсизлигини бузишнинг жиноий жавобгарлиги шартлари қандай?
4. Ноқонуний бостириб кириш деганда нима тушунилади?

5. Фуқароларнинг уй-жой дахлсизлигини бузишнинг қайси ҳолларида қилмиш жиноий жавобгарликка тортилмайди?

6. Хат-ёзишмалар, телефонда сўзлашув, телеграф хабарлари ёки бошқа хабарларнинг сир сақланиши тартибини қасддан бузиш нималарда номоён бўлади?

7. Хат-ёзишмалар, телефонда сўзлашув, телеграф хабарлари ёки хабарларнинг сир сақланиши тартибини бузганлик учун жавобгарликдан озод этилишнинг шарти қандай?

8. Фуқароларнинг мурожаатлари тўғрисидаги қонун ҳужжатларини бузиш оқибатлари ва усуллари қандай?

9. ЖК 144-моддаси 2-қисмида (Фуқароларнинг мурожаатлари тўғрисидаги қонун ҳужжатларини бузиш) берилган таъқиб қилиш деганда нима тушунилади ?

10. Виждон эркинлиги деганда нима тушунилади?

11. Виждон эркинлигини бузиш нималарда намоён бўлади?

12. ЖК 145-моддаси 3-қисмида назарда тутилган жиноятдан диний дунёқараш натижасида қасддан ўртача оғирликдаги тан жароҳати етказиш ўртасидаги тафовут нимада?

13. Сайлов ёки референдум ўтказиш ёки ташкил этиш қонунчилигини бузиш усуллари қандай?

14. Яширин овоз беришни бузиш, сайлов ҳужжатларини қалбакилаштириш, овозларни нотўғри ҳисоблаш деганда нималарни тушуниш керак?

15. Миллатчилик, ирқчилик ёки диний душманликни қўзғатиш нимада намоён бўлади?

16. Сайлов ёки референдумни ташкил қилиш, уларни ўтказиш тўғрисидаги қонун ҳужжатларини бузиш билан сайлов ҳуқуқининг ёки ишончли вакиллар ваколатларининг амалга оширилишига тўсқинлик қилиш ўртасида қандай фарқ бор?

Қўшимча адабиётлар

Ўқув қўлланмалар, махсус адабиётлар

Зубкова В.И. Ответственность за преступления против личности по законодательству России. – М.: НОРМА, 2005. – 256 Б.

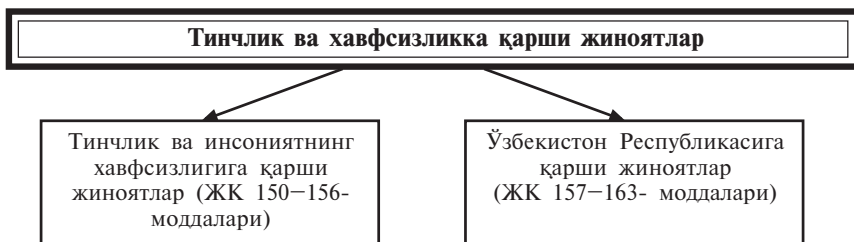
Рустамбаев М.Х. Преступления против личности. Учебное пособие. – Т.: «Эльдинур», 1998. – 181 Б.

Илмий мақолалар

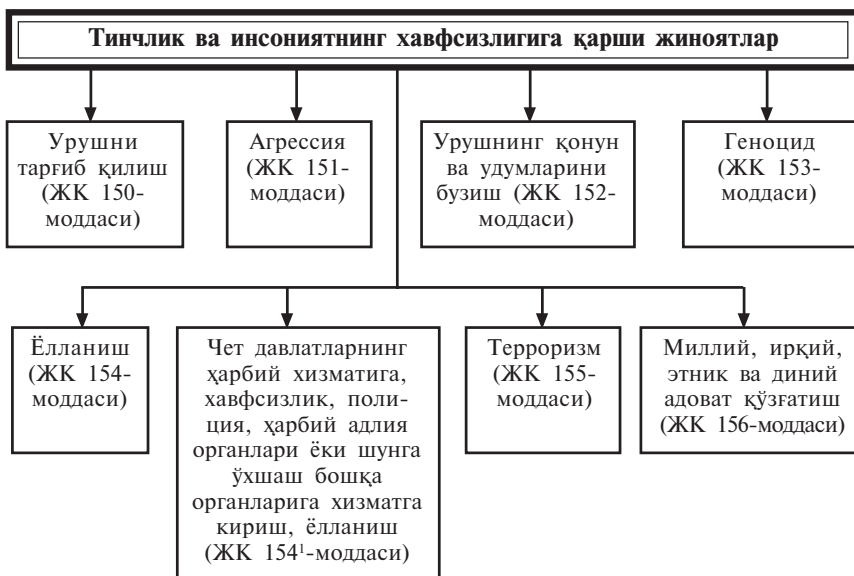
Искандеров С. Об объекте преступлений против трудовых прав граждан // Ученые записки Азербайджанского университета. Серия юридических наук, 1972, № 1.

IX БОБ. ТИНЧЛИК ВА ИНСОНИЯТНИНГ ХАВФСИЗЛИГИГА ҚАРШИ ЖИНОЯТЛАР

11-схема

12-схема

1-§. Урушни тарғиб қилиш (ЖК 150-моддаси)

Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси ўз преамбуласида халқаро ҳуқуқнинг умумэтироф этилган нормалари устуворлигини тан олиб, 17-моддасида «Ўзбекистон Республикаси халқаро муносабатларнинг тўла ҳуқуқли субъектидир. Унинг ташқи сиёсати давлатларнинг суверен тенглиги, куч ишлатмаслик ёки куч билан

таҳдид қилмаслик, чегараларнинг дахлсизлиги, низоларни тинч йўл билан ҳал этиш, бошқа давлатларнинг ички ишларига аралашмаслик қоидаларига ва халқаро ҳуқуқнинг умумэътироф этилган бошқа қоидалари ва нормаларига асосланади»¹, деб белгиланган.

Урушни тарғиб қилиш **ижтимоий хавфи**, аввало, шахснинг бир мамлакатни иккинчи мамлакатга нисбатан қўзғатиш учун турли шаклдаги қарашлар, ғоялар ёки чақириқлар тарқатиб дунёни ва давлатларнинг тинчлигини хавф остига қўядиган ҳолатга келтиришидир.

Урушни тарғиб қилиш халқаро ҳуқуқ меъёрларига зиддир.

Мазкур жиноятнинг **бевосита объекти** тинчлик ва давлат ҳамда халқларнинг ривожланиши ва ҳаётий фаолиятининг шарти бўлган тинч ҳаёт кечиришидир.

Объектив томондан урушни тарғиб қилиш бир мамлакатнинг иккинчисига агрессия амалга оширишига эришиш мақсадида қандай шаклда бўлмасин қарашлар, ғоялар ёки чақириқлар тарқатишидир.

NOTA BENE!

Уруш — бу икки ёки ундан ортиқ суверен, мустақил давлатлар ёки халқлар орасидаги ташкил қилинган қуролланган кураш, қуролли зиддиятдир.

NOTA BENE!

Урушни тарғиб қилиш инсонларнинг онгига ва иродасига уларнинг бошқа суверен давлатга қарши ҳарбий ҳаракатлар олиб боришига ундаш, уруш эълон қилиш заруратини туғдириш ва шундай истакни уйғотиш мақсадида таъсир қилиш деганидир.

Шарҳланаётган жиноят субъектив томондан бир мамлакатнинг бошқа мамлакатга тажовуз қилишини келтириб чиқарадиган қарашлар, ғоялар ёки чақириқларни тарқатишдан (яъни, ҳар хил шаклда баён этишдан) иборат.

Урушни тарғиб қилишнинг усуллари жиноятнинг квалификациясига таъсир қилмайди, лекин жазо белгиланаётганда ҳисобга олиниши керак. Урушни тарғиб қилишнинг, қарашлар, ғоялар, чақириқларни тарқатишнинг оммавийлиги ҳам худди шундай, квалификация учун аҳамиятга эга эмас.

Уруш оловини ёқишга қаратилган чақириқлар, қарашлар ёки ғояларни тарқатиш вақтидан бошлаб жиноят **туғалланган** деб топилади.

¹ Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси... 2009. — 6-б.

Ҳар қандай шаклдаги урушни тарғиб қилиш субъектив томондан онгли равишда, яъни шу ҳаракатни англаган ҳолда амалга оширилади. Шунга кўра бу жиноят қасддан содир этилиши мумкин. Айбдор ўзининг уруш оловини ёқиш ҳақида ғоялар, қарашлар, кайфиятларни тарқатганлигини билади ва мазкур қилмиш уруш, агрессия каби оқибатларни келтириб чиқаришидан қатъи назар шуни хоҳлайди.

Жиноятни квалификация қилиш учун унинг **мақсад** ва **мотиви** аҳамиятсиздир.

Мазкур жиноятнинг **субъекти** 16 ёшга тўлган барча шахслар бўлиши мумкин.

Урушни тарғиб қилишни агрессияга далолатчилик (ЖК 151-моддаси) қилишдан ажратиш лозим. Уларнинг фарқи шундаки, агрессияга далолатчилик қилиш ҳеч қачон оммавий тус олмайди ва ЖК 151-моддасида назарда тутилган жиноятнинг субъекти бўлиши мумкин бўлган аниқ бир шахснинг иродасига қаратилган бўлади, урушни тарғиб қилиш эса, кўпчиликка нисбатан амалга оширишни ва уруш очилишининг зарурлигини ва мақсадга мувофиқлигини омма онгида шакллантиришни мақсад қилади.

2-§. Агрессия (ЖК 151-моддаси)

Агрессия урушини режалаштириш ёки унга тайёргарлик кўриш, шунингдек, шу ҳаракатларни амалга оширишга қаратилган фитнада қатнашиш халқаро ҳуқуқ меъёрларига биноан тинчликка қарши жиноят ҳисобланади.

Агрессия урушини режалаштириш, унга тайёргарчилик кўриш сезиларли ижтимоий хавф туғдиради, зеро бундай ҳаракатларни содир этиш натижасида давлатлар орасида тинчлик бузилади ва халқаро муносабатларда зиддият туғилади, натижада бу ҳаракатлар кўплаб қурбонларга, биноларнинг вайрон бўлишига, шаҳар ва қишлоқларнинг йўқ бўлишига олиб келади.

Ҳозирги замонавий қурол-яроғ турларини ҳисобга олган ҳолда агрессив урушнинг оқибатларини олдиндан айтиш қийин.

Агрессиянинг **бевосита объекти** тинчлик ва тинч ҳаёт кечириш асослари ҳамда ЖК 151-моддаси 1-қисмида назарда тутилган жиноятнинг қуйидаги: агрессив урушни режалаштириш ёки унга тайёргарлик кўриш, шунингдек, шу ҳаракатларни амалга оширишга қаратилган фитнада қатнашишда намоён бўлади.

1974 йил 14 декабрда бўлиб ўтган БМТ Бош Ассамблеяси сессиясида қабул қилинган қарорида агрессия атамасини «давлат томонидан Қуролли Кучларни бошқа давлатнинг суверенитетига, ҳудудий дахлсизлигига ёки сиёсий мустақиллигига қарши Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Уставига хилоф тарзда қўллаш»¹ деб таърифлайди.

¹ Мазкур резолюция расмий равишда нашр қилинмаган.

Резолюциянинг 3-моддасида санаб кўрсатиш рўйхати, усули билан таърифланадиган агрессия тушунчаси мавжуд. Зикр этилган ҳаракатлар уруш эълон қилинган-қилинмаганлигидан қатъи назар, агрессия ҳаракати деб топилади.

Ҳеч қандай сиёсий, иқтисодий, ҳарбий ёки бошқа таснифдаги фикрлашлар агрессияни оқлаш учун хизмат қила олмайди (Резолюциянинг 5-моддаси).

Агрессив урушни режалаштириш деганда, уруш ҳаракатларининг ишланмалари ва уруш олиб боришнинг стратегик ва тактик лойиҳаларининг параллел равишда олиб борилиши ва амалга оширилиши тушунилади. Шу билан бирга ҳарбий операцияларни амалга ошириш учун зарур бўлган кучлар ва имкониятларнинг ҳисобини олиш, зарур ҳарбий объектларни лойиҳалаштириш ҳамда захиравий таъминотнинг ҳисобини қилиш, мобил лойиҳаларни тузиш, урушга тайёргарликни амалга ошириш учун иттифоқдош давлатларни урушга жалб қилиш бўйича ҳаракатлар ишланмаси ва лойиҳасини ишлаб чиқиш, агрессив урушни олиб бориш ёки алоҳида ҳарбий операцияларни амалга ошириш ва ҳ.к. тушунилади.

Агрессив урушни лойиҳалаштириш урушга **тайёргарликнинг** бошланғич босқичи сифатида кўрилиши мумкин. **Агрессив урушга тайёргарлик** деганда, якуний ҳарбий лойиҳаларнинг тузилиши ва уларнинг амалга оширилишига йўналтирилган ҳаракатларни содир этиш тушунилади. Масалан, ҳарбий тузилмаларни бир йўналишда жамлаш, ҳарбий иншоотларни қуриш, ҳарбий маҳсулотларни ишлаб чиқаришни кўпайтириш, ҳарбий қисмларни қайта ташкил қилиш, маҳсулотлар, ёқилғи захирасини яратиш, душман ҳудудида қўлланиладиган ҳарбий ҳаракатларга мос ўқув машқлари ва маневрлар ўтказиш ва ҳ.к. шулар жумласидандир.

Шуни инобатга олиш керакки, давлат ҳимоя имкониятини ошириш ва хавфсизлигини таъминлаш мақсадида лойиҳалаш ва тайёргарлик кўриш ҳаракатларини содир этиш агрессияни ташкил этмайди.

Тил бириктириш деганда, икки ёки ундан ортиқ шахсларнинг агрессив уруш учун лойиҳалаш ёки тайёргарлик кўриш ёхуд келишиб тайёрланиши тушунилади.

ЖК 151-моддаси 2-қисмида назарда тутилган жиноятнинг **объектив томони** агрессив урушни бошлаш ёки олиб бориш ҳисобланади.

Агрессив **урушни бошлаш** деганда, бошқа давлат суверенитетини унинг ҳудудига агрессор давлат Қуролланган Кучларининг бостириб кириш йўли билан бузишга қаратилган аниқ ҳаракатлар содир этишини; ҳарбий оккупация ёки аннексияни ҳамда қарши томоннинг бостириб киришига мажбур этувчи шароитларни яратиш ёки ҳарбий кучларни қўллаш ва ҳарбий ҳаракатларни олиб боришни бошлаш, стратегик қуролланишни қўллаш учун сабаб ва баҳоналарни яратишни тушуниш лозим.

Бундай ҳаракатлар ҳам ҳарбий, ҳам сиёсий кўринишда бўлиши мумкин.

Резолюциянинг 3-моддасида санаб кўрсатиш рўйхати усули билан таърифланадиган агрессия тушунчаси мавжуд. Зикр этилган ҳаракатлар, уруш эълон қилинган-қилинмаганлигидан қатъи назар, 2-моддани инобатга олиб, унинг қоидаларига муносиб равишда агрессия ҳаракати деб баҳоланади:

1) давлат Куролли Кучларининг бошқа давлат ҳудудига бостириб кириши ёки қанча муддатга чўзилганлигидан қатъи назар, ҳар қандай босиб олиш, мазкур босқинчилик оқибати сифатида ёки бошқа давлатга унинг бирор ҳудудига қарши куч ишлатиш билан содир этилган ҳар қандай ҳаракат агрессия деб баҳоланади;

2) давлат Куролли Кучларининг бошқа давлат ҳудудини бомба билан портлатиш ёки давлатнинг ҳар қандай куролни бошқа давлатларга қарши ишлатиши ҳам шундай тушунилади;

3) давлат портлари ёки қирғоқларининг бошқа давлат Куролли Кучлари томонидан тўсиб қўйилиши;

4) давлат Куролли Кучларининг бошқа давлатга тегишли қуруқликдаги, сувдаги, ҳаводаги кучларига ёки ҳаво флотига бостириб кириши;

5) бошқа давлат ҳудудидаги бир давлатнинг Куролли Кучларини мазкур давлат билан тузилган битим шартларини бузиб қўллаш ёки ҳар қандай шаклдаги мазкур Куролли Кучларнинг битими ҳаракати тўхтатилишидан сўнг ҳам ушбу давлат ҳудудида сақланишининг давом этиши;

6) давлатнинг бошқа давлат ихтиёрига топшириб қўйилган ҳудудида мазкур давлат томонидан бошқа учинчи давлатга агрессия содир этишга йўл қўйган ҳаракатлари;

7) давлат ёки унинг номидан Куролли Кучларни, гуруҳларни ва номунтазам кучлар ёки ёлланганларни юбориш (мазкур кучлар бошқа давлатга қарши қурол кучини ишлатган ҳолатларда, башарти бу ҳолат жиддий тус олиб юқорида қайд этилган ҳаракатларга тенг келса ёки унда анчагина иштироки бўлса) агрессия ҳаракати деб баҳоланади.

Агрессив урушни олиб бориш деганда, бошланган агрессияни давом эттиришни тушуниш лозим бўлган ҳарбий операцияларни қўллаш, агрессор-давлат томонидан агрессиянинг бошланғич акти ҳисобланган бошқа давлатга нисбатан қўлланилган ҳаракатларини давомли амалга ошириш демакдир.

Уруш олиб бориш ўз ҳаракат доираси, давомийлиги, ҳарбий ва жонли кучларнинг қўлланилиши даражаси билан агрессиянинг якка кўринишларидан устун туради. Илк зарбаларни беришнинг таъқиб қилувчи агрессив уруш бошладан фарқли ўлароқ, ҳарбий ҳаракатларнинг ривожланишига олиб келувчи бундай урушни олиб бориш аниқ якуний мақсадга эга. Бундай мақсадда ҳудудий дахлсизликни бузиш, давлатнинг ҳарбий, сиёсий, иқтисодий кучини барбод қи-

лиш халқни ўз эркини белгилаш ва мустақиллик ҳуқуқидан маҳрум қилиш деб баҳоланиши лозим.

Агрессив урушни бошлаш ёки олиб бориш давом этган жиноят дейилади.

Агрессив урушни лойиҳалаштириш, тайёргарлик кўриш ва олиб бориш бўйича ҳаракатлар содир этилган дамдан агрессия **тамомланган** жиноят деб топилади.

Агрессиянинг **субъектив томони** била туриб содир этилган айбли ҳаракат билан тавсифланади (тўғри қасд). Ундаги ташкилотчилар ва иштирокчилар унинг ижтимоий хавфлилигини англайдилар ва уни содир этишни хоҳлайдилар.

Давлатнинг ҳарбий масалаларини ҳал қилиш ваколатига эга мансабдор шахслар агрессиянинг **субъекти** бўлишлари мумкин. Мансабдор шахслар агрессив урушларни режалаштириш ва тайёрлашда қатнашадилар ёки мазкур ҳаракатни бажариш учун фитна уюштирадилар.

3-§. Урушнинг қонун ва удумларини бузиш (ЖК 152-моддаси)

Халқаро қонунчилик, жумладан, 1907 йилдаги Куруқликдаги жангнинг одат ва қонунлари тўғрисидаги Гаага Конвенцияси¹, 1949 йилдаги Аҳоли фуқароларини уруш вақтида ҳимоя қилиш тўғрисида Женева Конвенцияси² ва бошқа бир қатор халқаро ҳуқуқий ҳужжатлар³ уруш олиб боришнинг қоидаларини белгилаб беради.

Халқаро жинорий ҳуқуқ бу жиноятларни ҳарбий жиноятлар гуруҳига киритади. Унинг **ижтимоий хавфи**, аввало, шундан иборатки, урушнинг ўзи одамларнинг ўлиши ва қирилиб кетишига, шаҳар ва қишлоқларнинг вайрон бўлишига, маданий бойликларнинг йўқ бўлиб

¹ Куруқликдаги жангнинг одат ва қонунлари тўғрисидаги Конвенция (Гаага, 1907 йил 18 октябрь); шунингдек, Куруқликдаги жангнинг қонун ва одатлари тўғрисидаги Низом (Куруқликдаги жангнинг одат ва қонунлари тўғрисидаги Конвенцияга илова).

² Аҳоли фуқароларини уруш вақтида ҳимоя қилиш тўғрисидаги Конвенция (Женева, 1949 йил 12 август; Ўзбекистон Республикаси 1993 йил 3 сентябрдаги Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашининг 946-ХП-сон қарори билан қўшилган; Ўзбекистон Республикасида 1994 йил 8 апрелдан кучга кирган).

³ Ҳарбий асирлар билан муомала қилиш тўғрисидаги Конвенция (Женева, 1949 йил 12 август; Ўзбекистон Республикаси 1993 йил 3 сентябрдаги Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашининг 946-ХП-сон қарори билан қўшилган; Ўзбекистон Республикасида 1994 йил 8 апрелдан кучга кирган); «Уруш қурбонларини ҳимоя қилиш тўғрисидаги Женева Конвенцияларига ҳамда халқаро тусдаги ва халқаро бўлмаган тусдаги қуроли моjarолар қурбонларини ҳимоя қилиш тўғрисидаги Женева Конвенцияларига доир қўшимча Протокол. Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашининг 1993 йил 3 сентябрдаги 946-ХП-сон қарори билан Ўзбекистон Республикасида кучга киритилган (Женева, 8 июнь 1977 й.) ва бошқ.

кетишига, тараққиёт жараёнининг орқага сурилишига ва шу каби оғир оқибатларга олиб келади. Шубҳасиз, уруш қонунларини бузиш ҳар бир урушнинг оқибатларини кучайтиради ва оғирлаштиради.

Уруш олиб боришнинг воситалари ва усулларига риоя қилиш борасидаги муносабатлар жиноятнинг **асосий бевосита объекти** бўлиб ҳисобланади. **Қўшимча бевосита объект** бўлиб, ҳарбий асирлар ва тинч аҳолининг хавфсизлигини ва инсон тараққиётининг ютуқларига эришишни таъминлаш бўйича ижтимоий муносабатлар ҳисобланади.

Объектив томондан уруш қонунлари ва удумларини бузиш деганда, тинч аҳолини ёки ҳарбий асирларни қийнаш, жисмонан қириб юбориш, тинч аҳолини мажбурий ишларга ёки бошқа мақсадларда ҳайдаб кетиш, халқаро ҳуқуқ билан тақиқланган уруш олиб бориш воситаларини қўллаш, шаҳарлар ва аҳоли яшаш жойларини беҳуда вайрон қилиш, мулкни талон-гараж қилиш, шунингдек, бундай ҳаракатларни қилишга буйруқ беришда ифодаланган урушнинг қонун ва удумларини бузиш тушунилади.

(Берилган модданинг таркибини аниқроқ тушуниш учун юқорида қайд этилган халқаро ҳужжатларда белгиланган меъёрларга мувожаат қилиш даркор.)

«Тинч аҳолини ва ҳарбий асирларни қийнаш, жисмонан қириб юбориш» тушунчаси 1949 йилдаги Женева Конвенциясига Қўшимча протокол (II Протокол) да қайд этилган ноҳалқаро кўринишдаги Куролли зиддиятлар қурбонларини ҳимоя қилиш ва ҳарбий асирлар билан муомала ҳақидаги Женева Конвенциясида белгиланган «тинч аҳоли билан тажовузкорона муомала қилиш ва «ҳарбий асирлар билан тажовузкорона муомала қилиш» тушунчаларидан келиб чиққан. Берилган ҳужжатлардан келиб чиқиб, фуқаровий аҳолини қийнаш деганда, аҳолини қийноққа солиш, жисмонан қириб ташлаш ёки жисмоний жазолашнинг бошқа турли кўринишлари, коллектив жазолашни қўллаш; инсон қадр-қимматини поймол қилиш, жумладан, таҳқирловчи ва ҳақоратловчи муомала қилиш, номусга тегиш, жинсий алоқага киришга ёки жинсий эҳтиёжни ғайритабиий усулда қондиришга мажбурлаш, қуллик ёки барча кўринишдаги қул савдоси билан шуғулланиш кабилар тушунилади¹.

NOTA BENE!

Фуқаролик ҳуқуқига эга аҳоли — фуқаролар, Ўзбекистонда истиқомат қилувчи фуқаролиги бўлмаган шахслар ҳамда давлат ҳудудида бўлган чет эл фуқаролари ва ҳарбий ҳаракатларда бевосита иштирок этмаётган ёки иштирокини тўхтатган шахслар.

¹ «Халқаро бўлмаган тусдаги қуролли можаролар қурбонларини ҳимоя қилиш тўғрисида»ги Женева Конвенциясига доир қўшимча Протокол (II Протокол) (Женева, 8 июнь 1977 й.), 4-моддаси 2-банди.

Асирларни қийнаш деганда, асирликда тутиб турганлар томонидан ҳар қандай ноқонуний ҳаракат ёки ҳаракатсизлик, асирнинг соғлигини хавф остига қўювчи, унинг ўлимига олиб келувчи ҳолатлар; асирларни жисмонан азоблаш, қандай турдаги бўлмасин, илмий ёки тиббий тажрибага (фақат, агар тажриба асирни даволаш ёки унинг манфаатига хизмат қилиши билан оқланмаса) дучор қилиш, репрессияни қўллаш; асирларни уларнинг соғлиғига салбий таъсир қиладиган ва эпидемия тарқалишига олиб келадиган антисанитар шароитда сақлаш ва ҳ.к. тушунилади.

1949 йил 12 августдаги **ҳарбий асирлар** билан муомала қилиш тўғрисидаги Битимнинг «А» банди 4-моддасига мувофиқ, душман қўлига тушган куйидаги шахслар ҳарбий асир ҳисобланади:

1) зиддиятдаги мамлакат Куролли Кучларининг шахсий таркиби, шу жумладан, мазкур Куролли Кучлар таркибига кирувчи халқ лашкарлари ва кўнгиллилар отряди;

2) бошқа халқ лашкарлари ва кўнгиллилар отряди шахсий таркиби, шу билан бирга зиддиятда бўлган тарафга тегишли қаршилик кўрсатиш ҳаракатининг шахсий таркиби ва ўз ҳудудида ҳаракат қилаётган ёки ҳудуддан ташқарида бўлган, агар бу ҳудуд оккупация қилинган бўлса ҳам бу халқ лашкарлари ва кўнгиллилар отряди, қаршилик кўрсатиш ҳаракатлари куйидаги шартларга жавоб беради:

- а) бошида ўз қўл остидагилари учун масъул бўлган шахс бўлса;
- б) тайинли ва узоқдан аниқ кўринадиган фарқли белгиси бўлса;
- в) очиқ ҳолда, эркин қурол олиб борса (юрса);
- г) ўз ҳаракатларида урушнинг қонун ва удумларига риоя қилса;

3) асирликда тутиб турганлар томонидан Держава деб топилмаган бўлса, ўзини давлат ёки ҳокимият қўл остида деб ҳисобловчи, доимий Куролли Кучларнинг шахсий таркибига кирса;

4) Куролли Кучлар ортидан бораётган, лекин уларнинг таркибига бевосита кирмайдиган шахслар, масалан, ҳарбий самолёт экипажига кирувчи фуқаролар, ҳарбийларни етказиб берувчи шахслар, Куролли Кучларда хўжаликни таъминлаш юклатилган командалар ёки хизмат бўлинмалари ишчиларининг шахсий таркиби, агар улар кузагиб бораётган Куролли Кучлардан бунга рухсат олишган бўлса, бунинг учун Куролли Кучлар шахсни тасдиқловчи ҳужжат беришлари керак;

5) савдо флоти кемаларининг экипажи аъзолари, жумладан, капитанлар, лотцманлар ва юнгалар ҳамда зиддиятда бўлган томонларнинг фуқаролик авиацияси экипажлари, албатта, агар улар халқаро ҳуқуқнинг бошқа ҳолатларини назоратда тутувчи бирор имтиёзли шароитдан фойдаланишмаса;

6) душман яқинлашганда ўз-ўзидан ўз хоҳишига биноан бостириб қираётганлар билан курашиш учун қўлига қурол оладиганлар, лекин доимий лашкар сифатида таркиб топмаган, очиқ ҳолатда қурол олиб юрувчи ва урушнинг қонун ва удумларига риоя қилувчи оккупация қилинмаган ҳудуд аҳолиси.

NOTA BENE!

Ҳарбий асирларга ёрдам кўрсатиш мақсадида асирликда сақлаётган давлат томонидан қўлга олинган **тиббий-санитар ходимлар ва диний ходимлар** ҳарбий асир ҳисобланмайди (Ҳарбий асирлар билан муомала ҳақидаги Женева Конвенциясининг 33-моддаси).

Аҳолини ёки ҳарбий асирларни жисмонан йўқ қилиш деганда, уларни ўлдириш ёки ҳар қандай ноқонуний ҳаракатнинг содир этилиши ёки душман томонидан келтирилган шахсларнинг ўлимига олиб келадиган ҳар қандай ҳаракатсизлик тушунилади.

Тинч аҳолини мажбурий ишларга ёки бошқа мақсадларда ҳайдаб кетиш деганда, аҳолининг депортацияси, яъни мажбурий ҳайдаш, кўчириш, босиб олинган ҳудудлардан маълум жойда яшаш мақсадида ёки ҳаёт учун зарур шароитлар тасаввурисиз номаълум йўналишда олиб чиқиб кетиш тушунилади. Ҳайдаш тинч аҳолини кўчириш, босиб олган давлат ҳудуди ёки бошқа исталган давлат жойи, у босиб олинган ёки босиб олинмаганлигидан ҳамда босиб олинган давлатнинг ҳудуди бўлганлигидан қатъи назар, депортациянинг белгиларини аниқлаш учун аҳамиятга эга эмас.

Тинч аҳолини уруш пайтида ҳимоя қилиш ҳақидаги Женева Конвенциясининг 49-моддасига биноан бирор-бир босиб олинган ҳудуддан тўлиқ ёки қисман эвакуация қилиш, агар буни тинч аҳолининг хавфсизлиги ёки ҳарбий кўринишдаги энг муҳим сабаблар талаб қилса ва аҳолиси босиб олинган ҳудуднинг энг хавфсиз жойига кўчирилса ва шу тахлитда кўчирилганлар ҳарбий ҳаракатлар тугагандан сўнг ўз уйларига қайтадиган бўлсалар, бу ҳолат депортация ҳолатини ўзида ташкил қилмайди.

Халқаро ҳуқуқ тақиқлаган уруш олиб боришнинг усулларини қўллаш деганда, уруш олиб бориш жараёнида 1907 йилдаги уруш қонун ва удумлари ҳақидаги Гаага Конвенцияси, Атроф-табiiй муҳитга душманлик билан ва бошқа ҳар қандай воситада таъсир этишни тақиқлаш тўғрисидаги Конвенция¹, Кўп зарар етказувчи оддий қуролларни қўллашни чеклаш ва тақиқлаш тўғрисидаги Конвенция²

¹ Атроф-табiiй муҳитга душманлик билан ва бошқа ҳар қандай воситада таъсир этишни тақиқлаш тўғрисидаги Конвенция (Женева, 1976 йил 10 декабрь; БМТ Бош Ассамблеясининг 96-ялпи йиғилишида 31/72 сонли Резолюцияси билан қабул қилинган; Ўзбекистон Республикасида 1993 йил 26 майда кучга кирган).

² Кўп зарар етказувчи оддий қуролларни қўллашни чеклаш ва тақиқлаш тўғрисидаги Конвенция (I, II, III Протоколлар) (Женева, 1980 йил 10 октябрь; 1997 йил 30 августда Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг № 500 – I-сон қарорига мувофиқ мазкур Конвенцияга қўшилган; 1998 йил 29 мартдан Ўзбекистон Республикасида кучга киритилган).

ҳамда бошқа халқаро келишувлар томонидан тақиқланган уруш олиб боришнинг усул ва воситаларини тушуниш керак.

NOTA BENE!

Уруш олиб бориш воситаларига уруш олиб борилаётган давлат томонидан қуроолларнинг (қурол-яроғ, ўқ-дори захираси, буюмлар, қўлланмалар ва ҳоказо) қўлланиши, моддий бойликларни йўқ қилишга мўлжалланган ҳарбий техника (аввало, ҳарбий объектлар) ҳамда душманнинг тирик кучи киради.

Уруш олиб боришнинг халқаро ҳуқуқ билан тақиқланган воситаларига, аввало, оммавий қирғин қурооллари, одамларни ортиқча қийнаш мақсадида қўлланиладиган бактериологик (биологик) ва бошқа токсик қурооллар киради. Масалан, ҳарбий ҳаракатларда қўллаш ва одамнинг ҳимояланмаган кўриш органларига зарар етказишга мўлжалланган лазер қуроолларидан фойдаланиш (беҳосдан кўрликни келтириб чиқарадиган қурооллар бундан мустасно); исталган кўришидаги ёқилувчи қурооллар, масалан, огнемётлар, фугаслар, снарядлар, гранаталар, миналар, бомбалар ва бошқа таркибида ёқилувчи моддалари бўлган ҳар қандай қурооллар (беҳосдан ёнувчи ёки куйдирувчи қурооллар бундан мустасно) ва ҳ.к. шулар жумласидандир.

Уруш олиб боришда, шунингдек, зилзила, цунамининг вужудга келишига, об-ҳаво ва иқлимнинг, бирор-бир ҳудудда экологик мувозанатнинг ўзгаришига, озон қатлами ва ионосфера ҳолатининг бузилишларига олиб келувчи воситаларни қўллаш тақиқланади.

NOTA BENE!

Уруш олиб бориш услублари ўзида техникадан, қурол ва лашкардан фойдаланиш қоидалари, тартиби, тактикаси, усулларини қамраб олади.

Халқаро ҳуқуқ томонидан уруш олиб боришнинг тақиқланган услубларига тинч аҳолига ва қуролини ташлаб бошқа ҳимоя воситасига эга бўлмай чекинган душман тарафга қасд қилиш; ҳеч кимнинг тирик қолмаслиги ҳақида эълон қилиш; парламент ва миллий байроқни, душман тараф ҳарбий кийимининг ва ҳарбий белгиларининг, Женева Конвенцияси томонидан ўрнатилган ҳарбий белгиларни ноқонуний қўллаш; ҳарбий зарурат тақозо этмаган тақдирда ёки мақсадсиз шаҳарлар ва қишлоқларни вайрон қилиш ёки талон-торож қилиш; ҳарбий асирлар ёки тинч аҳолидан ҳарбий операциядан маълум бир ҳудудни ҳимоя қилиш учун фойдаланиш; тиббиёт бирлашмаларига ва санитар уловларига ҳужум қилиш; тинч аҳолига нисбатан очарчиликни қўллаш ҳамда шундан келиб чиққан ҳолда аҳолининг яшаши учун зарур

бўлган объектларни яроқсиз ҳолатга келтириш ёки у ердан кўчириш, босқинчилик, талон-торож қилиш ва вайрон қилишлар киради.

Буйруқ бериш деганда, ҳуқуқ ва масъулиятга эга бўлган шахс номидан уни ижро этиш мажбурияти бўлган шахсга нисбатан бирор-бир ҳаракатни содир этиш талаби тушунилади.

Уруш олиб бориш қонунлари ва удумларини бузиш жинояти ЖКнинг 152-моддаси диспозициясида берилган ҳаракатларнинг ақалли биттаси содир этилганида шу дамдан бошлаб жиноят **тамомланган** ҳисобланади.

Жиноятнинг **субъектив томони** тўғри қасддан содир этилиши билан тавсифланади, чунки шахс ўз хатти-ҳаракатининг ижтимоий хавфлилигини ва ҳуқуққа хилофлигини билади, шундай бўлса-да, уни содир этишни хоҳлайди.

Мотив ва **мақсад** жиноятни квалификация қилишга таъсир кўрсатмайди.

Жиноятнинг **субъекти** — 16 ёшга етган ақли расо жисмоний шахс. Ҳар қандай ҳарбий хизматчи жиноят субъекти бўлиши мумкин. Ҳарбий асирларга нисбатан содир этилган ҳаракатлар хусусида гап кетганда мансабдор шахслар, ҳарбий хизматчилар ёки уларни кўриқлаш, сақлаш, назорат қилиш ва ҳ.к. бўйича муайян ҳуқуқ ва масъулиятга эга бўлган бошқа шахслар жиноят субъекти бўлишлари мумкин.

4-§. Геноцид (ЖК 153-моддаси)

Геноцид — бу инсониятга қарши жиноятдир (Айни маънода, «қавми, қабилани ўлдиришдир»). Геноцид жиноятининг олдини олиш ва унинг учун жазолаш тўғрисидаги Конвенциянинг 1-моддасида, аҳдлашувчи томонидан геноцид у тинч ёки уруш даврида содир этилишидан қатъи назар, халқаро ҳуқуқ меъёрларини бузувчи эканлигини тасдиқлайдилар ва улар унинг олдини олиш чораларини кўриш ва уни содир этганлик учун жазолаш мажбуриятини оладилар, деб таъкидланган.

Ушбу Конвенцияга мувофиқ, **геноцид** бирор-бир миллий, этник, ирқий ёки диний гуруҳни тўла ёки қисман йўқ қилишга қаратилган ҳаракат сифатида белгиланади. Бу ҳаракат шу гуруҳ аъзоларини ўлдириш; унинг аъзоларига жисмонан ёки ақлий шикаст етказиш, қайсидир гуруҳни атайлаб тўла ёки қисман йўқ қилишга мўлжалланган ҳаётий шарт-шароитлар яратиш; шундай гуруҳ муҳитида бола туғилишининг олдини олишга мўлжалланган чора-тадбирлар; болаларни инсонларнинг бир гуруҳидан бошқасига топшириш каби ҳаракатлар содир этишда намоён бўлади.

Германия, Чили, Кампучия ва бошқа давлатларда содир бўлган ваҳшиёна фашистик ҳаракатлар геноцид ҳисобланади.

Геноциднинг **бевосита объекти** сайёрамиздаги истиқомат қилувчи кишиларнинг миллати, этник, ирқий хусусиятлари ёки динидан қатъи назар, хавфсизлиги ва тинч-тотувлигини таъминлайдиган ижтимоий муносабатлар тизимидир.

Шуни таъкидлаш керакки, геноциддан **жабрланувчилар** бутун миллий, этник, ирқий ёки диний гуруҳлар ҳисобланади ва геноцид уларни йўқ қилишга қаратилган бўлади.

Кўрилатган жиноят моддасида **гуруҳ** деганда, диний ёки этник умумийлик, аҳолининг бошқалардан ирқи ёки миллати жиҳатидан ажралиб турувчи катта бир қисми ёхуд бутунлай миллат ёки элат тушунилади.

Миллат деб, қадимдан бирлашиб, тили, маданияти, одатлари, удумлари, ўзига хослиги, менталитети, ҳудудий келиб чиқиши, ўзлигини англаши билан яшаш ҳудудидан қатъи назар, ўзининг бир миллатга тегишли эканлигини англаб ташкил топган гуруҳга айтилади.

Этник гуруҳ деб, бирор-бир элатга ёки қавмга мансуб бўлган кишилар гуруҳига айтилади.

Ирқий гуруҳ деб, ташқи кўриниши (терисининг, сочининг ранглари, кўз ва қовоқлар ўйими, бошининг шакли, бўйи ва ҳ.к.) ва бошқа жисмоний хусусиятлари жиҳатидан умумийлиги бўлган одамлар **гуруҳига** айтилади. Ирқнинг учта тури бўлиб, улар европоид, негроид ва монголоид ирқларига бўлинади.

Диний жиҳатдан бирлик эътиқод қилиш умумийлиги ёки диний оқимлар бирлиги билан тавсифланади.

Геноциднинг **объектив** жиҳати бирор-бир миллий, этник, ирқий ёки диний гуруҳни йўқ қилишга қаратилган ҳаракат сифатида белгиланади. Бу ҳаракат шу гуруҳ аъзоларининг ўлдирилиши, бир гуруҳ шахсининг жисмонан тўла ёки қисман қирилиб кетишига олиб келадиган турмуш шароитини қасддан яратиш, бундай шахсларни жисмонан тўла ёки қисман қириб юбориш, бола туғилишини зўрлик билан камайтириш ёхуд болаларни ана шу одамлар гуруҳидан олиб, бошқасига топшириш каби ҳаракатлар содир этиш ва шу ҳаракатларни содир этишга буйруқ беришда намоён бўлади.

Бирор-бир миллий, этник, ирқий ёки диний гуруҳни тўла ёки қисман йўқ қилишга мўлжалланган шароитларни онгли равишда яратиш кишилар гуруҳи учун у ёки бу номаъқул шароит натижасида уларни тўла ёки қисман йўқолиб кетишларига қаратилган чораларни қўллашни назарда тутди. Бу ҳол гуруҳни тириклик манбаи бўлган у ёки бу машғулот билан шуғулланишни тақиқлаш, яшаш учун зарур бўлган объектларни вайрон қилиш ёки яроқсиз ҳолга келтириш, гуруҳнинг яшаш ҳудудини ифлослантириш ва ҳ.к. ларда намоён бўлади.

Бирор-бир миллий, этник, ирқий ёки диний гуруҳни тўлиқ жисмонан қириш ўз ичига гуруҳ аъзоларининг бир давлат ҳудудида ёки алоҳида

худудларда яшашидан қатъи назар, барчасини исталган кўринишда ва исталган усул билан қасддан йўқ қилишни олади. Шу билан бирга бундай гуруҳ аъзоларини йўқ қилиш усуллари турлича бўлиши мумкин: ўқотар қуроллардан фойдаланиб, оммавий қирғин қуролларидан фойдаланиб, бундай гуруҳларнинг яшаш ҳудудидаги табиатни заҳарлаш, одамларни бошқа бирор-бир ҳудудга, яшаши учун тўғри келмайдиган шароитга сургун қилиш ҳолатларини ўз ичига олади.

Бирор-бир миллий, этник, ирқий ёки диний гуруҳни қисман жисмонан қириш деганда, гуруҳ аъзоларининг сонини исталган усул билан камайтириш ҳолати тушунилади.

Бола туғилишини зўрлик билан камайтириш деб, мазкур гуруҳ кишиларини мажбурий равишда бичиш ёки зурриётсизлантириш, оналик ва болалик учун онгли равишда шароит яратмаслик, онанинг розилигисиз мажбуран ҳомиладорлик даврини тўхтатиш, аҳолининг эркак ва аёлларини зўрлик билан ажратиб қўйиш, бола туғилишини тақиқловчи ёки чекловчи меъёрий ҳужжатни нашр этиш ва бошқа ҳолатларга айтилади.

Бирор-бир миллий, этник, ирқий ёки диний гуруҳнинг болаларини танлаб олиб, мазкур гуруҳдан маҳрум этиб бошқа гуруҳга бериш деб, ота-онанинг хоҳиш-иродасига қарши шунчаки ёки пул тўлаш эвазига бошқа миллат, этник, ирқий ёки диний гуруҳдаги болани қариндошлари бўлмаган аъзоларга ноқонуний берилиши ҳолатларига айтилади.

Шуни айтиб ўтиш керакки, геноцид бу фақатгина фаол ҳаракат орқали содир этилиши мумкин бўлган жиноятдир. Ҳаракатсизлик бу ҳолатда жиноятнинг шароитига, жумладан жиноятнинг субъектига қараб ЖК 207-моддаси бўйича совуққонлик сифатида ёки ЖК 141-моддаси бўйича фуқароларнинг тенг ҳуқуқлилигини бузиш сифатида квалификация қилиниши мумкин. Шуни назарда тутиш керакки, оғир тан жароҳати етказиш ва шу каби кўрилатган жиноятнинг таркиби жиноятни содир этиш усули сифатида баҳоланади ва ЖК 104-моддаси бўйича қўшимча квалификацияни талаб қилмайди. Агар геноцид содир этилганда қасддан одам ўлдирилса, айбдорнинг ҳаракатини ЖК 97- ва 153-моддаси бўйича квалификация қилиш керак.

ЖК 153-моддасида назарда тутилган жиноят диспозициясида кўрсатилган ҳаракатларнинг содир этилган давридан бошлаб, бирор-бир оқибатнинг келиб чиқишидан қатъи назар жиноят **туғалланган** ҳисобланади.

Геноцид жинояти таркибини фақат геноциднинг ўзи эмас, балки геноцид содир этиш мақсадида ошкора ва бевосита ифво қилиш, зикр этилган ҳаракатларни содир этиш учун буйруқ бериш, геноцид қилишга қасд қилиш ва унда иштирок этишда ҳам ифдаланади. Жиноятни туғалланган деб топиш учун оқибатларнинг юз бериши талаб этилмайди.

Геноцид **субъектив томондан тўғри қасддан** содир этилади. Чунки шахс ёки айрим шахслар гуруҳи миллий, этник, ирқий ёки диний белгиларига кўра бирор гуруҳни жисмоний қиргин этишга йўналтирилган ижтимоий хавфли қилмиш содир этилаётганлигини билади ва мазкур қилмишни хоҳлайди.

Мақсад – бирор-бир миллий, этник, ирқий ёки диний гуруҳни жисмоний тўла ёки қисман йўқ қилиш.

Геноциднинг **мотиви** турлича бўлиши мумкин. Одатда бу юқорида кўрсатилган гуруҳлардан бирига нисбатан қасос ёки нафрат ҳиссиётидир. Бироқ жиноятнинг квалификациясига бу ҳолатлар таъсир қилмайди.

Жиноятнинг **субъекти** 16 ёшга тўлган шахс, шунингдек, масъул вазифаларда ишлайдиган мансабдор шахслар бўлиши мумкин. 13 ёшдан 16 ёшгача бўлган шахслар ЖК 153-моддасида кўрсатилган жиноятни содир этганида жавобгарликка тортилади: бунга одам ўлдириш, оғир тан жароҳати етказиш ва ҳ.к. киради.

Геноцидни бошқа турли жиноят таркибидан фарқлаш керак, фуқароларнинг ҳаёти ва соғлиғига қасд қилувчи жиноятлар шулар жумласидандир. Шу билан бирга, айбдор ҳаракатларининг йўналишини ҳисобга олиш керак: ҳаракатининг мақсади, жиноят оқибатининг тавсифи (жабрланувчилар сони), жиноий ҳаракатнинг шароити ва сабаблари, қўлланилган усул, услублари ва бошқалар. Масалан, бир ёки бир неча шахснинг ўлдирилиши унинг сабаби ва мақсадидан келиб чиқиб, оғирлаштирувчи шароитдаги қасддан одам ўлдириш сифатида квалификация қилиниши мумкин.

Уруш шароитида ёки ҳарбий зиддиятлар вақтида шундай ҳаракат содир этилса тинч аҳолини ёки ҳарбий асирларни тўлиқ ёки қисман қириш мақсадида жисмоний қиришга қаратилган ҳаракатлар содир этилса, бу ҳаракат геноцидни ҳамда уруш қонунлари ва удумларини бузиш бирлигини ташкил қилади (ЖК 152-моддаси).

5-§. Ёлланиш (ЖК 154-моддаси)

Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг 1970 йил 24 октябрдаги Низомига мувофиқ ҳамда Давлатлар орасидаги дўстлик ва ҳамкорликка тегишли халқаро ҳуқуқ тамойиллари ҳақидаги Декларацияга мувофиқ, ҳар бир давлат бошқа давлатнинг ҳудудига бостириб кириш мақсадидаги ташвиқотлар ва доимий кучлар ёки қуролланган тўдаларни ташкил қилиш ёки уларни қўллаб-қувватлашдан воз кечишга мажбур.

Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Бош Ассамблеяси 2465 (XXIII) Резолюциясида ёлланувчилардан фойдаланувчи ва ёлланувчиларнинг ўзлари ҳам жиноятчи ҳисобланади, деб белгилаб қўйилган.

«Ёлланувчи» тушунчаси 1949 йил 12 августдаги Женева Конвенциясига халқаро қуrolли зиддиятлар қурбонларини ҳимоя қилиш ҳақидаги Қўшимча протокол (I Протокол) нинг 47-моддасида белгилаб берилган. Шунга кўра, ёлланувчи бу қуrolли ҳаракатлар бўлаётган ҳудуд ёки чегарадан ташқарида асосан шахсий манфаатни кўзлаб ёки моддий рағбатланишга эга бўлиш ниятида қуrolли зиддиятларда иштирок этувчи шахсдир.

Низолашаётган давлатнинг фуқароси ёки ҳарбий хизматчиси ҳисобланмаган ёхуд назорат қилиниб турган низолашаётган давлат ҳудудида доимий яшамайдиган шахс; низолашаётган давлатнинг Қуrolли Кучлари шахсий таркибига кирмайдиган шахс; давлат томонидан юборилмаган ҳамда унинг Қуrolли Кучлари таркибига кирувчи ҳарбий сифатида бўлмаган шахслар ҳам 47-модда белгилаб берган талаблар асосида баҳоланади.

Ёлланишнинг **бевосита объекти** халқаро ҳуқуқ томонидан ўрнатилган уруш олиб боришнинг воситаларини ва услубларини қўллашни назорат қилувчи ижтимоий муносабатлардир.

ЖК 154-моддаси 1-қисмида назарда тутилган жиноятнинг **объектив томони** низолашаётган давлатнинг фуқароси ёки ҳарбий хизматчиси бўлмаган шахснинг назоратдаги ҳудудида муқим истиқомат қилувчи шахс ҳам эмас, Қуrolли Кучлар таркибига ҳам кирмайди ва бирор давлат томонидан унинг Қуrolли Кучлари сафида расмий вазифаларни бажариш учун юборилмаслигидадир.

Ёлланувчининг **ўзга давлат ҳудудида ёки унинг тарафини олиб қуrolли тўқнашув ёки ҳарбий ҳаракатларда иштирок этиши** деганда, ёлланувчининг рағбатлантириш ёки бошқа шахсий манфаатлар эвазига ҳарбий сифатида ўз қобилиятларини ёлловчи манфаати учун намоён қилишини тушуниш керак.

Шуни таъкидлаш керакки, кўрилаётган жиноят объектив томонининг мажбурий шarti бу қуrolланган зиддият ёки ҳарбий ҳаракатлар шароитидир.

NOTA BENE!

Қуrolланган зиддият деб, икки ёки ундан ортиқ суверен давлатларнинг Қуrolли Кучлари билан ҳарбий ҳаракатлар олиб бориши тушунилади.

NOTA BENE!

Ҳарбий ҳаракатлар — бу бирор-бир давлатга қарши нодавлат, ноҳукумат қуrolланган тузилмалар олиб борадиган ҳарбий ҳаракатлардир (масалан, террористик ташкилотлар).

Моддий рағбатлантириш деганда, моддий бойлик, пул, мулкый кўринишдаги маблағ олиши, қарзнинг узилиши тушунилади ва ҳоказо.

Бошқа шахсий манфаат деганда, яшаш учун уй-жой тақдим қилиниши, ноқонуний фаолиятнинг амалга оширилиши ва бошқа номоддий кўринишдаги бойликларнинг тақдим қилиниши тушунилади.

ЖК 154-моддаси 2-қисмида назарда тутилган жиноятнинг **объектив томони** ёлланувчини ёллаш, ўқитиб тайёрлаш, моддий рағбатлантириш ёки бошқа шахсий фойдалари жиҳатдан таъминлаш ҳамда қуролланган зиддиятлар ёки ҳарбий ҳаракатларда ундан фойдаланишидир.

Ёлланувчини ёллаш ҳаракати деганда, қуролланган зиддиятлар ёки ҳарбий ҳаракатларда иштирок этиши учун одамларни ёллаш мақсадида амалга оширилган ҳар қандай ҳаракат тушунилади. Ёллаш ҳаракатлари ёлланувчиларнинг қабул қилиниши ҳақидаги маълумотларнинг тарқатилиши, учрашув жойининг белгиланиши, шахснинг ёлланиши ҳақидаги оғзаки ёки ёзма келишувнинг амалга оширилиши, ёлланувчиларга моддий таъминот тақдим қилиш йўли билан ҳам амалга оширилиши мумкин.

Ёлланувчини ўқитиш — бу шахсда ҳарбий ҳаракат ҳақида билим, малака ва кўникмалар шакллантириш, турли жанговар қуролларни ишлатишни, ҳарбий техника воситаларида ишлашни, турли об-ҳаво шароитларида урушга кириш стратегияси ва тактикасини ўргатиш, кўпоровчилик ва разведка фаолиятини ўзлаштириш, яшаш учун курашиш, мафкуравий тайёрлашни қамраб олади.

Ёлланувчини молиялаштириш — бу молиялаштириш манбаларини топиш, ўзлаштириш ва уни ёллаш шартига кўра ёлланувчиларга тақдим этиш билан боғлиқ чора-тадбирлар мажмуидир. Молиялаштириш турли воситалар ёрдамида: нақд пул маблағи бериш, пул маблағини ёлланувчининг банкдаги ҳисоб рақамига ўтказиш, ёлланувчи томонидан кўрсатилган шахсга пул маблағини топшириш ва бошқа усулларда амалга оширилиши мумкин. Аммо бу квалификация қилишга таъсир этмайди.

Ёлланувчини **бошқача моддий таъминлаш** деганда, ёлланувчини пул маблағидан ташқари турли ашё ва техник предметлар (масалан, телефон) билан таъминлаб туриш тушунилади. Ёлланувчини бошқача моддий таъминлаш турли жанговар қуроллар, автотехника ёки бошқа ҳаракатланиш воситалари билан таъминлаш тарзида ҳам амалга оширилиши мумкин. Моддий таъминлаш тўғридан-тўғри (масалан, автомобилни тақдим этиш), шунингдек, билвосита (масалан, ёлланган шахсларга маълум бўлган жойга керакли барча нарсани ғамлаб қўйиш орқали) амалга оширилиши мумкин. Моддий таъминот қандай усулда амалга оширилганлиги қилмишни квалификация қилишга таъсир этмайди.

Ёлланувчидан қуролли зиддиятлар ёки ҳарбий ҳаракатларда фойдаланиш ёлланувчининг шахси, жисмоний ва ақлий салоҳиятидан уруш операциялари ёки ҳарбий тусдаги акцияларда, ҳарбий ҳаракатлар ҳудудида, ҳам ҳудуддан ташқарида, ҳам қуролли тўқнашувлар ёхуд ҳарбий ҳаракатларда бевосита фойдаланиш деганидир.

Таъкидлаб ўтиш керакки, берилган ҳаракатларнинг ҳар бири фаолият ҳисобланади. Бу эса фаолиятнинг ўз ичига турли ўзаро боғланган фаолиятлар комплексини олишини билдиради ва улар битта шахс томонидан ҳам, бир неча субъектлар томонидан ҳам амалга оширилиши мумкин. Масалан, ёлланувчини таъминлаш учун пул маблағларини топиш билан бири шуғулланса, иккинчиси уларнинг аккумуляцияси билан, учинчиси эса пул маблағларини ёлланувчиларга етказиш билан шуғулланади. Бироқ айбдорнинг у ёки бу фаолиятнинг айнан қандай элементини (ёллаш, ўқитиш, пул маблағларини бериш ёки бошқа турдаги моддий таъминотлар) содир этганлигига қараб, унинг ҳаракатини ёллаш, ўқитиш, пул маблағларини бериш ёки бошқа турдаги моддий таъминотлар ёхуд бу фаолиятнинг бошқа элементлари айбдорнинг ақли билан қўлланилганлиги шарти билан кўрилаётган модданинг мазмуни бўйича фойдаланиш сифатида квалификация қилиш лозим.

ЖК 154-моддасида назарда тутилган жиноят ёлланувчини қуролли зиддиятлар ёки ҳарбий ҳаракатларда иштирок этган дамдан бошлаб ёхуд ёлланувчини ёллаш, ўқитиш, пул маблағларини бериш ёки бошқа турдаги моддий таъминотларни амалга ошириши ёхуд ёлланувчидан қуролли зиддиятлар ёки ҳарбий ҳаракатларда фойдаланиш вақтидан бошлаб **тамомланган** ҳисобланади.

Субъектив томондан ёллаш ва ёлланиш фақат онгли равишда қасдан содир этилади. Айбдор қуролли зиддиятлар ёки ҳарбий ҳаракатларда фақат моддий рағбат ёки шахсий фойда олиш мақсадида иштирок этаётганини билади (ЖК 154-моддаси 1-қисми) ёки айбдор ёлланувчини ёллаш, ўқитиш, пул маблағларини бериш ёки бошқа турдаги моддий таъминотларни амалга ошираётганини билади (ЖКнинг 154-моддаси 2-қисми) ва бундай ҳаракатларни содир этишни хоҳлайди.

ЖК 154-моддасида назарда тутилган жиноятнинг зарурий белгиси бўлиб моддий рағбат ёки шахсий фойда олиш мақсади хизмат қилади.

ЖК 154-моддаси 1-қисмида назарда тутилган ёлланиш жиноятининг **субъекти** бўлиб 16 ёшга етган ақли расо, жисмоний шахс ҳамда фақат ёлланувчи иштирок этиши мумкин. Яъни, бу ерда субъект махсусдир. ЖК 154-моддаси 2-қисмида назарда тутилган жиноятнинг субъекти эса умумийдир.

NOTA BENE!

Ёлланувчи деб, қуйидаги белгиларга эга бўлган шахсларга айтилади:

1) ёлланувчи бошқа давлат ҳудудида ёки унинг тарафини олиб қуролли зиддиятлар ёки ҳарбий ҳаракатларда моддий рағбат ёки шахсий фойда олиш мақсадида иштирок этади;

2) у низолашаётган давлатнинг фуқароси ва ҳарбий хизматчиси эмас;

3) у низолашаётган давлат назорат қилиниб турган ҳудудда доимий яшамайди;

4) у Қуролли Кучлар сафида расмий вазифаларни бажариш учун ҳеч қандай давлат томонидан ваколат берилмаган шахсдир.

Ҳарбий маслаҳатчилар вақтинча фақат давлатлараро келишувга мувофиқ бошқа жойга хизматга юборилишлари мумкин, лекин улар ҳарбий зиддиятларда бевосита иштирок эта олмайдилар.

ЖК 154-моддаси 2-қисмида назарда тутилган жиноят, мансабдор шахс томонидан ўз ваколатини суиистеъмол қилиш йўли билан амалга оширилса (масалан, пул-маблағ ва моддий ресурсларни бошқариш ваколатини суиистеъмол қилиш) содир этилган ҳаракатни жиноят хусусиятига кўра ЖК 154-моддаси ҳамда ЖК 205-моддаси (Ҳокимият ёки мансаб ваколатини суиистеъмол қилиш) тегишли қисми билан квалификация қилинади.

6-§. Чет давлатларнинг ҳарбий хизматига, хавфсизлик, полиция, ҳарбий адлия органлари ёки шунга ўхшаш бошқа органларига хизматга кириш, ёлланиш (ЖК 154¹-моддаси)

Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 52-моддасида «Ўзбекистон Республикасини ҳимоя қилиш — Ўзбекистон Республикаси ҳар бир фуқаросининг бурчидир» деб белгилаб қўйилган. Ушбу модданинг мазмунан давоми сифатида Асосий Қонуннинг қуйидаги нормаси аҳамиятлидир, бунда «Фуқаролар қонунда белгиланган тартибда ҳарбий ёки муқобил хизматни ўташга мажбурдирлар»¹ дейилган. Ҳарбий хизматга кираётганда ҳар бир фуқаро «Ўзбекистон Республикаси халқига ва Президентига содиқлиги ҳақида ҳарбий қасамд»² қабул қилади. Аммо, Ўзбекистон Республикасининг аввалги қонунчилиги Ҳарбий қасамд»² қабул қилади. Аммо, Ўзбекистон Республикасининг аввалги қонунчилиги Ҳарбий қасамд»² қабул қилади. Аммо, Ўзбекистон Республикасининг аввалги қонунчилиги Ҳарбий қасамд»² қабул қилади.

¹ Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси... 2009. — 11-б.

² Ўзбекистон Республикасининг 2002 йил 12 декабрдаги 436-П-сон «Умумий ҳарбий мажбурият ва ҳарбий хизмат тўғрисида»ги Қонуни // Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 1-сон, 2003 й.

тузилмага эга бўлмай, балки унинг қабул қилиниши қасамёд қилувчининг маънавий масъулияти билан баҳоланар эди.

Жинойат кодексига кўрилатган модданинг киритилиши қонунчиликда бу борадаги бўшлиқни тўлдириш, фуқароларнинг ўз давлати олдидаги масъулиятини оширишга қаратилган.

Жинойатнинг **ижтимоий хавфлилиги** шундаки, унинг содир этилиши натижасида ҳуқуқ-тартиботга, давлатларнинг тинч-тотув муносабатларига, Ўзбекистон Республикасининг мудофаа имкониятларига путур етади. Бундан ташқари, ҳарбий хизматга, хавфсизлик органларига, полицияга, ҳарбий адлияга ва бошқа шу каби хорижий давлат ташкилотларига кириш ёки ёлланиш натижасида Ўзбекистон фуқароларидан ёлланувчилар сифатида фойдаланиш ҳақида фикрлар вужудга келадик, бу ҳолат халқаро ташкилот томонидан қатъиян тақиқланади.

ЖК 154¹-моддасида назарда тутилган жиноятнинг **бевосита объекти** давлатларнинг хавфсизлиги ва осойишта ҳаётини таъминловчи, уларнинг ривожланиши ва ҳаётий фаолияти шароитларини таъминловчи ижтимоий муносабатлардир. Факультатив объект сифатида бу ерда Ўзбекистон Республикасининг суверенитети, ташқи хавфсизлиги, обрўи хизмат қилади.

ЖК 154¹-моддаси 1-қисмида назарда тутилган жиноятнинг **объектив томони** Ўзбекистон Республикаси фуқаросининг ҳарбий хизматга, хавфсизлик органларига, полицияга, ҳарбий адлияга ва бошқа шу каби хорижий давлат ташкилотларига киришини ташкил қилади.

Берилган жиноят фақат фаол ҳаракатлар натижасида содир этилиши мумкин.

Кўрилатган жиноят контекстида **хизматга кириш** шахснинг Куролли Кучлар таркибига, ҳарбий хизматга, хавфсизлик органларига, полицияга, ҳарбий адлияга ва бошқа шу каби хорижий давлат ташкилотларига аъзо бўлиши учун амалга оширилган саъй-ҳаракатлар тизимини билдиради. Шунинг ҳам назарда тутиш керакки, хизматга киришда ҳар бир ҳолатда шахснинг ташқи иродасини англатувчи ўз хоҳиш ва истаги асосий белгидир.

Хизматга фаолият сифатида киришиш ўз ичига турли ҳаракатларни олади: кириш учун зарур ҳужжатларни тайёрлаш, ҳарбий хизмат органлари, давлат хавфсизлиги органлари бўлинмалари ва бошқалар билан алоқа ўрнатиш, мутахассисларни қабул қилувчилар ва тарқатувчилар билан танишиш, кўриб чиқиш учун ҳужжатларни топшириш ва бошқалар. Айбдор томонидан ҳарбий хизматга кириш учун қўлланилган услуб ва усуллар турлича бўлиши мумкин ва бу ҳолат жиноятнинг квалификациясига таъсир қилмайди. Шу билан бирга агар бундай услуб ва усуллар ижтимоий хавфли бўлиб, алоҳида жиноий ҳаракатни ташкил қилса (масалан, ҳужжатларни қалбакилаштириш,

пора бериш ва ҳ.к.) бундай ҳолатда содир этилган ҳаракатни ЖК 154¹-моддаси 1-қисми бўйича ва ЖК ушбу жиноятни назарда тутувчи тегишли моддаси бўйича квалификация қилиш лозим.

Ўзбекистон фуқаросининг исталган хизматга эмас, балки фақат ҳарбий хизматга, хавфсизлик органларига, полицияга, ҳарбий адлияга ва бошқа шу каби хорижий давлат ташкилотларига аъзо бўлиши ҳамда хизматга кириши жиноят ҳисобланади.

Ҳарбий хизмат — бу давлат хизматининг ҳарбий тайёргарлик ва давлатни ҳарбий қўриқлашни ўз ичига оловчи махсус кўринишидир. Ҳарбий хизмат давлатнинг Қуролли Кучлари ва бошқа ҳарбий тузилмаларида амалга оширилади. Қуролли Кучларнинг ва ҳарбий тузилмаларнинг, шунингдек, ҳарбий хизматнинг номи квалификация учун аҳамиятга эга эмас.

Хавфсизлик органларида хизмат қилиш худди шундай давлат хизматининг махсус кўриниши бўлиб, бунда ҳам шахс асосий фаолияти инсон, жамият, давлатнинг ҳаётий зарур манфаатларини ички ва ташқи хавфлардан ҳимоясини таъминлаш бўлган миллий органларда хизматни ўтайди. Хорижий давлатларда давлат ва жамият хавфсизлиги турли органлар орқали амалга оширилади ҳамда уларнинг тузилмалари Ўзбекистон хавфсизлик органлари тузилмаларидан фарқ қилиши мумкин ва бу ҳолат ҳаракатнинг квалификациясига таъсир қилмайди. Шунингдек, хавфсизлик органларининг номланиши ва ташкилий-ҳуқуқий кўриниши ҳам жиноятнинг квалификациясига таъсир қилмайди.

Полицияда хизмат қилиш давлат хизматининг махсус кўриниши бўлиб, ижтимоий тартибни қўриқлаш ҳамда жиноятчиликка қарши курашиш бўйича махсус органлар тизимида ўташдир. Барча ёки баъзи кўринишдаги ҳуқуқбузарликни тафтиш қилиш билан шуғулланади. Ўзбекистонда ва баъзи бошқа давлатларда милиция деб номланади. Полиция деб номланиши ва ташкилий-ҳуқуқий кўриниши жиноятнинг квалификациясига таъсир қилмайди.

Ҳарбий адлия органларида хизмат қилиш ўз ичига турли бошқарма ва хизматларни ҳамда фаолияти Қуролли Кучлар ва давлатнинг бошқа ҳарбий тузилмаларидаги ҳуқуқ-тартиботни таъминлаш билан боғлиқ бўлган суд тизимини олади.

Бошқа шу каби хорижий давлат ташкилотлари деганда, хизмати ҳарбийлаштирилган деб ҳисобланадиган (хорижий давлат ҳудудида улар доимий лашкар сифатида, шунингдек, ички армия сифатида кўрилиши керак) исталган муассаса, ташкилотлар, органлар ва ҳ.к. ларни тушуниш лозим ҳамда хорижий давлатга содиқлик ҳақида қасамднинг қабул қилиниши билан тасдиқланади (масалан, солиқ полицияси, божхона полицияси, гиёҳвандликка ва коррупцияга қарши курашиш махсус отрядлари ва бошқалар). Кўрилаётган модда бўйича шахсни жавобгарликка тортиш учун мазкур органни тавсифлашда ҳарбийлик белгиси ва қасамд қабул қилинганлиги шарт.

Хорижий давлат ташкилотлари органларига хизматга кириш, масалан, умумий юрисдикциядаги (Қуролли Кучлар, ҳуқуқ муносабатларига тааллуқли бўлган иш кўрилмаганида) терговчи, прокурор ёки судья лавозимларига улар томонидан ҳам қасамёд қабул қилинганлигидан қатъи назар жиноят ҳисобланмайди.

Давлатлараро ҳамкорлик ҳарбийлар ва бошқа мутахассислар, маслаҳатчилар билан алмашилиш ёки ҳуқуқни ҳимоя қилиш фаолиятида Ўзбекистон фуқаролари маълум вақт ҳарбий маслаҳатчи, мутахассис ёки бошқа лавозимда хорижий давлат хизматида фаолият юритиши ҳолатлари ҳам жиноятдан мустаснодир. Бундан ташқари, хорижий давлат ҳудудида маълум халқаро ташкилотлар миқёсида, ҳарбий ва махсус бўлинмалар ва тузилмаларда, жумладан, БМТнинг тинчликни сақлаш тузилмалари таркибида («ҳаворанг каскалар») ҳамда ИНТЕРПОЛда хизмат қилиш ҳам мазкур модданинг таъсирига тушмайди.

ЖК 154¹-моддаси 1-қисмида назарда тутилган жиноят айбдорнинг Қуролли Кучлар таркибига ҳарбий хизматга, хавфсизлик органларига, полицияга, ҳарбий адлияга ва бошқа шу каби хорижий давлат ташкилотларига қабул қилинганлиги ҳақидаги буйруқнинг чиқарилиши, маълумотнинг олинishi, буйруқнинг имзоланиши (ва бошқа кўринишдаги ҳужжатлар) вақтидан бошлаб **тамомланган** деб ҳисобланади.

ЖК 154¹-моддаси 2-қисмида назарда тутилган жиноятнинг **объектив томони** Ўзбекистон Республикаси фуқаросини ҳарбий хизматга, хавфсизлик органларига, полицияга, ҳарбий адлияга ва бошқа шу каби хорижий давлат ташкилотларига ёллашда намоён бўлади.

Берилган меъёрнинг мазмуни бўйича **ёллаш** деганда, Ўзбекистон Республикаси фуқаросини ҳарбий хизмат, хавфсизлик органлари, полиция, ҳарбий адлия ва бошқа шу каби хорижий давлат ташкилотларига ёллашга йўналтирилган ҳар қандай ҳаракатнинг содир этилишини тушуниш лозим.

Хорижий давлатлардаги шу каби хизматга номзодларни ёллаш ҳаракатлари ёлланувчиларнинг қабул қилиниши ҳақидаги маълумотларнинг тарқатилиши, учрашув жойининг белгиланиши, шахснинг ёлланиши ҳақидаги оғзаки ёки ёзма келишувнинг амалга оширилиши Ўзбекистон фуқаросининг хорижий давлат хавфсизлик органларида, полиция ва шу каби жойларда хизмат қилиши шартларини белгилаш ва бошқа одамларни ёллаш бўйича барча бошқа ҳаракатлардан иборат.

Ўзбекистон Республикаси фуқаросининг хорижий давлат хавфсизлик органларида полиция ва шу каби жойларда хизмат қилиши шартларини келишиш вақтидан бошлаб берилган жиноят **тамомланган** деб топилади.

ЖК 154¹-моддасида назарда тутилган жиноятнинг **субъектив томони** доимо анланган ҳолда **тўғри қасддан** содир этилади. Берилган

модданинг 1-қисми бўйича ҳаракат содир этилганда айбдор Ўзбекистон фуқароси эканлигини ва ҳарбий хизматга, хавфсизлик органлари, полиция, ҳарбий адлия ва бошқа шу каби хорижий давлат ташкилотларига хизматга кираётганини билади ва шуни хоҳлайди. Худди шундай ЖК 154¹-моддаси 2-қисми бўйича айбдор Ўзбекистон фуқаросини ҳарбий хизмат, хавфсизлик органлари, полиция, ҳарбий адлия ва бошқа шу каби хорижий давлат ташкилотларига хизматга ёллаётганини англайди.

Берилган ҳаракатларнинг **мақсади** ва **мотиви** турлича бўлиши мумкин, лекин жиноятнинг квалификациясига таъсир қилмаса-да, суд томонидан жазони белгилаш вақтида инобатга олиниши лозим.

ЖК 154¹-моддаси 1-қисмида назарда тутилган жиноятнинг **субъекти** махсус шахс бўлиб, у фақат 16 ёшга етган ақли расо Ўзбекистон Республикаси фуқароси бўлиши мумкин. ЖК 154¹-моддаси 2-қисмида назарда тутилган жиноятнинг субъекти эса 16 ёшга тўлган ҳар бир ақли расо жисмоний шахс бўлиши мумкин. Бу шахсларнинг фуқаро-лиги аҳамиятсиздир.

NOTA BENE!

Фуқаролик одамнинг давлат билан қатъий ҳуқуқий алоқаси бўлиб, ўзаро ҳуқуқ ва мажбуриятлар, шахс ҳуқуқ ва эркинлиги, қадр-қимматини хурмат қилиш тамойилларига асосланади.

Ўзбекистон фуқаросининг ҳарбий хизмат, хавфсизлик органлари, полиция, ҳарбий адлия ва бошқа шу каби хорижий давлат ташкилотларига Ўзбекистон ҳудудидаги ташкилотлар, органлар, муассасаларда хизматини давом эттириши билан кириши тегишли белгилар мавжуд бўлса, ҳаттоки изоҳланаётган жиноятнинг субъектида Ўзбекистон фуқаросининг паспорти сақланиб қолган бўлса ҳам ҳаракатни ёлланиш сифатида квалификация қилинади. Бу ерда ҳаракатни давлатга хиёнат сифатида квалификация қилиб бўлмайди, чунки ҳарбий хизмат, хавфсизлик органлари, полиция, ҳарбий адлия ва бошқа шу каби хорижий давлат ташкилотларига кириши (шахсий таркибига қабул қилиниши) вақтидан бошлаб шахс автоматик тарзда Ўзбекистон фуқаролигини йўқотади¹.

Шунингдек, ҳарбий хизмат, хавфсизлик органлари, полиция, ҳарбий адлия ва бошқа шу каби хорижий давлат ташкилотларига кириш ва ёлланиш жиноятларига жавобгарлик ҳамда ЖК 154-моддасида назарда тутилган ёлланиш жиноятига жавобгарлик ўртасидаги

¹ Ўзбекистон Республикасининг 1992 йил 7 июлдаги «Ўзбекистон Республикасининг фуқаролиги тўғрисида»ги Қонуни // Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгаши Ахборотномаси, 1992 й., №9, — 338 Б; Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2004 й., № 51, — 514 Б.

фарқни ажратиш керак. Бунинг учун биринчидан, ЖК 154¹-моддаси 1-қисмида назарда тутилган жиноятнинг мажбурий белгиси Ўзбекистон Республикаси фуқаросининг **расмий** тарзда ҳарбий хизмат, хавфсизлик органлари, полиция, ҳарбий адлия ва бошқа шу каби хорижий давлат ташкилотларига киришини ташкил қилади. Нодавлат, хусусий хизматлар, бўлинмалар ва қуролли тузилмаларда хизматни ўташ ишнинг шароитига қараб, агар шахс ҳарбий ҳаракатларда, қуролли тўқнашувларда қатнашса ёки қатнашиш истагида бўлса ёки умуман жиноий қидирувнинг маркази бўлишини истамаса (масалан, йирик хусусий компания, корпорация ёки хусусий детектив қўриқлаш агентлигида ишлаш) унинг ҳаракати ёлланиш сифатида квалификация қилинади.

Иккинчидан, берилган жиноятлар таркибининг асосий фарқи жиноят **субъекти**дадир. Ёлланишнинг таркиби учун шахснинг зиддиятларда ёки ҳарбий ҳаракатларда иштирок этаётган давлатнинг Қуролли Кучлари шахсий таркибига тааллуқлилигининг йўқлиги мажбурийдир. Бундан ташқари, шахсни ЖК 154-моддаси бўйича айбдор деб топиш учун унинг қуролли тўқнашувлар ёки ҳарбий ҳаракатларда иштирок этгани (ЖК 154-моддаси 1-қисми) ёки бошқа шахсларни, ёлланувчиларни иштирок этиш учун ёллаганлиги (ЖК 154-моддаси 2-қисми) аниқланиши зарур.

7-§. Терроризм (ЖК 155-моддаси)

Халқаро ҳуқуқда терроризмга қарши курашишга йўналтирилган қатор конвенциялар мавжуд. Масалан, Терроризмни йўқ қилиш ҳақидаги Европа Конвенцияси (Страсбург, 1977 йил 27 январь), Мустақил Давлатлар Ҳамдўстлиги давлатлари-иштирокчиларининг терроризмга қарши курашиш бўйича ҳамкорлиги ҳақидаги шартномаси (Минск, 1999 йил 4 июнь), Бомбани қўллаш билан боғлиқ терроризмга қарши кураш тўғрисидаги халқаро Конвенция¹, Терроризм, сепаратизм ва экстремизмга қарши кураш тўғрисидаги Шанхай конвенцияси² ва ҳ.к. шулар жумласидандир.

Терроризм жиноий ҳаракатнинг энг оғир кўринишларидан бири бўлиб, айбдор аτροφдагиларда қўрқув, ғалаён уйғотишга, уларнинг меъёрий одати ва ижтимоий фойдали фаолиятини тўхтатиб қўйишга, ҳокимият ва бошқарув органларига қаршилиқ қилиб, ўзининг ноқонуний мақсадларига эришишга ҳаракат қилади.

¹ Бомбани қўллаш билан боғлиқ терроризмга қарши кураш тўғрисидаги халқаро Конвенция (Нью-Йорк, 1997 йил 15 декабрь; Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг 1998 йил 29 августдаги 684- I-сон қарори билан ратификация қилинган; Ўзбекистон Республикасида 2001 йил 23 майдан кучга киритилган).

² Терроризм, сепаратизм ва экстремизмга қарши кураш тўғрисидаги Шанхай конвенцияси (Шанхай, 2001 йил 15 июнь; 2001 йил 30 августда Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси 274-II сон қарори билан тасдиқланган).

Терроризмнинг **асосий бевосита объекти** халқаро хавфсизликни таъминлайдиган ва инсониятни ҳимоялайдиган ҳамда Ўзбекистоннинг ижтимоий хавфсизлигини таъминлайдиган ижтимоий муносабатлардир. Терроризмда фуқароларнинг ҳаёти ва соғлиғига, ҳокимият ва бошқарув органлари фаолиятига, ижтимоий тартибот, ўзгалар мол-мулкига ва бошқаларга зарар етиши мумкин. Шу сабабли терроризмнинг бевосита **қўшимча объекти** бўлиб одамларнинг ҳаёти, соғлиғи, моддий ёки бошқа манфаатларини таъминлайдиган ижтимоий муносабатлар хизмат қилади.

Терроризм жиноятида жиноятнинг **предмети** бўлиб моддий бойлик ва бошқа моддий объектлар, масалан, қўп қаватли турар жойлар, темир йўл вокзаллари, аэропортлар, автостанциялар, электропоезд, метрополитенлар, маданият саройлари сув ва иссиқлик энергияси таъминоти тармоқлари, ядровий объектлари ва ҳ.к. лар хизмат қилиши мумкин.

Объектив томондан ЖК 155-моддаси 1-қисмида назарда тутилган терроризм ўз ичига зўрлик ишлатиш, куч ишлатиш ва бошқа ҳаракатларда давлат органлари, халқаро ташкилот, жисмоний ёки юридик шахсларни қандайдир қилмишни содир этиш ёки улардан воз кечишга мажбур қилиш билан боғлиқ фаол ҳаракатларда ифодаланади.

Бундай зўрлашнинг воситаси қотиллик ёки тан жароҳати етказиш билан таҳдид солиш, хорижий давлат ёки халқаро ташкилотларнинг вакилларини гаровда ушлаб туриш, давлат ёки жамоат арбобига ёхуд ҳокимият вакилига тажовуз қилиш ёки тан жароҳати етказиш кабилардир.

Куч ва зўрлик ишлатиш деганда, айбдор томонидан терроризм ҳаракатида ҳар қандай зўравонлик тусидаги ҳаракатларнинг содир этилиши тушунилади. Зўрлик ишлатиш деганда, турли даражадаги тан жароҳати етказиш, одам ўғрилаш, асирликка олиш, қурол, шу жумладан, оммавий қирғин қуролларини ишлатиш ва ҳоказоларни тушуниш лозим.

Шахсга ёки мол-мулкка хавф туғдирувчи бошқа ҳаракатлар деганда, шахсга ёки мол-мулкка хавф етишини вужудга келтирадиган ҳаракатлар тушунилади. Булар террористик тусдаги исталган ҳаракатлар бўлиши мумкин ва у қуйидагиларга йўналтирилган бўлади: портлатиш, ёқиб юбориш ҳаракатлари; аҳоли яшаш жойларини сувга чўктириш; ҳосилларни барбод қилиш; ерни ёки ҳосилни яроқсиз ҳолга келтириш; чучук сув ресурсларини заҳарлаш; радиоактив, кимёвий, биологик, ядровий қуроллардан, бомба, заҳарловчи, кучли таъсир этувчи, токсик моддалардан фойдаланиш; транспорт воситалари ёки бошқа объектларни зарарлаш ёки йўқ қилиш; авария ҳодисалари ва техноген ҳалокатлари учун шароит яратиш ва ҳоказолардир.

Шахснинг хавфлилиги деганда, террористик актнинг содир этилишига йўналтирилган ҳаракатлар давомида ҳеч бўлмаса бир кишининг

ҳаётига таҳдид солиниши тушунилади. **Мол-мулк хавфлиги** деганда, мол-мулкка сезиларли зарар етишига шароит назарда тутилади. Шу билан бирга мол-мулкнинг зарари қиймати барбод бўлган ёки зарарланган мол-мулкнинг баҳоси билан белгиланади.

Куч ишлатиш таҳдиди, зўрлик ишлатиш шахсга ёки мол-мулкка хавф туғдирувчи бошқа ҳаракатларни содир этиш давлат органлари, ҳокимиятлар мансабдор шахсларига, халқаро ташкилотларнинг вакиллари ва ваколатли шахсларига, умуман маълум давлат, ҳудуд, маҳаллий жойнинг аҳолисига халқаро муносабатларни қийинлаштириш, суверенитетни ва ҳудудий яхлитликни бузиш, давлат хавфсизлигига путур етказиш, урушни, қуроли тўқнашувларни, ижтимоий-сиёсий муҳитнинг мувозанатини бузиш, аҳолини кўрқитишдан иборат.

Террорчилик ҳаракатларини содир этиш таҳдиди оғзаки, ёзма, бевосита ёки турли алоқа воситалари орқали маълум қилиниши мумкин. У, албатта, ҳаққоний бўлиши керак, ҳар ҳолда жабрланувчида айбдорнинг таҳдидини амалга ошироқчи бўлганлиги ёки бўлмаганлигидан қатъи назар унинг содир этилишидан кўрқиши учун етарли сабаблари бўлиши лозим.

Террористик ташкилотларнинг мавжуд бўлиши, фаолият юритиши, молиявий қўллаб-қувватланишини таъминлашга йўналтирилган фаолият деганда, айбдор томонидан террористик ташкилотларнинг шахсий таркибини (аскарлар) рекрут (ёллаш, йиғиш, танлаб олиш) қилиш бўйича ҳаракатлари назарда тутилади; шундай ташкилотларни қуроллантириш, яъни ёлланма аскарларни совуқ ёки ўқотар қуроллар, ўқдори захиралари ва портловчи воситалар, ҳарбий ва махсус техника билан таъминлаш; ёлланма аскарларни ўқитишни ташкил қилиш, террористик ташкилотларни ёки террористик-бузғунчи гуруҳларнинг фаолиятини ва ҳаракатларини режалаштириш; террористик ташкилотларнинг кундалик ҳўжалик ва бошқа эҳтиёжларини молиявий, шу жумладан, миллий ва хорижий валюталарда қониқтириш ва ҳоказоларда намоён бўлади.

Террористик актларни тайёрлаш ва содир этиш ўз ичига террористик актларни тайёрлаш кетма-кетлигини билдирадиган мақсадли ҳаракатларни олади: режалаштириш (террористик актни содир этиш режасини ишлаб чиқиш, жиноятга лойиқ объектни танлаш), иштирокчилар орасида мажбуриятларни тақсимлаш (мутахассисларни, жумладан, портлатиш техникалари, экспертларни танлаш ва «шаҳидларни» тайёрлаш), тайёргарлик ишларини олиб бориш (ҳудудни ўрганиш, орқага қайтиш йўлларини ўйлаш ва бошқалар) ва ҳоказо ҳамда террористик ҳаракатни амалга ошириш поғоналари, яъни режалаштирилган террористик актни у ёки бу кўринишда (портлатиш, ёқиб юбориш, босиб олиш, асирларни қўлга олиш ва ҳоказо) бевосита содир этишда намоён бўлади.

Террористик ташкилотларга ёки террористик фаолиятдаги қатнашувчиларга ёки иштирокчиларга бевосита ёки билвосита ҳар қандай воситаларни, ресурсларни ёки бошқа хизматларни тақдим этиш ёки йиғиш террористик ташкилотларни молиялаштириш моддий таъминлашга йўналтирилган ҳар қандай кўринишдаги фаолиятни ўз ичига олади, жумладан, террористик ташкилотлар манфаатларига хизмат қилувчи ёки унинг кўрсатмалари билан очиқчасига ёки яширин тарзда фаолият юритувчи турли жамғармаларни, ижтимоий ташкилотларни, бирлашмаларни ташкил қилиш; гўёки хайрия учун воситалар йиғиш йўли билан; давлатлар ҳудудида ҳамда назорат қилинмайдиган ҳудудларда, террористик ташкилотларни моддий молиялаштиришда иштирок этадиган шахсларни молиялаштириш, кредит бериш, фоизсиз имтиёзли тарзда қарз бериш мақсадида фаолият юритувчи турли молиявий ташкилотларни, банкларни қонуний тарзда ташкил қилиш ва ҳоказолар юқорида кўзда тутилган ҳаракат турига кирилади. Бундан ташқари, террористик ташкилотлар фаолиятини молиялаштирувчи манба сифатида фойдаси террористик ташкилотларнинг фаолиятини қўллаб-қувватлашга сарфланадиган ишлаб турган заводлар, фабрикалар ва бошқалар ҳам хизмат қилиши мумкин. Шу билан бирга, ташкилотлар орқали ва лотерея ҳамда казино ўйинларини ўтказиш орқали ҳам молиялаштириш ҳаракатлари аниқланган.

Айбдор ресурслар ва воситаларни кимга тақдим этаётганини билса ҳамда бу воситаларни террористларга беришни **бевосита** амалга оширса, воситаларни тақдим этиш қасддан амалга оширилди деб баҳоланиши зарур. Воситаларни **билвосита** тақдим этиш ҳолати, айбдорнинг воситаларни террористларга эмас, балки даллолларга, масалан, бирор-бир хайрия ташкилотлари орқали берилишида намоён бўлади. Бевосита ва билвосита воситаларни тақдим қилиш ўртасидаги фарқни воситаларни тақдим қилиш далилига кўра ажратиш лозим: агар улар воситачига берилган бўлса, демак бу воситаларни билвосита тақдим этишдир, агар воситачи бўлмаган бўлса, демак бу бевосита тақдим этиш ҳисобланади.

Воситаларни тақдим қилишдан фарқли ўлароқ **воситаларни йиғиш** ўзида тегишли воситаларни уларни тақдим этувчи шахслардан аккумуляция қилиш бўйича фаолиятни мужассам этади, яъни воситаларни йиғувчилар уларни тақдим этувчилар ва террористик ташкилотлар ёки террористик фаолиятда иштирок этувчи шахслар орасида воситачи сифатида хизмат қилади. Воситаларни йиғувчилар воситачилар каби уларнинг мулкдори ҳисобланмайди, фақатгина тақдим этилган воситаларга эга бўлишади. Бошқача қилиб айтганда, воситаларни йиғувчилар ва уларни тақдим этувчилар орасидаги чегарани тақдим этилган воситанинг мулкдори эканлигига қараб аниқлаш лозим.

Террористларга **бошқа хизматларни кўрсатиш** ўз ичига қуйидагиларни олади: террористларни белгиланган жазосидан беркитиш,

халқаро терроризм ҳолатида — хорижий раҳбарият билан алоқани ташкил қилиш, турли хил қузатишларни олиб бориш (масалан, бирор-бир арбобнинг кун тартибини қузатиш) ва ҳоказо кабилар.

Шуни назарда тутиш керакки, терроризм турли хил усуллар орқали амалга оширилиши мумкин, лекин уларнинг барчаси иккита умумий белгига эга: давлат ҳокимиятини ағдаришга йўналтирилганлик ҳамда аҳоли орасида террористларнинг ташкиллаштирилган ва шафқатсиз зўравонлиги натижасида қўрқув ва ҳимоясизлик ҳиссини уйғотиш.

Кўп ҳолларда терроризм одамларнинг ўлими хавфини туғдирувчи, мол-мулкка сезиларли зарар етказилиши ёки бошқа ижтимоий хавфли оқибатлар ёки берилган ҳаракатларни содир этиш таҳдидига олиб келувчи портлатиш ёки ёқиб юбориш йўли билан содир этилади.

NOTA BENE!

Портлаш — бу қисқа вақт ичида чегараланган ҳажмда кўп миқдордаги қувватнинг иссиқлик ажратиши билан бўшаши жараёнидир.

Юқори босим натижасида ўта қиздирилган газ (плазма) кенгайди ва атрофдаги буюмларга механик таъсир кўрсатади (босим, вайрон қилиш, парчалаш ва ҳоказо).

NOTA BENE!

Ёқиб юбориш — бу айбдор шахс томонидан у ёки бу усул орқали объектнинг назорат қилинмайдиган ёниш жараёнини содир этишидир.

ЖК 155-моддаси 1-қисми диспозицияси ҳақиқатдан ҳам кўрсатилган оқибатларни содир этиш ва кўрсатилган мақсадларга етишни назарда тутмайди. Гап шу ҳақида бормоқдаки, террористик ташкилотлар учун берилган мақсадларда ёки воситаларни йиғишда зўрлик ишлатилиш далили, агар қўйилган мақсадга эришилмаганда ҳам одамлар ўлимига ёки мол-мулк зарарига олиб келиш хавфи туғилганида жиноят **тамомланган** ҳисобланади.

Субъектив томондан терроризм **тўғри қасдан** содир этилган жиноятдир. Қасд тўғри бўлиб, айбдор террористик ташкилотларнинг фаолият юритиши, молиялаштирилишини, таъминлашга йўналтирилган, содир этаётган террористик ҳаракатлар ёки бошқа фаолиятнинг ижтимоий хавфини ва тавсифини, халқаро хавфсизликни издан чиқаришни англайди. Шундай бўлса-да, буни хоҳлайди.

Берилган жиноят таркибининг субъектив томони учун **мақсад** — халқаро муносабатларни оғирлаштириш, суверенитетни ва ҳудудий

яхлитликни бузиш, давлат хавфсизлигини бузиш, урушни, қуроли тўқнашувларни тарғиб қилиш, ижтимоий-сиёсий шароитни издан чиқариш, аҳолини қўрқитиш ҳолатлари бўлиши шарт. Бундай мақсад бўлмаганида содир этилган ҳаракатни ЖК 155-моддаси 1-қисми билан квалификация қилиб бўлмайди.

Кўрилатган жиноятни содир этиш **мотивлари** турлича бўлиши мумкин: қасос, қасд, давлатда олиб борилаётган сиёсатни ғоявий қабул қилмаслик ва бошқалар, бироқ булар жиноятнинг квалификациясига таъсир қилмайди, аммо ҳар бир ҳолатда суд томонидан жазо белгиланаётганда инобатга олиниши лозим.

ЖК 155-моддаси 2-қисмида назарда тутилган терроризмнинг **объектив томони** давлат ёки ижтимоий вакил ёки ҳокимият вакилларига уларнинг давлат ёки ижтимоий фаолияти билан боғлиқ ҳолда тан жароҳатлари етказиши, ҳаётига қасд қилиш ҳолатларида намоён бўлади.

Ҳаётга суиқасд қилиш деганда, айбдор томонидан давлат ёки ижтимоий вакилнинг айбдорнинг иродасидан келиб чиқмаган ҳолда шароитлар натижасида ўлимига олиб келадиган ҳолатлар тушунилади. Қасд қилиш транспорт воситаларининг тўқнашувини саҳналаштириш, совуқ қурол билан инсоннинг ҳаётий зарур органларига уриш, заҳарлаш ҳаракати ва бошқаларда намоён бўлади. Қасд қилишнинг усули ҳаракатнинг квалификациясига таъсир қилмайди, лекин суд томонидан жазони белгилашда инобатга олиниши мумкин.

Терроризмни содир этишда **тан жароҳатини етказиш** давлат ёки ижтимоий вакил ёки ҳокимият вакилларига уларнинг давлат ёки ижтимоий фаолияти билан боғлиқ ҳолда ҳар қандай оғирликдаги (енгил, ўртача оғир ёки оғир) тан жароҳатини етказишда намоён бўлади.

(Оғир, ўртача оғир ва енгил тан жароҳатларини етказиш тушунчалари ҳақида ЖК нинг 104-, 105- ва 109-моддалари шарҳини қаранг.)

Шу билан бирга тан жароҳати ижтимоий вакил ёки ҳокимият вакилларига уларнинг айнан давлат ёки ижтимоий фаолияти билан боғлиқ ҳолда етказилган бўлиши шарт. Агар кўрсатилган шахсларнинг соғлиғига зарар уларнинг фаолияти билан боғлиқ ҳолда етказилмай, балки бошқа шароитлар сабабли бўлса, у ҳолда кўрилатган терроризмнинг таркиби сифатида истисно қилинади ва айбдорни шахсга қарши жиноят содир этиш бўйича тергов қилинади.

Агар **тан жароҳати етказиш** қасд қилиш мақсадига эга бўлса, содир этилган ҳаракатни куч ишлатиш белгисига кўра ЖК 155-моддаси 1-қисми билан квалификация қилинади.

ЖК 155-моддаси 2-қисмида назарда тутилган жиноят ижтимоий ёки ҳокимият арбоблари ҳаётига суиқасд қилиш ёки соғлиғига зарар етказиш ҳолати содир этилганида **тамомланган** деб топилади.

ЖК 155-моддаси 2-қисмида назарда тутилган терроризм субъектив томондан қасддан содир этилади. Айбдор ўзи томонидан содир

этилатган ҳаракатларнинг ижтимоий хавфли тавсифини англайди ва шуни хоҳлайди, шу билан бирга қонунда кўрсатилган аниқ мақсад билан — давлат органлари томонидан қарорларнинг қабул қилинишига таъсир этиш ёки шароитни издан чиқариш ёхуд сиёсий ва бошқа ижтимоий фаолиятга тўққинлик қилишга ҳаракат қилади.

ЖК 155-моддаси 3-қисмида назарда тутилган терроризм берилган модданинг 1- ёки 2-қисмида назарда тутилган ва қуйидаги оқибатларни олиб келган ҳаракатларни содир этишда намоён бўлади:

- а) одам ўлими;
- б) бошқа оғир оқибатлар.

ЖК 155-моддаси 3-қисми «а» банди бўйича одам ўлими оқибатларини келтириб чиқарган террористик актлар ва террористик характердаги бошқа ҳаракатларнинг содир этилишини квалификация қилиш лозим. Терроризмни содир этиш ҳолатида қасддан одам ўлдириш (асирни отиб ташлаш, бирор-бир объектга бостириб кираётганда қўриқчини ўлдириш ва шу кабилар) ҳаракати содир этилган бўлса, айбдорнинг ҳаракати ЖК 97-моддаси бўйича қўшимча квалификацияни талаб қилади. Террористик ҳаракатни содир этишда одамни ўлдириш эҳтиётсизлик натижасида етказилган бўлса ҳаракат кўрилатган модда бўйича баҳоланади ва ЖК 102-моддаси бўйича қўшимча квалификацияни талаб қилмайди.

Терроризмнинг бошқа оғир оқибатлари деганда, кўпчилик одамларга оғир тан жароҳати етказиш ёки ўлдириш; биноларни, қурилмаларни ўта катта миқдордаги зарар олиб келиш даражасида вайрон қилиш ёки йўқ қилиш; давлатлар орасидаги муносабатларни қийинлаштириш ёки тўхтатиб қўйиш; муҳим сиёсий ва иқтисодий аҳамиятга эга бўлган келишувларни барбод қилиш; давлатдаги ижтимоий-сиёсий шароитни издан чиқариш; аҳоли яшаш жойларидаги ҳаётий зарур объектларни вайрон қилиш, уларни радиоактив, кимёвий, бактериологик ёки бошқа турда заҳарлаш ва бошқалар тушунилади.

Ўзбекистон Республикасининг 16 ёшга тўлган фуқаролари, чет эл фуқаролари ёки фуқаролиги бўлмаган шахслар терроризм **субъекти** бўлиши мумкин. Агар террористик ҳаракатда 13 ёшдан 16 ёшгача бўлган шахслар иштирок этган бўлса, улар фақатгина ўзлари содир этган маълум жиноятлари, масалан, одам ўлдириш, оғир тан жароҳати етказиш, қасддан ўзганинг мол-мулкни йўқ қилиш ва бошқа ҳаракатлари учун жавобгарликка тортиладилар. Тергов ва суд идоралари бундай шахсларнинг руҳий ҳолатини текширишга эътибор бериб, жиноий хулқ-атвор сабабларини белгилаб олишлари лозим.

Терроризмнинг олдини олиш учун ЖК 155-моддаси 4-қисмида назарда тутилган **рағбатлантириш меъёри** муҳим аҳамият касб этади. ЖК 155-моддаси берилган қисмига мувофиқ террористик актни содир этишга тайёргарлик кўришда қатнашган шахс ўз вақтида давлат органларини огоҳлантирса ёки бошқа йўл билан террорчилик ҳаракати

содир этилишини тўхтатишга ёрдам берган бўлса ва бу шахснинг ҳаракатларида бошқа жиноят таркиблари бўлмаса, у жинойий жавобгарликка тортилмайди.

Айбдор жинойий жавобгарликдан қуйидаги ҳолатларда озод қилиниши мумкин:

1) агар у фақатгина терактни тайёрлашда иштирок этган бўлса;

2) ўз вақтида, яъни объектив томоннинг жиноят содир этишидан аввал ҳокимият органларига террорчиларнинг мақсадларини амалга оширишларини ва оғир оқибатлар келиб чиқишининг олдини олиш учун чоралар кўришга имкон яратган ҳолда маълум қилган бўлса;

3) бошқа усуллар билан террорчиларнинг мақсадларини амалга оширишлари ва оғир оқибатлар келиб чиқишининг олдини олишга фаол ҳаракат қилган бўлса, яъни террорчилик ҳаракатини тўхтатиш учун ҳар қандай ҳаракатни амалга оширган бўлса (масалан, ҳуқуқ-тартибот органларига ёки террористик акт содир этилиши кўзланган ташкилот маъмуриятига шахсан бориб огоҳлантириш; давлат органларини аноним тарзда огоҳлантириш; ижтимоий хавфли ҳаракатларни олдини олиш бўйича субъектнинг бошқа фаол ҳаракатлари; зарарли оқибатларни тўхтатиш ва кучсизлантириш учун бошқа фуқароларни жалб этиш ва ҳоказо);

4) агар унинг ҳаракатларида бошқа жиноят таркиблари бўлмаса (қурол ёки портловчи моддаларни сотиб олиш, сақлаш ёки уларни ўғрилаш, шахсан тайёрлаш ва ҳоказо).

8-§. Миллий, ирқий, этник ёки диний адоват қўзғатиш (ЖК 156-моддаси)

Барча одамлар диний эътиқодидан, миллатидан, ирқидан ва бошқа ўзига хослигидан қатъи назар тенглиги ҳақида халқаро ҳуқуқнинг умумэтироф этилган замонавий меъёрларида белгиланган. Бу қоида БМТ қабул қилган 1948 йилдаги Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларацияси (2-модда), Иқтисодий, ижтимоий ва сиёсий ҳуқуқлар тўғрисидаги Пакт (2-модда) ва бошқа халқаро битимларда ўз аксини топган.

Ўзбекистон Республикаси Конституциясида халқаро ҳуқуқ умумэтироф этилган меъёрларининг ўрни ҳақида таъкидлаб, шу билан бирга, берилган қоидаларни бир қатор моддаларда, жумладан, 4-, 8-, 31-моддаларда мустаҳкамлаган.

Конституциянинг 18-моддасида «Ўзбекистон Республикасида барча фуқаролар бир хил ҳуқуқ ва эркинликларга эга бўлиб, жинси, ирқи, миллати, тили, дини, ижтимоий келиб чиқиши, эътиқоди, шахси ва ижтимоий мавқеидан қатъи назар, қонун олдида тенгдирлар»¹ дейилган. Миллий, ирқий ёки диний адоват қўзғатишга

¹ Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси... 2009. — 6-б.

жавобгарликни ўрнатувчи ЖК 156-моддаси ушбу ҳолатларнинг ҳуқуқий кафолати ҳисобланади.

Кўрилаётган жиноятнинг **ижтимоий хавфи** шундан иборатки, миллий, ирқий, этник ёки диний адоватни тарғиб қилувчи маълумотлардан ноқонуний фойдаланиш, давлат ижтимоий хавфсизлигини бузишга, жумладан, адоватнинг амалда қўзғалишига, миллатчилик ва ирқчилик асносида келишмовчилик ва бошқаларнинг келиб чиқишига сабаб бўлади. Бу эса, ўз навбатида, фуқароларнинг ҳаёти ва соғлигини хавф остига қўювчи ва давлатнинг прогрессив ривожланишига тўсқинлик қилувчи экстремистик фаолиятнинг ривожланишига, жиноятчиликнинг кўпайишига олиб келади.

Кўрилаётган жиноятнинг **турдош объекти** бўлиб, инсониятнинг тинчлиги ва хавфсизлигини назорат қилиш ва таъминлаш бўйича муносабатлар ҳисобланади.

Жиноятнинг **бевосита объекти** бўлиб, миллий, ирқий, этник ёки диний белгиларига кўра нафратни ёки адоватни қўзғатиш кўринишидаги экстремистик ҳаракатларга йўл қўймаслик бўйича конституцион тамойилни кафолатловчи ижтимоий муносабатлар ҳисобланади. **Кўшимча объект** сифатида, бу ерда, жамиятда меъёрий муҳитни, фуқароларнинг соғлиғи ва ҳаёти, уларнинг қонуний ҳуқуқ ва эркинликларини таъминловчи ижтимоий муносабатлар хизмат қилади.

ЖК 156-моддаси 1-қисмида назарда тутилган жиноятнинг **предмети** миллий, ирқий ёки диний адоватни қўзғатувчи ёки уни тарғиб қилувчи материаллардир.

Материаллар деганда, кўрилаётган меъёрнинг контекстида турли кўринишдаги босма нашрлар (китоблар, журналлар, брошюралар ва бошқ.), варақалар, плакатлар, босма нашрларнинг нусхалари, кино, фото, аудио, видео маҳсулотлар, интернет саҳифалари ва бошқа экстремистик руҳдаги материаллар назарда тугилади.

Адоват – бу ҳуш кўрмаслик, нафрат билан сингдирилган муносабат ва ҳаракатдир. Афсуски, психологияда адоват тушунчаси очиб берилмаган, лекин нафрат тушунчасига қўйидагича таъриф берилган: «Нафрат – бу шахснинг ўз эҳтиёжлари, қарашлари, қадриятларига зид келувчи ҳамма нарсани фаол инкор этувчи ҳиссиётдир. Нафрат нафақат тааллуқли ашёга нисбатан қўзғалиши мумкин, балки унга қарши бўлган фаол ҳаракатни ҳам вужудга келтиради. Нафратнинг шаклланишига одатда ҳодисаларнинг исталмаган ҳолдаги ривожланиши натижасида кучли қониқмаслик ёки салбий ҳис-ҳаяжонлар манбасининг тармоқли равишда аста-секинлик билан йиғилиб бориши сабаб бўлади. Бундай ҳолларда нафратнинг марказида бу воқеаларнинг ҳаётий ёки хаёлий сабаблари бўлади».

(Миллий, этник, ирқий, диний гуруҳлар тушунчалари ҳақида ЖК 153-моддаси таҳлилига қаранг.)

Миллий, ирқий, этник ёки диний адоватни тарғиб қилувчи ҳужжатлар деганда, ўз ичига аниқ бир ирқ, миллат ёки этник гуруҳ ёхуд диний ташкилотларга нисбатан ишончни ва ҳурматни поймол қилувчи ҳамда маълум бир ирқ ёки миллат аҳолисининг ҳаёт тарзи, маданияти, диний удумларини хуш кўрмасликни тарғиб қилувчи гоёлар, қарашлар ва фикрлардан ташкил топган материалларни тушуниш лозим. Шу билан бирга таъкидлаш керакки, бундай гоёлар ва қарашлар аниқ тавсифда эмас, балки умумий кўринишда бўлиши керак, яъни аниқ бир шахсга қаратилган бўлмаслиги керак. Одатда булар миллий ёки диний экстремизм ёки сепаратизм қарашлари ёки гоёларини ташкил қилувчи материаллардир.

ЖК 156-моддаси 1-қисмида назарда тутилган жиноят таркибининг **объектив томони**, миллий, ирқий, этник ёки диний адоватни тарғиб қилувчи материалларни тарқатиш ёки тарқатиш мақсадида материалларни тайёрлаш ва сақлаш билан баҳоланади. Шу билан бирга ЖК 156-моддаси 1-қисми тузилмаси маъмурий преюдицияга эга бўлиб, бу модда бўйича жавобгарлик худди шундай ҳаракатлар учун маъмурий огоҳлантиришдан сўнг бир йил давомида бошланиши мумкин.

Тайёрлаш деганда, кейинчалик тарқатиш мақсадида исталган кўринишда ва исталган усул билан шундай материалларни тайёрлашга йўналтирилган қасддан содир этилган ҳаракатларни тушуниш лозим. Миллий, ирқий, этник ва диний адоватни тарғиб этувчи материалнинг ҳеч бўлмаганда бир нусхасини тайёрлаш вақтидан бошлаб, унинг тарқатилганлигидан қатъи назар, лекин тарқатиш мақсади аниқланган ҳолатида тайёрлаш жинояти **тамомланган** ҳисобланади.

Сақлаш деганда, миллий, ирқий, этник ва диний адоватни тарғиб қилувчи материалларни топиш билан боғлиқ ҳолатлар, айбдорнинг материалларни тарқатиш мақсадида сақлаш ҳолати аниқланиши (ўзи билан бирга, бирор-бир жойда, ертўлада ва бошқа жойлар) ҳаракатлари тушунилади.

Миллий, ирқий, этник ва диний адоватни тарғиб қилувчи материалларни сақлаш давомли жиноят ҳисобланади. Унинг хусусияти шундаки, бу ҳаракат ноқонуний жиноий-ҳуқуқий объектларга узоқ вақт давомида қасд қилувчи қатор ҳаракатлардан ташкил топади ва жиноят содир этилган дамдан бошлаб ёки айбдорнинг айбига иқроп бўлиши ва жиноятнинг кўрсатилган ашёларини тарқатиш мақсадида сақлаганини аниқлаш вақтидан бошлаб тамомланган ҳисобланади. Агар айбдор ўзида сақланган миллий, ирқий, этник ва диний адоватни тарғиб қилувчи материалларни учинчи шахс фойдасига ўзидан соқит қилиш ҳолатини содир этса, у ҳолда сақлаш кўрилатган жиноят объектив томонининг бошқа кўринишига — тарқатишга айланади.

Кўрсатилган ашёларни сақлаганлик учун жавобгарлик сақлашнинг давомийлигидан қатъи назар бошланади.

Миллий, ирқий, этник ва диний адоватни тарғиб қилувчи материалларни **тарқатиш** деганда, учинчи шахс фойдасига ўзидан соқит қилишнинг ҳар қандай (сотиш, совға қилиш, кўчаларда тарқатиш ва шу қабилар) кўриниши ёки материал таркиби билан шахсларни таништириш (варақаларни осиш, оммавий ахборот воситаларида намойиш этиш, аудитория олдида чиқиш қилиш, электрон алоқа воситалари ва интернет тармоғининг бошқа имкониятларидан фойдаланиш ва бошқалар) усуллари тушуниш лозим.

Миллий, ирқий, этник ва диний адоватни тарғиб қилувчи ҳужжатларни тарқатиш, берилган материалларнинг таркибини, маълумотини ёки хабарини ҳеч бўлмаганда бир кишига етказиш вақтидан бошлаб **тамомланган жиноят** ҳисобланади.

ЖК 156-моддаси 2-қисмида назарда тутилган жиноятнинг **объектив томони**, миллий шаън ва қадр-қимматини ерга уриш, фуқароларнинг диний ёки атеистик қарашлари билан боғлиқ ҳис-туйғуларини ҳақоратлаш ҳамда фуқароларнинг миллий, ирқий, этник мансублигига ёки динга муносабатига қараб бевосита ёки билвосита ҳуқуқларни чеклаб қўйиш, бевосита ёки билвосита имтиёзларни белгилаш ҳолатларидир.

Миллий шаън ва қадр-қимматини ерга уриш, фуқароларнинг диний ёки атеистик қарашлари билан боғлиқ ҳис-туйғуларини ҳақоратлаш билан боғлиқ ҳаракатлар деганда, турли миллат, ирқ, этник гуруҳ ёки конфессияларга тааллуқли фуқаролар орасида адоват, нафрат кўзғатиш, зиддиятларни вужудга келтиришга йўналтирилган ҳар қандай ҳаракатни тушуниш лозим. Бундай ҳаракатлар у ёки бу миллат, ирқ вакиллари кўрқоқликда, сотқинликда ва бошқа уларга лойиқ бўлмаган хусусиятларда айблаш, ҳақорат қилиш билан тавсифланади.

Фуқароларнинг миллий, ирқий, этник мансублигига ёки динга муносабатига қараб бевосита ёки билвосита ҳуқуқларини чеклаб қўйиш, бевосита ёки билвосита имтиёзларни белгилаш Ўзбекистон Республикаси фуқароси эга бўлган ҳар қандай ҳуқуқларга тегишлидир. Булар: ўқишга, ишга қабул қилишни рад этиш, шахснинг у ёки бу миллат, ирқ ёки динга мансублигидан келиб чиқиб имтиёзлардан чеклаш ва бошқалар.

ЖК 156-моддаси 2-қисмида назарда тутилган жиноят фуқароларнинг миллий, ирқий, этник ёки диний адоватни кўзғатишга йўналтирилган ҳаракатларнинг бирортаси содир этилган дамдан бошлаб **тамомланган** ҳисобланади, яъни жиноят таркибининг тамомланиши учун миллий, ирқий, этник ёки диний адоват шундай ҳаракатлар натижасида ҳақиқатдан ҳам вужудга келиши талаб қилинмайди.

Жиноят кодексининг 156-моддасида назарда тутилган жиноятнинг **субъектив томони** айбнинг **тўғри қасдан**, англаган ҳолда содир этилиши билан тавсифланади. Айбдор миллий, ирқий ва диний адоватни кўзғатаётганини, жумладан, миллий, ирқий, этник ва диний

адоватни тарғиб қилувчи материални тарқатаётгани ёки тарқатиш мақсадида тайёрлаётгани, сақлаётганини билади ва шуни хоҳлайди. ЖК 156-моддаси 1-қисмида назарда тутилган жиноят таркиби субъектив томонининг мажбурий белгиси миллий, ирқий, этник ва диний адоватни тарғиб қилувчи материалларни тарқатиш ёки тарқатиш мақсадида тайёрлаш ёки сақлаш, жиноятнинг **мақсади** — берилган материалларни тарқатишдир.

Айбдорда бундай мақсаднинг мавжудлиги бир неча далиллар, жумладан, тайёрланаётган ва сақланаётган материалларнинг сони ва турлари ёки шундай мазмундаги материалларни тайёрлаш ёки сақлаш, олиб кириш усуллари билан тавсифланади. Масалан, шахснинг диний сепаратизм ғояларини ўз ичига олган материални кўп сонли нухада қадокланган шаклда сақлаши унинг ушбу адабиётни тарқатиш ниятида бўлганини англатади. Агар шахсда шундай ғояларни тарғиб қилувчи материалларни тарқатиш мақсади бўлмаса, у ЖК 156-моддаси 1-қисми бўйича уларни тайёрлагани ёки сақлагани учун жиноий жавобгарликка тортилмайди. Айбдор томонидан жабрланувчи миллий шаън ва қадр-қимматини ерга уриш, фуқароларнинг диний ёки атеистик қарашлари билан боғлиқ ҳис-туйғуларини ҳақоратлаш ҳаракатлари содир этилганда махсус **мақсаднинг** мавжудлигини — аҳолининг миллий, ирқий, этник ёки диний белгиларига кўра гуруҳлар орасида адоватни, нафратни ёки келишмовчиликни кўзғатишни аниқлаш зарур.

Ҳаракатнинг **мотиви** турлича бўлиши мумкин. Одатда, бу миллатчилик, диний дунёқараш, бундан ташқари, кўра олмаслик ва бошқа ниятлардир. Булар жиноятнинг квалификациясига таъсир қилмайди, лекин жазо белгиланаётганда инобатга олиниши зарур.

ЖК 156-моддасида назарда тутилган жиноятнинг **субъекти** 16 ёшга тўлган ақли расо жисмоний шахс.

Ўз мансаб ваколатларидан фойдаланган ҳолда миллий, ирқий, этник ёки диний адоватни тарғиб қилувчи материалларни тарқатиш, тарқатиш мақсадида тайёрлаш, сақлаш билан шуғулланувчи мансабдор шахс жиноят таркибига кўра **ЖК 156-моддаси** ҳамда 205-моддаси (Ҳокимият ёки мансаб ваколатини суиистеъмол қилиш) ёки 206-моддаси (Ҳокимият ёки мансаб ваколати доирасидан четга чиқиш) бўйича ишнинг аниқ ҳолатидан келиб чиқиб жавобгарликка тортилади.

Мансабдор шахс фуқароларнинг миллати, ирқи ёки диний мансубликларига қараб фуқароларнинг ҳуқуқларини чеклаш ёки имтиёзларини белгилаш ҳаракати субъект сифатида хизмат қилса, унинг ҳаракатларини ишнинг аниқ ҳолатидан келиб чиқиб, **ЖК 156-моддаси 2-қисми** билан ҳамда 205-моддаси (Ҳокимият ёки мансаб ваколатини суиистеъмол қилиш) ёки 206-моддаси (Ҳокимият ёки мансаб ваколати доирасидан четга чиқиш) бўйича квалификация қилиш керак.

ЖК 156-моддаси 3-қисми бир қатор квалификация қилинувчи белгиларни назарда тутди. Кўрилатган модданинг 1- ёки 2-қисмида

назарда тутилган миллий, ирқий, этник ёки диний адоватни қўзғатиш ҳолатларини содир этиш:

- а) бошқа шахсларнинг ҳаёти учун хавфли усуллар билан;
- б) оғир тан жароҳати етказиш йўли билан;
- в) аҳолини доимий яшаш жойидан мажбурий кўчириш;
- г) масъул мансабдор шахс томонидан;
- д) олдиндан тил бириктирган ҳолда ёки бир гуруҳ шахс томонидан

амалга оширилган деб тушунилади.

Бошқа шахслар ҳаёти учун хавфли усуллар деганда, кўрилаётган моддада айбдор томонидан жиноятни содир этишнинг шундай усулларидан фойдаланиш назарда тутилади, яъни аниқ ҳолатда нафақат жабрланувчилар, балки бошқа шахслар ҳаётига ҳам зарар етказиш хавфини туғдирадиган жиноятни содир этишнинг усуллари ва услублари назарда тутилади.

Агар айбдор миллий, ирқий, этник ва диний адоватни қўзғашга йўналтирилган ҳаракатларни содир этиши жараёнида жабрланувчига оғир тан жароҳатини етказса, унинг ҳаракатини ЖК 156-моддаси 3-қисми «б» банди билан квалификация қилинади ва ЖК 104-моддаси бўйича қўшимча квалификацияни талаб қилмайди.

(«Оғир тан жароҳати» тушунчаси ҳақида ЖК 104-моддаси таҳлилига қаранг.)

ЖК 156-моддаси 3-қисми «в» бандида келтирилган **фуқароларни ўз доимий яшаш жойларидан зўрлик ишлатиб кўчириш** деганда, шахсларни ўз хоҳиш-иродасига қарши доимий яшаш жойини ташлаб кетишига мажбурлаш ҳолатларини тушуниш зарур. Бундай ҳолатларда жабрланувчиларга нисбатан калтаклаш, енгил ёки ўрта оғир шикаст, тан жароҳатлари етказиш кўринишида зўрлик ишлатилиши мумкин. Бундан ташқари, фуқароларни ўз доимий яшаш жойларидан зўрлик ишлатиб кўчириш деганда, фуқароларни ўзига ёки унинг яқинларига нисбатан зўрлик ишлатишга, мол-мулкни йўқ қилишга, яшаш шароитини оғирлаштиришга таҳдид қилиш, фуқароларни доимий яшаш жойидан мажбурий тарзда кўчириш ҳолатлари тушунилади.

ЖК 156-моддаси 3-қисми «г» бандида эслатиб ўтилган, ЖКнинг саккизинчи бўлими ҳолатига мувофиқ, масъул мансабдор шахсларга қуйидагилар киради:

- 1) ҳокимият вакиллари;
- 2) доимий ёки вақтинча, сайланган ёки тайинланган, давлат ташкилотларида, муассасаларида ёки бирлашмаларида ташкилий-бошқарув ёки маъмурий-хўжалик мажбуриятларни бажарувчи ҳамда юридик аҳамиятга эга бўлган ҳаракатларни содир этишга ваколатланган лавозимга эга бўлган шахслар;

3) мулкчиликнинг бошқа кўринишидаги ташкилотлар, муассасалар ёки бирлашмаларнинг раҳбарлари, давлат бошқаруви бўйича ўрнатилган тартибда ҳокимият ваколатига эга бўлган жамиятнинг вакиллари;

4) иккинчи бандда кўрсатилган вазифаларни бажариш билан боғлиқ бўлган, фуқароларнинг ўз-ўзини бошқариш органларида лавозимга эга бўлган шахслар.

ЖК 156-моддаси 3-қисми «д» банди бўйича жиноятни квалификация қилиш учун миллий, ирқий, этник ёки диний адоватни қўзғатиш ҳолатларини содир этишда бевосита иштирок этган икки ёки ундан ортиқ шахсларнинг ҳаракатлари биргаликда содир этилганлиги ҳамда бир мақсадга йўналтирилганлигини аниқлаш зарур.

«Тинчлик ва инсониятнинг хавфсизлигига қарши жиноятлар» мавзуси бўйича яқуний саволлар

1. Урушни тарғиб қилиш деганда нима тушунилади?
2. ЖК 150-моддаси бўйича айбдорнинг ҳаракатларини квалификация қилишнинг хусусиятлари нимада?
3. Агрессия дегани нима, унинг намоён бўлиш турлари ва усуллари қандай?
4. Агрессив урушни режалаштириш ва тайёрлаш нимадан ташкил топади?
5. Агрессиянинг урушни тарғиб қилишдан фарқи нимадан иборат?
6. Уруш қонунлари ва удумлари нимадан иборат? Уларни бузиш нимада намоён бўлади? Уруш қонунлари ва удумларини бузишнинг объекти қандай?
7. Геноциднинг мақсади қандай?
8. Жисмоний, ижтимоий-иқтисодий ва биологик геноцид нимадан ташкил топади?
9. Ёлланиш тушунчаси ва унинг белгиларига таъриф беринг. Берилган жиноят субъектининг хусусиятлари қандай?
10. Ҳарбий хизматга, хавфсизлик органларига, полицияга, ҳарбий адлияга ва бошқа шу каби хорижий давлат ташкилотларига кириш нимада намоён бўлади? Берилган жиноятнинг квалификацияси хусусиятлари қандай? Берилган жиноят таркиби ёлланишдан нимаси билан фарқланади?
11. Терроризм нимада намоён бўлади ва унинг турлари қандай? Терроризмни асирликка олиш, тамагирлик қилиш ва одам ўғрилаш жиноятларидан қайси белгиларига кўра чегаралаш лозим?
12. Миллий, ирқий, этник ва диний адоватни қўзғатиш нимада намоён бўлади? Берилган жиноятнинг квалификацияси хусусиятлари қандай?
13. ЖК 156-моддасида (миллий, ирқий, этник ва диний адоватни қўзғатиш) назарда тутилган жиноятнинг виждон эркинлиги ёки фуқароларнинг тенг ҳуқуқлилигини бузишдан фарқи нимада?

Кўшимча адабиётлар

Ўқув кўлланмалар, махсус адабиётлар

Антонян Ю.М. Терроризм. Криминологическое и уголовно-правовое исследование. — М.: «ИвИт-М», 1998.

Емельянов В.П. Терроризм и преступления с признаками терроризирования. — СПб.: «Юридический центр Пресс», 2002. — 291 Б.

Кибальник А.Г., Соломоненко И.Г. Преступления против мира и безопасности человечества. — СПб.: «Юридический центр Пресс», 2004. — 385 Б.

Кочаров А.А. К вопросу об ответственности военных руководителей за преступления против мира // Труды НИИ правовой защиты. — Баку: 1970.

Международное уголовное право: Учебник // Под ред. В.И. Кудрявцева. — М.: «Наука», 1999. — 264 Б.

Незнанов С. М. Наемничество и его международная противоправность. Автореф. канд. дисс. — М.: Дипломатическая академия МИД СССР, 1985.

Рахимов Д.Ф. Современные конструкции определения терроризма: международно-правовые аспекты. — Т.: «Qonun himoyasida», 2004. — 194 Б.

Рахманов А.Р. Проблемы безопасности: на национальном, региональном и глобальном уровнях. — Т.: 2001. — 97 Б.

Рыбаков Ю.М. Вооруженная агрессия — тягчайшее международное преступление. — М.: «Юридическая литература», 1980.

Салимов К.Н. Современные проблемы терроризма. — М.: «ИвИт-М», 1999.

Таджиханов Б.У. Правовая характеристика терроризма. Учебное пособие. — Т.: Академия МВД Республики Узбекистан, 2002. — 79 Б.

Таджиханов Б.У. Уголовно-правовые меры борьбы с терроризмом. Учебное пособие. — Т.: Академия МВД Республики Узбекистан, 2003. — 88 Б.

Илмий мақолалар

Матмуратов Б.Ж. Борьба с терроризмом // Терроризмга қарши кураш: илмий-амалий ва назарий муаммолар. Илмий-амалий анжуман маъруза матни. — Т.: ТДЮИ, 2002. — 20–23-б.

Махкамбаев П.А. Значение охраны государственной границы в системе обеспечения национальной безопасности Республики Узбекистан // Сборник СНБ Республики Узбекистан. 1996. № 5. — 35–37-б.

Крутько О. Некоторые проблемы квалификации терроризма. // Терроризмга қарши кураш: илмий-амалий ва назарий муаммолар. Халқаро конференция материаллари. –Т.: ТДЮИ, 2002. – 245–252-б.

Пайзуллаев К.П., Абдуқодиров Ш.Ё. Терроризм – умумбашарий муаммо // Терроризмга қарши кураш: илмий-амалий ва назарий муаммолар. Халқаро конференция материаллари. – Т.: ТДЮИ, 2002. – 113–120-б.

Таджиханов Б.У. Законодательное определение понятия терроризма в Республике Узбекистан // Терроризмга қарши кураш: илмий-амалий ва назарий муаммолар. Халқаро конференция маърузалар тўплами. – Т.: ТДЮИ, 2002. – 267–281-б.

Таджиханов Б.У. Преступления, связанные с террористической деятельностью // Терроризмга қарши кураш: илмий-амалий ва назарий муаммолар. Халқаро конференция маърузалар тўплами. – Т.: ТДЮИ, 2002. 184–187-б.

Таджиханов Б.У. Принципы и критерии классификации современного терроризма // Ж. Ҳуқуқ-Право-Law. 2002. – № 7. – 78–82-б.

Якубов А.С., Таджиханов Б.У. Объект терроризма // Ж. Давлат ва ҳуқуқ. 2003. № 5. – 60–65-б.

Х БОБ. ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИГА ҚАРШИ ЖИНОЯТЛАР

13-схема

1-§. Давлатга хоинлик қилиш (ЖК 157-моддаси)

Давлатга хоинлик қилиш ўта оғир жиноятлардан биридир. Мазмунан бу ҳаракат ўз халқига нисбатан сотқинлик қилишдир.

Давлатга хоинлик қилишнинг **бевосита объекти** Ўзбекистон Республикасининг миллий хавфсизлигини ташкил қилувчи ва суверенитетдан, ҳудудий дахлсизликдан, хавфсизликдан, ўзини ҳимоя қила олишликдан ва давлатнинг иқтисодидан ташкил топувчи ташқи хавфсизлиги ҳисобланади.

NOTA BENE!

Ўзбекистон Республикасининг **миллий хавфсизлиги** — бу Ўзбекистон Республикасида суверенитет соҳиби ва ҳокимиятнинг бирдан-бир манбаи бўлмиш Ўзбекистон кўп миллатли халқининг хавфсизлигидир.

Суверенитет давлат ичида давлат ҳокимиятининг устунлиги ва унинг ташқи сиёсий фаолиятда мустақиллигини билдиради. Ўзбекистон Республикасининг суверенитети унинг бутун ҳудудига нисбатан амал қилади.

Ҳудудий дахлсизлик деганда, Ўзбекистон Республикасининг ҳудуди ва чегарасининг бутунлиги ва бўлинмаслиги тушунилади. Ўзбекистон

Республикасининг давлат чегараларигача бўлган қуруқлик, сув, ер қаъри ва ҳаво бўшлиқларининг барчаси унинг ҳудуди ҳисобланади.

Давлатнинг **хавфсизлиги** унинг манфаатларининг ўз вақтида ва тўлиқ амалга оширилишида намоён бўлади. Ўз навбатида, давлат манфаатлари Ўзбекистон Республикасининг конституцион тузуми, суверенитети ва ҳудудий яхлитлигининг бирлигидан, сиёсий, иқтисодий ва ижтимоий тенглик, қонунчиликни таъминлаш ва ҳуқуқ-тартиботни қўллаб-қувватлаш, тенг ҳуқуқли ҳамда ўзаро манфаатли халқаро муносабатлардан ташкил топади.

Мудофаа салоҳияти ўзида иқтисодий, ҳарбий, ижтимоий, ҳуқуқий ва давлатнинг ташқарисидан бўладиган тажовузни бартараф этиш бўйича бошқа имкониятлари тизими, яъни ҳарбий қудратини ифодалайди.

Иқтисодиёт деганда, меҳнатни қўллаган ҳолда одамлар томонидан ҳаётни таъминлаш, эҳтиёжларни қондириш учун ҳаётий зарур имкониятларни, шароитларни ва воситаларни яратувчи давлатнинг халқ хўжалиги ёки унинг қисми, объектлар, жараёнлар тушунилади. Иқтисодиёт ўзида моддий ишлаб чиқариш тармоқларини — қишлоқ хўжалиги, транспорт, савдо-сотик, оғир ва енгил саноат ва бошқалар ҳамда номоддий тармоқлар — маданият, соғлиқни сақлаш, маънавият ва бошқаларни мужассам этади.

Давлатга хоинлик қилишнинг **предметини** Ўзбекистон Республикасининг 1993 йил 7 майдаги 848-ХП-сонли «Давлат сирларини ҳимоя қилиш ҳақида»ги Қонунида берилган давлат сирларини ташкил қилувчи маълумотлар ташкил қилади¹.

Давлат сирлари деганда, давлат томонидан қўриқланадиган ва махсус рўйхатлар билан чегаралаб қўйиладиган алоҳида аҳамиятли, мутлақо махфий ва махфий ҳарбий, сиёсий, иқтисодий, илмий-техникавий ва бошқа хил маълумотлар тушунилади.

Давлат сир ошкор этилиши давлатнинг ҳарбий-иқтисодий имкониятларининг сифат ҳолатига салбий таъсир этиши ёки давлатнинг мудофаа қобилияти, давлат хавфсизлиги, иқтисодий ва сиёсий манфаатлари учун бошқа оғир оқибатлар келтириб чиқариши мумкин бўлган маълумотлардир.

Ҳарбий сир ошкор этилиши давлатнинг мудофаа қобилияти, давлат хавфсизлиги ва Қуролли Кучлари учун оғир оқибатлар келтириб чиқариши мумкин бўлган ҳарбий хусусиятга эга маълумотлардир.

Хизмат сир ошкор этилиши давлат манфаатларига зарар етказиши мумкин бўлган фан, техника, ишлаб чиқариш ва бошқарув соҳасига доир маълумотлардир.

Давлатга хоинлик қилишнинг **объектив томони** Ўзбекистон Республикасининг суверенитетига, ҳудудий дахлсизлигига, хавфсиз-

¹ Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгаши Ахборотномаси. 1993 йил, №5. — 232 Б.

лигига, мудофаа қудратига, иқтисодиётига зиён етказадиган душман томонга ўтиш, жосуслик қилиш, чет давлатга, чет эл ташкилотлари ёки уларнинг вакилларига Ўзбекистон Республикасига қарши душманлик фаолияти олиб боришида ёрдам бериш ва чет давлатга бошқа ёрдамларни кўрсатишда намоён бўлади.

Давлатга хоинлик қилиш ҳаракатларининг мазкур рўйхати тўла бўлиб, уни шарҳлашнинг ҳожати йўқ.

Жосуслик қилиш деганда, чет давлатга, чет эл ташкилотлари ёки уларнинг вакилларига етказиш мақсадида давлат сирларини ташкил этувчи маълумотларни йиғиш, ўғрилаш ва хабардор қилиш ҳаракатлари тушунилади.

Таъкидлаб ўтиш керакки, давлатга хоинлик қилиш кўринишидаги жосуслик қилиш жинояти учун фақат Ўзбекистон Республикаси фуқаролари жавобгарликка тортиладилар.

Агар жосуслик ҳаракати чет эл фуқароси ёки фуқаролиги бўлмаган шахс томонидан содир этилса, айбдор шахснинг жиноятини ЖК 160-моддаси (Жосуслик) бўйича квалификация қилиш лозим.

(Жосусликнинг тўлиқроқ таҳлили ЖК 160-моддасини кўриб чиқишда берилди.)

Хорижий давлат деганда, ҳар қандай (Ўзбекистон Республикасидан ташқари) халқаро бирлашма томонидан тегишли бошқарув тури (Республика, монархия)га эга бўлган БМТ га аъзолигидан қатъи назар ҳамда Ўзбекистон Республикаси билан дипломатик муносабатларнинг мавжуд ёки мавжуд эмаслигидан қатъи назар, аниқ жамиятли, сиёсий ташкилот тушунилади. Мазкур ҳолатда, давлат хоини хорижий давлатнинг ўзига ёки унинг органларидан бирида (одатда бу махсус хизмат ёки ҳуқуқни ҳимоя қилиш органлари) хизмат қилиши мумкин.

Хорижий ташкилот (Ўзбекистон фуқароларидан ташқари) биргалликда маълум мақсад ёки дастурни амалга оширишга ва маълум қоидалар асосида ҳаракат қилувчи ҳар қандай одамлар бирлашмасидир. Унинг турли кўринишлари сифатида халқаро ташкилот, яъни давлатлараро, бошқарувлараро ташкилотлар хизмат қилади.

Хорижий давлат ёки хорижий ташкилотнинг вакили — бу ушбу давлат (ташкилот) топшириғига (буйруғига) биноан, унинг номидан ва унинг манфаатлари йўлида қарор қабул қилувчи ва (ёки) ҳаракатлар содир этувчи шахсдир. Бу шахс хорижий махсус хизматнинг разведкачиси, хорижий ташкилотнинг эмиссари бўлиши мумкин.

Хорижий давлат ёки хорижий ташкилотга ёки унинг вакилига давлат сирини ошкор қилиш кўринишидаги давлатга хоинлик қилиш жинояти Ўзбекистон Республикаси фуқароси томонидан қасддан давлат сирларини ўзида акс эттирувчи маълумотлар (буюмлар) ни етказиш ёки маълум қилишдан ташкил топади.

Давлат сирларини ошкор қилиш турли шаклларда амалга оширилиши мумкин (оғзаки ёки ёзма, кўргазма шаклида ва бошқалар): ўз

хоҳишига кўра (одатда, хоинлик шундай рўй беради) ҳам, зўрлик ишлатилиши натижасида ҳам (таҳдид, зўравонлик, тамагирлик таъсири остида).

Давлат сирларини ошкор этиш усуллари жиноятнинг квалификациясига таъсир қилмайди.

Давлат сирларини ошкор этиш, жосулик кўринишида содир этилган давлатга хоинлик қилишдан фарқланади. Биринчи ҳолатда шахс давлат сирларига ўз фаолияти муносабати билан эга ёки маълумотларни бошқа бир йўл билан билади, жосулик ҳолатида эса, шахс хорижий давлатга етказиш учун давлат сирларини йиғади ёки ўғирлайди.

Жосулик кўринишидаги давлатга хиёнат қилиш ҳамда давлат сирларини ошкор этиш, давлат сирларидан ташкил топган маълумотлар кўзланган ва қонунда кўрсатилган эгасига етказилган ва унинг мулкига айланган дамдан бошлаб жиноят **тамом бўлган** ҳисобланади.

Давлатга хоинлик қилишнинг сўнгги кўриниши **Ўзбекистон Республикасига қарши душманлик фаолиятини амалга оширишда хорижий давлат, хорижий ташкилот ёки унинг вакилларига бошқа кўринишдаги ёрдам кўрсатишдир.**

Булар ҳар қандай кўринишдаги ҳаракатлар бўлиши мумкин, фақат юқорида кўрсатилган жосулик қилиш ва давлат сирларини ошкор этиш фаолиятлари хорижий давлатга ёрдам кўрсатиш ҳолати бўлсада, шунга қарамай жиноятнинг алоҳида кўриниши сифатида шаклангани сабабли бундан мустаснодир.

Бу ҳолат айнан, масалан, Ўзбекистон Республикаси фуқароси томонидан хорижий агентларнинг учрашувлари учун жой тақдим этиш; хорижий агент учун зарур мутахассисларни топиш ва ёллаш; хорижий махсус хизмат агентига яшаш жойини тақдим этиш, уни ҳужжатлар билан, озиқ-овқат маҳсулотлари, транспорт воситалари билан таъминлаш, махсус ташкилотларга, органлар ва хизматларга хорижий давлатлар манфаатларига хизмат қилувчи ва Ўзбекистон Республикасига қарши душманлик фаолиятини олиб борувчи хорижий ташкилотлар ёки уларнинг вакилларига, хорижий агентларга, қуроли гуруҳларга, сепаратист ҳаракатларга турли кўринишдаги иштирокчиликни амалга ошириш мақсадида ишга жойлаш; уруш пайтида душман томонга ўтиш, фронт чизигидан ўтишда ҳамда душман билан унинг босиб олган ҳудудида ҳамкорлик қилишга розилик беришида ва бошқаларда намоён бўлади.

Бундай кўринишдаги ёрдамни амалга ошириш ҳолати ҳам Ўзбекистон Республикаси ҳудудида, ҳам ундан ташқарида содир этилиши мумкин.

Таъкидлаш керакки, давлатга хиёнат қилишнинг кўрилатган тури, асосан, икки актдан ташкил топади: айбдор ва хорижий давлат, хорижий ташкилот ёки уларнинг вакиллари ўртасида алоқа ўрнатиш ва уларнинг буйруғи бўйича аниқ ҳаракатларни амалга ошириш.

Шу билан бирга агар айбдор хорижий давлат, хорижий ташкилот ёки уларнинг вакиллари буйруғига биноан, бирор-бир жиноятни конституциявий тузум ва давлат хавфсизлигига (давлатга хоинлик қилишдан ташқари) қарши содир этса унинг ҳаракатларини жиноятнинг хусусиятига кўра квалификация қилиш лозим. Масалан, агар айбдор томонидан кўпуровчилик ҳаракати содир этилган бўлса, у ҳолда айбдор ЖК 157-моддаси ва 161-моддаси (Кўпуровчилик) бўйича жавобгарликка тортилади.

Ўзбекистон Республикасига қарши душманлик фаолиятини олиб боришда хорижий давлатга ёрдам бериш кўринишидаги давлатга хоинлик қилиш ёрдам беришга йўналтирилган ҳар қандай ҳаракатни содир этиш вақтидан бошлаб **туғалланган** жиноят ҳисобланади.

Шахснинг адресат билан алоқа ўрнатиш учун, ёрдам бериш режасини ишлаб чиқиш учун шароит яратиш ҳаракати ва ҳоказони амалга ошириши хорижий давлат, хорижий ташкилотлар ёки уларнинг вакиллари томонидан Ўзбекистон Республикасига қарши душманлик фаолиятини амалга оширишга ёрдам бериш йўли орқали давлатга хоинлик қилишга тайёрланишни ташкил қилади.

Хорижий давлат билан алоқа ўрнатишга ҳаракат қилишнинг барбод бўлиши суиқасд деб топилади.

Хорижий давлат томонидан душманлик ҳаракатини амалга ошириш – уруш ёки қуролли (ҳарбий) зиддиятларнинг мавжуд бўлиши, «кучли босим» душманлик сиёсатини олиб бориш, Ўзбекистон манфаатларига зид келувчи иқтисодий, сиёсий ва ҳарбий фаолият, жумладан, сиёсий ва иқтисодий санкцияларни, эмбарголарни киритиш, урушни ёки ҳарбий ҳаракатларни режалаштириш ёки тайёрлаш, дипломатик муносабатларни тўхтатиш ёки узиш демакдир.

Субъектив томондан жиноят **тўғри қасд** билан содир этилади. Айбдор унинг қилмиши давлат суверенитети, ҳудудий дахлсизлиги, хавфсизлиги, муҳофаза қудрати, иқтисодиётига зиён етказётганлигини англайди ва шуни хоҳлайди.

Давлатга хоинлик қилиш **мотив** ва **мақсади** турлича бўлиши мумкин (сепаратистик дунёқараш, кўра олмаслик ва бошқалар). Бироқ бу кўрилатган жиноятнинг квалификациясига таъсир қилмайди.

ЖК нинг 157-моддасида назарда тутилган жиноятнинг **субъекти** фақат 16 ёшга тўлган Ўзбекистон Республикаси фуқароси бўлиши мумкин.

Давлат сирларини ошқор этиш кўринишида содир этилган давлатга хоинлик қилиш жинояти субъекти фақатгина бу сирлар хизмат юзасидан унга топширилган ёки хизмат юзасидан маълум бўлиб қолган ёки бошқа йўл билан унинг мулкига айланган шахс бўлиши мумкин. Давлат сирларини йиғиш ёки ўғрилаш ҳолатлари бундан мустаснодир.

Агар шахс давлат сирларига «тасодифан» эга бўлса (масалан, давлат сирларини ташкил этувчи буюмлар топилмасининг эгаси бўлса) ва

уларнинг сирлигини билиб туриб, шунда ҳам хорижий давлатга ошкор этса, бу ҳаракат ҳам ЖК 157-моддаси бўйича жиноий жавобгарликка лойиқдир.

ЖК 157-моддаси 2- ва 3-қисмларида давлатга хоинлик қилишга жалб қилинган шахс учун рағбатлантириш меъёри бўлган сўнги имкон, бошқача қилиб айтганда «олтин кўприк», яъни давлат манфаатларига етадиган зарарнинг ҳамда жиноий жавобгарликка тортилишнинг олдини олишнинг имкони мавжуд.

ЖК 157-моддаси 2-қисмида белгилаб қўйилган «чет эл давлат ёки ташкилоти томонидан Ўзбекистон Республикасига қарши қаратилган давлатга зарар етказувчи фаолиятни амалга оширишда ҳамкорлик қилиш учун жалб қилинган Ўзбекистон Республикасининг фуқароси ўзининг бундай ҳамкорлиги тўғрисида ҳокимият органларига ихтиёрий равишда арз қилса, унинг фаолияти эса Республика манфаатларига зарар етказмаган бўлса, жавобгарликдан озод этилади». Яъни, хоиннинг жавобгарликдан озод этилиши учун иккита шарт зарур:

1) хорижий давлат билан ҳамкорлиги ҳақида ихтиёрий равишда ҳокимият органларига арз қилиши. Шу билан бирга бундай арз қилиш фикри айбдорнинг қариндошлари томонидан ҳамда Ўзбекистон Республикасининг махсус хизмати ва ҳуқуқни муҳофаза қилиш органларига ҳамкорлик қилувчи шахслар томонидан тақдим қилиниши мумкин. Шунга қарамай содир этилган жиноят ҳақида ҳокимият органларига арз қилиш қарорини айнан уни содир этган шахс қабул қилиши керак;

NOTA BENE!

Ихтиёрийлик — айбдорнинг хорижий давлат билан ҳамкорлиги ҳақида ихтиёрий равишда ҳокимият органларига арз қилиши ҳаракати — тегишли органларга унинг алоқаси маълум бўлишидан аввал рўй бериши керак, бундан ташқари, бундай арз айбдор томонидан бирор кишининг таъсирисиз ўз хоҳиши билан амалга оширилиши керак.

2) шахснинг хорижий разведка билан ҳамкорлиги Ўзбекистон Республикаси манфаатларига зарар етказмаслиги лозим.

Берилган шартга риоя қилиш учун, айбдор содир этилган жиноят ҳақида ҳокимият органларига арз қилиши ўз вақтида бўлиши керак, яъни ҳокимият органларининг Ўзбекистон Республикаси манфаатларига етадиган зарар оқибатларининг олдини олиш учун етарли вақт бўлиши зарур. Объектив жиҳатдан бундай арз айбдорнинг етадиган зарарнинг олдини олишга онгли равишда ҳаракат қилишини билдиради.

Ҳокимият органлари деганда, берилган ҳолатда қонун чиқарувчи, ижро этувчи ёки суд ҳокимиятларидан бирини тушуниш лозим. Ижро этувчи ҳокимиятнинг давлатга хоинлик қилишни аниқлайдиган ва олдини оладиган асосий давлат органи Ўзбекистон Республикаси МХХ дир.

ЖК 157-моддаси 3-қисмида белгиланганидек, Ўзбекистон Республикаси фуқароси, агар у ўз қилмиши тўғрисида ҳокимият органлариға ихтёрий равишда хабар бериб жиноятни очишға фаол ёрдам берган ва бунинг натижасида давлат учун келиб чиқиши мумкин бўлган оғир оқибатларнинг олди олинган бўлса, жавобгарликдан озод қилинади.

Жиноятни очишға **фаол** ёрдам бериш, Ўзбекистон Республикаси ҳудудидаги махсус хизматға махфий кўмак бериши ҳақида розилик бериш, жиноятларни очиш ва йўлини тўсиш, хорижий махсус хизмат органларидан олинган вазифаларни бошқалар бажаришининг олдини олиш, хорижий разведка вакиллари фойдаланадиган вақтинчалик ёки доимий яшаш жойларини, жиноятни содир этган шахсларни аниқлаш ва бошқаларда ёрдам беришда ифодаланади.

2-§. Ўзбекистон Республикаси Президентига тажовуз қилиш (ЖК 158-моддаси)

Мазкур жиноят ЖКнинг «Ўзбекистон Республикасига қарши жиноятлар» бўлимидан бежиз жой олмаган. Зеро, Ўзбекистон Республикаси Президенти фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларига, Ўзбекистон Республикаси Конституцияси ва қонунларига рияз этилишининг кафилидир ҳамда Ўзбекистон Республикасининг суверенитети, хавфсизлиги ва ҳудудий яхлитлигини мудофаа этиш, миллий давлат тузилиши масалаларига доир қарорларни амалға ошириш юзасидан зарур чора-тадбирларни кўради, Конституцияда белгиланган бошқа ваколатларни амалға оширади. Конституциянинг 91-моддасида «...Президентнинг шахси дахлсиздир ва қонун билан муҳофаза этилади»¹ дейилган.

Кўрилатган қилмишнинг **турдош объекти** бўлиб, Ўзбекистон Республикасининг давлат суверенитети, хавфсизлиги, мудофаа қудрати ва иқтисодий асосларини таъминловчи ижтимоий муносабатлар ҳисобланади.

Ўзбекистон Республикасининг сиёсий тизими **бевосита асосий** объектдир. **Қўшимча бевосита** объект бўлиб, Ўзбекистон Республикаси Президентининг ҳаёти, хавфсизлиги, соғлиги, шаъни ва кадр-қимматини таъминловчи ижтимоий муносабатлар ҳисобланади.

¹ Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси... 2009. – 23-б.

Ҳокимият нуфузи ва обрўси, Президент фаолияти, унинг ҳаёти, соғ-саломатлиги, шаъни ва қадр-қиммати таҳлил этилаётган жиноят объектидир.

Ўзбекистон Республикаси давлат бошлиғи сифатида Ўзбекистон Республикаси Президенти кўриб чиқилаётган жиноят **жабрланувчиси** ҳисобланади.

ЖК 158-моддаси 1-қисми **объектив томондан** айбдорнинг Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳаётига бевосита содир этган тажовузини ифодалайди.

Ҳаётга тажовуз қилиш деганда, жабрланувчининг ўлдирилишини ёки унинг ҳаётига қасд қилинишини англатадиган, яъни айбдор томонидан жабрланувчини ҳаётдан маҳрум қилишга қаратилган ҳар қандай ҳаракати тушунилади.

(«Қасдан одам ўлдириш» тушунчаси ҳақида ЖК 97-моддаси таҳлилига қаранг.)

Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳаётига тажовуз қилиш, келиб чиққан оқибатлардан қатъи назар, **туғалланган** жиноят деб топилади. Президентнинг ҳаёти тўхтатиладими ёки йўқми жиноятнинг квалификацияси учун аҳамиятсиздир. Одам ўлдириш ва тажовуз қилиш онгли равишда амалга оширилса, айбдор ЖК 158-моддаси 1-қисми билан жавобгарликка тортилади.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг ўлими ҳамда унинг ҳаётига тажовуз қилишнинг ўзи ҳам кўрилаётган жиноят таркиби белгиларини ташкил қилади ва ЖК 97-моддаси бўйича қўшимча квалификацияни талаб қилмайди.

ЖК 158-моддаси 2-қисмида назарда тутилган жиноятнинг **объектив томони** Ўзбекистон Республикаси Президентига тан жароҳатини етказишда намоён бўлади.

Айбдорнинг ҳаракатларини, Ўзбекистон Республикаси Президентига қандай турдаги тан жароҳати етказилганидан қатъи назар (оғир, ўртача оғир ёки енгил), ЖК 158-моддаси 2-қисми билан квалификация қилиш лозим.

(«Оғир тан жароҳатлари», «Ўртача оғир тан жароҳатлари», «Енгил тан жароҳатлари» тушунчалари ҳақида ЖК 104-, 105- ҳамда 109-моддалари таҳлилига қаранг.)

Ўзбекистон Республикаси Президентига қандай турдаги бўлса ҳам тан жароҳати етказилган пайтдан бошлаб ЖК 158-моддаси 2-қисмида назарда тутилган жиноят **тамомланган** ҳисобланади.

Агар айбдорнинг қасди Президентга тан жароҳати етказиш бўлса ва унинг иродасига зид ҳолда, баъзи шарт-шароитларга кўра зарар етказилмаган бўлса, у ҳолда айбдор Ўзбекистон Республикаси Президентига тан жароҳати етказишга суиқасд қилиш бўйича ЖК 25-моддаси 2-қисми билан ҳамда 158-моддаси 2-қисми билан жавобгарликка тортилади.

ЖК 158-моддаси 3-қисмида назарда тутилган жиноятнинг **объектив томони** Ўзбекистон Республикаси Президентини омма олдида ҳақорат қилиш ёки унга туҳмат қилишдан иборатдир.

Оммавий ҳақорат деганда, Ўзбекистон Республикаси Президентининг шаъни ва қадр-қимматини аҳоли орасида, масалан, митингларда, йиғилишларда, маърузаларда, конференцияларда, семинарларда ва бошқа аҳоли тўпланадиган жамоат жойларида, матбуот ва бошқа оммавий ахборот воситаларида, жумладан, Интернет тармоғида ҳақорат қилиш ёки унга туҳмат қилиш ва бошқалар тушунилади. Бу ҳолатда ҳақорат Президент номига ахлоқсиз сўкишлар кўринишида, номақбул сўзларни ёзиш ёки уларни барчага айтиш кўринишида намоён бўлади.

Туҳмат деганда, Ўзбекистон Республикаси Президентини ҳақорат қилувчи, аслида ҳақиқатда ёлғон бўлган ёки айбдор томонидан била туриб бўҳтон шаклига айлантирилган маълумотларни тарқатиш тушунилади.

Матбуот ёки бошқа оммавий ахборот воситалардан фойдаланиш деганда, бу ҳолатда Президентни таҳқирловчи ёки ёлғон маълумотларни китобларда, журналларда, рўзномалар ёки варақалар ва бошқаларда чоп этириш ёки радио, телевидение, видеокассеталар, Интернет тармоғи орқали маълум қилиш ва ҳ.к. ҳолатлар тушунилади.

Президентга нисбатан оммавий ҳақорат қилиш ёки туҳмат қилиш жинояти айбдор томонидан ҳақорат ёки туҳматни англаувчи ҳар қандай ҳаракатларни содир этган вақтидан бошлаб **тамомланган** ҳисобланади.

ЖК 158-моддасида назарда тутилган жиноятнинг **субъектив томони** Ўзбекистон Республикаси Президентига тажовуз қилиш айбининг **тўғри қасд** билан содир этилганлигида намоён бўлади. Айбдор Ўзбекистон Республикаси Президентига тажовуз қилишнинг ижтимоий хавфини англайди ва уни содир этишни истайди. Жиноятнинг мақсад ва мотиви квалификация учун аҳамиятга эга эмас. Қоида бўйича, айбдор берилган жиноятни содир этишда Президентнинг давлат фаолиятини тўхтатишни мақсад қилади ёки кўрсатилган фаолият учун қасос олишни мақсад қилиб қўяди.

Ўзбекистон Республикаси Президентига тажовуз қилишнинг **субъекти** 16 ёшга тўлган ҳар қандай ақли расо жисмоний шахс бўлиши мумкин. Агар Ўзбекистон Республикаси Президентига тажовуз кўрсатилган ёшга, яъни 16 ёшга етмаган шахс томонидан содир этилган бўлса, у шахсга қарши тегишли жиноят (одам ўлдириш, оғир тан жароҳати етказиш ва шу кабилар) бўйича жавобгарликка тортилади.

3-§. Ўзбекистон Республикасининг конституциявий тузумига тажовуз қилиш (ЖК 159-моддаси)

Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 7-моддасида «Халқ давлат ҳокимиятининг бирдан-бир манбаидир. Ўзбекистон Респуб-

ликасида давлат ҳокимияти халқ манфаатларини кўзлаб ва Ўзбекистон Республикаси Конституцияси ҳамда унинг асосида қабул қилинган қонунлар ваколат берган идоралар томонидангина амалга оширилади.

Конституцияда назарда тутилмаган тартибда давлат ҳокимияти ваколатларини ўзлаштириш, ҳокимият идоралари фаолиятини тўхтатиб қўйиш ёки тугатиш, ҳокимиятнинг янги ва мувозий таркибларини тузиш Конституцияга хилоф ҳисобланади ва қонунга биноан жавобгарликка тортишга асос бўлади»¹ дейилган.

Конституциянинг 3-моддасида «Ўзбекистоннинг давлат чегараси ва ҳудуди дахлсиз ва бўлинмасдир»² дейилади.

Жиноятнинг **бевосита объекти** Конституция томонидан ўрнатилган Ўзбекистон Республикасининг ҳаётий муҳим манфаатлари — республиканинг Конституциявий тузуми асослари, давлат ҳокимияти тузилиши ва фаолиятининг тартиби ҳисобланади. Асосий бевосита зарар, бу ерда халқ манфаатларига ҳамда давлатда ҳокимиятни ифодаловчи жисмоний ва юридик шахсларнинг конституциявий манфаатларига етказилади. **Қўшимча бевосита** объект бўлиб, жабрланувчиларнинг соғлиғи, жисмоний дахлсизлиги, шаъни ва қадр-қимматини таъминловчи ижтимоий муносабатлар хизмат қилади.

ЖК 159-моддаси 1-қисмида назарда тутилган жиноятнинг объектив томони амалдаги давлат тизимини Конституцияга хилоф тарзда ўзгартиришга оммавий чақиритиш, ҳокимиятни қўлга олиш ёки қонуний сайланган ёки тайинланган вакилларни ҳокимиятдан четлатиш ёхуд Ўзбекистон Республикаси ҳудудий яхлитлигини Конституцияга хилоф тарзда бузиш, шунингдек, худди шундай маълумотларни тарғиб қилувчи материалларни тарқатиш мақсадида тайёрлаш, сақлаш ёки уларни тарқатишдан иборат.

Чақириқлар — айбдорнинг одамларнинг онгига, иродаси ва ҳаракатларига ўзи истаган маълум ҳаракатларни содир этиш истагини шакллантириш мақсадида йўналтирилган ҳаракатларининг ташқи ифодасидир. Шу билан бирга, чақириқлар умумий тавсифга эга бўлиб, алоҳида шахсларга аниқ йўналтирилмаслиги, аниқ жой, вақт ёки жиноятни содир этиш усулини ташкил этмаслиги керак. Акс ҳолда, айбдорнинг ҳаракатини гиж-гижлаш сифатида квалификация қилиш лозим.

Кўрилатган модда бўйича шахсни жавобгарликка тортиш учун унинг чақириқлари оммавий тусда бўлиши лозим, яъни очиқчасига, тушуниш осон бўлган кўринишда ҳамда қоида бўйича кўпчилик одамлар томонидан қабул қилинишига имкон яратадиган шароитда тарқатилиши лозим.

¹ Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси... 2009. — 4-б.

² Ўша жойда.

Оммавий чақириқлар ноаниқ сондаги одамлар олдида («омма») оғзаки, ёзма (варақалар ёрдамида) ёки кўргазмали-намойишкорона тарзда (плакатлар, шиорлар ёрдамида ва бошқалар) чиқиш қилишдан ташкил топади. Шу билан бирга бу чиқишлар зўравонлик усулларига ундашни ва амалга оширишни (амалдаги давлат тизимини Конституцияга хилоф тарзда ўзгартириш, ҳокимиятни қўлга олиш ва шу кабилар) ташкил қилиши лозим. Ҳаракатларнинг зўравонлик усуллари чақириқнинг таркибида аниқ намоён бўлиши керак, ҳатто тўғридан-тўғри жиноятга ундаши мумкин.

Амалдаги давлат тизимини Конституцияга хилоф тарзда ўзгартиришга оммавий чақириш қилиш Ўзбекистон Республикасининг конституциявий тузумини ўзгартириш йўли билан давлат ҳокимияти тизимини ташкил қилишга ундашлардан иборат бўлиши керак.

Ҳокимиятни қўлга олиш ёки қонуний сайланган ёки тайинланган вакилларни ҳокимиятдан четлатиш ёхуд Ўзбекистон Республикаси ҳудудий яхлитлигини Конституцияга хилоф тарзда бузишга чақириш шахсининг унга тегишли бўлмаган ҳокимиятга Конституцияга хилоф тарзда келишини ёки ҳокимиятнинг қонуний вакилини унинг иродасига қарши, унинг бажараётган вазифаларидан четлатиш ва бу вазифаларни Ўзбекистон Республикаси конституциявий тузумини ўзгартирмаган ҳолда ўзбошимча бошқа шахс ёки гуруҳларга юклаш билан намоён бўлади.

Ҳокимият вакилларига давлатнинг бирор-бир ҳокимият органининг номидан иш кўриб, муайян вазифаларни доимий ёки вақтинча амалга оширувчи ва ўз ваколатлари доирасида кўпчилик ёхуд барча фуқаро ёки мансабдор шахслар учун мажбурий бўлган ҳаракатларни содир этиш ёки фармойишлар бериш ҳуқуқига эга бўлган шахслар кирази. Буларга: Ўзбекистон Республикаси Президенти; Вазирлар Маҳкамаси аъзолари; барча даражадаги ҳокимлар ва уларнинг ўринбосарлари; Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси сенаторлари ва депутатлари, Қорақалпоғистон Республикаси Жўқорғи Кенгеси, вилоятлар, туманлар депутатлари; судьялар, прокуратура ходимлари, МХХ ва ИИВ органлари ходимлари ва бошқалар кирази.

Ўзбекистон Республикаси ҳудудий яхлитлигини Конституцияга хилоф тарзда бузишга оммавий чақириш, Ўзбекистон Республикаси давлат чегарасини **ноқонуний** зўрлик ишлатиб яхлитлигини бузишни, унинг бирор-бир вилоятини ёки Қорақалпоғистон Республикасини ажратишга ундаш ҳолатларида намоён бўлади.

Конституцияга қарши **материалларни тайёрлаш** деганда, амалдаги давлат тузумини Конституцияга хилоф тарзда ўзгартиришга, ҳокимиятни босиб олишга ёхуд қонуний равишда сайлаб қўйилган ёки тайинланган ҳокимият вакиллари ҳокимиятдан четлатишга ёхуд давлатнинг ҳудудий яхлитлигини Конституцияга хилоф тарзда бузишга очикдан-очик даъват қилиш мазмунидаги материалларни тайёрлаш тушунилади.

Шу каби маълумотлардан ташкил топган материалларни **сақлаш** деганда, тарқатиш мақсадида айбдорда ҳақиқатда уларнинг мавжуд бўлиши (ўзи билан бирга, бирор-бир хонада, ертўлада ва бошқа жойларда) учун содир этилган ҳар қандай ҳаракатлар тушунилади.

Конституцияга қарши мазмундаги материалларни **тарқатиш** деганда, уларни ёпиштириш, Интернет тармоғига жойлаштириш, варақаларни, рўзномаларни, журналларни ёки бошқа фуқароларни амалдаги давлат тузумини Конституцияга хилоф тарзда ўзгартиришга чақирувчи адабиётларни ёхуд материалларни тарқатиш тушунилади.

ЖК 159-моддаси 1-қисмида назарда тутилган жиноий ҳаракатлар содир этилган вақтидан бошлаб унинг натижасида бирор-бир оқибатнинг келиб чиқишидан қатъи назар, яъни амалдаги давлат тузумини Конституцияга хилоф тарзда ўзгартириш чақириқларини оммага етказиш ва шу кабилар, Конституцияга қарши материалларнинг ҳеч бўлмаганда бир нусхасини тайёрлаш ёки шундай материални сақлаш ва айбдорда кейинчалик уларни тарқатиш мақсадини аниқлаш ёки шундай материални ҳеч бўлмаса бир нусхасини амалда тарқатиш вақтидан бошлаб **тамомланган** ҳисобланади.

ЖК 159-моддаси биринчи қисмида назарда тутилган ҳаракат **субъектив** томондан **тўғри қасд** билан содир этилади. Айбдор ўзи томонидан амалга оширилаётган Конституцияга қарши оммавий чақириқларнинг хавфини ҳамда Конституцияга қарши мазмундаги материалларни тайёрлаш, сақлаш ёки тарқатиш бўйича ҳаракатларнинг ижтимоий хавфини билади ва уларни амалга оширишни хоҳлайди. Қоида бўйича, айбдор жиноятни содир этишда амалдаги конституциявий тузумни ўзгартириш мақсадини кўзлайди.

Таъкидлаш керакки, айбдорни Конституцияга қарши мазмундаги материалларни тайёрлагани ёки сақлаганлиги сабабли жавобгарликка тортиш учун айбдорда бу нарсаларни кейинчалик тарқатиш мақсади борлигини аниқлаш зарур. Айбдорда бундай мақсаднинг мавжудлигидан ўз навбатида тайёрланаётган ёки сақланаётган материалнинг миқдори далолат беради.

Жиноятнинг мотивлари турлича бўлиши мумкин: амалдаги конституциявий тузумга, қонуний сайланган давлат арбобларига нисбатан нафрат, ичиқоралик ва шу кабилар, бироқ булар жиноятнинг квалификациясига таъсир қилмайди.

ЖК 159-моддаси 2-қисмида назарда тутилган жиноятнинг **объектив томони**, конституциявий ҳокимият органларининг қонуний фаолиятига қаршилик қилишга ёки Конституцияда назарда тутилмаган ҳокимиятнинг қарама-қарши тузилмаси билан алмаштиришга йўналтирилган зўравонлик ҳаракатини содир этиш, бундан ташқари, Ўзбекистон Республикаси Конституциясида назарда тутилган тартибга қарши ташкил этилган ҳокимият тузилмасини тарқатиш ҳақидаги

ваколатга эга давлат ҳоқимияти органлари қарорларини ўз вақтида ижро этмасликдан иборат.

Конституциявий ҳоқимият органларининг қонуний фаолиятига қаршилик кўрсатишга йўналтирилган зўравонлик ҳаракатлари конституциявий ҳоқимият органлари вакили бўлмиш шахсларни қамаб қўйиш, озодликдан маҳрум этиш, тан жароҳатлари етказиш ва шу кабиларда намоён бўлади.

Шуни инобатга олиш керакки, юқорида кўрсатилган шахсларга тан жароҳатлари етказиш, ҳатто оғир жароҳат етказиш ҳам ЖК 159-моддаси 2-қисми бўйича қамраб олинадиган ҳамда ЖК Махсус қисмида соғлиққа қарши жиноятларга жавобгарликни назарда тутадиган тегишли моддалари бўйича қўшимча квалификацияни талаб қилмайди.

Конституциявий ҳоқимият органларининг қонуний фаолиятига қаршилик қилишга ёки Конституцияда назарда тутилмаган ҳоқимиятнинг қарама-қарши тузилмаси билан алмаштиришга йўналтирилган зўравонлик ҳаракати Ўзбекистон Республикаси Конституциясида назарда тутилмаган янги ҳар қандай ҳоқимият органларини ташкил қилиш ва давлат масалаларини шу ноқонуний ташкил қилинган ҳоқимият тузилмалари ёрдамида ҳал қилишга ҳаракат қилиш демакдир.

Ўзбекистон Республикаси Конституциясида назарда тутилган тартибга кўра, қонунга хилоф равишда ташкил этилган ҳоқимият тузилмасини тарқатиш ҳақидаги ваколатга эга давлат ҳоқимияти органлари қарорларини ўз вақтида ижро этмаслик ноқонуний ташкил этилган тузилмалар йўлбошчилари томонидан шу ноқонуний ташкил этилган тузилмани тарқатиш ва фаолиятини тўхтатиш ҳақидаги суд қарорини ижро этмасликдан иборат.

ЖК 159-моддаси 2-қисмида назарда тутилган жиноий ҳаракатлар айбдорнинг жиноий натижага эришган ёки эришмаганлигидан қатъи назар, содир этилган вақтидан бошлаб **тамомланган** ҳисобланади.

ЖКнинг 159-моддаси 2-қисмида назарда тутилган Ўзбекистон Республикаси конституциявий тузумига тажовуз қилишнинг **субъектив томони** айбнинг англандан ҳолда **тўғри қасддан** содир этилганлиги билан тавсифланади. Айбдор ўзи содир этаётган ҳаракатларнинг ижтимоий хавфини англайди ва уни содир этишни хоҳлайди. Содир этилган ҳаракатнинг **мотив** ва **мақсади** турлича бўлиши мумкин ва у квалификация учун аҳамиятга эга эмас.

ЖК 159-моддаси 1- ёки 2-қисмида назарда тутилган ҳаракатлар:

а) такроран ёки хавфли рецидивист томонидан амалга оширилиши кўзда тутилган бўлса;

б) уюшган гуруҳ томонидан ёки унинг манфаатларини кўзлаган ҳолда содир этилган ҳаракат учун жавобгарлик ЖК 159-моддаси 3-қисмида назарда тутилади.

(«Такроран ёки хавфли рецидивист томонидан жиноятни содир этиш» тушунчаси ҳақида ЖК 97-моддаси 2-қисми «р» банди таҳлилига

қаранг, «уюшган гуруҳ томонидан ёки унинг манфаатларини кўзлаган ҳолда жиноятини содир этиш» тушунчаси ҳақида ЖК 97-моддаси 2-қисми «п» банди таҳлилига қаранг).

ЖК 159-моддаси 4-қисмида назарда тутилган жиноятнинг **объектив томони** Ўзбекистон Республикаси конституциявий тузумини ағдариш ёки ҳокимиятни босиб олиш мақсадида фитна уюштиришдан иборат.

Кўрилатган меъёр маъносида **фитна уюштириш** Ўзбекистон Республикаси конституциявий тузумини ағдариш ёки ҳокимиятни босиб олишга қаратилган жиноий ҳаракатларни амалга ошириш учун ўз кучларини бирлаштирувчи икки ёки ундан ортиқ шахснинг жиноий келишувидир.

Фитна, Ўзбекистон Республикаси конституциявий тузумини ағдариш ёки ҳокимиятни босиб олиш мақсадида жиноий гуруҳ ташкил этилган вақтдан бошлаб, жиноий мақсадга эришишга йўналтирилган бирор-бир ҳаракатни содир этганидан қатъи назар, **тамомланган** жиноят ҳисобланади.

ЖК 159-моддаси 4-қисмида назарда тутилган жиноят **субъектив томондан тўғри қасд** билан содир этилади. Айбдор Ўзбекистон Республикаси конституциявий тузумини ағдариш ёки ҳокимиятни босиб олишга йўналтирилган жиноий фаолиятни амалга ошириш учун келишувга киришаётганини англайди, бу ҳаракатнинг ижтимоий хавфлилигини тушунади ва уни содир этишни хоҳлайди. Шу билан бирга, айбдор махсус **мақсад** – конституциявий тузумни ағдариш ёки ҳокимиятни босиб олишни кўзлайди. Жиноятни содир этишнинг мотивлари квалификация учун аҳамиятга эга эмас.

Ўзбекистон Республикаси конституциявий тузумига тажовуз қилиш **субъекти** 16 ёшга тўлган, ҳар қандай ақли расо жисмоний шахс бўлиши мумкин.

ЖК 159-моддасида назарда тутилган жиноятлар Ўзбекистон Республикаси фуқароси томонидан хорижий давлат топшириғига биноан содир этилса, у жиноят хусусиятига кўра, ЖК 159-моддаси ва 157-моддаси тегишли қисмлари билан жавобгарликка тортилади.

ЖК 159-моддаси 5-қисмида фитнада қатнашган шахсларнинг жазодан озод этилиш шарти назарда тутилган. Унда «фитна тўғрисида ҳокимият органларига ихтиёрий равишда хабар берган шахс, башарти, кўрилган чоралар натижасида фитнанинг олди олинган бўлса, жазодан озод қилинади» деб кўрсатилган.

(«Ихтиёрий равишда хабар бериш» ёки «ихтиёрий равишда арз қилиш» тушунчалари ҳақида ЖК 157-моддаси таҳлилига қаранг.)

Бундай рағбатлантириш меъёрларининг мавжудлиги давлат учун хавфли оқибатлар келиб чиқишининг олдини олишга имкон беради.

4-§. Жосуслик (ЖК 160-моддаси)

Жосусликнинг **бевосита объекти** Ўзбекистон Республикаси суверенитети, худудий дахлсизлиги, хавфсизлиги, мудофаа салоҳияти, иқтисодиёти асосларидир.

Давлат сирларини ташкил қилувчи маълумотлар ёки Ўзбекистон Республикаси ташқи хавфсизлигига зарар етказиш учун қўлланилиши мумкин бўлган давлат сирларини ташкил қилувчи маълумотлардан ташқари бошқа маълумотлар ҳам жосусликнинг **предмети** ҳисобланади.

(«Давлат сирлари» тушунчаси ҳақида ЖК 157-моддаси таҳлилига қаранг.)

Бошқа маълумотлар деганда, хорижий давлат разведкасини қизиқтирувчи, лекин давлат сирини ташкил қилмайдиган (масалан, йўлларнинг маълум участкалари ҳақида маълумотлар, уларнинг чизмалари (фотосуратлари); аниқ бир шахсни тавсифловчи маълумотлар; маълум худуднинг тупроғи, сувидан намуналар ва шу каби маълумотлар) маълумотлар тушунилади.

Махфий маълумотларни етказиш турли йўллар билан амалга оширилиши мумкин. Бунинг учун махсус тайёрланган, шифрланган ёзувлар, махфий ёзувлар ва бошқалардан фойдаланишади. Маълумотлар бевосита чет давлат вакиллари, унинг разведкаси ва воситачиларига етказилиши мумкин. Маълумотлар давлат сирини ташкил этиши зарурдир. Чет эл разведкаси топшириғи билан тўпланадиган барча бошқа маълумотлар жосуслик учун бўладиган жавобгарликни истисно этади.

Жосуслик **объектив томондан** турли йўллар: ўз хизматига кўра махфий маълумотларга эга шахсдан мазкур маълумотларни ўғрилаш, ҳужжатлар ёки буюмлардан фотография йўли билан нусха олиш, уни ўғрилаш (андазалар, қисмлар, мурватлар, асбоблар ва ҳ.к.), махфий маълумотларни биладиган кишилар билан улардан маълумотларни олиш учун мулоқотда бўлиш, лақмалиги, жорий матбуотдаги маълумотдан фойдаланиб ва бошқалар билан етказилиши мумкин.

(«Хорижий давлат», «хорижий ташкилот», «агентлик» (ёки «хорижий давлат ёки хорижий ташкилотларнинг вакиллари») тушунчалари ҳақида ЖК 157-моддаси таҳлилига қаранг.)

Жосусликнинг иккинчи кўриниши бўлиб, **хорижий разведка** ҳисобланади, яъни давлат органлари (органлар тизими) ёки хорижий давлат махсус хизматининг кўринишлари — текширувчилик (жосуслик) фаолиятини амалга оширишга давлат ҳокимият ваколатига эга бўлган давлат органларининг алоҳида бўлинмалари.

Кўрилаётган модда маъносида **етказиш** деганда, давлат сирларини маълум қилиш ёки Ўзбекистон Республикасига зарар етказиши мумкин бўлган бошқа маълумотларни қонунда кўрсатилган хорижий воситачиларга етказилиши тушунилади. Бундай хабар (маълум қилиш)

оғзаки, ёзма ёки кўргазмали – намоишқорона тарзда ва исталган усул билан (қўлдан-қўлга, воситачи орқали, ёзма маълумот, компьютер тармоғи, видеокассета, телефон, радиоалоқа, яшириш жойи орқали) амалга ошириладиган ҳаракатлардир.

Етказишнинг усуллари ва кўринишлари жиноятнинг квалификациясига таъсир қилмайди.

Хорижий давлат, хорижий ташкилот, агентликларга давлат сирларини ташкил қилувчи ёки хорижий давлат разведкаси топшириғига биноан Ўзбекистон Республикасига қарши қўллаш учун бошқа маълумотларни етказиш кўринишидаги жосуслик, тегишли маълумотларни эгасига етказиш вақтидан бошлаб **тамомланган** жиноят ҳисобланади.

Давлат сирларини ўғрилаш. ўзида миллий қонунчилик билан ундан хабардор бўлиш чекланган маълумотларни тўплашнинг махсус, ўзига хос кўринишини ташкил қилади. Маълумотларни йиғишнинг бундай усули муассасалар, ташкилотлар, корхоналардан ёки маълумотларга эга бошқа шахслардан маълум ҳужжатларни (ҳисобот, режа, чизма, технологик харита ва бошқалар), буюмлар намуналари, махсус адабиётларнинг нусхалари ва бошқаларни ўғирлаб олишни ташкил қилади.

Давлат сирларини ўғрилаш яширин ёки очикчасига, зўрлик ишлатиб ёки ишлатмасдан содир этилиши мумкин. Давлат сирларини зўрлик ишлатган ҳолда ўғрилашда айбдор ҳаракатларини ишнинг шароитидан келиб чиқиб ва қўлланилган зўравонликнинг тавсифига кўра жиноятнинг хусусияти бўйича квалификация қилиш лозим.

Давлат сирларини ўғрилаш кўринишидаги жосуслик, қонунда кўрсатилган эгасига етказиш мақсади билан содир этилган жосуслик, айбдор ҳақиқатда давлат сирларига эга бўлган вақтидан бошлаб жиноят **тамомланган** ҳисобланади.

Давлат сирларини ёки Ўзбекистон Республикасига зарар етказиши мумкин бўлган бошқа маълумотларни **йиғиш** жосусликнинг аввалги иккита кўриниши каби ўғрилашдан ташқари, ҳар қандай усул билан маълумотларни топишдан ташкил топади. Йиғишнинг бошқа усуллари турлича бўлиши мумкин: шахсан маълумотларни йиғиш (визуал кузатиш, суратга олиш, яширинча эшитиш, ҳужжатлардан нусха олиш ва шу кабилар); пулга сотиб олиш; бошқа шахснинг хизматларидан «яширинча» фойдаланиш; маълумотни техник тармоқлар орқали олиш ва бошқа йўллар. Давлат сирларини йиғиш усуллари жосусликнинг квалификациясига таъсир этмайди.

Давлат сирларини Ўзбекистон Республикасига қарши қўллаш учун бошқа маълумотларни йиғиш кўринишидаги жосуслик, айбдор томонидан ҳақиқатдан йиғилганлиги ва кейинчалик уларни хорижий давлат, хорижий ташкилотлар ва уларнинг агентликларига етказиш мақсадини аниқланган вақтидан бошлаб жиноят **тамомланган** ҳисобланади.

Давлат сирларини ташкил қилувчи маълумотларни **сақлаш** — бу аниқ бир жисмоний ёки юридик шахсга тегишли бўлган бирор-бир маконда ёки ҳудудда ҳамда уларнинг сақланишини таъминловчи бошқа жойларда жойлашган маълумотларни ўзида сақлаган моддий буюмга (етказувчи) эгаллик қилишдир. Шу билан бирга бу буюмни ўша жойга сақловчининг ўзи жойлаштирганлиги ёки унинг розилиги билан бошқа шахс томонидан олиб келинганлиги аҳамиятсиздир. Бироқ, белгиланган буюмни сақлаш учун жой ёки ҳудудни тақдим этган шахс аввалдан, яъни улар етказилишидан олдин уларнинг давлат сирларини ташкил қилишини билса, бу шахс ҳам жосуслик учун жавобгарликка иштирокчилик белгиси бўйича тортилиши лозим.

Бизнинг нуқтаи назаримиздан, сақлаш каби, шунингдек, жосусликнинг бошқа кўринишлари мавжудлигида содир этилган давлат сирларини ташкил қилувчи маълумотларни олиб ўтиш (олиб бориш)ни ҳам квалификация қилиш лозим.

Олиб ўтиш (олиб бориш) — бу давлат сирларини ташкил қилувчи маълумотлар моддий сақловчисини бир жойдан иккинчи жойга шахсан, одам орқали ҳар қандай транспорт ёрдамида ўтказилиш усули ва сақлаш жойидан қатъи назар кўчирилишидир.

Юборилиш — бу маълумотларни бир жойдан иккинчи жойга почта ёки юк орқали атайлаб ҳамда ҳайвонларни ёки қушларни қўллаган ҳолда (ит, дельфин ёки мактубчи кабутар ва бошқалар) жўнатишдир. Олиб ўтишдан фарқли ўлароқ жўнатиш айбдорнинг бевосита иштирокисиз амалга оширилади.

Давлат сирларини Ўзбекистон Республикасига қарши қўллаш учун бошқа маълумотларни сақлаш кўринишидаги жосуслик, айбдор томонидан ҳақиқатдан сақланганлиги ва кейинчалик, уларни хорижий давлат, хорижий ташкилотлар ва уларнинг агентликларига етказиш мақсадини аниқланган вақтидан бошлаб жиноят **тамомланган** ҳисобланади.

Субъектив томондан жосуслик ҳамиша қасдни тақозо қилади. Давлат сирларидан иборат бўлган маълумотларни чет давлат ташкилотига ёки уларнинг вакиллариغا эҳтиётсизлик билан етказиш фақат давлат сирларини ошкор этиш жиноят таркибини ташкил этиши мумкин (ЖК 162-моддаси). Жосуслик ҳамиша тўғри қасд билан содир этилади. Бундай айбдор чет давлатига, чет эл ташкилотига ёки уларнинг вакиллариغا давлат сирларини етказганлигини билади ва мазкур қилмишни истади.

Жосусликнинг **субъекти** 16 ёшга тўлган, хорижий давлат фуқароси ёки фуқаролиги бўлмаган шахс.

Жосуслик жиноятида, шахснинг тегишли шартларга риоя қилганида, жиний жавобгарликдан ёки жазодан озод қилиниши ҳам қўлланилади.

ЖК 160-моддаси 2-қисмида белгиланганидек, «чет эл разведкаси билан ҳамкорлик қилишга жалб қилинган шахс, башарти, ўзига юклатилган топшириқни бажариш юзасидан ҳеч қандай ҳаракат содир этмасдан, бу ҳақда ўз ихтиёри билан ҳоқимият органларига хабар берса, жавобгарликдан озод қилинади».

ЖК 160-моддаси 3-қисмига биноан, «ўзининг жиноий фаолиятини ихтиёрий равишда тўхтатган ва қилмиши тўғрисида ҳоқимият органларига маълум қилиб, жиноятнинг очилишига фаол ёрдам берган шахс, башарти, давлат учун келиб чиқиши мумкин бўлган оғир оқибатларнинг олди олинган бўлса, жазодан озод қилинади».

Давлат учун келиб чиқиши мумкин бўлган оғир оқибатлар деганда, Ўзбекистон Республикаси суверенитети, ҳудудий дахлсизлиги, хавфсизлиги, мудофаа салоҳияти ва иқтисодийётига зарарнинг етказилишини тушуниш лозим.

(Рағбатлантирувчи меъёрлар ҳақида тўлиқроқ хабардор бўлиш учун ЖК 157-моддаси 2- ҳамда 3-қисмлари таҳлилига қаранг.)

5-§. Қўпоровчилик (ЖК 161-моддаси)

Қўпоровчиликнинг **бевосита объекти** — Ўзбекистон Республикасининг ижтимоий, сиёсий шароитини ёки иқтисодий хавфсизлигини ёхуд давлат органлари фаолиятининг мувозанатини таъминловчи ижтимоий муносабатлардир. Қўпгина ҳолларда қўпоровчилик содир этилганида одамлар ўлимига олиб келади, уларнинг соғлиғига оммавий зарар етказилади, заводлар, турли қурилмалар (ер ости йўллари, метрополитенлар, кўприклар, гидроэлектростанциялар, темир йўллари, сув таъминоти ва газ таъминоти тизимлари) вайрон этилади ёки йўқ қилинади. Шу муносабат билан қўпоровчиликнинг **предмети** бўлиб, кўпроқ корхоналар, қурилмалар, алоқа йўллари ва усуллари, алоқа воситалари ҳамда аҳолининг ҳаётий таъминот объектлари (шаҳарлар ва аҳоли пунктларининг нормал ҳаётини таъминловчи коммунал хизмат объектлари; сув таъминоти ва коммунал қувурлар марказлашган тизими; газ таъминоти объектлари ва бошқалар) ҳисобланади.

Қўпоровчиликнинг **объектив томони** қуйидаги: 1) кишиларни нобуд қилишга, уларнинг соғлиғига зарар етказишга йўналтирилган ҳаракатлар; 2) мол-мулкка зиён етказишга ёки уни йўқ қилишга йўналтирилган ҳаракатларни содир этишдан ташкил топади.

Одамларни йўқ қилиш деганда, икки ёки ундан ортиқ шахсларнинг ўлимини тушуниш лозим.

Одамларнинг соғлиғига зарар етказиш деганда, икки ёки ундан ортиқ шахсга ўртача оғир ёки оғир тан жароҳатини етказишни тушуниш лозим.

Мол-мулкка зиён етказиш — бу иқтисодий жиҳатдан қайта тиклаш имконияти мавжуд бўлган моддий объектларни қисман ёки вақтинчалик яроқсиз ҳолга келтиришдир.

Мол-мулкни йўқ қилиш — бу моддий объектларни шундай ҳолатга келтириши, уларни қайта тиклаш имкони бўлмаслиги ёки қайта тиклаш иқтисодий жиҳатдан бефойда бўлган ҳолатидир.

Қўпоровчилик қоида бўйича ижтимоий хавfli усул билан, портлатиш, чўктириш, ёқиб юбориш, оммавий заҳарлаш, эпидемия касалликларини тарқатиш, эпизоотия (ҳайвонларга касаллик юқтириш) ва бошқа усуллар билан содир этилади. Қўпоровчиликни содир этиш усуллари жиноят квалификациясига таъсир этмайди.

Кишиларни нобуд қилишга, уларнинг соғлиғига зарар етказишга, мол-мулкка зиён етказишга ёки уни йўқ қилишга қаратилган ҳаракатларни содир этишдан бошлаб, давлат органлари фаолиятининг ёки ижтимоий-сиёсий шароитнинг мувозанати бузилганлиги ёки Ўзбекистон Республикаси иқтисодиётига путур етишидан қатъи назар, қўпоровчилик жинояти **тамомланган** ҳисобланади. Одамлар ўлими, уларнинг соғлиғига зарар етиши мол-мулкларини вайрон қилиш ёки йўқ қилиш ҳаракатлари кўринишидаги оқибатлар ҳам худди шундай, қўпоровчиликни тамомланган жиноят деб топиш учун аҳамият касб этмайди, лекин бу оқибатлар жазо белгилашда суд томонидан инобатга олиниши мумкин.

Қўпоровчилик **субъектив томондан** айбнинг **тўғри қасд** шакли билан тавсифланиб, давлат идоралари фаолиятини ёки ижтимоий-сиёсий вазиятни издан чиқариш ёки Ўзбекистон Республикаси иқтисодига путур етказиш мақсадидан иборат. Айбдор ўз қилмишларининг ижтимоий хавfli томонларини яхши тушунади ва уларни содир этишни истади.

Агар айбдор шахс одамларни йўқ қилиб ёки уларнинг соғлиғига зарар етказиб ёки мол-мулкни вайрон қилиб ёки йўқ қилиб давлат идоралари фаолиятини ёки ижтимоий-сиёсий вазиятни издан чиқаришга, мамлакатнинг иқтисодига путур етказишга ҳаракат қилмаса, у ҳолда айбдор шахсга қарши ёхуд талон-торож жинояти бўйича тегишли моддалар билан жавобгарликка тортилади.

Қўпоровчиликнинг **мотивлари** турлича бўлиши мумкин (қасос, амалдаги конституциявий тузумга нафрат, ғараз ва бошқалар), лекин содир этилган ҳаракатнинг квалификациясига таъсир қилмайди.

16 ёшга тўлган Ўзбекистон Республикаси фуқаролари, чет эл фуқаролари ёки фуқаролиги бўлмаган шахслар қўпоровчилик жинояти **субъекти** бўлиши мумкин.

Таъкидланганидек, чет эл разведкаси ёллаган Ўзбекистон Республикаси фуқароси қўпоровчиликни содир этганда, унинг ҳаракатларини жиноятлар мажмуи: давлатга хоинлик қилиш ва қўпоровчилик билан, яъни ЖК 157- ва 161-моддалари бўйича квалификация қилиш лозим.

6-§. Давлат сирларини ошкор қилиш (ЖК 162-моддаси)

Жиноятнинг **бевосита объекти** Республиканинг ҳарбий, иқтисодий, ташқи сиёсий ва бошқа фаолиятидаги ҳаётий муҳим манфаатлари ҳисобланади.

Давлат сирлари, яъни давлат ҳарбий ёки хизмат сирларини ташкил қилувчи маълумотлар давлат сирларини ошкор қилишнинг **предмети** бўлиб ҳисобланади.

(«Давлат сирлари», «ҳарбий сирлар» ёки «хизмат сирлари» тушунчалари ҳақида ЖКнинг 157-моддаси шарҳига қаранг.)

NOTA BENE!

Давлат сирини ошкор қилиш деганда, шахсга унинг хизмати ва касбий фаолиятига кўра ишониб топширилган ва маълум бўлган давлат сиридан иборат маълумотларни ҳуқуққа хилоф равишда ошкор этиш, бунинг оқибатида ушбу маълумотларнинг бошқалар мулкига айланиб қолишини тушуниш лозим.

Ошкор этиш ҳар қандай усулда содир этилиши мумкин: давлат сирларига унинг таркибига ваколатли бўлмаган шахсларга оғзаки ёки ёзма маълумот бериш. Бегона шахслар рўйхати ҳам турлича бўлиши мумкин, булар: қариндошлар, дўстлар ёки давлат сирларига эга бўла олмайдиган бошқа шахслар бўлиши мумкин.

Давлат сирларини бировларга етказиш, давлат сири бўлган маълумотларни бегона кишига оғзаки ёки ёзма равишда билдириш, унга давлат сирлари мавжуд бўлган ҳужжатлар, материаллар ёки нашрларни топшириш, ҳар хил мақсадларда ишлатиш учун ваколати бўлмаган шахсга бериш ниятида бундай маълумотларни ёзув машинасида қайта чоп этиш ва ҳ.к. дан иборат.

Давлат сирларини ошкор этиш **фаол ҳаракатлар** йўли билан содир этилиши мумкин (масалан, махфий ҳужжатни намойиш қилиш, қуролланиш намуналарини, уларнинг тактик-техник маълумотларини бегона шахслар олдида намойиш қилиш давлат сирларини маърузаларда, телевидение ёки радио орқали чиқишларда маълум қилиш ва бошқалар).

Давлат сирини ошкор этиш **ҳаракатсизлик** шаклида, давлат сирларини сақлаш қоидаларини бузиш, уларнинг сақланиши учун чора кўрмасликда содир этилиши мумкин. Масалан, мансабдор шахс, ўз ишхонасидан чиқа туриб, стол устида давлат сиридан иборат ҳужжатларни қолдириши оқибатида бу маълумотларни билишга рухсати бўлмаган кишига маълум бўлиши мумкин ёки у бегона кишилар қўлига тушиши мумкин бўлган давлат сири мавжуд бўлган нусха

олиш қоғозидаги матнни йўқ қилиш учун зарур чораларни кўрмаслиги мумкин.

Кўрилаётган жиноятнинг таркиби учун давлат сирлари бегона шахсларнинг нечтасига маълум бўлгани аҳамиятсиздир. Бироқ, жазо белгиланаётганда бу нарса суд томонидан инobatга олиниши лозим. Давлат сирлари билан бунга ҳуқуқи бўлмаган шахсларнинг кўпчилигининг танишиши Ўзбекистон Республикаси манфаатлари учун юқори даражада хавф туғдириши мумкин.

Давлат сирларини етказиш тушунчаси, кўрилаётган модда маъмунида бизнинг фикримизча давлат сирларини ошкор қилиш тушунчасига ўхшаш бўлиб, тегишли маълумотларни бегона шахсга ҳар қандай усулда маълум қилишдан иборатдир.

Давлат сирини ошкор қилиш мазкур сирнинг бошқаларга ошкор этилиши билан **тамомланган** деб топилади. Давлат сирларини ошкор этиш таҳдиди вужудга келганида ушбу жиноятнинг таркиби йўққа чиқади. Масалан, шахс давлат сирлари билан ишлаш қоидаларини бузган ҳолда иш тугагандан сўнг махфий ҳужжатларни сейфга солмасдан, иш столининг устида қолдиради ва фаррош ҳам хонани тозалаётганида буларга эътибор бермайди. Бундай ҳолларда давлат сирлари билан ишлаш тартиб-қоидаларини бузишда айбдор шахсга нисбатан интизомий жавобгарлик чоралари қўлланиши мумкин.

Давлат сирини била туриб ошкор қилиш **субъектив томондан** айбдорнинг давлат сирини иборат маълумотларни онгли равишда ошкор этишни ва унинг мазкур маълумотларни бошқаларга маълум бўлишини истагани (тўғри қасд) ни тақозо қилади. Бундай жиноятнинг турли қасд шаклидаги мисоли мудофаа корхонасининг мансабдор шахси ўз таниши олдида давлат сирини билиши билан мақтаниши учун унга мазкур сирларни ошкор қилишидир.

Давлат сирини ошкор қилиш эгри қасд билан ҳам содир этилиши мумкин. Бундай ҳолларда шахс давлат сирини бўлган маълумотларни бошқаларга ошкор этишни хоҳламасдан, мазкур хатоликка йўл қўяди. Чунончи, муассаса ходими унинг хонасига келувчиларни қабул қилатуриб, ўз столи устидаги махфий ҳужжатлардаги маълумотлар бошқаларга ҳам ошкор бўлишини англайди, лекин у бунга эътиборсизлик билан қарайди.

Жиноятнинг мотив ва мақсади турлича бўлиши мумкин. Масалан, мақтаниш, ўзининг хабардорлигини, муҳим шахслигини кўрсатиш истаги ва бошқалар. Жиноятнинг квалификациясига булар таъсир қилмайди.

ЖК 162-моддаси диспозициясида кўрсатилганидек, мазкур жиноятнинг **субъекти** (маҳсус) ўзларининг хизмат ёки касбий фаолият соҳасига қўра давлат сирлари ишониб топширилган ёки хабардор шахслар бўлиши мумкин.

Агар давлат сирларини иш фаолияти билан боғлиқ бўлмаган ҳолда маълум бўлган шахс ошкор этса бу шахс берилган жиноятнинг субъекти бўла олмайди.

ЖК 162-моддаси 2-қисмида давлат сирларини ошкор этиш натижасида оғир оқибатлар келиб чиққанлиги учун жавобгарлик назарда тутилган.

Давлат сирларини ошкор этиш натижасида **оғир оқибатлар** келиб чиқиши деганда, тегишли маълумот хорижий давлат, хорижий ташкилот ёки уларнинг агентлиги мулкига айланса Ўзбекистон Республикаси суверенитети, ҳудудий мустақиллиги, хавфсизлиги, мудофаа қобилияти, иқтисодиётига зарар етишини тушуниш лозим.

Давлат сирларини ошкор этишни давлат сирларини сотишдан фарқлаш лозим. Давлат сирларини ошкор этишда айбдор давлатга ҳоинлик қилишга асосланган махсус мақсадни кўзламайди ва Ўзбекистон Республикаси суверенитети, ҳудудий мустақиллиги, хавфсизлиги, мудофаа қобилияти, иқтисодиётига зарар етказишни қасд қилмайди.

7-§. Давлат сирни ёки ҳарбий сир ҳисобланган ҳужжатларни йўқотиш (ЖК 163-моддаси)

Давлат сирни ёки ҳарбий сирга эга бўлган ҳужжатлар, буюмлар ва моддалар билан ишлаш ва сақлаш қоидаларига қатъий риоя қилиш барча ишониб топширилганлар учун асосий қоида бўлиши зарур. Ҳужжатлар, буюмлар, моддаларни сақлаш, кўпайтириш ва жўнатишда озгина тартиббузарликнинг ўзиёқ уларнинг йўқолишига олиб келиши мумкин. Қайд этилган давлат ёки ҳарбий сирларнинг ҳар бири бегоналарнинг қўлига тушиб, Ўзбекистон Республикаси мудофаа салоҳиятига ва ташқи хавфсизлигига зарар келтириши учун ишлатилиши мумкин.

ЖК 163-моддасида назарда тутилган жиноятнинг **бевосита объекти** бўлиб, Ўзбекистон Республикасининг ҳарбий, иқтисодий, ташқи сиёсий ва бошқа фаолиятлардаги ҳаётий зарур манфаатлари ҳисобланади.

Берилган жиноятнинг предмети фақатгина давлат ёки ҳарбий сирни ташкил этувчи ҳужжатлар, буюмлар ёки ашёлар, маълумотлар бўлиши мумкин.

Ҳужжат идентификация қилиш мумкин бўлган реквизитларга эга бўлган маълумотларни ўзида акс эттирган моддий жисмдир.

Давлат ёки ҳарбий сирни ташкил қилувчи ҳужжат бу тегишли маълумотни ўзида акс эттирган моддий жисм бўлиб, махфийлик белгисига ва маълум реквизитларга эга бўлади. Бундай ҳужжатларга турли усул билан ишланган (қўлёзма, ёзув машинасида, нашриётда, ЭҲМ мосламасида) давлат ёки ҳарбий сирларни ташкил қилувчи матнли ёки чизма материаллар (маълумотномалар, режалар, буйруқлар, ҳисоботлар, нашриёт хариталари, чизмалар, фото ва киноплёнкада муҳрланган маълумотлар ва бошқалар) киради.

Давлат ёки ҳарбий сирни ташкил этувчи маълумотларнинг предметларини турли буюмлар, намуналар ёки материаллар, яъни нафақат махфий маълумотнинг моддий манбаси, балки давлат ёки ҳарбий сирнинг моддий кўриниши бўлиб хизмат қилувчи моддий дунёнинг буюмлари ташкил қилади. Бундай буюмларга масалан, қуролланишнинг ҳамда техниканинг алоҳида ёпиқ моделлари ёки намуналари, шифрлар ва кодлар кириши мумкин.

Давлат ёки ҳарбий сирларни ташкил қилувчи ашёлар деганда, турли кўринишдаги буюмлар тўғрисидаги маълумотлар, давлат ёки ҳарбий сирларни ташкил қилувчи маълумотлар предмети бўлган материал сифатлари намоён бўлиши тушунилади. Булар турли хилдаги портлатиш моддалари ҳам, бошқа органик ашёлар ҳам бўлиши мумкин.

ЖК 163-моддаси 1-қисмида назарда тутилган жиноят **объектив томондан** давлат ёки ҳарбий сирларни ташкил қилувчи ҳужжатларни, буюмларни ёки ашёларни йўқотиш ҳолатлари, агар йўқотиш кўрсатилган ҳужжатлар, буюмлар ёки ашёлар билан муносабат қоидаларини бузиш натижасида рўй берган бўлса ташкил қилади.

Йўқотиш деб, давлат ёки ҳарбий сирларни ташкил қилувчи ҳужжатларни, буюмларни ёки ашёларни қонуний эгасидан, яъни бу сирларни олиб юрувчисидан ҳужжатлар, буюмлар ёки ашёлар билан муносабат қоидаларини бузиш натижасида ташқарига чиқиши тушунилади.

Кўрилатган жиноятнинг объектив томони учун зарурий белги бўлиб, ҳужжатлар, буюмлар ёки ашёлар билан муомалада бўлиш қоидаларини бузиш ва бегона шахсларни улар билан танишиши хавфининг туғилиши ҳисобланади.

Буюмлар, ҳужжатлар ёки ашёлар билан **муомалада бўлиш қоидаларини бузиш** муомала тартиби (қабул қилиш, ишлаш, сақлаш, етказиш ва шу кабилар) ҳақидаги меъёрий-ҳуқуқий актга риоя қилмасликда намоён бўлади. Булар ҳужжатлар сақланадиган сейфни ёпмаслик, бундай ҳужжат, буюм ёки ашё билан уйда ёки бошқа белгиланмаган жойда ишлашдир.

Ҳужжатлар (буюмлар ёки ашёлар) доимий сақланиш жойидан топилмаганида ёки қонунан топширилган шахсда ҳам бўлмаганида эгаликдан чиққан деб ҳисобланади.

Агар кўрсатилган буюмлар билан муомала қоидалари бузилмаган бўлса, лекин шундай бўлса ҳам ҳужжатнинг йўқолиши рўй берган бўлса жиноятнинг таркиби бундан мустаснодир. Масалан, ишдан сўнг давлат сирлари билан ишлайдиган масъул шахс ҳужжатлар билан муомалада бўлиш қоидаларини бузмаган ҳолда ҳужжатларни сейфга солиб, ёпиб, сақлашга топширган бўлса ҳам уларнинг йўқолиши содир этилган бўлса, у ҳолда жиноятнинг таркиби мустаснодир.

Давлат сирларини йўқотиш ҳолати жиноий жазоланиши учун, йўқотиш натижасида давлат ёки ҳарбий сирлардан бегона шахсларнинг хабардор бўлиши хавфи туғилиши лозим. Шу муносабат билан давлат

ёки ҳарбий сирни ташкил қилувчи **ҳужжатни йўқ қилиш** (масалан, ёқиб юбориш) ҳолати бегона шахсларнинг ундан хабардор бўла олмаслиги сабабли йўқотиш ҳолатини ташкил қилмайди. Агар тегишли ҳужжат, буюм, ашёнинг йўқ қилиниши эҳтиётсизлик натижасида содир этилган бўлса (масалан, ахлат билан бирга ёқиб юборилган бўлса), у ҳолда агар айбдор лавозимли шахс бўлган бўлса мансабга совуққонлик (ЖК 207-моддаси) бўйича кўрилиши мумкин.

NOTA BENE!

Давлат ёки ҳарбий сирларни ташкил қилувчи ҳужжатларни йўқотиш — бу давлат сирларини қайтарилмайдиган ҳолда йўқотишидир, худди шундай бегона шахсларнинг улар билан танишиш хавфи бўлган ҳолатда давлат сирларига ваколати бўлган шахснинг ҳуқуқий эгалигидан озгина вақтга бўлса ҳам чиқишидир.

ЖК 163-моддаси 1-қисмида назарда тутилган жиноят модданинг диспозициясида кўрсатилган ҳужжатлар, буюмлар ёки ашёларни хизмат ёки касбий фаолият тақозоси билан ишониб топширилган шахснинг қонуний эгалигидан чиққан ва у билан бегона шахсларнинг танишиш хавфи вужудга келган вақтидан бошлаб **тамомланган** ҳисобланади.

ЖК 163-моддаси 1-қисмида назарда тутилган жиноятнинг **субъектив томони** эҳтиётсизлик, жиноий бепарволик ёки жиноий ўзбошимчалик билан тавсифланади. Албатта, давлат ёки ҳарбий сирга эга ҳужжатлар, буюмлар ёки ашёлар ишониб топширилган шахс тасарруфидан қасддан содир этилган фаолият натижасида чиқиб қолиши мумкин. Бу, масалан, била туриб, бегона шахсга давлат сирини эга ҳужжатни ёки буюмни топширишидир. Бироқ, бундай ҳолатлар ҳужжатларни йўқотиш эмас, балки давлат сирини ошкор қилиш сифатида баҳоланади.

Ҳар қандай 16 ёшга етган, ақли расо жисмоний шахс давлат сирини ёки ҳарбий сирга эга ҳужжатлар, буюмлар ёки ашёлар ишониб топширилган шахс, яъни махсус субъект жиноят **субъекти** бўлиши мумкин. Агар шахс бундай материаллар учун жавобгар бўлса-ю, уларни белгиланган қоидаларга хилоф равишда бегона кишига вақтинча сақлаш учун топширса, натижада бегона шахс уни йўқотса, ушбу материалларни ҳуқуққа хилоф равишда бериб қўйган шахс жиноий жавобгарликка тортилади.

ЖК 163-моддаси 2-қисмида давлат ёки ҳарбий сирнинг йўқолиши оғир оқибатларнинг келиб чиқишига сабаб бўлган ҳолга жавобгарлик назарда тутилган.

Қандай оқибатларни **оғир оқибат** деб топиш масаласи барча ҳолатларни инобатга олган ҳолда алоҳида ҳал этилган. Тергов ва суд амалиёти бундай оғир оқибатлар сифатида ўта муҳим материалларнинг тасарруфдан чиқиши, уларнинг бегона шахслар ёки чет эл махсус

хизматлари қўлига тушиши, давлат ёки ҳарбий сирга эга ҳужжатлар, буюмлар ёки моддалардан Ўзбекистон Республикасига зиён етказиш мақсадида фойдаланиш кабиларни тан олади.

ЖК 163-моддаси 2-қисмида назарда тутилган жиноят давлат ёки ҳарбий сирларни ташкил қилувчи ҳужжатлар ёки маълумотларнинг йўқолиши натижасида оғир оқибатлар келиб чиққан вақтидан бошлаб **тамомланган** ҳисобланади.

«Ўзбекистон Республикасига қарши жиноятлар» мавзуси бўйича яқуний саволлар

1. Давлатга хоинлик нимадан иборат? Ушбу жиноятни содир этганда жавобгарликдан ва жазодан озод этиш шартлари қандай?

2. Жосусликни давлатга хоинлик сифатида квалификация қилишнинг хусусиятларини айтинг ва тушунча беринг.

3. ЖК да давлатга хиёнатнинг қандай кўринишлари назарда тутилган?

4. Ўзбекистон Республикаси Президентига тажовуз қилиш нимада намоён бўлади?

5. Ўзбекистон Республикаси конституцион тузумига тажовуз қилиш нимадан иборат? Ушбу жиноятни содир этганда жавобгарликдан ва жазодан озод этиш шартлари қандай?

6. Жосусликка тушунча беринг ва унинг зарурий белгиларини айтинг.

7. Жосусликни содир этганда жавобгарликдан ва жазодан озод этиш шартлари қандай?

8. Қайси белгиларга кўра жосуслик давлатга хоинлик қилишдан фарқланади?

9. Қўпоровчилик кўринишлари ва тушунчасини айтинг. Берилган жиноят квалификациясининг хусусиятларини кўрсатинг.

10. Давлат сирларини ошкор этиш ва давлатга хоинлик қилиш нимаси билан фарқланади?

11. Давлат сирларининг қандай кўринишлари мавжуд?

12. Давлат сирларини ошкор этишнинг усуллари қандай?

13. Давлат сирларини ошкор этганлик учун жиноий жавобгарликнинг хусусиятларини очиб беринг.

14. Давлат сирларини фош этишнинг давлат ёки ҳарбий сирларни ташкил этувчи ҳужжатларни йўқотишдан фарқи нимада?

15. Давлат ёки ҳарбий сирларни ташкил этувчи ҳужжатларни йўқотганлик учун жиноий жавобгарликнинг шартларини айтинг.

16. ЖК 163-моддаси 2-қисми (Давлат ёки ҳарбий сирларни ташкил этувчи ҳужжатларни йўқотиш)га кўра оғир оқибатларнинг келиб чиқиши деганда нимани тушунаси?

Кўшимча адабиётлар

Ўқув қўлланмалар, махсус адабиётлар

Асланов Р.М. Преступления против государственной власти. — СПб.: «Юридический центр Пресс», 2003. — 480 Б.

Беляев А.Е., Воронцов В.М. Уголовная ответственность за призывы, образующие преступления против государства. — М.: 1991.

Брусницын Н.А. Открытость и шпионаж. — М.: «Военное издательство», 1991.

Вус В.М. Государственная тайна в Российской Федерации. — СПб.: «Юридический центр Пресс», 2000.

Дьяков С.В. Государственные преступления против основ конституционного строя и безопасности государства и государственной преступности. — М.: «Норма», 1999.

Дьяков С.В., Игнатьев А.А., Карпушин М.П. Ответственность за государственные преступления. — М.: «Юридическая литература», 1988.

Ермакова Л.Д. Особо опасные государственные преступления. — М: «ВЮЗИ», 1982.

Клягин В.С. Некоторые вопросы теории и практики борьбы с особо опасными государственными преступлениями. — Минск: «Выща школа», 1976. — 208 Б.

Махкамбаев П.А. Правовое регулирование режима государственной границы Республики Узбекистан. — Т.: «Фан», 1996.

Преступления против основ конституционного строя и безопасности государства: Комментарий к главе 29 УК РФ. С постатейным приложением нормативных актов и документов / Авт.-сост. д.ю.н., проф. А.Ю. Шумилов. — М.: Изд-ль Шумилова И.И., 2001. — 204 Б.

Смирнов Е.А. Особо опасные государственные преступления (вопросы квалификации в связи с применением уголовно-правовой нормы). Учеб. пособие. — Киев.: Киев выш. шк., 1974. — 180 Б.

Илмий мақолалар

Махкамбаев П.А. Значение охраны государственной границы в системе обеспечения национальной безопасности Республики Узбекистан // Ж. Сборник СНБ Республики Узбекистан. 1996. № 5. — 35–37-б.

Махкамбаев П.А. Подрывная деятельность иностранных спецслужб на территории Афганистана и Средней Азии в XIX — XX вв // Ж. Сборник СНБ Республики Узбекистан. 1995. № 2. — 28–30-б.

Махкамбаев П.А. Правовое регулирование режима государственной границы Республики Узбекистан // Мустақил Ўзбекистон фалсафа ва ҳуқуқ фанларининг долзарб муаммолари. — Т.: «Ўзбекистон», 1996. — 15–17-б.

АЛФАВИТ-ПРЕДМЕТЛИ КЎРСАТГИЧ

– А –

- Аборт – 26, 73, 123, 124, 125, 126, 144
Аборт ҳолатида тиббий қарши кўрсатмалар – 123
Агентлик – 284
Агрессия – 233, 234, 235
Агрессив урушни олиб бориш – 235, 236
Агрессив урушни бошлаш – 235
Агрессив урушни режалаштириш – 235
Агрессив урушга тайёргарлик – 235
Азоб бериш – 45, 110, 134, 137, 160
Аёлнинг эрга тегишига тўсқинлик қилиш – 194
Аёлни эрга тегишга мажбурлаш – 193
Аёлни бирга яшашни давом эттиришга мажбурлаш – 193
Аёлни ўғрилаш – 194
Алдаш – 160, 184
Амалдаги давлат тузумини Конституцияга хилоф тарзда ўзгартириш – 280
Аниқлаш – 11, 13, 27, 29, 30, 33, 37, 75, 90, 118, 169, 213,
Асар – 227
Асир – 238, 239, 240, 245, 256
Асирларни қийнаш – 239
Аффект – 61
Аффект патологик – 61
Аффект физиологик – 61
Аффектнинг тўсатдан рўй бериши – 61
Ақлий фаолият маҳсули – 228
Ағдариш – 258, 283

– Б –

- Бесоқолбозлик – 147
Бирор-бир аъзони йўқотиш – 93
Биргаликда яшаш – 159
Била туриб овозларни нотўғри ҳисоблаш – 221
Босқинчилик – 23, 49, 84, 99, 118, 236
Бостириб кириш – 210
Бошқа шахсий манфаат – 247
Бошқа шахсларнинг фоҳишалигини эксплуатация қилиш – 186
Бош тортиш – 128, 209, 214, 225
Бошқа оқибатлар – 82, 105
Бошқа воситалар – 241
Бошқа оғир оқибатлар – 125, 189, 192, 260, 271
Болани алмаштириш – 156
Бошқа шахслар ҳаёти учун хавфли усуллар – 43, 57, 266,
Буйруқ бериш – 242
Буйруқ – 242, 252, 291
Беркитиш – 257
Бевосита ёки билвосита имтиёзларни ўрнатиш – 209, 264

– В –

- Ваъда бериш – 160
Вайрон қилиш – 175, 238, 242, 258, 260, 288
Вояга етмаган шахсни ғайриижтимоий хатти-ҳаракатларга жалб қилиш – 159, 164, 187
Вояга етмаган шахсларни диний ташкилотларга ноқонуний тарзда жалб қилиш – 218
Вояга етмаган шахс – 152, 159, 160, 161, 163, 218
Вояга етмаган ёки меҳнатга лаёқатсиз шахсларни моддий таъминлашдан бош тортиш – 152
Воситаларни йиғиш – 257

Виждон эркинлигини бузиш – 217

Виждон эркинлиги – 217

– Г –

Геноцид – 242

Гуруҳ – 57, 58

– Д –

Давлат – 7, 11, 21, 22, 153, 154, 169, 174, 188, 203, 209, 220, 223,
236, 238, 243, 256, 270, 281, 284, 285, 291

Давлат чегараси – 279, 280

Давлат сири – 271, 284

Давлат ёки ҳарбий сирни ташкил этувчи ҳужжатларни йўқотиш – 291

Давлат сирлари – 271, 284, 286

Давлат сирларини ошкор этиш – 272, 289

Давлат ёки ҳарбий сирни ташкил этувчи ашёлар, маълумотлар – 292

Давлат сирлари ишониб топширилган шахс – 289, 291

Давлатга хоинлик қилиш – 270, 271, 272, 274

Давлат сирларини етказиш – 290

Давлат сирларини ташкил этувчи маълумотларни олиб бориш
(олиб ўтиш) – 286

Давлат сирини ташкил этувчи маълумотларни юбориш – 286

Давлат сирларини ўғрилаш – 285

Давлат сирларини йиғиш – 285

Давлат учун хавfli оқибатлар – 283

Давлат учун оғир оқибатлар – 287

Дафн қилиш – 218

Диний фаолият – 217

Диний гуруҳ – 243

Диний дунёқараш – 264

Диний маросимлар – 218
Диний таълимот ўргатиш – 218
Душманлик – 272
Душманлик фаолияти – 272, 273, 274
Душманлик фаолиятини амалга ошириш – 274
Душман томонга ўтиш – 274

– Ё –

Ёлланувчини ёллаш – 247
Ёлгон маълумотларни тарқатиш – 201, 202
Ёлланувчидан фойдаланиш – 248
Ёлгон хабар бериш – 203
Ёш бола – 40, 41, 136
Ёлланувчи – 245–249, 252
Ёлланишнинг белгилари – 249
Ёллаш – 173, 182, 247, 248

– Ж –

Жалб этиш – 160
Жиноятнинг очилишига фаол кўмаклашиш – 287
Жинсий эксплуатациянинг бошқа кўринишлари – 186
Жабрланувчи – 28, 29, 31, 33, 39, 40, 41, 42, 45, 49, 54, 57, 60, 65, 73, 75, 82, 91, 101, 120, 129, 135, 139, 145, 147, 148, 166, 173, 184, 195, 266, 279
Жабрланувчи шахсига нисбатан хато – 255
Жабрланувчининг ҳуқуққа қарши ҳаракатлари – 62, 63
Жабрланувчининг ожиз аҳволдан фойдаланиш – 40, 41, 135, 136, 146, 190
Жиноятнинг квалификацияси – 10, 11, 12, 13
Жинсий эҳтиёжни зўрлик ишлатиб ғайритабиий усулда қондириш – 47, 146, 147

Жинсий эркинлик – 133
Жинсий аборт – 126
Жинсий таркиби белгилари – 13
Жинсий эксплуатация – 181, 184
Жинсийнинг таркиби – 11, 12, 130, 194, 209, 244, 290
Жисмоний дахлсизлик – 82, 83
Жисмонан йўқ қилиш – 240, 243, 244
Жисмоний зўрлик – 62, 116, 126, 134, 194
Жинсий зарар етказиш – 93, 94
Жосуслик – 272, 273, 284, 285, 286

– И –

Ихтиёрий маълум қилиш – 275, 283
Ихтиёрий равишда номусга тегишдан қайтиш – 138
Ихтирочилик – 226, 227
Инсон аъзолари ёки тўқималарини ажратиб олиш – 176, 177
Ижтимоий тартиб – 251
Ижтимоий хавфли қилмиш содир этган шахсни ушлашнинг зарур чоралари чегарасидан четга чиқиш – 71
Ишлаб чиқариш – 227, 271
Ишланма – 235
Ирқий гуруҳ – 243
Ирқий адоват – 35, 51, 97, 100, 138, 262, 263, 264
Иштирок этиш – 25, 140, 163, 200, 218, 219, 220, 222, 223
Инсоният – 8, 255, 262,
Иқтисодиёт – 271

– Й –

Йўқотиш – 93, 94, 192, 291, 292, 293
Йиғиш – 218, 257
Йиғиш усуллари – 285
Йўқ қилиш – 242, 243, 245, 254, 255, 260, 266, 287, 290

– К –

- Конституцион ҳокимият органлари фаолиятига қаршилик кўрсатиш – 282
- Кўп миқдорда зарар – 175
- Куч, зўрлик ишлатиш – 255
- Кўп хотинли бўлиш – 158
- Касб юзасидан ўз вазифаларини бажармаганлик – 127
- Касб юзасидан ўз вазифаларини лозим даражада бажармаганлик – 127
- Касалга ёрдам кўрсатмаслик – 128
- Кўриш қобилиятини йўқотиш – 93
- Кузатиш – 220
- Конституцияда назарда тутилмаган ҳокимиятнинг қарама-қарши тузилмаси билан алмаштириш – 276
- Квалификация субъектлари – 11
- Квалификациянинг мақсади – 10
- Кекса шахс – 41

– М –

- Муаллиф – 227, 228
- Мол-мулкка хавф туғдирувчи ҳаракатлар – 255
- Миллий шаън ва қадр-қимматни ерга урувчи ҳаракат – 264
- Мансабдор шахс – 171, 191, 199, 210, 212, 214, 216, 219, 249, 265
- Махсус қисмнинг асосий вазифаси – 7
- Мансаб ёки ҳокимият ваколатларини сууистеъмом қилиш – 191, 213, 219, 249
- Материалларни тайёрлаш – 263, 280
- Мурдадаги, қабр устидаги ёки ичидаги нарсаларни олиш – 178
- Маълумот – 201, 215, 230, 284
- Мажбурлашнинг бошқа шакллари – 189
- Муаллифлик асарларидан фойдаланиш – 228

Материаллар – 214, 221, 262, 263, 264, 289, 292
Моддий жиҳатдан қарамлик – 75, 149
Моддий рағбатлантириш – 247
Мурдани таҳқирлаш – 178
Муаллифлик ёки ихтирочилик ҳуқуқларини бузиш – 226
Мурожаатни кўриб чиқиш муддатини сабабсиз бузиш – 215
Меҳнат қилиш ҳуқуқини бузиш – 224
Мурожаат қилиш ҳуқуқларини бузиш – 214
Миллат – 243
Миллий хавфсизлик – 270
Миллат гуруҳи – 243
Мажбуриятларни бажармаслик – 127
Меҳнатга лаёқатсиз шахслар – 152, 153, 154, 155
Мудофаа салоҳияти – 271, 284,
Мурожаат – 12, 148, 214, 215, 216
Маълумотларни ошкор этиш – 62, 215, 230
Махсус қисм – 7, 8, 9, 10
Мол-мулкни йўқ қилиш – 288
Мажбурлаш – 125, 126, 134, 193, 218, 230
Маълумотларни ўғрилаш – 285
Махсус қисм курсининг асоси – 7, 8
Мажбурий меҳнат – 186
Муаллифликни ўзлаштириш – 228, 229
Мол-мулкка зиён етказиш – 287
Муаллифнинг розилигисиз маълумотларни ошкор этиш – 230
Материалларни тарқатиш – 264, 281
Маълумотлар – 135, 157, 190, 202, 213, 215, 221, 223, 228, 252,
271, 284
Махсус қисм курсининг тизими – 9
Махсус қисмнинг предмети – 8
Меҳнат лаёқатини йўқотиш таснифи – 94
Маълумотни йўқотиш – 292
Меҳнат қобилиятини йўқотишнинг унча катта бўлмаганлиги – 107

Моддий таъминлаш – 153, 154, 247
Маълумотларни сақлаш – 263, 281, 286

– Н –

Наркотик ва психотроп моддаларни истеъмол қилишга жалб қилиш – 161, 162

Намойиш этиш – 142, 167, 170, 171, 228, 264

Некрофилия – 48

Номусга тегиш – 35, 47, 66, 68, 118, 133, 134, 136, 137, 168

Ноқулай шароит – 199

Ноқонуний фойдаланиш – 229, 262

Ноқонуний тарзда диний таълимот ўргатиш – 218

Ноқонуний ишлаб чиқариш – 186

Ноқонуний ишдан бўшатиш – 225

Наркотик моддалар – 161, 162

Норасмий квалификация – 12

Номусга тегишга тайёргарлик кўриш – 137

Наркотик моддаларни истеъмол қилишга мойиллик – 161

Ноаниқ тавсифдаги таҳдид – 117

Номусга тегишда жисмоний зўрлик – 134

– О –

Одамларни ёллаш – 182, 246, 252

Оммавий ахборот воситалари ёки нашрдан фойдаланиш – 278

Оммавий ахборот воситаларида, нашр ёки бошқа кўпайтирилган матнда тухмат қилиш – 203

Олди-сотди – 176

Оммавий тартибсизликлар – 45, 97, 99, 144

Овозларни нотўғри ҳисоблаш – 221

Олиб ўтиш – 185, 188, 286

Оқибатлар – 74, 84, 88, 105, 120, 125, 129, 144, 168, 184, 192, 212, 216, 225, 234, 258, 287, 291, 293

Одам ўғрилаш – 195, 196, 197, 198, 255
Оммавий ҳақорат қилиш – 278
Оммавий чақириқлар – 279, 281
Ота-оналар – 75, 153, 154, 155, 157, 158, 199, 218,
ОИТС – 119, 122, 123, 144
Оғир оқибатлар – 129, 144, 158, 189, 197, 261, 291
Оғир ҳақоратлаш – 60, 62
Оғир жиноят – 38, 203
Оғир тан жароҳати – 76, 93, 95, 97, 99, 100, 101, 103, 126, 244,
245, 260, 266
Одам ўлдириш – 24–76, 103, 125, 129, 142, 245, 277
Ота-онани таъминлашдан бўйин товлаш – 154
Одамларни йўқ қилиш – 287
Одамларни эксплуатация қилиш – 186

– П –

Портлаш – 61, 64, 255, 256, 258, 292
Порнографик буюмларнинг намоиши – 171
Порнографик буюмларни тайёрлаш – 170
Президентга нисбатан туҳмат – 278
Плагиат – 228
Порнографик буюмлар – 169
Полицияда хизмат қилиш – 251
Психотроп моддалар – 162

– Р –

Раҳмсиз муомала – 74
Референдум ёки сайловни ташкил этиш ҳақидаги қонунчиликни
бузиш – 220
Рад этиш – 63, 153, 214, 264
Расмий квалификация – 12

Руҳий таъсир этиш – 148, 163, 189, 219, 223
Руҳий зўрлик ишлатиш – 62, 126, 134, 149, 160, 194
Руҳий касаллик – 90, 94
Руҳий ҳимоясиз ҳолат – 40

– С –

Спиртли ичимликлар истеъмол қилишга, гиёҳвандлик ёки психотроп ҳисобланмаган, лекин кишининг ақл-идрокига таъсир қиладиган восита ва моддаларни истеъмол этишга жалб қилиш – 161
Сайлов ҳужжатлари ёки референдум ҳужжатлари – 221
Соғлиқнинг қисқа муддатга ёмонлашуви – 107, 108
Сабаб – 28, 30, 66, 71, 83, 90, 92, 101, 102, 103, 107, 117, 125, 127, 136, 168, 184, 192, 214, 216, 241, 245, 260, 293
Сохта ёзувларни киритиш – 221
Соғлиққа зарар етказиш – 84
Саноат мулки объектлари – 227
Суднинг ишга қайта тиклаш қарорини бажармаслик – 225
Сотиб олиш – 163, 183, 261, 285
Сайлов ёки референдум ҳужжатларини алмаштириш – 221
Сўзлаш қобилиятини йўқотиш – 93
Саноат намунаси – 227
Суверенитет – 234, 250, 256, 258, 270, 271, 274, 276, 284, 287, 291

– Т –

Таносил касалликлар – 113, 119, 120, 121, 123, 169, 193, 201
Тафаккур мулки объектлари – 226
Тиламчиликка жалб этиш – 161
Таъсир этиш – 94, 233, 260, 271
Тил бириктириш – 47, 142, 235
Тайёрлаш – 170, 191, 247, 256, 263, 280
Тухмат – 63, 74, 200, 202, 203, 278

- Террористларга ҳар қандай воситаларни, ресурс ва бошқа хизматларни билвосита тақдим этиш – 257
- Тан жароҳатлари оғирлиги турини аниқлаш критериялари – 90
- Тан жароҳатларининг тиббий критериялари – 91
- Тан жароҳатлари етказиш – 160, 189, 200, 259, 266, 282
- Телефон сўзлашувлари, телеграф, почта ёки бошқа маълумотлар сирлигини бузиш – 212
- Ташкилот – 42, 181, 216, 218, 222, 226, 250, 251, 272, 284, 291
- Террористларга бошқа хизматларни кўрсатиш – 257
- Тарих ва маданият ёдгорликлари – 173, 174
- Такрорийлик – 102
- Такроран қотиллик – 59
- Террористик актларни тайёрлаш – 256
- Тўлиқ жисмонан қириш – 243
- Тарих ва маданият ёдгорликларини бузиш – 175
- Тан жароҳатлари етказишнинг оқибатлари – 85
- Тажовуз – 23, 27, 28, 40, 43, 52, 135, 138, 168, 200, 233, 255, 276, 277, 278
- Таҳдид солиш – 255
- Тан жароҳати етказиш – 62, 95, 97, 102, 103, 111, 244, 255, 259, 277
- Тарих ва маданият ёдгорликларини вайрон қилиш – 174, 175
- Тарқатиш – 74, 119, 135, 160, 169, 170, 171, 201, 202, 215, 228, 233, 263, 264, 278
- Тақиқланган ташкилотлар фаолиятида иштирок этиш – 256
- Террористик актни содир этиш – 256
- Терроризм – 43, 59, 102, 254–261
- Террористик ташкилот – 256
- Террористик фаолият – 256
- Трансплантат – 35, 55, 56, 89, 97, 100, 187
- Таҳдид – 10, 88, 118, 148, 219, 224, 230, 233, 255, 256, 266, 273, 290
- Тарих ва маданият ёдгорликларини йўқ қилиш – 174
- Тил бириктиришда иштирок этиш – 142, 235

Трансплантат олиш мақсади – 187, 192
Трансплантатни олиш ёки мурданинг аъзоларидан фойдаланиш
мақсади – 55
Тамагирлик – 35, 48, 49, 97
Тан жароҳатининг иқтисодий мезони – 91
Тураар жой дахлсизлигини бузиш – 210

– У –

Уруш – 232, 233, 237
Узоқ давом этувчи соғлиқнинг бузилиши – 108
Узрли сабаблар – 128, 215
Уй-жой – 211
Ушлаш – 27, 31, 34, 71, 72, 106, 195, 213
Уруш олиб боришнинг услублари – 241
Уруш қонун ва удумларини бузиш – 237
Умумий рўзғор – 158
Умумхавфли усул – 43, 59, 266
Уюшган гуруҳ – 58, 101, 282
Уюшган гуруҳнинг манфаатлари – 58, 101, 192
Урушни тарғиб қилиш – 232, 233
Уруш олиб бориш воситалари – 241

– Ф –

Фарзандликка олиш сирини ошкор этиш – 157, 158
Фуқаролик бурчи – 41, 57
Фуқаролик бурчини бажариш – 42
Фуқаролик ҳуқуқига эга аҳоли – 238
Фуқаролик – 253
Фуқаролиги йўқ шахс – 260, 272, 288
Фойдаланиш – 24, 28, 46, 53, 56, 118, 135, 137, 147, 156, 173,
191, 199, 220, 226, 248, 264, 278

Фуқароларнинг мурожаатлари ҳақидаги қонунчиликни бузиш – 214
Фуқароларнинг тенг ҳуқуқлилигини бузиш – 209, 210
Фуқароларни куч билан доимий турар жойидан кўчириш – 210
Фоҳишахона – 172
Фойдали модель – 227
Фоҳишахона очиш ва сақлаш – 172
Фаҳш ҳаракатлар – 172, 173
Фуқароларнинг шахсий ҳаёти ҳақидаги маълумотларни ошкор
этиш – 215
Фуқароли аҳолини ҳайдаб кетиш – 240
Физиологик аффект – 60, 61, 62
Фаолият юритиш – 256

– X –

Хавфсизлик – 10, 112, 182, 249, 250, 251, 252, 253, 255, 258
Хавфсизлик органларида хизмат – 251
Хизмат бурчини бажариш – 42, 43
Хизмат жиҳатидан қарамлик – 148
Хизмат сири – 271
Хизмат ҳолатидан фойдаланиш – 199
Хорижий давлат, хорижий ташкилот ёки уларнинг вакилларига
бошқа ёрдамни кўрсатиш – 273
Хорижий разведка – 275, 276, 284
Хорижий давлат – 250, 272, 274
Хорижий давлат вакили – 272
Хорижий фуқаро – 286
Хорижий давлат бошқа тегишли органлари – 249, 251
Хавфли рецидивист – 32, 35, 59, 60, 101, 119, 139, 173, 177, 193,
205, 282
Халқаро ҳуқуқ томонидан уруш олиб боришнинг тақиқланган
услублари – 241

– Ч –

Чақириқ – 233, 279

– Ш –

Шаҳарлар ва аҳоли яшаш жойларини беҳуда вайрон қилиш – 238

Шахслар гуруҳи – 245

Шахсга хавф туғдирувчи бошқа ҳаракатлар – 255

Шахсинг хавфлилиги – 255

Шахс сир сақланишини истаган маълумотлар – 62, 135, 190, 194

Шаъни ва қадр-қимматини муттасил равишда камситиш – 74

Шаън – 9, 22, 23, 73, 75, 100, 137, 147, 172, 183, 200, 203, 205, 264

Шахсинг шаъни ва қадр-қимматини таҳқирлаш – 204

– Э –

Эҳтиётсизлик натижасида ўлимга сабаб бўлиш – 72, 73

Эшитиш қобилиятини йўқотиш – 93

Эвтаназия – 25

– Я –

Яқин қариндошлар – 41, 143, 176

Янги туғилган чақалоқ – 26, 155

– Ў –

Ўзини ўзи ўлдириш даражасига олиб бориш – 73, 74

Ўзбекистон Республикасининг манфаатлари – 290

Ўта хавfli рецидивист – 36, 60, 102, 119, 144, 193

Ўта оғир жиноят – 71

Ўрта оғирликдаги тан жароҳатлари – 98, 99, 104, 105, 111, 126, 129, 195, 259, 282, 287

Ўзбекистон Республикаси ҳудудий яхлитлигини Конституцияга хилоф тарзда бузиш – 280

– Қ –

- Қарам бўлган шахс – 75, 149, 188
Қуролланган тўқнашув – 246, 248
Қаршилиқ қилиш – 134, 165, 217, 218, 254, 282
Қўшмачилиқ – 172, 184
Қулчиликка ўхшаш анъаналар – 186
Қуллик – 186, 187
Қўпорувчилик – 247, 287
Қадр-қиммат – 200, 201, 203, 204
Қўлга олиш – 279, 280
Қисман жисмонан қириш – 244
Қалбаки ҳужжатлардан фойдаланиш – 191
Қабр – 177, 178
Қабрни таҳқирлаш – 177
Қонуний сайланган ёки тайинланган шахсни ҳокимиятдан четлатиш – 279
Қабул қилиш – 183, 185
Қўл ёки оёқни йўқотиш – 94
Қуролни қўллаш – 9

– Ғ –

- Ғараз – 32, 146, 154, 171, 175, 216, 288

– Ҳ –

- Ҳарбий хизмат – 249
Ҳарбий сир – 271, 291, 292
Ҳарбий асирлар – 239, 240, 242
Ҳарбий хизматчи – 242, 246, 249
Ҳарбий ҳаракатлар – 246
Ҳарбий маслаҳатчилар – 249

Ҳақиқий таҳдид – 118, 256
Ҳужжат – 291
Ҳимоя – 22, 67, 129, 270
Ҳуқуқнинг билвосита бузилиши ёки чекланиши – 209
Халқаро ташкилотлар – 252
Ҳуқуқни чеклаш – 198, 209, 265
Ҳаёт ёки соғлиқ учун хавфли ҳолатлар – 130
Ҳаёт учун хавфли – 90–97
Ҳокимият органлари – 276
Ҳақорат – 63, 109, 138, 204, 205, 206, 264, 278
Хавф остида қолдириш – 129
Ҳаётга тажовуз қилиш – 277
Ҳокимият вакили – 42, 280
Ҳомиладорликни тўхтатиш – 123, 125, 125, 244
Ҳуқуққа хилоф – 24
Ҳарбий адлия органларида хизмат қилиш – 251
Ҳужжатларни яшириш – 192
Ҳудудий дахлсизлик – 270
Ҳужжатни йўқ қилиш – 192

P92 **Рустамбоев М.Ҳ. Ўзбекистон Республикаси жиноят ҳуқуқи курси. III том. Шахсга қарши жиноятлар. Тинчлик ва хавфсизликка қарши жиноятлар.** Олий таълим муассасалари учун дарслик. — Т.: «ILM ZIYO», 2011. — 312 б.

УДК 343(575.1)(075)
ББК 67.408(5Ў)я73

М.Ҳ. РУСТАМБАЕВ

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ЖИНОЯТ ҲУҚУҚИ
К У Р С И**

III ТОМ

МАХСУС ҚИСМ

**ШАХСГА ҚАРШИ ЖИНОЯТЛАР.
ТИНЧЛИК ВА ХАВФСИЗЛИККА ҚАРШИ
ЖИНОЯТЛАР**

Олий таълим муассасалари учун дарслик

Тошкент — «ILM ZIYO» — 2011

Муҳаррир *Б. Худоерова*
Бадий муҳаррир *Ш. Одилов*
Техник муҳаррир *Ф. Самадов*
Мусаҳҳиҳ *Б. Саидова*

Нашр. лиц. АИ № 166, 23.12.2009 й.

2010 йил 31 декабрда чоп этишга рухсат берилди. Бичими 60x90^{1/16},
«Таймс» ҳарфида терилиб, офсет усулида чоп этилди. Босма табоғи 19,5.

Нашр табоғи 18,5. 2000 нусха. Буюртма №

Баҳоси шартнома асосида

«ILM ZIYO» нашриёт уйи, Тошкент, Навоий кўчаси, 30-уй.
Шартнома № 23 — 10.

Ўзбекистон Матбуот ва ахборот агентлигининг Фафур Фулом
номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйида чоп этилди.

Тошкент, Шайхонтоҳур кўчаси, 86-уй.